

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3
(เล่มที่ 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ)

โดย รัศมี ชูทรงเดช และคณะ

พฤษภาคม 2556

คณะผู้วิจัย

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3

ผู้ วิจัย สังกัด

1. รองศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ชูทรงเดช	ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี
	มหาวิทยาลัยศิลปากร
2. อาจารย์นุชนางค์ ชุมดี	หมวดวิชาประวัติศาสตร์
	คณะโบราณคดี
	มหาวิทยาลัยศิลปากร
3. ดร. ร่มเย็น โกไศยกานนท์	สำนักวิชาการจัดการ
	มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง
4. นางสาวมุกดา ไล่พิรุณ	นักวิจัยอิสระ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

สำหรับผู้บริหาร

รหัสโครงการ: RDG5440001
ชื่อโครงการ: โครงการวิจัยเรื่อง การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าพะยอม-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สาม
Cultural Exploration and Sustainable Heritage Management in Pai-Pang Mapha- Khun Yuam Districts, Mae Hong Son Province, Phase III
หัวหน้าโครงการ : รองศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ชูทรงเดช
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
อีเมล: rasmi@su.ac.th , rasmi13@hotmail.com
ระยะเวลาโครงการ: 15 ธันวาคม 2553- 14 มิถุนายน 2555
(รวมระยะเวลา 1 ปี 6 เดือน)

โครงการวิจัยเรื่องการสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าพะยอม-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สาม เป็นโครงการบูรณาการ งานด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และ กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์ คือ 1) ศึกษาพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอดีต-ปัจจุบัน อันนำไปสู่ความเข้าใจพหุวัฒนธรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน 2) ศึกษาแบบแผนของกระบวนการจัดการความรู้มรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนโดยการกำหนดโดยท้องถิ่น เพื่อสร้างเสริมสร้างอำนาจและความเข้มแข็งให้กับชุมชน 3) เพื่อศึกษาและเสนอ นโยบายและแนวทางการอนุรักษ์ จัดการและพัฒนาแหล่งโบราณคดีและแหล่งประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน 4) เพื่อผลิตและเผยแพร่ความรู้จากงานวิจัยในรูปแบบสื่อประเภทต่างๆ สำหรับท้องถิ่นและสาธารณะ

การดำเนินงานแบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ **การสืบค้นและให้ความหมายกับมรดกทางวัฒนธรรม** อันได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับอดีตของพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยการใช้เครื่องมือทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และ **การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม** อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่วิจัย

ผลการวิจัย คือ 1) การสืบค้นทางโบราณคดี สามารถลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่ต่อเนื่อง คือ มีร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สมัยไพลสโตซีนตอนปลายหรือวัฒนธรรมหินกะเทาะ (32,380-10,000 ปีมาแล้ว) จนถึงปัจจุบัน สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ ไม่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความหลากหลายเริ่มปรากฏในสมัยวัฒนธรรมโลหะไม่ 2,600-1,100 ปีมาแล้ว) มีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเริ่มปรากฏอย่างชัดเจนในยุคประวัติศาสตร์ล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19- 22), และสมัยวัฒนธรรมรัตน โกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 24-25) มีการติดต่อค้าขายระยะทางไกลข้ามภูมิภาค

เนื่องจากความต้องการสินค้าจากป่า ส่งผลเกิด การโยกย้ายถิ่นฐาน และผู้คน มีการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจาก ภายนอกพื้นที่เช่น พุทธศาสนา ศิลปะ และสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2485-88) มีการปฏิสัมพันธ์กับทหาร ญี่ปุ่น เศรษฐกิจของชุมชนขึ้นอยู่กับ การแลกเปลี่ยนค้าขายกับกองทัพญี่ปุ่น

2) การสืบค้นทางประวัติศาสตร์ มีความสัมพันธ์กับการตั้งชุมชนปัจจุบัน แบ่งได้เป็น 3 ยุค คือ 1) ยุคการปักหลัก หรือยุคอยู่อาศัย หรือยุคก่อสร้าง สร้างตัว (ก่อนพ.ศ.2500) ซึ่งเป็นยุคเริ่มต้นของการอพยพของผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ **วังอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม** 2) ยุคการเปลี่ยนแปลง และปรับตัวของชุมชน หรือช่วง 2500-2530 เป็นช่วงการปรับตัวของพลุ่ลัษณ์ กับเศรษฐกิจแบบใหม่ เป็นช่วงที่มีความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก เช่น การเข้ามาของ ถนนค้า ไฟฟ้า รถโดยสาร รวมทั้งพืชอื่นๆ ที่เข้ามาปลูกเพื่อค้ามากกว่าการปลูกเพื่อการยังชีพเหมือนดังเดิม เช่น กระเทียม ถั่ว ยาสูบ เป็นต้น และ 3) ยุคปัจจุบัน (หลัง พ.ศ. 2530 จนถึงปัจจุบัน) เป็นยุคของการก่อสร้างสร้างตัว ต่อสังคมยุคใหม่ ในช่วงเวลานี้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่ระหว่างการจัดการของรัฐ หรืออาจจะรวมถึง การเข้ามาของกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มธุรกิจการค้า กลุ่มนักท่องเที่ยว หรือแม้แต่กลุ่มนักวิจัยด้านต่างๆ โดยเฉพาะเรื่อง การท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

3) แบบแผนของกระบวนการจัดการความรู้ ชุมชนทั้งสามชุมชนมี ชุดความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา ชุมชนสามารถเชื่อมโยงตนเองกับ แหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ที่ใกล้กับปัจจุบันมากกว่า เช่น วัดร้าง พระพุทธรูป และมีการให้ความหมาย ของโบราณคดีที่แตกต่างจากนักวิชาการ ประวัติศาสตร์บอกเล่าก็มักจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน การตั้งถิ่นฐาน เป็นต้นและชุมชนมีวิธีการส่งผ่านความรู้(การจัดการความรู้)อย่างไม่เป็นทางการ โดยมีหลายรูปแบบ คือ การบอกเล่า เช่น การบอกเล่า การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การปฏิบัติ/เข้าร่วมประเพณีและกิจกรรมต่างๆ การสร้างเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ และการส่งผ่านความรู้ผ่านระบบโรงเรียน สำหรับกลไกที่ส่งผ่านความรู้นั้น มีทั้งกลไกภายในชุมชน ผ่านครอบครัว สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชน ผู้นำทางศาสนา โรงเรียนและ แกนนำกลุ่มชาติพันธุ์ และกลไกภายนอกชุมชน เช่น หน่วยงานการศึกษา หน่วยงานราชการ โครงการวิจัยต่างๆ

4) ข้อเสนอนโยบายและแนวทางการอนุรักษ์ จัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน คือ ควรมีการสร้างพื้นที่การมี ส่วนร่วมในทุกโครงการพัฒนาที่เข้าไปในชุมชน กิจกรรมการพัฒนาควรมีความยืดหยุ่น การพัฒนานักโบราณคดี และนักประวัติศาสตร์ที่มีหัวใจนักพัฒนา และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างบูรณาการและมีส่วนร่วม และ

5) กิจกรรม การเผยแพร่และใช้ประโยชน์สาธารณะ ดำเนินการจัดกิจกรรม มีทั้งหมด 9 หมวด 69 รายการ คือ

- 1) เวทีและกิจกรรม 10 รายการ
- 2) การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น 6 รายการ
- 3) การจัดการองค์ความรู้ในรูปแบบสื่อต่างๆ 7 รายการ
- 4) การบรรยายพิเศษ 15 รายการ
- 5) การเผยแพร่โครงการ 12 รายการ
- 6) การสนับสนุนข้อมูลสื่อสาธารณะ 1 รายการ
- 7) การฝึกงานภาคสนาม /การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 9 รายการ
- 8) การบริการชุมชนอื่นๆ 7 รายการ และ
- 9) วิทยานิพนธ์ 2 รายการ

ABSTRACT

Cultural Exploration and Sustainable Heritage Management in Pai-Pang Mapha- Khun Yuam Districts, Mae Hong Son Province, Phase III is an area-based and multidisciplinary research involving archaeology, history, and participatory action research. Research goals include: 1) to study the dynamic of socio-economic changes from the past to present, 2) to study a pattern of knowledge management processes which controlled by local people, 3) to study and propose the policies and conservation plans for sustainable management and development of archaeological and historical sites, and 4) to produce and disseminate information through media and publications for local people and general public.

This research focuses on two major parts: the investigation of knowledge production in order to provide meaning of cultural heritage using archaeological and historical methodologies and involved communities on the cultural heritage management processes.

The results of the research Phase III include 1) analyses of archaeological assemblages from survey and excavation by using techniques from each field including archaeology, history, participatory action research; 2) constructed a new knowledge concerning cultural history of Pai-Pang Mapha-Khun Yuam indicating the long and continued occupation since late Pleistocene (ca.32, 380-10,000 B.P.) to present. Late Pleistocene culture is characterized by pebble tool and there was no cultural diversity. Cultural diversity emerged and changed during late Holocene: log coffin culture (2,600-1,100 BP). The evidence indicated people migrated in and out the research area which might possibly cause social and culture changes in through time from the past to present; 3) patterns of knowledge management processes based on three case villages, the results show that local communities have their own knowledge relating to Buddhism and they can easily connect themselves to more closer past such as history of village settlement, history of temple. There are two ways of knowledge transmission: an informal transmission through ritual, oral history and a formal transmission through school, government offices, research project; 4) proposed policy and conservation plans for sustainable heritage management include a) building a public space for different stakeholders to involve in all stages of management, b) development activities need to be flexible to change, c) need to train young archaeologists and historians to have the senses of responsibility to societies, d) need to integrate interdisciplinary to heritage management processes. The outsiders need to collaborate and consult with the local communities, and 5) activities, publications, and disseminating research information to general public compose of 9 categories and 69 lists.

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3
(เล่มที่ 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ)

โดย

ผู้วิจัย: ดร. ร่มเย็น โกสยกันนัท
สำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง
นางสาวมุกดา ไล่พิรุณ
นักวิจัยอิสระ
ผู้ช่วยนักวิจัย : นางสาวลักษณณ์ เขียนนอก

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฝ่ายที่ 4 ฝ่ายชุมชนและสังคม

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

“การจัดการมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” เป็นสาขาวิชาที่พัฒนามาจากงานโบราณคดีและมานุษยวิทยาที่เป็นผลจากโลกทุนนิยมสมัยใหม่ ทำให้มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนการทำลายแหล่งโบราณคดีทั้งรู้เท่าถึงการและไม่ถึงการ ดังนั้นจึงเกิดพัฒนาแนวคิดทฤษฎีและระเบียบวิธีการวิจัยเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่สามารถจะอนุรักษ์ สืบสานและจัดการมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์ทางสังคมและเศรษฐกิจ

สำหรับในประเทศไทย ปัจจุบันการจัดการทรัพยากร/มรดกทางวัฒนธรรมกำลังเป็นสาขาที่เริ่มได้รับความสนใจและนิยมใช้ในการดำเนินงานวิจัยเชิงประยุกต์เพื่อการพัฒนาชุมชน การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา เพราะเชื่อว่าวัฒนธรรมควรต้องมีการจัดการนำไปใช้ประโยชน์ให้เกิดคุณค่าและแปลงให้เป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงมีหลักสูตรที่เปิดสอนในมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นต้น เพื่อสร้างบุคลากรที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์และจัดการศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ

อย่างไรก็ดี ความสนใจส่วนใหญ่มุ่งไปที่การนำมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาใช้พัฒนาทางเศรษฐกิจ และคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่น มากกว่าการใช้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ในการต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์ งานวิจัยนี้เชื่อว่าการดำรงอยู่ของชุมชนนั้นอยู่ที่การรู้จักตัวตน ประวัติศาสตร์ของตัวเองและชุมชนที่จะทำให้สามารถต้านกระแสการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงจากภายนอกได้เท่าทัน โดยชุมชนสามารถเลือกใช้และปรับตัวกับกระแสโลกโดยที่ยังคงดำรงตนอยู่ได้อย่างไม่พริ้งพริ้ว เพราะชุมชนมีพลังภายในทางสังคมและวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ดังนั้น การจัดการมรดก/ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เหมาะสมน่าจะอยู่ที่ มีกระบวนการ “สืบค้น” รากฐานทางวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อทำให้เกิดความรับรู้และเข้าใจในที่มาที่ไปของตนเองว่ามีรากเหง้าอย่างไร และหากชุมชนจะเลือกการเปลี่ยนแปลงก็เป็นการเปลี่ยนแปลงที่อยู่บนฐานของการระลึกว่าตนเองเปลี่ยนเพราะอะไร เพื่ออะไร กระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อเฉพาะชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยเท่านั้น หากแต่เกิดปรากฏการณ์แบบเดียวกันพบอย่างกว้างขวางทั่วโลก

จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความพยายามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมภายใต้คำว่า “อย่างยั่งยืน” ให้กับชุมชนต่างชาติพันธุ์ การพัฒนานี้ทำโดยการให้การสนับสนุนงานวิจัย การพัฒนาการท่องเที่ยว การศึกษา และการพัฒนาชุมชน อาจกล่าวได้ว่าแม่ฮ่องสอนเป็นห้องปฏิบัติการงานวิจัย หรือตัวอย่างของการทดลองโดยหน่วยงานต่างๆ จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นรัฐ หรือเอกชน(รวมทั้งองค์กรไม่แสวงหากำไร) กระนั้น แม่ฮ่องสอนก็ยังตกเป็นเหยื่อของการพัฒนาที่ไร้ทิศทาง เช่น อำเภอยายีเป็นตัวอย่างที่ดีของการสูญเสียอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็เกิดกระบวนการสร้างและแปรเปลี่ยนเป็นอัตลักษณ์ใหม่สำหรับคนรุ่นใหม่ในโลกดิจิทัล เป็นที่หลอมรวมของคนที่ไม่แสวงหาตัวตน โอกาส สร้างรากฐานทางเศรษฐกิจที่ลี้ภัยจากเมืองหลวง เกิดเป็นเมืองที่เป็นสถานที่สร้างโอกาสให้กับคนจากที่ต่างๆ ในประเทศไทยและจาก

ต่างประเทศทั่วโลก พื้นที่เขตตำบลเวียงเหนือ เวียงใต้ และแม่เย็น กลายเป็นศูนย์กลางการเติบโตของ “ความเจริญของเมืองในชนบท” ขณะเดียวกันคนท้องถิ่นบ้างก็ย้ายออกไปอยู่ในที่ห่างไกลตัวเมือง บ้างก็ผสมผสานเข้าไปกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมแบบใหม่ ปรากฏการณ์สากลเหล่านี้เกิดขึ้นทั่วไปในประเทศด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาในโลก ทำให้อำเภออื่นๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดอื่นๆ ในประเทศไทยเกิดความหวั่นเกรงว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงแบบเดียวกันขึ้น จึงทำให้มีความสนใจปัญหาเหล่านี้อย่างยิ่ง โดยเฉพาะจากหน่วยงานที่สนับสนุนการวิจัย เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ที่ให้เงินทุนสนับสนุนหลายฝ่ายเพื่อสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการทั้งโดยนักวิชาการส่วนกลางนักวิชาการท้องถิ่น และชาวบ้าน

สำหรับอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม เป็นพื้นที่ที่ซึ่งเหมาะสมสำหรับการวิจัยเชิงพื้นที่ (area-based research) เพราะมีปัจจัยที่แตกต่างกันและมีจุดเด่นที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งสามพื้นที่มีการพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน และพบว่าการท่องเที่ยวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในระดับต่างๆ **อำเภอปาย** ความรุนแรงของการเปลี่ยนแปลงนั้นมากกว่าอำเภอปางมะผ้าและอำเภอขุนยวม เพราะเมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในพื้นที่ของอำเภอปายอย่างรวดเร็ว มีนายทุนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติเข้าไปซื้อที่ดินและบ้านเรือนปรับเปลี่ยนเป็นร้านค้าและที่พัก (เกสต์เฮาส์) เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยว(ต่างชาติ) ชุมชนท้องถิ่นก็เริ่มย้ายถิ่นฐานออกนอกเมือง วัฒนธรรมดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ก็เริ่มเสื่อมถอย เกิดปัญหาอาชญากรรม โสเภณี ยาเสพติด และปัญหาเยาวชนมากขึ้น การเสื่อมถอยและวิกฤตทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในระยะหลังๆ นี้ นับว่าเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับรัฐและองค์กรในระดับท้องถิ่นพยายามขยายและส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยนำตัวเลขทางเศรษฐกิจมาเป็นเกณฑ์แสดงถึงความเจริญของพื้นที่ ซึ่งถ้ามองแต่ในด้านผลได้ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีการจัดการที่ดีแล้ว เชื่อแน่ว่าจะเป็นผลดีแก่ท้องถิ่นเพียงในระยะสั้นๆ เท่านั้น แต่ในระยะยาวกลับจะเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ และมีผลต่อวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมอันเก่าแก่ของท้องถิ่น จะเป็นการสูญเสียที่สำคัญยิ่งและอาจจะไม่สามารถนำกลับคืนมาได้ ขณะที่ **อำเภอปางมะผ้า** มีการเปลี่ยนแปลงที่ช้ากว่า และยังคงอัตลักษณ์เกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรมได้เหนียวแน่นกว่าปาย เนื่องจากพื้นที่ทุรกันดารยังเป็นปราการสำคัญที่ช่วยป้องกัน การไหลบ่าของวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ อำเภอปางมะผ้าอยู่บนเส้นทางท่องเที่ยวระหว่างอำเภอปายและจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มักจะไม่ได้ค้างคืน ผลกระทบการท่องเที่ยวในอำเภอปางมะผ้าจึงยังมีไม่มากนัก จุดเด่นของอำเภอปางมะผ้าคือฐานความรู้ทางวิชาการ มีการศึกษาวิจัยมากมายและมีความโดดเด่นในเรื่องของ ธรรมชาติโดยเฉพาะถ้ำ โบราณคดี ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม แต่ก็มีจุดที่ต้องพัฒนาคือ เรื่องของการจัดการถ่ายทอดความรู้จากโครงการวิจัยโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ปัญหาของมัลคูลเทคที่ยัง ไม่มีเนื้อหาการนำเที่ยว และการวางแผนแม่บทสำหรับการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กันในเชิงพื้นที่ ส่วน**อำเภอขุนยวม** ก็มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ช้าเช่นเดียวกับอำเภอปางมะผ้า เพราะเป็นจุดปลายทางของการท่องเที่ยว ผลกระทบจากการท่องเที่ยวยังไม่รุนแรง จุดเด่นของอำเภอขุนยวมคือทุ่งบัวตองและพิพิธภัณฑสถานโลกครั้งที่สอง แต่ปัญหาที่พบคือยังขาดการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น ไม่มีการวิจัยทางด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และขาดระบบการจัดการท่องเที่ยว

การจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมีฐานจากการมีส่วนร่วมของชุมชน และเน้นเนื้อหาความรู้ไม่ ว่าจะเป็นเรื่องของประวัติความเป็นมาของมาตุภูมิ ชุมชน หรือความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น ล้วนเป็นต้นทุนที่มีคุณค่า ซึ่งนักท่องเที่ยวคุณภาพทุกคนปรารถนาใคร่เรียนรู้ คือความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของ ผู้คน วัฒนธรรม และสถานที่ ซึ่งตนมาเยือน อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่วิจัยในอำเภอปางมะผ้าและขุนยวม มีศักยภาพ

ในการพัฒนาและสามารถเตรียมการท้องที่ช่วยให้รัดกุม เพราะยังไม่ประสบกับปัญหาวิกฤตที่รุนแรงอันเกิดจากการท้องที่เขวเช่นเดียวกับอำเภอปาย

โครงการวิจัยนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการพยายามทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์สากลที่เกิดขึ้น โดยเชื่อว่า “การจัดการมรดก/ทรัพยากรวัฒนธรรม” ที่มีประสิทธิภาพ จำเป็นจะต้องมีรากฐานจากงานวิจัย การสืบค้นที่ลุ่มลึก เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็น “สมบัติร่วม” อันแสดงถึงอัตลักษณ์ที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม ที่สามารถนำไปใช้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และสามารถเลือกใช้ในการเสริมอำนาจสำหรับการต่อรองในทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจได้อย่างมีพลัง ขณะเดียวกัน โครงการฯ ก็พยายามจะพัฒนาแนวคิดทฤษฎี วิธีวิทยาและองค์ความรู้ด้านการจัดการมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่เกิดจากกระบวนการวิจัยโดยนักวิชาการไทย เพื่อจะนำไปใช้ในศึกษาเปรียบเทียบและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ร่วมสมัยในพื้นที่อื่นๆ ของโลกได้ โดยตระหนักถึงลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของแต่ละท้องถิ่น

รายงานฉบับสมบูรณ์มีทั้งหมด 7 เล่ม ประกอบด้วย เล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการฯ เล่มที่ 2: ภาพรวมโบราณคดี เล่มที่ 3: การสำรวจทางโบราณคดี เล่มที่ 4: การขุดค้นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง เล่มที่ 5: ด้านประวัติศาสตร์ เล่มที่ 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ และเล่มที่ 7: การเผยแพร่ความรู้และการใช้ประโยชน์งานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น

สำหรับรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เล่มนี้ เป็นรายงานเล่มที่ 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ แบ่งออกเป็น 7 บทคือ บทนำกล่าวถึงความเป็นมาของโครงการวิจัย บทที่ 1 บทนำการวิจัยเชิงกระบวนการ บทที่ 2 โบราณคดีชุมชน การจัดการความรู้ สำนึกร่วม และกรรมสิทธิ์ กรอบแนวคิดเพื่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย ปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) บทที่ 4 ความรู้และการจัดการความรู้โบราณคดี และประวัติศาสตร์ชุมชน บทที่ 5 กรรมสิทธิ์กับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน และ บทที่ 6 บทสรุป และข้อเสนอเชิงนโยบาย

คณะผู้วิจัยหวังว่าผลงานวิจัยคงจะมีประโยชน์ในทางวิชาการและสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และประเทศชาติได้บ้างไม่มากนักน้อย ทำให้งานวิจัยจะไม่ได้ถูกวางไว้ “บนหิ้ง” หากแต่ถูกหยิบมาใช้ในการสร้างสรรค์ประโยชน์ให้กับผู้สนใจแต่ละกลุ่ม ชุมชน และองค์กรในแต่ละระดับของสังคมได้อย่างคุ้มค่าและทรงพลัง

รัศมี ชูทรงเดช

หัวหน้าโครงการวิจัย

ฤดูร้อน 2556

มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

คำขอบคุณ

โครงการวิจัยเรื่องการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สามนี้จะสำเร็จลงมิได้เลย หากไม่ได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากสถาบันและบุคคลมากมาย

ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่สนับสนุนเงินทุนในการทำงานวิจัย ภาควิชาโบราณคดี หมวดประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และสำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ที่อนุญาตให้เวลาขณะผู้วิจัยในการทำงานวิจัยอย่างเต็มที่

นอกเหนือจากสถาบันแล้วมีบุคคลมากมายที่ผู้วิจัยอยากจะขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอบพระคุณ ศาสตราจารย์สวัสดิ์ ตันตระรัตน์ ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) คนปัจจุบัน และดร.สิลาภรณ์ บัวสาย รองผู้อำนวยการและผู้อำนวยการฝ่ายที่กรุณาให้คำแนะนำ ติดตามและสนับสนุนโครงการวิจัยจนกระทั่งเสร็จสิ้นโครงการ ศาสตราจารย์ปิยะวัติ บุญ-หลง อดีตผู้อำนวยการ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์คำ จงแก้ววัฒนา ผู้ประสานงานเครือข่ายวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ภาคเหนือตอนบน(ABC-UN) ที่กรุณาให้โอกาสส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดโครงการวิจัยนี้จนกระทั่งได้ทำอย่างต่อเนื่องถึงสามระยะ

ขอบคุณคุณวิเศษ เพชรประดับ อดีตผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 8 คุนนิคยา กนกมงคล ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ คุณไกรสิน อุโนจิณดี และคุณนิรมล พงศ์สถาพร สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ที่อำนวยความสะดวกในการทำงานมาโดยตลอด

ขอบคุณชาวบ้านหมู่บ้านถ้ำลอด บ้านไร่ เมืองแพม บ้านจำโบ๋ บ้านบ่อไคร้ และบ้านแม่ละนา ในอำเภอปางมะผ้าที่เป็นให้ความเป็นมิตร และเป็นครูที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งทำให้นักโบราณคดีจะต้องเปลี่ยนโลกทัศน์ในการทำงานวิจัยภาคสนาม อดีตผู้ใหญ่บ้านซัวห้วย แซ่หัน แห่งหมู่บ้านไร่ สีวราช แก่นแก้ว ผู้ใหญ่บ้านบ้านไร่ลัดดา-บรรจง ทองอ่อน ยุพิน-สมจิตร พรหมคุณ จำรูณ วงศ์จันทร์ บ้านแม่ละนา กำนันเอกชัย ไพรสิทธิฤทธิ์ บ้านเมืองแพม คุณจอห์น สปีร์และครอบครัว เพ็ญ-อรพรรณ จิตกุลภัทรวงศ์ ป้ามาลี เค็ดโลก ป้าใหม่ สุดเขต เค็ดโลก พี่ชื่อ หัวหน้าและเจ้าหน้าที่สถานพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด สรชัย ไพรเนติธรรม และไพโรจน์ ไพรเนติ ธรรม แห่งบ้านจำโบ๋ ผู้ใหญ่บ้านสมพงษ์ พันธุ์สามหมอกบ้านบ่อไคร้ สุทัศน์ หิรัญโกเมนทร์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลปางมะผ้า ผู้ใหญ่สุทิพย์ เทพรัตน์ บ้านสบป่อง วลัยรัตน์ฟู ผู้อำนวยการโรงพยาบาลปางมะผ้า

อำเภอปาย ขอขอบคุณชุมชนบ้านเมืองแปง บ้านใหม่คอนตัน บ้านตาลเจ็ดต้น บ้านแม่ฮี้ บ้านแม่เย็น เวียงใต้ และเวียงเหนือ ขอกราบขอบพระคุณ พระอภิปวงษ์ ฐิตธมฺโม เจ้าอาวาสวัดเมืองแปง กำนันสุขุมภู สุขเก่า และแม่หลวง บ้านเมืองแปง พ่อหลวงพัน-วรเมธ อินทอง และแม่หลวง บ้านใหม่คอนตัน โรงเรียนบ้านเมืองแปง โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพบ้านเมืองแปง องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองแปง ลุงเต็ง-ป้าเพ็ญ แห่งดวงเกศต์เฮาส์ ป้าดวงจันทร์ อรัญภูมิ ขอขอบคุณอุ๊ยใบ คำฟู พ่อจันทร์ อินทสาร พ่อใจ อินยา กำนันฐิเวช จอห์นนาน พ่อครูแสน ใจแปง อาจารย์ทองอินทร์ แจ่มแจ้ง พ่อหลวงฉิมคำ-แม่หลวงเพ็ญศรี ดิไธยะ บ้านเมืองน้อย ครอบครัวจะแฮบ้านป่ายาง พ่อหลวงเจริญ-แม่หลวงวรรณา ไหมนวนละครอบครัวศิริปุกแห่งบ้านตาลเจ็ดต้น ที่มอบน้ำใจและให้ความเป็นมิตรกับคณะผู้วิจัย

อำเภอขุนยวม ขอบคลุมชุมชนป๊อก ส. ภูธร เทศบาลขุนยวมบ้านค้อแพะ-บ้านหลวง บ้านห้วยต้นนุ่น บ้านแม่กิ บ้านประดู่เมือง บ้านเมืองปอน บ้านแม่สุริน ขอขอบพระคุณท่านนอคม วิชญพันธ์ แห่งบ้านห้วยต้นนุ่น พ่อหลวง ไชยเดช สุทินกรณ์ บ้านค้อแพะคณะกรรมการท่องเที่ยวบ้านค้อแพะ-บ้านค้อแพะ-จันทริกา ทองค้ำโพง-จิราภรณ์ เมืองนำโชค หมอชิตูใจ วิชญพันธ์ โรงเรียนขุนยวมวิทยา โรงเรียนพุทธเกษตร ที่มีความกรุณาต่อทีมวิจัยขอขอบคุณ คุณคณิศรพงศ์ สุวรรณสังข์ ผู้นำทางในการสำรวจเส้นทางค้อแพะ-ห้วยต้นนุ่น และให้ความช่วยเหลือตลอดการเดินทางสำรวจทุกครั้ง ขอขอบคุณลุงจอร์จ อูประ ปลัดเทศบาล และเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลขุนยวม ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลภายในอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ขอขอบคุณชาวขุนยวมทุกท่านไม่ว่าจะสนับสนุนหรือคัดค้านการสร้างอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น หลังใหม่ที่ทำให้เห็นว่าการวิจัยมีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะถูกนำไปใช้อย่างไรก็ตาม อีกทั้งทำให้เราตระหนักว่า “การแสวงหาความจริงคือหน้าที่หลักที่สำคัญของนักวิชาการ/นักวิจัย”

ขอบคุณน้ำเพ็ญ-จันทร์เพ็ญ จรรยาดี ที่ช่วยดูแลทีมวิจัยในระหว่างการทำงานในอำเภอขุนยวม ทำให้รู้สึกเหมือนกับเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว และ พ.ต.ท. เจริญชัย ชมธวัช สำหรับความเอื้อเฟื้อบ้านขุนยวม รวมถึงข้อมูลจากบุคคลและวัตถุสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งในและนอกพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 อันเกิดจากแรงกายแรงใจ และทุนส่วนตัวเพื่อรวบรวมให้เกิดประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังและกลายเป็นอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่นในปัจจุบัน

ขอบคุณทุกน้ำใจจากทุกหมู่บ้านที่มีให้ พร้อมความเป็นมิตรที่มีต่อคณะผู้วิจัย ทุกประสบการณ์ทำให้รู้สึกว่าเป็นบ้านหลังที่สอง

ขอบคุณดร. จรูญ คำวนตา ประธานสภาวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน ที่ให้กำลังใจคณะผู้วิจัยมาโดยตลอดการทำงานในจังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมทั้งวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน (หน่วยการศึกษาอำเภอ ปาย ปางมะผ้า และขุนยวม)

ขอบคุณ อาจารย์ปฐมฤกษ์ เกตุทัต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ รศ.ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ปรึกษาโครงการวิจัยที่ให้กำลังใจให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัย ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ ดร. อมรา ศรีสุชาติ สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร และดร. พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ที่กรุณาเสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับผลการวิจัยแต่ละด้าน

ท้ายนี้ขอบใจผู้ช่วยนักวิจัยในปัจจุบันทุกคน วอภัญญา ณ หนองคาย สมถวิล สุขเลี้ยง เสาวลักษณ์ เขียนนอก และวัชรินทร์ มณีวงษ์ ที่ร่วมทุกข์-สุข เผชิญกับปัญหาอุปสรรคต่างๆ ระหว่างการทำงานอย่างไม่ย่อท้อ และอดีตผู้ช่วยนักวิจัย ทรงศักดิ์ ปัญญา รมย์ กนิษฐานนท์ และสิริวรรณ สิริวนิชย์ รวมถึง สุกร ชูทรงเดช ที่มาช่วยสร้างสีสันให้กับงานวิจัยด้วยภาพวาดที่สดใส อาจารย์ผู้สืบทอด รอดเจริญ คณะโบราณคดี และณัฐพงษ์ จันทรเครือ ที่มาช่วยจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการรวมทั้งนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้มาช่วยทำงานระหว่างการเดินทางวิจัย

ขอบคุณคณะผู้วิจัยทุกคน ดร. ร่มเย็น โกสยิกานนท์ ที่ทำให้งานยากกลายเป็นง่าย และช่วยขับเคลื่อนงานวิจัยจนเกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง รวมถึงมุกดา ไล่พิรุณ ผู้มีเทคนิค และวิธีการทำงานในชุมชนอย่างเชี่ยวชาญ ตลอดจน เชิดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์ นักวิจัยด้านโบราณคดี โครงการฯ ระยะเวลาที่หนึ่ง ลลิตา ยาวังแสน นักวิจัยด้านกระบวนการมีส่วนร่วม โครงการระยะที่ 2 ขอขอบคุณโดยเฉพาะอาจารย์นุชนางค์ ชุมดี นักวิจัยที่เป็นมากกว่าการเป็นนักวิจัย เธอเป็นทั้งผู้ช่วยหัวหน้าโครงการ ผู้ช่วยบรรณาธิการ ที่ปรึกษาผู้ช่วยนักวิจัย และอื่นๆ

อีกมากมาย และศิริลักษณ์ กัณฑ์ศรี เลขานุการ โครงการฯ หากไม่มีศิริลักษณ์ กัณฑ์ศรี การดำเนินงานโครงการ คงจะไม่ราบรื่น ขอบใจที่ช่วยเตือนความจำ ประสานงาน และเป็นผู้จัดการที่ดีในการบริหารจัดการจนงานสำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดี

นอกจากนี้ ยังมีบุคคลอีกมากมายที่ให้ความอนุเคราะห์คณะวิจัยในระหว่างที่ทำงานในพื้นที่ ซึ่งไม่อาจจะเอ่ยนามได้ทั้งหมดในที่นี้

สุดท้าย คุณค่าและความดีที่มีในงานวิจัยนี้ขออุทิศให้กับผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภาพร นาคบัลลังก์ กัลยาณมิตรคนสำคัญ ที่เป็นกำลังใจในการไล่ล่าความฝันมาโดยตลอด ณัฐวัฒน์ อุทธรังกร นักเขียนหัวใจใสที่ติดตามคณะวิจัยไปสำรวจจนผลิตหนังสือเรื่อง “กระทิงป่าขุนขาม” ออกมา อาจารย์อำนาจ คอวนิช ผู้ที่เห็นความสำคัญของงานวิจัย มีความสนใจและติดตามงานวิจัยตลอดจนลุงยิง-ละยิง แก้วมงคล ลุงครึ่ง-ประหยัด วิชาเชาว์ ลุงประยูร กิระ พ่อปิ่น ปิ่นแก้ว พ่อดวงดี ใจแปง พ่อบัณฑิต แสนคำ ขายแก้ว จันทสิมา ขายปู้ ตาสิดิ ขายจันทร์ และพระอธิการเกษม ปิยธมฺโม รวมทั้งเจ้าของความทรงจำอีกหลายท่าน ที่เสียชีวิตไประหว่างการดำเนินงานตั้งแต่โครงการฯ ระยะที่ 1-3 เสียหายที่ทุกท่านไม่มีโอกาสได้เห็นผลงานที่เสร็จสิ้นนี้

คณะผู้วิจัยหวังว่าผลงานชิ้นนี้คงจะมีประโยชน์ต่อชุมชน นักโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ นักวิชาการ นักศึกษา นักเรียน ข้าราชการ และผู้สนใจทั่วไป

รัศมี ชูทรงเดช และคณะวิจัย

สารบัญ

	หน้า
คณะผู้วิจัย	ข
บทคัดย่อ สำหรับผู้บริหาร	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
คำนำ	ช
คำขอบคุณ	ญ
สารบัญ	ฐ
สารบัญตาราง	ฅ
บทนำ	1
บทที่ 1 บทนำการวิจัยเชิงกระบวนการ	15
บทที่ 2 โบราณคดีชุมชน การจัดการความรู้ สำนึกร่วม และกรรมสิทธิ์ กรอบแนวคิดเพื่อการจัดการ มรดกทางวัฒนธรรม	19
2.1 โบราณคดีชุมชน	20
2.2 ความรู้และการจัดการความรู้	33
2.3 ความทรงจำร่วม: มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน	38
2.4 กรรมสิทธิ์กับการจัดการความรู้/มรดกทางวัฒนธรรม	43
2.5 กรอบแนวคิดเพื่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม	51
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR)	53
3.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory Action Research-PAR)	54
3.2 แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและวิธีวิจัย	56
3.3 แนวการทำงานในพื้นที่	58
3.4 พลวัตในชุมชน	67
3.5 สรุป	67
บทที่ 4 ความรู้และการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน	69
4.1 ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน	69
4.2 วิธีการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน	71
4.3 แบบแผนในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน	79
บทที่ 5 กรรมสิทธิ์กับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน	83
5.1 ลักษณะระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีในชุมชนกรณีศึกษา	83
5.2 การจัดการแหล่งโบราณคดีของชุมชนกรณีศึกษา	89

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
5.3 บริบทที่เปลี่ยนไป ความหมายที่เปลี่ยนแปลง: ความท้าทายในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชนบทไทย	93
บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอเชิงนโยบาย	95
6.1 บทสรุป	95
6.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	102
บรรณานุกรม	105
ภาคผนวกที่ 1 ข้อมูลสัมภาษณ์บุคคล	-1-
ภาคผนวกที่ 2 กิจกรรมชุมชน	-13-
ภาคผนวกที่ 3 บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU)	-46-
ภาคผนวกที่ 4 กิจกรรมถอดบทเรียนทีมวิจัย	-54-

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 4.1	ตารางแสดงกลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน (กลไกภายในชุมชน)	72
ตารางที่ 4.2	ตารางแสดงกลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน (กลไกภายนอกชุมชน)	77

บทนำ

1. ปัญหาที่ทำวิจัยและความสำคัญของปัญหา

แม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดแห่งหนึ่งในภาคเหนือที่ลักษณะพิเศษของพื้นที่แตกต่างจากที่อื่นๆ มีความร่ำรวยในทรัพยากรทั้งด้านธรรมชาติทั้งดง โดยเฉพาถ้ำและเทือกเขาหินปูนที่โดดเด่น และความหลากหลายของชาติพันธุ์-วัฒนธรรม จึงทำให้จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้รับความสนใจเป็นพิเศษจากหน่วยงานวิจัย หน่วยงานราชการ และเอกชน ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยและงบประมาณเพื่อพัฒนาพื้นที่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการท่องเที่ยว กลุ่มชาติพันธุ์กลายเป็นจุดขายที่สำคัญของพื้นที่ วัฒนธรรมและประเพณีกลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า เกิดกระบวนการประดิษฐ์วัฒนธรรม เช่น ประเพณีปอยส่างลอง การเดินจะคี ฯลฯ¹ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศเข้ามายังพื้นที่ ซึ่งประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากในระยะ 5-10 ปีที่ผ่านมา ได้รับความชื่นชอบจากนักท่องเที่ยวในระบบบริโภคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย ความนิยมท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอนสูงมากในช่วงหน้าหนาว มีการไหลบ่าของนักท่องเที่ยวและการย้ายถิ่นของผู้คนมาแสวงโชคในพื้นที่ท่องเที่ยวเช่นอำเภอปาย จึงเกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ผู้คน วิถีชีวิตและประเพณี เกิดการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรม เมื่อชีวิตและวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ก็ถูกลดทอนมากยิ่งขึ้น ในทำนองเดียวกันเกิดกระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรม การแสดงเพื่อแสดงอัตลักษณ์และความเป็นชาติพันธุ์เพื่อใช้ในการต่อรองกับบุคคลภายนอกเช่นกัน² ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เราเห็นในปัจจุบันจึงมีความซับซ้อนและจำเป็นต้องทำความเข้าใจปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในยุคสมัยที่โลกไร้พรมแดน และเกิดการลบเลือนของพรมแดนทางวัฒนธรรมที่ตายตัว ทำให้เห็นวัฒนธรรมข้ามชาติ/พรมแดนเข้ามาแทรกของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นภัยคุกคามที่สำคัญในขณะนี้³

กว่าทศวรรษที่ผ่านมา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้สนับสนุนโครงการวิจัยด้านต่างๆ ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อเป็นการดำรงและป้องกัน

¹ ดวงใจ หล่อธนวิชัย, “จากปางมะผ้าสู่ปาย : บนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว,” ใน พลวัตทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันที่ 9-10 สิงหาคม 2549), 473-491.; ทวีช จตุรพฤกษ์ อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และกระบวนการกลายเป็นสินค้า การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริบทการท่องเที่ยว ใน อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1, เอกสารวิชาการลำดับที่ 68 (กรุงเทพฯ:ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2552), 171

² ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542). ; ยศ สันตสมบัติและคณะ, อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1 , เอกสารวิชาการลำดับที่ 67 (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551). ; ยศ สันตสมบัติและคณะ, อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1 , เอกสารวิชาการ ลำดับที่ 68 (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551).

³ อานันท์ กาญจนพันธุ์, วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2549).

คลื่นโลกาภิวัตน์ที่ไหลบ่าเข้ามา เช่นงานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร⁴ การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของจังหวัดแม่ฮ่องสอน⁵ การสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน⁶ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า⁷ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กับการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณแม่น้ำลา-แม่น้ำของ อำเภอปางมะผ้า อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย⁸ ตลอดจนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เช่น งานวิจัยเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁹ ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹⁰ จนกระทั่ง สกว. เกิดการพัฒนากระบวนการวิจัยใหม่เป็นงานวิจัยเชิงพื้นที่เน้นเฉพาะจังหวัดแม่ฮ่องสอน¹¹ จึงทำให้เกิดฐานทรัพยากร “ความรู้” เกี่ยวกับจังหวัดแม่ฮ่องสอนเกิดขึ้นจำนวนมาก ซึ่งถูกนำไปใช้ในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนและทำความเข้าใจปัญหาความซับซ้อนทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณพื้นที่ชายแดน

⁴ ยศ สันตสมบัติ และคณะ, *ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร* (เอกสารโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT, 2545).

⁵ ดวงใจ หล่อธนะนิษฐ์และโยชิระ อิวะสะ, *การศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนของจังหวัดแม่ฮ่องสอน* (รายงานการวิจัยเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545).

⁶ สิทธิพงศ์ ดิลกวิช, *รายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543).

⁷ รัศมี ชูทรงเดช, *พลวัตของสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2549); รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, *รายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เล่ม 1-8*, (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546); รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, *รายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง*, เล่ม 1-8, (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550).

⁸ อารยะ ภูสาศและคณะ, *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำลา-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. เอกสารอัดสำเนา, 2546).

⁹ ยศ สันตสมบัติและคณะ, *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1*, เอกสารวิชาการลำดับที่ 67 (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551). ; ยศ สันตสมบัติและคณะ, *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 2*, เอกสารวิชาการลำดับที่ 68 (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551).

¹⁰ สุภาวดี มีสิทธิ์ และคณะ, *งานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544). ; สุภาวดี มีสิทธิ์ และคณะ, *รายงานการวิจัยการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในชุมชนแม่ละนา อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545).

¹¹ อุดร วงษ์ทับทิมและคณะ, *รายงานวิจัยเรื่องชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545).

¹² สิลารักษ์ บัวสายและสุชาดา จินะจิตร, *และรอย 16 ปี สกว. นวัตกรรมสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552), 47-50.

แม้ว่าจะมีงานค้นคว้าเกี่ยวกับจังหวัดแม่ฮ่องสอนจำนวนหนึ่ง แต่ก็ยังไม่เพียงพอ ไม่ทันการณ์ในการเตรียมชุมชน/ท้องถิ่น ให้ได้รับต่อกระแสโลกาภิวัตน์ที่ถาโถมเข้ามาในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน โดยเฉพาะอำเภอปายมีความรุนแรงมาก งานค้นคว้าที่ผ่านมามีจำนวนน้อยมากที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการที่รวบรวมเรื่องราวของภูมิหลังทางด้านสังคม-วัฒนธรรมของชุมชน/กลุ่มชาติพันธุ์ ประวัติความเป็นมาของชาติพันธุ์ต่างๆ ทำให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่ยังค่อนข้างจำกัด ส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาจากการรวบรวมข้อมูลด้านประเพณี วิถีชีวิต และประวัติศาสตร์ความทรงจำ¹³ ทั้งที่จุดแข็งของพื้นที่ซึ่งจังหวัดใช้ในการโปรโมตคือความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม แต่เน้นที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่เป็นหลัก ส่วนงานค้นคว้าที่รวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ยังน้อยอยู่และขาดการวิจัยอย่างเป็นระบบที่มีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลตามวิธีวิทยาของแต่ละศาสตร์ จึงทำให้มีความรู้เพียงในระดับผิวเผิน นักวิชาการเฉพาะทางที่สนใจทำงานค้นคว้าวิจัยเชิงพื้นที่ในประเด็นที่กลุ่มลี้ก่อดนอยลงอย่างเห็นได้ชัด ทำให้เมื่อเกิดปัญหาหรือข้อขัดแย้งขึ้นภายในท้องถิ่น ชุมชนจึงขาดข้อเท็จจริง ที่เป็นข้อมูลกลางสำหรับการใช้ในการเป็นฐานสำหรับการตัดสินใจในการแก้ปัญหากรณีข้อขัดแย้งเรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่สอง ที่อำเภอขุนยวม เป็นต้น หรือวางแผนในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ดังนั้นจึงพบว่างานเหล่านี้มักให้ความสนใจที่รูปแบบของการจัดการที่เน้นเรื่องข้อจัดการ/กลไกของการจัดการมากกว่าการผลิตความรู้ที่เป็นพื้นฐาน

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนใน อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัด

แม่ฮ่องสอน ซึ่งได้ดำเนินงานระหว่าง พ.ศ. 2550-52¹⁴ เป็นหนึ่งในโครงการวิจัยดำเนินการต่อยอดจากงานวิจัยทางวิชาการเดิม คือ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีวัตถุประสงค์ที่จะนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและสังคมโดยรวม โครงการวิจัยนี้เชื่อว่าองค์ความรู้ทางวิชาการเป็นหัวใจที่สำคัญสำหรับการนำไปสร้างเป็นเนื้อหาสำหรับการท่องเที่ยว และเป็นรากฐานที่สำคัญในการสร้างภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมและการดำรงอยู่ของชุมชนชาติพันธุ์ท่ามกลางกระแสทุนนิยมความรู้ทางวิชาการสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาต่างๆ ได้ สำหรับงานวิจัยระยะที่หนึ่ง โครงการฯ ได้ทดลองใช้โมเดลของการดำเนินงานวิจัยในอำเภอปางมะผ้ามาใช้ในการสืบค้นความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอปาย และขุนยวม

ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัยโครงการระยะที่หนึ่ง คือ การสร้างฐานองค์ความรู้ทางวิชาการด้านโบราณคดี-ประวัติศาสตร์-มานุษยวิทยาเป็นแกนกลางของสายใยที่ถักทอเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชุมชนต่างอำเภอร่วมกัน ผลการสำรวจทางโบราณคดีทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ คือ

- 1) ทราบประวัติศาสตร์พัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ เพราะมีข้อค้นพบใหม่คือแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอำเภอปายและขุนยวม ซึ่งทำให้เพดานอายุของร่องรอยการอยู่อาศัยเก่าไม่น้อยกว่าประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว และยังพบแหล่งโบราณคดีโลงไม้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการกระจายตัวของกลุ่มคนในวัฒนธรรมโลงไม้ที่เข้ามาถึงอำเภอปาย นอกจากนี้ข้อมูลใหม่ที่แหล่งโบราณคดีบ้านน้ำสุผาเสื่อ และแหล่งโบราณคดีถ้ำโลงลึกที่อำเภอปางมะผ้า ทำให้ยืนยันการฝังศพในโลงไม้ของคนก่อนประวัติศาสตร์สมัยเหล็กที่อายุระหว่าง 2,220-1,000 ปีมาแล้ว ซึ่งแต่เดิมยังเป็นข้อถกเถียงกันในทางวิชาการอยู่

¹³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน, วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาของจังหวัดแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬารักษ์, 2549).

¹⁴ รัศมี ชูทรงเดชและคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน , เล่ม1-8 (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552) และดูเพิ่มเติมใน <http://ppkproject.trf.or.th>.

2) สร้างความรู้ใหม่ข้อมูลในสมัยล้านนาในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีข้อมูลเดิมอยู่น้อยมาก เพราะการพบแหล่งโบราณสถานในอำเภอปายและขุนยวม มักจะตั้งอยู่ในแอ่งและขอบแอ่งที่ราบทั้งสองอำเภอ หลักฐานทางโบราณคดีจากทั้งสองอำเภอเป็นหลักฐานที่ยืนยันเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงความสำคัญของเมืองปาย และเมืองยวมในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านสมัยล้านนา

3) ส่วนประวัติศาสตร์บอกเล่าที่รวบรวมจากทั้งสองอำเภอก็ช่วยทำให้เห็นภาพของวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ไม่เคยมีการรวบรวมมาก่อน

4) ทำให้ทราบว่าชุมชนปัจจุบันที่อาศัยอยู่ในอำเภอปายและขุนยวมอาจจะมี ความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในแต่ละช่วงเวลา หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในอำเภอปาย เช่น พระพุทธรูป จารึก และศาสนสถาน แสดงถึงร่องรอยการอยู่อาศัยที่เก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 21 สมัยอาณาจักรล้านนา มีกลุ่มชาติพันธุ์เดิม ได้แก่ คนเมือง ไทใหญ่ และลัวะ ขณะที่อำเภอขุนยวมและอำเภอปางมะผ้า พบว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งสอดคล้องกับประวัติศาสตร์บอกเล่า กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ในระยะแรก คือไทใหญ่และคนเมือง ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น ปกาเกอญอ ลาหู่ ลีซู ม้ง และจีนฮ่อ ซึ่งเข้ามาภายหลังก็มีปัจจัยการเคลื่อนย้ายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น การค้า ขาย การขยายที่ดินทำกิน และการรับจ้างเป็นแรงงาน นอกจากนี้โครงการฯ ได้ดำเนินการจัดการมรดกวัฒนธรรม ทั้งด้านการจัดการความรู้และการจัดการกายภาพ โดยการถ่ายทอดความรู้และทดลองจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวโดยชุมชน

สำหรับท้องถิ่น ผลการวิจัยก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชน ท้องถิ่น ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในการต่อรองทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ รวมทั้งตระหนักถึงความสำคัญของท้องถิ่นของตนว่ามีความสำคัญระดับประเทศไม่น้อยหน้ากว่าจังหวัดอื่นๆ รวมทั้งเกิดสำนึกร่วมของชุมชนต่างชาติพันธุ์ที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน

โดยสรุป หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าคนในอดีตไม่ได้อยู่อาศัยโดดเดี่ยว หากแต่มีปฏิสัมพันธ์กับคนที่อยู่รอบๆ มีเครือข่ายทางสังคม-การเมือง-เศรษฐกิจ และมีการรับส่งวัฒนธรรมกัน รวมทั้งการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนไปมา มีการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและการผสมผสานทางวัฒนธรรม จนเกิดความหลากหลายของชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในปัจจุบันอันกลายเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจพื้นที่ชายแดนเป็นอย่างยิ่ง เพราะปัจจุบันมรดกวัฒนธรรมกลายเป็นเรื่องของความหมายที่ผู้คนต่างก็ช่วงชิง ตีความ และให้ความหมายใหม่ตามภูมิหลังและประสบการณ์ของตน¹⁵

อนึ่ง การดำเนินงานวิจัยตลอดระยะเวลา 1 ปี ที่ได้ดำเนินการทำงานต่อยอดโครงการสืบค้นและจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่หนึ่ง โดยได้สำรวจสถานภาพขององค์ความรู้ด้านมรดกวัฒนธรรมในอำเภอปายและขุนยวมเบื้องต้น เนื่องจากขาดข้อมูลความรู้ ซึ่งเมื่อเสร็จสิ้นการดำเนินงาน โครงการระยะที่สอง สามารถรวบรวมความรู้ได้ระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะขอบเขตการวิจัยค่อนข้างกว้างทั้งในมิติของเวลาและสถานที่ ทำให้ไม่ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกเกี่ยวกับการค้นหาคำตอบในเรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ประกอบกับธรรมชาติของข้อมูลที่ไม่สม่ำเสมอส่งผลให้เกิดช่องว่างและความเชื่อมั่นในการตีความ-อธิบายปรากฏการณ์และบริบทที่เกิดขึ้น

¹⁵ อานันท์ กาญจนพันธุ์, *วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม* (กรุงเทพฯ: คบไพล, 2549).; Skeates, *Debating the Archaeological Heritage* (Trowbridge: Redwood Books Ltd. 2000); Smith, *Archaeological Theory and Politics of Cultural Heritage* (London and New York: Routledge, 2006).

โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการปฏิสัมพันธ์ของคนบนพื้นที่สูงกับคนบนพื้นที่ราบ/คนที่ต้องติดกับคนภายใน อันส่งผลต่อพลวัตของการเปลี่ยนแปลง (change) ปรับปรน (adaptation) ทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมในอดีตจนถึงการดำรงอยู่ของชาติพันธุ์ในปัจจุบัน นอกจากนี้ งานวิจัยระยะที่หนึ่งยังขาดระบบการจัดการและเรียนรู้/สร้างองค์ความรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัย¹⁶ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเสริมอำนาจชุมชนในการกำหนดทิศทางการใช้องค์ความรู้จากผลงานวิจัยด้วยตนเอง อันนำไปสู่การจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

ดังนั้น โครงการวิจัยระยะที่สาม จึงเป็นงานวิจัยที่ ต่อยอดจากโครงการ “สืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าเยาะ-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” ระยะที่สอง โดยเน้นการวิจัยบุกเบิกและสืบค้นข้อมูลทางวิชาการที่ลุ่มลึกขึ้น โดยมีงานวิจัยด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นหัวใจ เน้นประเด็นคำถามเรื่องการใช้และการจัดการทรัพยากรเพื่ออธิบายพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ส่วนงานด้านวิจัยกระบวนการจัดการจะให้ความสำคัญกับต้องการของท้องถิ่น โดยมีนักวิจัยท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างองค์ความรู้ทางวิชาการและการใช้ประโยชน์โดยชุมชน โดยเชื่อองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังของพื้นที่และมรดกวัฒนธรรมของอดีตกับปัจจุบันว่ามีการดำรงอยู่หรือเปลี่ยนแปลงอย่างไร แล้วนำไปเสนอเป็นแผนและนโยบายในการจัดการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมร่วมกับชุมชนและองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น

งานวิจัยนี้สนใจที่จะตรวจสอบและอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรมใน 4 ช่วงเวลาหลักเน้นการวิจัยในพื้นที่ 3 แห่ง คือพื้นที่ราบขนาดเล็กในหมู่บ้านเมืองแพม อำเภอป่าเยาะ อำเภอเมืองเป่ง ในอำเภอป่าเยาะ และแอ่งห้วยตื้นนุ่นในหมู่บ้านห้วยตื้นนุ่น เพื่อสามารถทำให้สืบค้นในเชิงลึกและจัดการกระบวนการจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ จนเกิดแผนการจัดการที่เป็นรูปธรรมและมีการตรวจสอบประเมินผลว่าใช้ได้ผลจริง

1) ช่วงเวลาระหว่าง 35,000-5,000 ปีมาแล้ว ที่ได้รับผลกระทบของสภาพภูมิอากาศในบริบทโลก¹⁷

โดยเฉพาะการปรับตัวของคนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีข้อสันนิษฐานทางโบราณคดีว่าคนก่อนประวัติศาสตร์สามารถจัดการและใช้ทรัพยากรในระบบนิเวศที่หลากหลายทั้งในภูเขาสูง ที่ราบเชิงเขา และที่ราบ ซึ่งกระบวนการนี้เองนำไปสู่การเพาะปลูกและทำกิจกรรมในสมัยต่อมา¹⁸

¹⁶ สิทธิรัฐ ประพุทธนิติสาร, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและแนวปฏิบัติ (เชียงใหม่: วนิจการพิมพ์, 2545).

¹⁷ Bellwood, *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1997).; Roberts, *The Holocene: An Environmental History* (Malden: Blackwell, 1998).

¹⁸ Gorman, "The Hoabinhian and after: subsistence patterns in Southeast Asia during the late Pleistocene and early recent periods," *World Archaeology*, 2, 3 (1971), 300-320.; Price and Genauer, *Last Hunters First Farmers*, (Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press, 1995); รัศมี ชูทรงเดช, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอป่าเยาะ จังหวัดแม่ฮ่องสอน (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

2) ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-25 ในยุคประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเกิดจากปัจจัยภายในและภายนอก
ช่วงที่หนึ่ง-ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-23 มีการขยายตัวทางการค้าทำให้เกิดเครือข่ายการค้า
ในวงกว้างหรือเรียกว่า “ระบบโลก” (World System) โดยนักประวัติศาสตร์ชื่อ อิมมานูเอล วอลสเตอร์สไตน์
(Immanuel Wallerstein)¹⁹ เครือข่ายการค้าทำให้เกิดการเติบโตของชุมชน เมือง แวนแคว้น และอาณาจักรขึ้นมา
ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการแสวงหาสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ²⁰ ดังนั้น พัฒนาการของ
บ้านเมือง สังคมและวัฒนธรรมของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมในช่วงสมัยล้านนา จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับ
บริบททางการเมือง-เศรษฐกิจกับอาณาจักรล้านนา ที่มีเมืองศูนย์กลางที่เชียงใหม่ และอาณาจักรเพื่อนบ้านใน
ประเทศพม่า รัฐฉาน และอยุธยา เพราะการติดต่อสัมพันธ์ทางการเมืองและการค้าระหว่างอาณาจักร²¹ หรือ
ประเทศส่งผลกระทบต่อการพัฒนาการของบ้านเมืองภายในพื้นที่วิจัยและจนเกิดลักษณะร่วมทางวัฒนธรรม
ในช่วง 500-200 ปีที่ผ่านมา หลักฐานจากการสำรวจทางโบราณคดี แสดงให้เห็นว่าชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ยังคง
อาศัยอยู่ในพื้นที่สูงอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีพื้นที่ราบที่จำกัด จึงทำให้มีการตั้งถิ่นฐานกระจาย
อยู่ในพื้นที่สูง หุบเขา หรือแอ่งที่ราบขนาดเล็ก ขนาดของชุมชนจึงมีขนาดเล็ก ไม่ได้มีลักษณะเป็นเมืองดังเช่น
ชุมชนที่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำ²² อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีการตรวจสอบของบริบทของการเกิดชุมชนในพื้นที่วิจัยว่า
เกี่ยวข้องการจัดการทรัพยากรประเภทของป่าเพื่อการค้าของอาณาจักรล้านนาหรือเครือข่ายการค้านานาชาติ
หรือไม่

ช่วงที่สอง-ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 24-25หรือประมาณ 150-50 ปีที่ผ่านมา เกิดการเปลี่ยนแปลง
ทางการเมือง-เศรษฐกิจ ซึ่งจัดอยู่ในยุคร่วมสมัยอาณาจักรในเวลานั้นจึงเกิดการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนจาก
ต่างถิ่นหลากหลายชาติพันธุ์ เช่น ไทใหญ่ คนเมือง ปกาเกอญอ จากภายในและภายนอกประเทศไทย เข้ามาอยู่อำเภอ
ปายและขุนยวมมากขึ้นเพื่อเป็นแรงงานในกิจการทำไม้ ส่งผลให้เกิดการถ่ายโอนประสบการณ์ วัฒนธรรมระหว่าง
ผู้คน ต่อมาเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ และแผนที่ทำให้มีการลากเส้นพรมแดนของรัฐชาติ ส่งผลให้ผู้คนที่เคยอยู่ในพื้นที่
เดียวกันมาก่อน และผู้คนที่เคยเคลื่อนย้ายไปมาอย่างอิสระ ต้องสร้างความเป็นถิ่นฐาน (production of locality)

¹⁹ Wallerstein, *The Modern World System, vol I: Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy, 1600-1750* (New York: Academic Press, 1974); Wallerstein, *The Modern World System, vol II: Mercantilism and Condolidation of the European World Economy, 1730-1840's* (San Diego: Academic Press, 1980).

²⁰ Junker, L., *Raiding, Trading, Feasting: The Political Economy of Philippines Chiefdoms* (Honolulu : University of Hawaii Press, 1999); Morrison and Junker,L., *Forager-Traders in South and Southeast Asia: Long Term Histories* (Cambridge : Cambridge University Press, 2002).

²¹ Reid, A., *Southeast Asia in the Age of Commerce: 1450-1680, Vol. I: The Land Below the Winds*. (New Heaven: Yale University Press, 1988).

²² ศรัสวัสดิ์ อ่องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550); เจริญศักดิ์ ศรีธัญญะวัฒน์, “ภูมิทัศน์เชิงสัญลักษณ์ : พินิจสังคมวัฒนธรรมสมัยล้านนาที่แม่ฮ่องสอน” ใน *การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน*, รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ : สปีดพริ้นติ้งแอนด์กราฟฟิคดีไซน์, 2552), 115-129.

ให้ชัดเจน จึงเกิดภาพการตั้งหลักปักฐานในพื้นที่กลายเป็นคนพื้นถิ่น โดยมีการสร้างความสัมพันธ์ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม จนทำให้เกิดสำนึกร่วมของความเป็นคนถิ่นเดียวกันในที่ผู้ใด

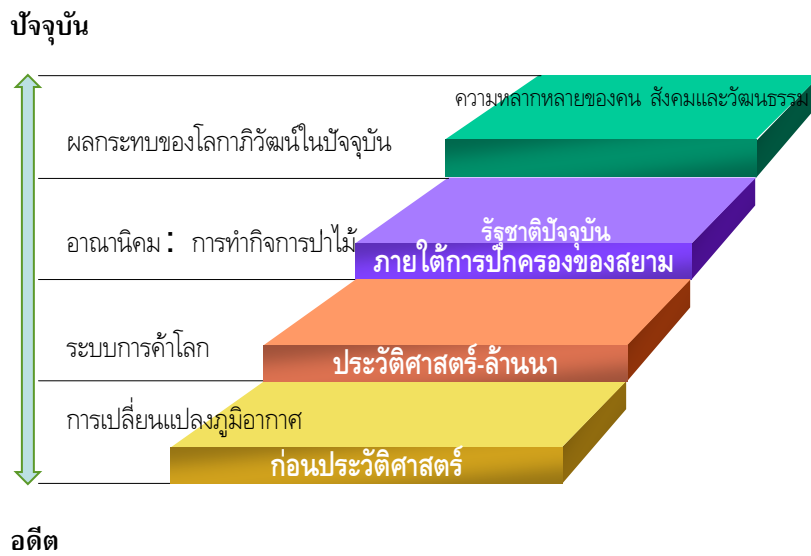
ในปัจจุบัน-ยุคโลกาภิวัตน์ ระบบทุนนิยมเสรีในโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลกระทบทางด้านวัฒนธรรม สังคมและเศรษฐกิจต่อประเทศกำลังพัฒนาโดยตรง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่เป็นผลจากกระแสของเศรษฐกิจบริโภคนิยมจากประเทศตะวันตก ในพื้นที่วิจัยสังคมบริโภคนิยมได้ระบอบอย่างกว้างขวางในชุมชนชาติพันธุ์/ท้องถิ่น คนหนุ่มสาวละทิ้งชุมชนเข้าไปขายแรงงานในเมือง วัฒนธรรมชุมชนเริ่มอ่อนแอ วิถีชีวิตและประเพณีเริ่มสูญหายไปพร้อมกับคนรุ่นแรก มีการขายตัวจากคนต่างถิ่นทั้งที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ คนไทยจากภาคต่างๆ และคนต่างชาติเข้ามาแสวงโชค ลงทุนประกอบธุรกิจและตั้งรกรากในพื้นที่ที่วิจัยมากขึ้น ขณะที่ฐานทรัพยากรมีจำกัด ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรมระหว่างคนท้องถิ่นกับนายทุนหรือผู้ประกอบการดังที่พบเห็นทั่วไปทั้งในจังหวัดแม่ฮ่องสอน²⁴ และสอดคล้องกับการเกิดขึ้นในภูมิภาคอื่นๆ ของโลกเช่นกัน²⁵

อาจกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่นหรือภูมิภาคในแต่ละช่วงเวลา ส่งผลต่อการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นตลอดเวลา ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับ เศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากปัจจัยอะไรและเกี่ยวข้องกับบริบทของโลกหรือไม่? อย่างไร? ผลของการบุกเบิกองค์ความรู้ใหม่นี้เป็นปรากฏการณ์สากลที่สามารถนำไปใช้เป็นตัวอย่างเปรียบเทียบ สามารถนำไปใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจ-วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น และกระบวนการทำให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมกับพื้นที่อื่นๆ ของประเทศไทยและบริเวณอื่นๆ ของโลกได้ อันจะช่วยให้ชุมชนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและรู้จักตัวตน ตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในสังคมปัจจุบัน

²³ นุชนางค์ ชุมดี, “ความสัมพันธ์ของเมืองชายแดนกับเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 1839-2417” ใน การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ : สปิ๊ดพรีนติ้งแอนด์กราฟฟิคดีไซน์, 2552), 131-145.; ศิริลักษณ์ กันตศิริ, “ประเพณี 12 เดือน : บทบันทึกและการแสดงอัตลักษณ์ของคนไทใหญ่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” ใน การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ : สปิ๊ดพรีนติ้งแอนด์กราฟฟิคดีไซน์, 2552), 223-240.

²⁴ ดวงใจ หล่อธนวิชัย, “จากปางมะผ้าสู่ปาย : บนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว,” ใน พลวัตทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันที่ 9-10 สิงหาคม 2549), 473-491.

²⁵ Lewellen, *The Anthropology of Globalization* (Westport, Connecticut: Bergin & Garvey, 2002).

โมเดลอธิบายการเปลี่ยนแปลงอดีต-ปัจจุบัน

คำนิยาม

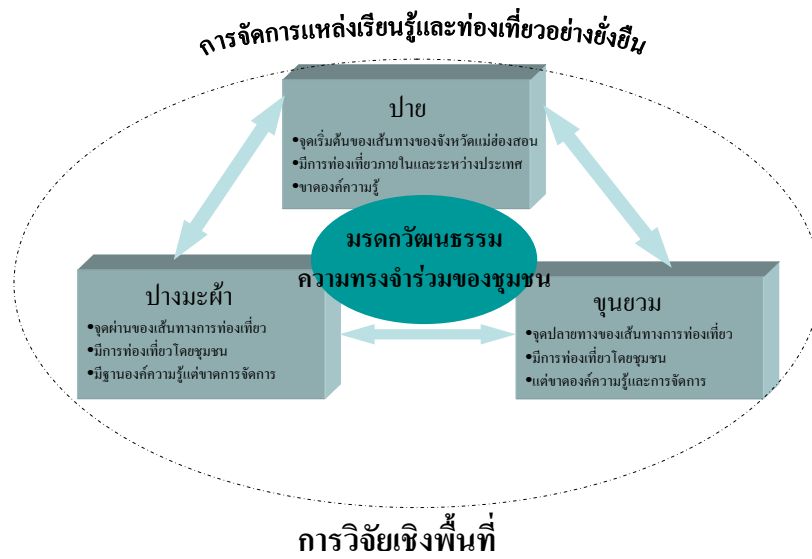
มรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง ภาษา ความเชื่อ ประเพณี วิถีชีวิตสิ่ง que ประพฤติปฏิบัติตั้งแต่อดีต ที่ยังคงมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน หรือสูญหายไปแล้ว แต่มีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ความทรงจำของชุมชน

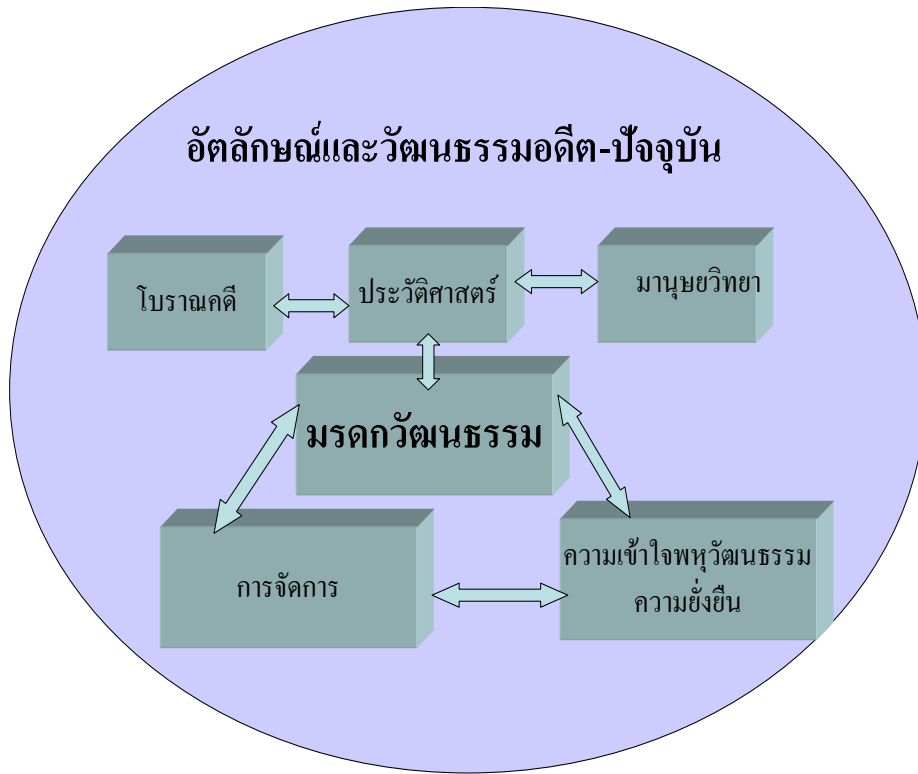
การสืบค้น หมายถึง การแสวงหาความจริง โดยมีการตรวจสอบหลักฐานหรือข้อเท็จจริงตามวิธีวิทยาของแต่ละศาสตร์

การจัดการ หมายถึง การดำเนินการเพื่อดูแล รักษา บูรณะ ถ่ายทอดและสืบทอดอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยผ่านการวิจัย ค้นคว้า รวบรวมและสังเคราะห์ความรู้อย่างเป็นระบบ

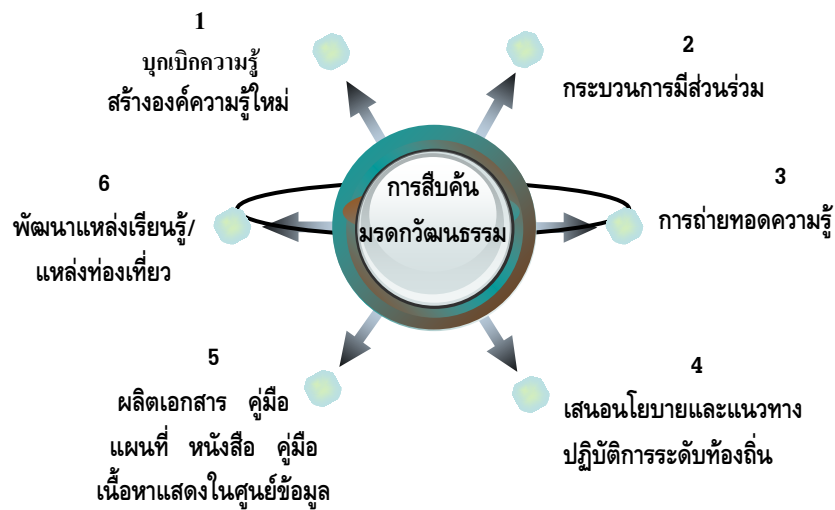
2. โจทย์ของการวิจัย

1. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ในแต่ละช่วงเวลาจนทำให้กลายเป็นมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นในปัจจุบัน
2. แนวทางในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการเสริมอำนาจให้กับชุมชนในการกำหนดทิศทางของการพัฒนาท้องถิ่นควรเป็นอย่างไร

กระบวนการวิจัย

6.1 ด้านโบราณคดี

ประเด็นการวิจัย

- ศึกษาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนบนพื้นที่ราบ
- ศึกษาพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

ระเบียบวิธี

- สำรวจและรวบรวมแหล่งโบราณคดี หลักฐานทางโบราณคดี จากวัตถุทางวัฒนธรรม แผนที่ เอกสาร และคำบอกเล่า โดยระบุพิกัดทางภูมิศาสตร์ในตำแหน่งต่างๆ ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
- ขุดค้นแหล่งโบราณคดีในอำเภอปาย เพื่อสร้างแหล่งโบราณคดีอ้างอิงและตรวจสอบ-ยืนยันร่องรอยการอยู่อาศัยระยะแรก
- วิเคราะห์ สังเคราะห์และประมวลผลองค์ความรู้จากข้อมูลปฐภูมิและหัตถภูมิเพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้และเส้นทางท่องเที่ยว โดยจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม
- พัฒนารูปแบบข้อมูลด้านโบราณคดีต่อเนื่องจากงานวิจัยระยะที่หนึ่ง
- พัฒนาแหล่งโบราณคดี สำหรับการใช้ประโยชน์ตามความต้องการของท้องถิ่น

6.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประเด็นการวิจัย

- ศึกษากระบวนการเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา
- ศึกษากระบวนการปรับตัวของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ระเบียบวิธี

- สืบหาความรู้จากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ โดยเฉพาะเอกสารชั้นต้น เช่น ตำรานจารึก เอกสารราชการ
- สืบหาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมของชุมชน
- สัมภาษณ์และประเมินความรู้เพื่อพัฒนาข้อมูลสำหรับแหล่งเรียนรู้และเส้นทางการท่องเที่ยว โดยจัดทำแผนที่ทางประวัติศาสตร์/ความทรงจำของชุมชนและหลักสูตรท้องถิ่น
- พัฒนาฐานข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ต่อเนื่องจากงานวิจัยระยะที่หนึ่ง
- ส่งเสริมให้ชุมชนตระหนักรู้และเข้าใจความเป็นมาและประวัติศาสตร์ชุมชน

6.3 การวิจัยเชิงกระบวนการ

ประเด็นการวิจัย

- สร้างองค์ความรู้ว่าด้วยกระบวนการจัดการความรู้ทางด้านโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับชุมชน
- เพื่อสืบค้นกระบวนการจัดการความรู้ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาของชุมชนที่มีอยู่เดิม

ระเบียบวิธี

- เก็บและ/หรือวิเคราะห์ข้อมูลโบราณคดีและประวัติศาสตร์ร่วมของท้องถิ่น
- เก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงมานุษยวิทยาของชุมชน เน้นการทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของชุมชนทางวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจและการเมือง ตลอดจนความเป็นพลวัตของชุมชนภายใต้บริบทภายนอก ทั้งนี้เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจถึงกระบวนการที่ดี (good practice) ในการจัดการความรู้ที่มีความยั่งยืน และเพื่อประโยชน์ร่วมของชุมชน
- ศึกษาและกำหนดความต้องการของชุมชน (needs identification) โดยศึกษาเน้นการจัดการความรู้เป็นหลัก
- พัฒนาระบบการจัดการความรู้เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน
- พัฒนาฐานข้อมูลของชุมชนต่อเนื่องจากงานวิจัยระยะที่สอง
- ทำการจัดการความรู้เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน

7. การดำเนินงานวิจัยในแต่ละพื้นที่

การทำงานจากทั้ง 3 ศาสตร์มีจุดร่วมในการวิจัยเชิงพื้นที่ครอบคลุม 3 อำเภอ การออกแบบแผนการดำเนินงานวิจัยใช้ผลการวิจัยของโครงการวิจัยระยะที่หนึ่ง และโครงการวิจัยระยะที่สองเป็นหลัก โดยเน้นการลงพื้นที่หลักเพียงหนึ่งหมู่บ้านในแต่ละตำบลเพื่อทดสอบและประเมินผลการวิจัยว่ามีการใช้ประโยชน์ได้อย่าง

แท้จริง รูปแบบการดำเนินงานจะมีความแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของชุมชนในแต่ละอำเภอ **และมีกลไกที่สำคัญ** คือการทำงานร่วมกับท้องถิ่นและองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น โดยมีคนภายในชุมชนเข้ามาร่วมทำงานวิจัย ดังนี้

7.1 อำเภอปาย

สำหรับชุมชนในอำเภอปาย ความต้องการในเบื้องต้นเป็นเรื่องของการสืบค้นภูมิหลังความเป็นมาของพื้นที่และข้อมูลสำหรับการจัดแสดงในศูนย์ข้อมูล หมู่บ้านที่จะดำเนินงานวิจัยคือ

1. หมู่บ้านแม่ฮื้อ: คนเมือง
2. หมู่บ้านศรีดอนชัย-บ้านโป่ง: ไทใหญ่, คนเมือง
3. หมู่บ้านเมืองน้อย: ปกาเกอญอ

ผลการวิจัยของโครงการระยะที่หนึ่ง-สองพบว่าแอ่งที่ราบเมืองแปงเป็นพื้นที่ซึ่งมีแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะโป่งน้ำร้อน สภาพแวดล้อมโดยรอบยังไม่มีการรบกวนจากการท่องเที่ยว ประกอบกับทาง กศน. มีแผนจะดำเนินงานเชิงป้องกันพื้นที่ พื้นที่นี้มีศักยภาพในด้านมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติสูงมาก จึงสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานโครงการฯ ซึ่งเลือกพื้นที่แอ่งเมืองแปงเป็นพื้นที่วิจัยหลักสำหรับอำเภอปาย

4. หมู่บ้านใหม่ดอนตัน: คนเมือง, ม้ง

7.2 อำเภอปางมะผ้า

ความต้องการของชุมชนในอำเภอปางมะผ้า เป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดการความรู้เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ขณะนี้ชุมชนได้มีการจัดการท่องเที่ยวแต่ไม่สามารถสังเคราะห์และประมวลความรู้ท้องถิ่นในรูปแบบที่ง่ายแก่ความเข้าใจสำหรับนักท่องเที่ยว ลักษณะงานเป็นงานเชิงสนับสนุน หมู่บ้านที่จะดำเนินงานวิจัยคือ

1. หมู่บ้านจำโป้: ลาหู่ดำ
2. หมู่บ้านบ่อไกร: ลาหู่ดำ
3. หมู่บ้านแม่ละนา: ไทใหญ่
4. หมู่บ้านเมืองแพม: ปกาเกอญอ
5. หมู่บ้านถ้ำลอด: ไทใหญ่

ผลการวิจัยของโครงการ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าแอ่งที่ราบบ้านไร่เป็นพื้นที่ขนาดเล็กซึ่งมีแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ที่มีการองค์ความรู้มากกว่าหมู่บ้านใดๆ ในอำเภอปางมะผ้า มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เมื่อโครงการสืบค้นฯ ระยะที่หนึ่ง-สองได้เข้าสำรวจพื้นที่และหารือกับชุมชนที่มีสนใจอยากรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ซึ่งสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานของโครงการฯ จึงเลือกแอ่งบ้านไร่เป็นพื้นที่หลักในการศึกษาและเปรียบเทียบกับแอ่งต่างๆ จากสองอำเภอ

6. หมู่บ้านบ้านไร่: หลายชาติพันธุ์

7.3 อำเภอขุนยวม

สำหรับชุมชนในอำเภอขุนยวม ความต้องการในเบื้องต้นเป็นเรื่องของการสืบค้นภูมิหลังความเป็นมาของพื้นที่และข้อมูลสำหรับการจัดแสดงในศูนย์ข้อมูล หมู่บ้านที่จะดำเนินงานวิจัยคือ

1. เทศบาลขุนยวม: ไทใหญ่
2. หมู่บ้านเมืองปอน: ไทใหญ่
3. หมู่บ้านห้วยต้นนุ่น: ปกาเกอญอ

ผลการวิจัยของโครงการระยะที่หนึ่ง-สอง พบว่าแอ่งที่ราบต่อแพ-บ้านหลวงพบแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์และมีความสำคัญในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ยังขาดความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับพื้นที่ อีกทั้งยังไม่มีกรรฐัก้าจากการท่องเที่ยว ประกอบกับชุมชนมีความเข้มแข็ง มีแผนจะดำเนินงานเชิงป้องกันพื้นที่ จึงสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานโครงการฯ ซึ่งเลือกพื้นที่แอ่งที่ราบต่อแพ-บ้านหลวงเป็นพื้นที่วิจัยหลักสำหรับอำเภอขุนยวม

4. หมู่บ้านต่อแพ-บ้านหลวง: ไทใหญ่

8. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับพลวัตทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
2. การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตามความต้องการของชุมชน
3. นโยบายและแนวทางการปฏิบัติในการอนุรักษ์ และสืบสานมรดกวัฒนธรรมอย่างรู้เท่าทันสถานการณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน
4. ฐานข้อมูลด้านมรดกวัฒนธรรมของจังหวัดสำหรับการพัฒนา
5. แผนที่ทางวัฒนธรรมของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
6. พัฒนาศูนย์ข้อมูลและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่จัดการโดยชุมชนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
7. สื่อในรูปแบบต่างๆ สำหรับการศึกษาและการเรียนรู้สาธารณะ เช่น หนังสือคู่มือ หนังสือสำหรับเยาวชน แผ่นพับ ไปสเตอร์ และสารคดีที่เกี่ยวกับงานวิจัย

บทที่ 1

บทนำการวิจัยเชิงกระบวนการ

ร่วมเย็น โกไศยกานนท์

รายงานฉบับนี้เป็นรายงานฉบับสมบูรณ์ ของทีมวิจัยกระบวนการภายใต้ ชุดโครงการวิจัยสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ระยะที่ 3 ที่มีเป้าหมายเพื่อการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมุ่งสร้างแนวทางสำหรับการฟื้นฟู อนุรักษ์ จัดการสืบสานทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

วัตถุประสงค์ของโครงการ คือ

- 1) เพื่อศึกษาพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอดีตจนถึงปัจจุบัน อันนำไปสู่ความเข้าใจทุนวัฒนธรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 2) เพื่อศึกษาแบบแผนของกระบวนการจัดการความรู้มรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนโดยการกำหนดของท้องถิ่น
- 3) เพื่อเสริมสร้างอำนาจและความเข้มแข็งให้กับชุมชน
- 4) เพื่อศึกษาและเสนอนโยบายและแนวทางการอนุรักษ์ จัดการและพัฒนาแหล่งโบราณคดีและแหล่งประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน
- 5) เพื่อผลิตและเผยแพร่ความรู้จากงานวิจัยในรูปแบบสื่อประเภทต่างๆ สำหรับท้องถิ่นและสาธารณะ

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้แบ่งการทำงานเป็น 3 ทีม คือ ทีมโบราณคดีทีมประวัติศาสตร์ และทีมการวิจัยเชิงกระบวนการโดยมีหัวหน้าทีมวิจัยหลักคือศ.ดร. รัศมิ์ ชูทรงเดชเป็นหัวหน้าทีมโบราณคดีด้วย

ในการทำงาน แต่ละทีมรับผิดชอบงานตามที่ได้มีการประชุมแบ่งงานและใช้เครื่องมือในการวิจัยตามสาขาวิชาของทีม กล่าวคือ ทีมโบราณคดีใช้วิธีการขุดค้นและรวบรวมความรู้ จากแหล่งโบราณคดีใน 3 อำเภอ ทีมประวัติศาสตร์ใช้วิธีการสัมภาษณ์และค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อศึกษาพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอดีตจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่ทีมวิจัยเชิงกระบวนการ ใช้เครื่องมือวิจัยทางสังคมศาสตร์ ได้แก่ การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสังเกตการณ์ทางตรง การสัมภาษณ์กลุ่ม และสัมภาษณ์เชิงโครงสร้างกับผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยมีเป้าหมายมุ่งไปที่ศึกษาและทำความเข้าใจกับกระบวนการจัดการความรู้มรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของท้องถิ่น เชื่อมโยงและส่งผ่านความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ ภายใน ชุมชน ตลอดจนแสวงหาทิศทางและแนวทางเพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของโครงการฯ ตามความต้องการของชุมชน

นอกจากนี้ ทีมวิจัยกระบวนการยังมุ่งสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงระหว่างทีมวิจัยและชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้าน เรียนรู้ที่จะจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของตัวเอง เป็นแกนหลักในการจัดการความรู้โบราณคดีของตนเองร่วมกับภาคอื่นๆ สามารถ

บริหารจัดการภาคีที่มีส่วนร่วมจัดการความรู้ ตลอดจนตระหนักถึงบทบาทของ ทีมวิจัยในฐานะภาคีหนึ่งเพื่อการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชาวบ้าน

โดยเปรียบเทียบระหว่างทั้ง 3 ทีม ทีมวิจัยโบราณคดี เป็นทีมที่ทำงานอยู่ในพื้นที่เป็นระยะเวลานานที่สุดในขณะที่ทีมวิจัยเชิงกระบวนการซึ่งเพิ่งเข้าร่วมทีมวิจัยในระยะที่ 2 หรือ พ.ศ. 2553 เป็นต้นมา ดังนั้นในด้านหนึ่ง ทีมวิจัยโบราณคดีได้สะสมองค์ความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีในพื้นที่มาระยะหนึ่งแล้ว ตลอดจนได้ผลิตเอกสารเชิงวิชาการ และสื่อประเภทต่างๆ เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้กับสาธารณะ

ในการทำงานร่วมกันเป็นทีมใหญ่และมีความเป็นสหสาขาวิชา ดำเนินการผ่านการประชุมหารือเพื่อหาข้อสรุปและกำหนดทิศทางการทำงานในตลอดระยะเวลาการวิจัย อย่างไรก็ตามเนื่องจากโครงการนี้ เน้นไปที่การจัดการมรดกวัฒนธรรมที่มีฐานจากแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ทีมโบราณคดีจึงมีส่วนในการจัดหาพื้นที่ที่จะทำการศึกษาในระดับหนึ่ง ทั้งนี้ ทีมวิจัยเชิงกระบวนการที่ต้องทำกระบวนการให้ชาวบ้านในพื้นที่เข้าร่วมจัดการความรู้โบราณคดีของตน จำเป็นต้องใช้เวลานานและไม่สามารถลงพื้นที่ได้หลายพื้นที่ในเวลาเดียวกัน ทำให้งานแต่ละช่วงแบ่งออกเป็นระยะๆ เพื่อทำความเข้าใจบริบทการจัดการความรู้ของแต่ละพื้นที่

ข้อสังเกตหนึ่งที่สำคัญสำหรับโครงการฯ คือ การทำงานในระยะที่ 1 ไม่ได้มีองค์ประกอบของทีมวิจัยเชิงกระบวนการ แต่มีทีมมนุษยวิทยาทำหน้าที่ศึกษาพื้นที่จากมุมมองของมนุษยวิทยา ทำความเข้าใจวัฒนธรรมซึ่งมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การเกาะเกี่ยวทางสังคม แต่ไม่ได้กำหนดทิศทางการทำงานที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นเป้าหมายหลัก

ส่วนการวิจัยในระยะที่ 2 การทำงานของทีมวิจัยเชิงกระบวนการ มีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อแสวงหาแนวทางในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่สืบค้นมาแล้ว เพื่อสืบทอดส่งต่อในชุมชนและเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านกระบวนการทำงานวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ทีมวิจัยเชิงกระบวนการมีสมมติฐานว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์จะนำไปสู่การอนุรักษ์และจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยอิงการทำงานกับมโนทัศน์โบราณคดีชุมชนและมานุษยวิทยาการจัดการความรู้เป็นกรอบในการทำงาน

ส่วนการวิจัยระยะที่ 3 มุ่งไปที่การเก็บข้อมูลเพื่อทำการวิเคราะห์ถึงแนวทางและบริบทของการร่วมจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งพบว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมหากมีสำนึกร่วมกันเหนือพื้นที่หรือแหล่งโบราณคดี หรือเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ และชาวบ้านใช้ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ไปเพื่อการต่อรองกับแรงกดดันจากภายนอก ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาของภาครัฐและการรุกคืบของตลาดผ่านการท่องเที่ยวแบบพาณิชย์ พบว่าความรู้โบราณคดีถูกใช้เพื่อต่อรองกรรมสิทธิ์ของชาวบ้าน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ชาวบ้านมีความเข้าใจเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน มีกลไกจัดการความรู้และการอนุรักษ์ผ่านเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเชื่อและสำนึกร่วมของชุมชน แต่โบราณคดีสำหรับชุมชนมีความหมายที่ซับซ้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาอย่างสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตและกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่โบราณคดีและประวัติศาสตร์

กล่าวโดยสรุปคือ งานวิจัยชิ้นนี้ใช้กรอบแนวคิดที่อิงกับ 4 มโนทัศน์สำคัญ คือ โบราณคดีชุมชน ความรู้ และการจัดการความรู้ สำนึกร่วม และ กรรมสิทธิ์ ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดของทั้ง 4 มโนทัศน์ และกรอบแนวคิดในบทที่ 2

งานวิจัยส่วนใหญ่มักจะถูกตั้งคำถามกับความเป็นกลางในการวิจัย อย่างไรก็ตามทีมวิจัยเชิงกระบวนการมีจุดยืนทางการเมืองในการทำงานวิจัยชิ้นนี้ โดยเน้นการเสริมสร้างอำนาจและความเข้มแข็งให้กับชุมชนผู้เป็น

เจ้าของแหล่งโบราณคดีและเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ ผ่านกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม ทั้งนี้เพราะทีมวิจัยเชิงกระบวนการตระหนักถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดต่างๆ ที่มีความไม่เสมอภาคเท่าเทียม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างทีมวิจัยกับชาวบ้าน ซึ่งนักวิชาการหรือนักวิจัย ด้วยองค์ความรู้ที่มี มักจะมีอำนาจเหนือชาวบ้าน นอกจากนี้ ยังมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดอื่นๆ อีกด้วย ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองที่ปัจเจกบางคน ด้วยฐานะทางเศรษฐกิจ ตำแหน่งหน้าที่ทางการเมืองและสังคม ทำให้มีอำนาจเหนือชาวบ้านคนอื่น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและหน่วยงานของรัฐต่างๆ ที่มีผลต่อการพัฒนาและปกครองหมู่บ้าน อาทิ ครู เจ้าอาวาส นักการเมืองท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับตลาด เป็นต้น

ด้วยจุดยืนทางการเมืองเช่นนี้ ทีมวิจัยกระบวนการจึงเลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ อย่างมีส่วนร่วม โดยมีเป้าหมายเพื่อที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าใจกระบวนการหาความรู้เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ กระบวนการต่อรอง ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการกำหนดการนำเอาความรู้ที่ได้มาไปใช้เพื่อประโยชน์ของชุมชน และการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน แต่การที่ชาวบ้านจะสามารถเข้าใจกระบวนการแสวงหาความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์นั้น ทีมวิจัยไม่สามารถตั้งสมมติฐานว่าชาวบ้านไม่มีองค์ความรู้ได้ และถึงแม้ว่าวัตถุประสงค์ของโครงการฯ จะมุ่งไปสู่การแสวงหาแนวทางในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน ก็ไม่สามารถตั้งสมมติฐานไว้ได้เช่นกันว่าชาวบ้านไม่มีกลไกในการจัดการและส่งผ่านความรู้ ใดๆ ก็ตาม เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชาวบ้านผ่านกระบวนการวิจัย เพื่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ทีมมีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจบริบทของชุมชน อันได้แก่ ความสัมพันธ์ของชาวบ้าน ความสัมพันธ์ของชาวบ้านและภายนอก อันได้แก่ หน่วยงานของรัฐ และตลาด ในที่นี้หมายถึงแรงกดดันในการหารายได้เลี้ยงชีพ อุปสงค์ต่อแรงงาน อุปสงค์ของนักท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และอุปสงค์ต่อวัตถุโบราณเพื่อการสะสม

รายงานฉบับนี้ แบ่งออกเป็น 5 บท บทที่ 1 บทนำการวิจัยเชิงกระบวนการ บทที่ 2 เป็นการทบทวนวรรณกรรมซึ่งรวบรวมแนวคิดและมโนทัศน์ที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ อันได้แก่ ความรู้และการจัดการความรู้ชุมชน โบราณคดีชุมชน ความทรงจำร่วม และกรรมสิทธิ์ ส่วนสุดท้ายของบทเป็นการนำเสนอกรอบแนวคิดสำหรับการวิจัย บทที่ 3 นำเสนอระเบียบวิธีวิจัยอย่างมีส่วนร่วม บทที่ 4 เป็นการนำเสนอผลการวิจัยในระยะที่ 3 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการใช้และจัดการความรู้โบราณคดีของชุมชนที่เชื่อมโยงกับการจัดการกรรมสิทธิ์ และบทสุดท้ายเป็นบทสรุป โดยนำเสนอบทเรียนจากการทำวิจัยและข้อเสนอแนะ

บทที่ 2

โบราณคดีชุมชน การจัดการความรู้ ลำานีกร่วม และกรรมสิทธิ์ กรอบแนวคิดเพื่การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

ร่มเย็น โกไศยกานนท์ เสาวลักษณ์ เขียนนอก, ลลิตา ยาวังเสน

หลุทัย บัวเขียว, และมุกดา โลฬารณ

เมื่อเรากล่าวถึงแหล่งความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ เรามักจะนึกถึงพิพิธภัณฑ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ หอจดหมายเหตุ ห้างสมุด ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสถานที่ที่กล่าวมาเหล่านั้น เป็นที่รวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ที่อธิบายเรื่องราวในอดีต อย่างไรก็ดี สถานที่เหล่านั้นก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากหลายฝ่ายถึงความคับแคบของความหมายของสถานที่เหล่านั้น อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ชี้ว่าแหล่งความรู้ในลักษณะที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ควรถูกมองแบบวิพากษ์ในเชิงการเมืองว่าเป็นที่ที่แบบจำลองของ “ประวัติศาสตร์” ซึ่งเป็นแบบจำลองที่ “ฝัง/จารึก” ความทรงจำหลักร่วมกันของสังคมนั้นๆ เอาไว้หาใช้สถานที่ว่างแสดง “ของเก่า” เท่านั้น และการนำเสนอวัตถุสิ่งของในพื้นที่เช่นนั้น จึงมองได้ว่าเป็นการจัดวางความทรงจำให้โดดเด่นในจินตนาการของผู้เข้าชม ซึ่งมีอิทธิพลในการสร้างหรือต่อยอดความทรงจำหลักร่วมกันในสังคมที่ถูกคัดสรรมาแล้ว¹

ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 1 เป้าหมายสูงสุดของงานวิจัยชุดนี้ คือ การปลูกหรือสร้างกลไกในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนใน 3 อำเภอที่เป็นกรณีศึกษา กล่าวอีกนัยหนึ่งคือนักวิจัยมุ่งหวังให้ชุมชนสามารถจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่บอกเล่าเรื่องราวในอดีตของชุมชน ในแบบที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจอดีตของตัวเอง ตลอดจนกำหนดทิศทางว่ามรดกทางวัฒนธรรมของตนควรจะถูกจัดการหรือใช้ไปในวัตถุประสงค์อันจะเป็นประโยชน์กับชุมชนอย่างไร

โครงการวิจัยฯ ดังเป้าการทำให้งานโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นของชุมชน กล่าวคืองานวิจัยนี้เป็นความพยายามของนักวิชาการที่จะทำงานร่วมกับชุมชนในฐานะภาคีหนึ่ง เคารพสิทธิและความเชื่อของชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของการวิจัย เปิดโอกาสให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างนักวิจัยและชุมชน ให้ชุมชนได้แสดงความคิดเห็นว่าตามมุมมองของเขาวะไรคือโบราณคดีและอะไรคือประวัติศาสตร์ของชุมชน ตลอดจนสร้างโอกาสให้ชุมชนสามารถกำหนดแนวทางในการจัดการความรู้ที่ได้รับจากงานวิจัย

ทีมวิจัยเชิงกระบวนการได้วางกรอบแนวคิดบนฐานของมโนทัศน์สำคัญ 4 มโนทัศน์ ได้แก่ โบราณคดีชุมชน ความรู้และการจัดการความรู้ ความทรงจำร่วม และกรรมสิทธิ์ โดยในบทนี้ จะนำเสนอโดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ การทบทวนวรรณกรรมทั้ง 4 มโนทัศน์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และส่วนที่ 2 คือ การนำเสนอกรอบแนวคิดสำหรับการวิจัยของทีมการวิจัยเชิงกระบวนการ

¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “พิพิธภัณฑ์กับความทรงจำร่วมกันของสังคม,” กรุงเทพฯธุรกิจ (19 พฤศจิกายน 2553)

2.1 โบราณคดีชุมชน

โบราณคดีชุมชนแม้จะเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่ หรือเพิ่งเริ่มได้รับความสนใจในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ได้มีความพยายามในการดำเนินการในหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นในสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร ออสเตรเลีย แคนาดา กัวเตมาลา อเมริกาใต้ ตุรกี หรือแม้แต่ในประเทศไทย

โดยหลักการแล้ว โบราณคดีชุมชนในหลายๆ แห่ง มีความคล้ายคลึงกันใน 2 เรื่อง คือ เรื่องของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและการทำวิจัยที่มีผลกระทบโดยตรงกับชุมชน และนักโบราณคดีมีความเชื่อว่าการทำโบราณคดีชุมชนนั้นนำไปสู่ผลการวิจัยที่แตกต่าง กล่าวคือมีการร่วมตีความหลักฐานทางโบราณคดีของชุมชน ชุมชนมีพันธะระยะยาวในการปกป้องรักษาหลักฐานทางโบราณคดี การรู้จักชุมชนโดยใช้วิธีการทางชาติพันธุ์วรรณา การนำองค์ความรู้ด้านโบราณคดีไปใช้ประโยชน์ เช่น การนำหลักฐานทางโบราณคดีมาจัดทำพิพิธภัณฑ์ หรือนำองค์ความรู้มาเผยแพร่สำหรับชุมชน หรือการทำวิจัยอย่างมีส่วนร่วมต่อเนื่อง

ในส่วนนี้จะเป็นการทบทวนวรรณกรรมจากโครงการ โบราณคดีชุมชน ต่างๆ ในหลายๆ ประเทศ ได้แก่ โบราณคดีชุมชนในสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร ออสเตรเลีย และ โบราณคดีชุมชนไทย โดยกล่าวถึงกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ วิธีการดำเนินการในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ อันรวมถึงกิจกรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จของการทำโบราณคดีชุมชน ผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการ ตลอดจนสนับสนุนในการจัดการความรู้ และผู้ที่เป็นผู้ดำเนินการจัดการความรู้ทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์

2.1.1 สหรัฐอเมริกา

งานโบราณคดีชุมชนในสหรัฐอเมริกามีงานโบราณคดีสาธารณะ (public archaeology) มีการดำเนินการมากกว่าครึ่งศตวรรษ แต่งานในลักษณะดังกล่าวได้รับความนิยมมากขึ้นในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1980s

งานโบราณคดีชุมชนในสหรัฐอเมริกาสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ โครงการโบราณคดีชุมชนที่ร่วมมือกับอเมริกันอินเดียน หรือคนท้องถิ่นดั้งเดิม โครงการที่ร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่น และโครงการที่มุ่งเน้นเพื่อการศึกษาสาธารณะ

โครงการโบราณคดีชุมชนร่วมกับอเมริกันอินเดียน ถือกำเนิดขึ้นเนื่องจากข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่มีต่อนักโบราณคดี เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมา นักโบราณคดี ในสหรัฐอเมริกา มีประวัติศาสตร์ยาวนานในการขุดค้นพื้นที่ของอเมริกันอินเดียนโดยไม่ปรึกษาหารือ หรือเคารพความเป็นเจ้าของพื้นที่ของ ชาวอเมริกันอินเดียน และเหตุนี้เองเป็นผลทำให้เกิดความตึงเครียด ซึ่งไม่จำกัดอยู่เฉพาะการขุดค้นหรือการเก็บซาก โครงกระดูกคนที่ขัดกับความเชื่อของคนท้องถิ่นเท่านั้น แต่สร้างความเสียหายกับสังคมและชุมชนอเมริกันอินเดียน ตลอดจนการตีความทางโบราณคดี บ่อยครั้งมองข้ามหรือ เห็นขัดกับความเชื่อของชาวอเมริกันอินเดียน ² อีกทั้งยังพบว่า ชาวอเมริกันอินเดียนยังไม่เชื่อถือในระบบการจัดการทางโบราณคดีที่จะช่วยปกป้องหรืออนุรักษ์หลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งอาจส่งผลให้วัตถุประสงคหลักของงานโบราณคดีในการเข้าใจอดีตและอนุรักษ์หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ไม่บรรลุผล

² Watkins, J. *Archaeological Ethics and American Indians*, Walnut Creek, CA: Altamira, 2003, 130-141.

ส่วน โบราณคดีชุมชนที่ร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นและชุมชนรุ่นหลัง มีความแตกต่างจากโบราณคดีอเมริกันอินเดียตรงที่เป้าหมายของการดำเนินการคือเพื่อรื้อฟื้นและนำเสนอแง่มุมที่ถูกหลงลืมไปในแง่ของโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น ประวัติศาสตร์ของการค้าทาหรือการค้าทาส ซึ่งเรื่องเหล่านี้เป็นอดีตที่สำคัญสำหรับชุมชน และชุมชนสนใจที่จะมีส่วนร่วมค้นหา ร่วมมือในการตีความและถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตของตนเอง

ส่วนของโบราณคดีชุมชนเพื่อการศึกษา เป็นลักษณะของความร่วมมือที่นักโบราณคดีต้องการนำเสนอ งานของตนในโรงเรียนหรือกับนักเรียน ซึ่งหวังจะสร้างพันธมิตรกับชุมชนในการที่จะร่วมกำหนดทิศทางหรือมีส่วนร่วมในงานวิจัย

กล่าวโดยสรุปคือ ไม่ว่าจะเป็น งาน โบราณคดีประเภทใด ความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีในสหรัฐอเมริกา มุ่งที่จะทำลายเส้นแบ่งระหว่างชุมชนกับนักโบราณคดี อย่างไรก็ดี นักโบราณคดียังมีความจำเป็นที่จะลงพื้นที่เพื่อพูดคุยกัน แต่ถึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนด ตีความ ตลอดจนเก็บรักษาหลักฐานทางโบราณคดี อันจะส่งผลดีในการทำให้เกิดการตีความอดีตของชุมชน โดยชุมชน และการที่ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาทางโบราณคดีจะทำให้สิ่งที่ศึกษามีชีวิต มีความต่อเนื่องในการสืบทอดเรื่องราวในอดีต

2.1.2 สหราชอาณาจักร

โบราณคดีชุมชน ในสหราชอาณาจักร เกิดขึ้น มีประวัติศาสตร์ และการดำเนินการ มาช้านานกว่าที่อื่น แต่เพิ่งได้รับการให้ชื่อว่าโบราณคดีชุมชน เมื่อไม่นานมานี้ รากของโบราณคดีในสหราชอาณาจักรเกิดจากประเพณีในการเก็บสะสมวัตถุโบราณ ซึ่งการเริ่มต้นเช่นนี้จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในโบราณคดีได้ กระทั่งในทศวรรษที่ 1970s ที่ในสหราชอาณาจักรมีการออกกฎหมายคู่มือนโยบายการวางแผนที่ 16 (Planning Policy Guidance No. 16) และการทำให้โบราณคดีเป็นงานวิชาชีพ (Professionalisation of archaeology) ทำให้การมีส่วนร่วมของสาธารณชนมีข้อจำกัดมากยิ่งขึ้น

แม้กระนั้นงานโบราณคดีชุมชนได้ก่อตัวขึ้น เนื่องจากการที่ประเทศสหราชอาณาจักรได้มีการกระจายอำนาจ และชุมชนมีความตระหนักที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการดำเนินการภายในชุมชนของตนเอง คนในท้องถิ่นยินดีที่จะทุ่มเทเวลาและความพยายามในการเข้ามามีส่วนร่วมในงานโบราณคดี ทำให้ในช่วง 2 ทศวรรษหลัง นักพัฒนาหรือนักโบราณคดีอาชีพจำเป็นต้องยินยอมให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการทำงาน ถือว่าเป็นงานโบราณคดีจากข้างล่าง³ โบราณคดีชุมชนในสหราชอาณาจักรพัฒนามากจนเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการของประเทศ และองค์กรปกครองระดับท้องถิ่น เทศบาลได้จัดโครงสร้างให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานโบราณคดี

กล่าวโดยสรุปคือ งานโบราณคดีในสหราชอาณาจักร เกิดขึ้นด้วย 1) วัฒนธรรมที่ให้คุณค่ากับวัตถุโบราณหรือหลักฐานทางโบราณคดีของคนอังกฤษ 2) สำนึกร่วมและความรู้สึกเป็นเจ้าของโบราณสถานและโบราณคดีของชุมชน และ 3) การยอมรับบทบาทของชุมชนในการจัดการโบราณคดีของภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เทศบาล (Council) เหล่านี้ ล้วนส่งผลให้ มีความเข้มแข็งเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักโบราณคดีวิชาชีพ และนักโบราณคดีอาสาสมัครที่มาจากชุมชน

³ Faulkner, N., *Archaeology from below*. Public Archaeology, 1(1), 2000, 21-33.

2.1.3 ออสเตรเลีย

การถือกำเนิดของโบราณคดีชุมชนมีความคล้ายคลึงกันกับโบราณคดีชุมชนในสหรัฐอเมริกาที่เกี่ยวข้องกับโครงการชนเผ่าพื้นเมือง กล่าวคือในออสเตรเลีย โบราณคดีชุมชนเป็นการจับมือกันเพื่อวิจัยหรือขุดค้นและตีความร่วมกันของนักโบราณคดีวิชาชีพและคนพื้นเมือง

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการกำเนิดของโบราณคดีชุมชนใน 3 ประเทศ ทำให้เห็นจุดเชื่อมโยงสำคัญ คือ 1) งานโบราณคดีชุมชนเปิดโอกาสให้มีความร่วมมือระหว่างนักโบราณคดีและชุมชนในการสืบค้นและทำความเข้าใจอดีตของชุมชน 2) งานโบราณคดีชุมชนบางแห่ง อาทิ สหรัฐอเมริกา และออสเตรเลีย เกิดขึ้นเนื่องจากความตระหนักถึงความสำคัญของผู้คนในชุมชนที่อาศัยหรือเป็นเจ้าของพื้นที่แต่เป็นผู้อำนาจต่อรองน้อยเนื่องจากเป็นชนเผ่าดั้งเดิมและถูกผลักดันให้อยู่ชายขอบ แต่การเปิดโอกาสให้พวกเขาได้มีส่วนร่วมในกระบวนการทางโบราณคดีทำให้การตีความมีความหมายและได้รับความร่วมมือในการอนุรักษ์ 3) งานโบราณคดีชุมชน ทำให้งานโบราณคดีมีความหมาย มีชีวิตและเกิดความต่อเนื่อง 4) รัฐสามารถมีบทบาทในการส่งเสริมโบราณคดีชุมชนได้

2.1.4 ประเทศไทย

งานโบราณคดีชุมชน ในประเทศไทยได้ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา โดย 2 หน่วยงานหลัก คือ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และโครงการวิจัยของ ศาสตราจารย์สาธิต ไพรชาญจิตร์

งานของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรที่ได้รับการกล่าวถึงคือ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งใหญ่วัดบ้านดอน ตำบลเชิงเนิน จังหวัดระยองพิพิธภัณฑ์ไผ่ล่อน จังหวัดลำปาง พิพิธภัณฑ์วัดท่าพุด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ส่วนโครงการวิจัยของ ศาสตราจารย์สาธิต ไพรชาญจิตร์งานโบราณคดีชุมชนที่น่าสนใจ ได้แก่ งานโบราณคดีชุมชนที่แหล่งโบราณคดีชุมชน: แหล่งเตาบ่อสวก จังหวัดน่าน และดอยภูซาง จังหวัดน่าน นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่นๆ ที่ทำงานโบราณคดีชุมชนโดยจะกล่าวถึงเป็นลำดับดังนี้

2.1.4.1 พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งใหญ่วัดบ้านดอน ตำบลเชิงเนิน จังหวัดระยอง⁴

พิพิธภัณฑ์วัดดอนเป็นพิพิธภัณฑ์ที่รวบรวมตัวหนังสือไว้เพื่อจัดแสดง และมีการแสดงหนังสือให้ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์ชม ในแง่ของสถานที่ตั้งแล้ว ชุมชนวัดดอน เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้เมือง ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างและค้าขาย โครงสร้างของคนในชุมชนประกอบไปด้วยคนที่มาจากในพื้นที่เองและเป็นคนที่อพยพย้ายถิ่นมาจากที่อื่นเพื่อมาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม

พิพิธภัณฑ์วัดดอนเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากโครงการวิจัย ๑ ที่ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ในเบื้องต้นนักวิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อที่จะสรรหาชาวบ้านที่มีศักยภาพ มีความสนใจในงานพิพิธภัณฑ์เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงาน ซึ่งระบุให้คุณวุฒิสักดิ์ สนิทราษฎร์ เป็นผู้ประสานงานในชุมชน อย่างไรก็ตามภายหลังพบว่า คุณวุฒิสักดิ์มีข้อจำกัดด้านเวลา ทำให้ผู้วิจัยต้องกลายเป็นผู้ประสานงานในการจัดทำพิพิธภัณฑ์เอง

ในการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ นักวิจัย คุณนวลพรรณ บุญธรรมและคณะของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรได้ระบุแกนนำในชุมชน ได้แก่ 1) อาจารย์อำนาจ มณีแสง 2) ป้าเสถียร มณีแสง 3) คุณวัลลภ รื่นเรือง 4) พระครูปลัดวิรัตน์ และ 5) อาจารย์ประเทือง เขตสมุทร แกนนำเหล่านี้ทำหน้าที่หลักในการ

⁴ ศิริพร ศรีสินธุ์ไธสง, บก., พิพิธภัณฑ์บ้านที่ทบทวนบทเรียนจากการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2551.

ประสานงานกับชาวบ้านและเป็นแกนนำในการดำเนินงานเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ร่วมกับนักวิจัย อย่างไรก็ดี โดยเปรียบเทียบกลุ่มแกนนำทั้ง 5 คนนั้น อาจารย์อำนาจและป้าเสถียรเป็นสมาชิกที่มีความสำคัญต่อพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ใหญ่วัดบ้านดอน ซึ่งให้ความร่วมมือกับนักวิจัยในการดำเนินการวิจัยเป็นอย่างดี ทุ่มเวลาและมีส่วนร่วมกับกิจกรรมอย่างเข้มแข็ง ในขณะที่คุณวัลลภทำหน้าที่เป็นนายโรงหนังใหญ่และมีความรู้เรื่องตัวหนังดี ที่สุด อีกทั้งยังมีอิทธิพลต่อชุมชนอย่างมาก เนื่องจากมีตำแหน่งในชุมชนหลายตำแหน่ง เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.) และอาสาสมัครพัฒนาชุมชน (พอช.)

อาจารย์อำนาจ เป็นอีกคนหนึ่งซึ่งถูกระบุว่าเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับหนังใหญ่ ส่วนพระครูปลัดวิรัตน์ มีอิทธิพลทางความคิดกับชาวบ้าน อาจารย์ประเทือง เป็นไวยาวัจกรของวัดที่มีความชำนาญในสถานที่สำหรับการจัดกิจกรรม และอำนวยความสะดวกในการจัดกิจกรรม ที่พักและอาหาร ส่วนป้าเสถียร มีสายสัมพันธ์อันดีกับเด็กในชุมชน และเด็กในคณะหนังใหญ่

กล่าวโดยสรุปคือ การระบุผู้ประสานงาน ตั้งอยู่บนพื้นฐานของภาวะความเป็นผู้นำ อิทธิพลทางความคิดในชุมชน ศรัทธาของชุมชนต่อผู้นั้นๆ ในการดึงให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน และความรู้ความสนใจเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

สำหรับกระบวนการทำงานนั้น นักวิจัย คุณนวลพรรณ บุญธรรมเข้าไปแนะนำตัวเองผ่านการประชุมของชุมชนเพื่อแนะนำโครงการให้เป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับ โดยการแนะนำในแต่ละครั้งมีการชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพื่อลดโอกาสในการเข้าใจผิดและความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้

หลังจากโครงการฯ เป็นที่รู้จักของชาวบ้านในชุมชนแล้ว นักวิจัยได้ใช้กิจกรรมการจัดทำพิพิธภัณฑ์ในการสร้างองค์ความรู้ทางโบราณคดี การสร้างความตระหนักในความสำคัญของหลักฐานโบราณคดี และการจัดเก็บองค์ความรู้เกี่ยวกับโบราณคดี กิจกรรมที่ถูกนำมาใช้คือ กิจกรรมการทำทะเบียนวัตถุ (เบื้องต้นเป็นการทำงานร่วมกันของหลายฝ่ายคือชาวบ้าน ครู และนักเรียน แต่ในภายหลังพบว่า การทำทะเบียนวัตถุจำเป็นต้องใช้ผู้ที่มีความรู้เฉพาะ คุณวัลลภ รื่นเรง จึงรับอาสาทำทะเบียนวัตถุ) กิจกรรมการเก็บรวบรวมข้อมูล (นักวิจัยเป็นผู้ตั้งคำถามเพื่อเก็บข้อมูลจากผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและมีความรู้เกี่ยวกับหนังใหญ่) กิจกรรมการแกะหนัง (ในเบื้องต้นคนในชุมชนไม่มีความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรมนี้ แต่ในภายหลังช่วงปิดเทอม เด็กๆ ในชุมชนเข้าร่วมมากขึ้น)

2.1.4.2 พิพิธภัณฑ์ไหล่หิน จังหวัดลำปาง⁵

พิพิธภัณฑ์ไหล่หิน จังหวัดลำปางเป็นอีกโครงการวิจัยหนึ่งของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร โดยมีวัตถุประสงค์ในการ จัดแสดงสัมฤทธิ์และของใช้พื้นบ้านในชุมชน ชุมชนไหล่หินเป็นชุมชนชนบท โดยที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนพื้นที่ดั้งเดิม มีโครงสร้างทางสังคมที่แน่นแฟ้นเนื่องจากสมาชิกในชุมชนมีความเกี่ยวข้องและเป็นเครือญาติ ในแง่โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งพาเกษตรกรรม มีอาชีพทำนาทำไร่

ชุมชนวัดไหล่หินมีความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ชาวบ้านเชื่อว่าวัดไหล่หินเป็นวัดที่มีเจ้าของ ซึ่งมีผลทำให้คนธรรมดาหรือชาวบ้านจะเข้าไปสร้างสิ่งใดๆ ในวัดไม่ได้ และหากใครฝ่าฝืน ชาวบ้านเชื่อว่าคนๆ นั้นจะมีอันเป็นไป

⁵ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, พิพิธภัณฑ์ของคนธรรมดา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2551. และศิริพร ศรีสินธุ์ไธสง, บก. พิพิธภัณฑ์บ้านทีก: ประสบการณ์จากคลองท่า, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2551.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรได้ทำงานร่วมกับพิพิธภัณฑิ์ไหล่หินในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับการทำงานที่วัดดอน สำหรับกรณีพิพิธภัณฑิ์ไหล่หิน นักวิจัยคือ คุณนวลพรรณ บุญธรรม นักวิจัยระดับผู้ประสานงานหลักคือ คุณทรงศักดิ์ แก้วมูล ซึ่งภายหลังกลายเป็นทั้งผู้ประสานงานและผู้ขับเคลื่อนกิจกรรมของพิพิธภัณฑิ์ แต่เพียงผู้เดียว ทั้งนี้คุณทรงศักดิ์ถูกเลือกมาเป็นผู้ประสานงานอันเนื่องมาจากเป็นผู้ที่มีอิทธิพลทางความคิดในชุมชน และมีตำแหน่งทางการเมืองคือเป็นประธาน สภาองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และเป็นมรรค นายกุดแก้วไหล่หิน และเป็นผู้ดูแลพิพิธภัณฑิ์ไหล่หิน และเป็นผู้ที่มีความสนใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นทุนเดิม

กระบวนการทำงาน นักวิจัยได้เข้ามาติดต่อประสานงานกับคุณทรงศักดิ์เป็นหลัก โดยที่คุณทรงศักดิ์เป็นผู้นัดหมายผู้คนที่มาทำกิจกรรมต่างๆ ของโครงการวิจัย อันได้แก่การลงทะเบียนวัตถุ การฝึกอบรม หรือให้ความรู้เกี่ยวกับพิพิธภัณฑิ์และโบราณคดี การดูแลพิพิธภัณฑิ์ การทำความสะอาดโบราณวัตถุ การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำไปสู่การจัดนิทรรศการและการส่งผ่านความรู้สู่ชุมชน กิจกรรมเรื่องเล่าจากหนังสือเดินทาง การเก็บข้อมูลด้านคติชนวิทยา

กิจกรรมต่างๆ เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นช่วงหลังการทำนา และหากมีความจำเป็นที่จะต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ผู้ดูแลพิพิธภัณฑิ์จะประสานงานกับเจ้าอาวาสให้เกณฑ์คนมาช่วยทำกิจกรรม

2.1.4.3 พิพิธภัณฑิ์วัดท่าพูด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม⁶

พิพิธภัณฑิ์วัดท่าพูด ตำบลไร่จีน อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม มีจุดเริ่มต้นจากชุมชนที่ต้องการให้มีพิพิธภัณฑิ์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน พิพิธภัณฑิ์วัดท่าพูดเก็บของสะสมของอดีตเจ้าอาวาสวัด บางส่วนชาวบ้านบริจาคสิ่งของที่เสียหายให้แก่วัด เพราะเห็นว่าวัดเก็บของเก่าไว้อยู่แล้ว บางส่วนมาจากการที่คนไปมของในแม่น้ำนครไชยศรีมาถวายแก่วัด

พิพิธภัณฑิ์ภายใต้โครงการนี้ เป็นการทำงานร่วมกันกับนักวิจัยศูนย์มานุษยวิทยา และคนในชุมชน ภายใต้แนวความคิดว่า พิพิธภัณฑิ์คือ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเน้นให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน และเพื่อค้นหาเรื่องราวในชุมชนร่วมกัน และร่วมกันดูแลรักษาวัตถุโบราณและส่งผ่านองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องต่อไป

สำหรับกระบวนการทำงานนั้น ศูนย์มานุษยวิทยาฯ ได้ส่งนักวิจัย คุณจุฑามาศ ลิ้มรัตนพันธ์ เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชน โดยเริ่มจากการประชุมโครงการร่วมกันระหว่างศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรกับพิพิธภัณฑิ์ พร้อมทั้งแนะนำนักวิจัย

ผู้ดูแลพิพิธภัณฑิ์ที่บ้านวัดท่าพูด 2 คน คือ คุณมานะ เกียรติทวี และคุณวิรัตน์ น้อยประชา แนะนำข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับหมู่บ้านและนำผู้วิจัยไปหาผู้ให้ข้อมูลอื่นๆ ทั้งนี้เนื่องจากทั้ง 2 ท่านไม่มีความรู้ทางด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑิ์มากนัก แต่มีความสนใจและต้องการเรียนรู้อย่างยิ่ง

การเก็บข้อมูลและการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญและกระตุ้นให้มีการเข้ามาจัดทำพิพิธภัณฑิ์ร่วมกันมี 2 แนวทางหลัก คือ

1. คุณมานะ เกียรติทวี เป็นแกนหลักในการแนะนำให้คนในชุมชนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักแก่นักวิจัย หากคุณวิรัตน์ น้อยประชา มีเวลาได้ปรากฏตัวในการสัมภาษณ์ด้วย การปรากฏตัวของคุณวิรัตน์ทำให้บรรยากาศในการเก็บข้อมูลดีขึ้น

⁶ เรื่องเดียวกัน

2. การเข้าร่วมกับกิจกรรมตามปกติของชุมชน ตลอดจนการเข้าร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ทุกกิจกรรม เช่น การปรากฏตัวและเข้าร่วมงานบุญของนักวิจัย เพื่อเข้าถึงแหล่งข้อมูล

การผลักดันให้มีการจัดทำคลังเก็บวัตถุโบราณในพิพิธภัณฑ์นั้น เกิดขึ้นจากการที่นักวิจัยเชื้อเชิญให้ทั้ง 2 คนไปศึกษางานที่พิพิธภัณฑ์จำทวีเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เมื่อตัดสินใจที่จะปรับปรุงพิพิธภัณฑ์ นักวิจัยได้ดึงให้ผู้เชี่ยวชาญเข้าไปเป็นทีมที่ทำงานร่วมกับ 2 ท่านที่ดูแลพิพิธภัณฑ์

กิจกรรมที่เป็นเป้าหมายของโครงการคือ การลงทะเบียนโบราณวัตถุ โดยผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ดึงให้เด็กเข้ามามีส่วนร่วม ในการทำเช่นนี้ เป็นการปลูกฝังการทำงานให้กับเด็กและสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของโบราณวัตถุให้กับเด็ก นอกจากนี้ยังมีการจัดนิทรรศการหมุนเวียนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วย

หากพิจารณางานโบราณคดีชุมชนที่ดำเนินการโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรทั้ง 3 ชิ้น จะเห็นว่าผู้วิจัยมีบทบาทในการศึกษาและทำความเข้าใจโครงสร้างสังคม ตลอดจนศึกษาและระบุผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานตลอดจนเป็นแกนนำในการดำเนินกิจกรรมและการจัดทำพิพิธภัณฑ์ โดยได้รับการสนับสนุนทางงบประมาณจากโครงการวิจัยฯ สำหรับกระบวนการทำงานนั้น นักวิจัยมีการแนะนำตัวชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการ ระบุแกนนำและทำงานร่วมกับชุมชนผ่านแกนนำ

2.1.4.4 แหล่งโบราณคดีชุมชน : แหล่งเตาบ่อสวก จังหวัดน่าน และคอยภูาง จังหวัดน่าน⁷

จุดเริ่มต้นของแหล่งโบราณคดีชุมชนที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เกิดจากการที่ ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร เข้าไปสำรวจแหล่งโบราณคดีในจังหวัดน่านและได้พบกับผู้นำในจังหวัดน่าน อาทิ นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร พลเมืองอาวุโสและที่ปรึกษาศูนย์ประสานงานประชามานาน อาจารย์สมเจตน์ วิมลเกษม ผู้ทรงคุณวุฒิประจำโรงเรียนสตรีศรีน่านและกรรมการหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดน่าน เป็นต้น

ผู้คนเหล่านี้ได้ชักชวนให้อาจารย์สายันต์ไปยังหมู่บ้านสวกพัฒนาเพื่อค้นหาแหล่งโบราณคดี เพราะที่แห่งนี้มีผู้กล่าวถึงว่าพบแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก ซึ่งในส่วนถัดไปจะเป็นการกล่าวถึงขั้นตอนการทำงาน โบราณคดีชุมชนในแต่ละแหล่งโบราณคดี

1) โบราณคดีของแหล่งเตาบ่อสวก

อาจารย์สายันต์ได้พบกับ จ.ส.ต. มนต์ ดิคำ คุณสุนัน ดิคำ ซึ่งได้ชักชวนให้อาจารย์สายันต์เข้าสำรวจในบ้านของตนเอง และพบว่าบริเวณนั้นมีเตาเผาโบราณอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของงานโบราณคดีชุมชนเตาเมืองน่าน

⁷ สายันต์ ไพรชาญจิตร, โบราณคดีชุมชนการจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน, กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีชุมชน, 2546. และ สายันต์ ไพรชาญจิตร, การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ : แนวคิดวิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน, กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2547.

การทำโครงการ โบราณคดีเตาบ่อสวก มีขั้นตอนในการทำดังต่อไปนี้

ในการเข้าไปทำวิจัย โครงการฯ ต้องการศึกษาศึกษาและสำรวจข้อมูลเท่านั้น โดยจ้างชาวบ้านที่เข้ามารับจ้างเป็นแรงงานจำนวน 9 คน แต่ก่อนที่จะมีการขุดค้น ทีมวิจัยได้ดำเนินการทำพิธีขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อน โดยผู้เข้าร่วมในพิธีการครั้งแรก คือ เจ้าของบ้าน สมาชิก อบต. บางท่าน ท่านัน ผู้อำนวยการโรงพยาบาล หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดน่าน ชาวบ้านทุ่งกึ่ง บ้านสวกพัฒนา และนักศึกษาปริญญาตรีหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัย คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การขุดค้นเกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2542-2543 ซึ่งแม้จะใช้นักโบราณคดีอาชีพ แต่การขุดค้นไม่เชิงเชื่อกันคนดู ชาวบ้านที่เข้าเยี่ยมชมสามารถช่วยขุดค้นได้ ช่วยขนดิน ช่วยล้างเศษเครื่องถ้วยชามได้ ไม่ได้ทำให้หลุมขุดค้นเสียหายแต่อย่างใด ในขณะเดียวกันชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างกติกาในใจของเขาเองว่าเขาควรจะยืนที่ใด และช่วยกันและสร้างกติกาเตือนกันเอง ในส่วนของการขุดค้นนั้นมีชาวบ้านหมู่ 10 บ้านสวกพัฒนาหรือบ้านทุ่งกึ่ง และบ้านบ่อสวก หมู่ที่ 1 บางส่วนเข้าร่วมการขุดค้นด้วย คณะแพทย์พยาบาล เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลน่าน และศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านไปเยี่ยมชม สนับสนุนข้อมูลและวัสดุอุปกรณ์ในการทำงาน

การสร้างพื้นที่แสดงข้อมูลโบราณคดี หลังจากขุดค้นเสร็จผู้วิจัยและชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างหลังคามุงหญ้าคลุมหลุม ขุดค้น นอกจากนี้ยังมีการแสดงข้อมูลทางด้านวิชาการ เป็นนิทรรศการในรูปแบบพิพิธภัณฑสถานหลุมขุดค้น เปิดให้เข้าชมโดยไม่เก็บค่าเข้าชม

การจัดแสดงมีราชวงศ์หลายพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมชมการจัดแสดง เตาเผา อาทิ ในปี 2542 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ได้เสด็จเยี่ยม และในปี 2544 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้พระราชดำเนินทัศนศึกษา โดยขณะขุดค้นนั้น ผู้ขุดตอบคำถามให้แก่ชาวบ้านผู้สนใจอีกด้วย สื่อมวลชนมาสัมภาษณ์ -นักวิจัยจะไม่ให้สัมภาษณ์เพียงคนเดียว แต่เชิญชาวบ้านมาให้สัมภาษณ์ด้วย การที่มีสื่อและราชวงศ์หลายพระองค์เสด็จพระราชดำเนินทัศนศึกษาเป็นการสร้างแรงผลักดันให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของโบราณคดี

ระยะที่สอง การบูรณะเตาเผา 2 เตา และการก่อสร้างอาคารถาวรคลุมหลุมขุด โดยได้ตั้งกองทุนขึ้นมาเพื่อที่จะเป็นทุนสำหรับการจัดการด้านอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรทางวัฒนธรรมในหมู่บ้านบ่อสวกและใช้เพื่อเป็นกิจกรรมเกี่ยวเนื่องในด้านการพัฒนาชุมชน เช่น การสนับสนุนให้ฟื้นฟูอาชีพเครื่องปั้นดินเผา การจัดการตลาดชุมชน การฝึกอบรมมัคคุเทศก์ชุมชน การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานหมู่บ้าน และกิจกรรมอื่นๆ ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน

โดยในระยะแรกมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันระหว่างภาครัฐซึ่งประกอบด้วยกลุ่มผู้นำในชุมชน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นและส่วนราชการภูมิภาคที่ต้องการนำเอาพิพิธภัณฑสถานหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านของ จสต. มนัส ดิคำและครอบครัวไปดำเนินการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว และจัดให้มีการเก็บค่าธรรมเนียมในการเข้าชมนำเข้าไปเป็นรายได้ขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น นำเงินเข้าชมไปเป็นรายได้ของ อบต. แต่มีปัญหา

ตรงที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว แต่ จสท. มนัส ไม่เห็นด้วย เนื่องจากไม่ต้องการเก็บค่าเช่าชม และมีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นให้เป็นแหล่งเรียนรู้

แม้ว่ามีความคิดเห็นต่าง แต่ด้วยผู้เข้ามาเยี่ยมชมจำนวนมาก ครอบครัวของคุณมนัส ได้แก่ คุณสุนัน ดิคำ แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา และลูกอีก 2 คน ยังได้ผลักดันเปลี่ยนหมุนเวียนให้ความรู้ ผู้เข้าชมอีกด้วย ส่วนหน่วยงานภาครัฐ อบต. ได้ร่วมกับอำเภอเมืองน่าน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดน่าน และคณะกรรมการท่องเที่ยวบ้านบ่อสวก สำรวจและขุดค้นบนเนินดิน เตาเผาใหม่อีกหลายแห่ง ทำให้ชุมชนทราบว่ามียาเผาจำนวนมาก ซึ่งต่อมาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติน่านและคณะกรรมการพัฒนาการท่องเที่ยวบ้านบ่อสวก จึงได้ช่วย กันทำแผนการขุดค้นและสร้างพิพิธภัณฑ์เตาเผาแห่งใหม่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในช่วงถัดมา

โครงการโบราณคดี ชุมชนดังกล่าว ไม่ได้มีผลแต่เพียงการอนุรักษ์โบราณวัตถุและโบราณสถานเท่านั้น แต่ส่งผลไปถึงการพัฒนาอาชีพชุมชนอีกด้วย ในปี 2543 สำนักอุตสาหกรรมจังหวัดน่านได้จัดทำโครงการฝึกอบรมการผลิตเครื่องปั้นดินเผาให้แก่ชาวบ้านบ้านบ่อสวกและบ้านสวกพัฒนา โดยครูฝึกจากศูนย์พัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผาจังหวัดลำปาง มาช่วยในการสอน และยังช่วยชาวบ้านสร้างเตาประทุนแบบโบราณขึ้นใหม่ที่บ้านบ่อสวก เพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาและสาธิตงานเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน

ชาวบ้านที่ผ่านการอบรมได้รวมกลุ่มกันตั้งเป็นศูนย์สาธิตเครื่องปั้นดินเผาบ้านบ่อสวก และผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินแดง

ในปี 2543 ได้มีการเริ่มสร้างอาคารคลุมหลุมพิพิธภัณฑ์ โดยรับการสนับสนุนจากบริษัทแอดวานซ์ ไวร์เลส มาร์เก็ตติ้งจำกัด และในปี 2544 มูลนิธิพระครูพุทธมณฑลโชติคุณและศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านได้สนับสนุนเงินจำนวน 150,000 บาท เพื่อก่อสร้างพิพิธภัณฑ์เรือนโบราณ ในบริเวณเดียวกับพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาโบราณบ้านบ่อสวก โดยนักวิจัยได้ร่วมดำเนินการในการจัดเวทีระดมความคิดและความรู้เรื่องบ้านเก่าเรือนโบราณของชุมชนตำบลสวก “คนเฒ่าเล่าความหลัง เรื่องบ้าน ” โดยได้เชิญเยาวชนและชุมชนเข้าร่วมกับฟังและซักถามร่วมกับนักศึกษา

โครงสร้างและทิศทางการวางตัวของบ้านเป็นไปตามความเชื่อที่ปฏิบัติกันมาในชุมชน โดยได้ขอปรึกษาควัศดู ก่อสร้างที่เป็นไม้เก่า เสาไม้เก่าๆ กระเบื้องเก่าๆ จากชาวบ้าน โดยไม่ได้ขอเปล่า ยังให้เงินเป็นสินน้ำใจเล็ก ๆ น้อยๆ การก่อสร้างได้จ้างสล่าในพื้นที่เป็นผู้ก่อสร้าง โดยมีนักศึกษาจากธรรมศาสตร์ช่วยดำเนินการเก็บข้อมูล ออกแบบ จัดหาวัสดุ ก่อสร้างและแก้ปัญหาต่างๆ ร่วมกับผู้สูงอายุ ผู้รู้ และสล่า

2) ดอยภูซาง: แหล่งอุตสาหกรรมขวานหิน

เนื่องจาก ศาสตราจารย์สาธิต หรือ ผู้วิจัยมีความสัมพันธ์อันดีกับครอบครัวดิคำ ในปี 2545 ผู้วิจัยและครอบครัวดิคำได้ออกเดินทางสำรวจแหล่งโบราณคดี และพบว่าที่ดอยภูซางมีเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์จำนวนมาก ดังนั้นผู้วิจัยได้เชิญก้านอินเขียน กาแก้ว กำนันตำบลนาชาว ผู้ใหญ่ประสิทธิ์ ไชวุฒิ ปลัดอำเภอเมืองน่าน นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กลุ่มเยาวชนจากบ้านนาชาว บ้านป่าคา อบต. เดินสำรวจแหล่ง

โบราณคดี ในเดือนมีนาคม 2546 เป็นระยะเวลา 1 สัปดาห์ โดยทางผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมวิจัยคอย
ร่วมกับผู้สูงอายุและเยาวชนจากชุมชนบ้านก่อและบ้านดอนศิริ โดยระหว่างการเดินสำรวจ
ผู้สูงอายุที่ชำนาญในพื้นที่ให้ความรู้เกี่ยวกับต้นไม้ใหญ่และสถานที่สำคัญ และนิยายปรัมปรา
เกี่ยวกับคอยูฆาง

กิจกรรมการพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีคอยูฆาง ชาวบ้านชุมชนดอนศิริ
เป็นผู้รับผิดชอบก่อสร้างอาคารศูนย์การเรียนรู้ เริ่มแรกนั้น ชาวบ้านต้องการสร้างพิพิธภัณฑ
แต่ชาวบ้านมีความเห็นแตกต่างกัน คนเฒ่าบางกลุ่มอยากสร้างพิพิธภัณฑทำให้เหมือนบ้าน
นาขาว (สร้างในวัด) แต่คิดว่าที่หมู่บ้านนี้ไม่มีวัด และหากไปสร้างที่ศาลาประจำหมู่บ้านก็จะ
ไม่มีใครดูแล

เริ่มด้วยการประชุมหมู่บ้าน นำโดยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วย ผู้ใหญ่บ้าน จากการประชุม
พบว่าชาวบ้านที่อยู่ใกล้แหล่งโบราณคดีมีความพร้อมในการจัดการมากที่สุด แม้ว่ามีหมู่บ้าน
อื่นๆ มีพื้นที่ติดกับแหล่งโบราณคดีด้วย ดังนั้นชาวบ้านในหมู่บ้านดอนศิริจึงเป็นหัวเรี่ยว
หัวแรงหลักในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีนั้นเฒ่า ชาวบ้าน เยาวชน บ้านดอนศิริ สมาชิก อบต.
นักศึกษารัฐศาสตร์ หลังจากนั้นกำนันอินเขียน กาแก้ว กำนันตำบลนาขาว ผู้ใหญ่ ผู้ช่วย ฯ
ได้ช่วยกันพื้นที่ก่อสร้างอาคารการเรียนรู้และสำรวจแหล่งโบราณคดี นอกจากนี้ยังได้เชิญ
หนังสือพิมพ์และสถานีโทรทัศน์ท้องถิ่น ได้ร่วมสังเกตการณ์และทำข่าวเกี่ยวกับการสำรวจทาง
โบราณคดีด้วย ต่อมาได้จัดพิธียกเสาเอก เพื่อเป็นสิริมงคลก่อนการเริ่มก่อสร้าง โดยมีเจ้าอาวาส
เป็นประธานในพิธี และยังได้เชิญเจ้าที่มาเป็นพยานในการก่อสร้างอีกด้วย

การก่อสร้างในครั้งนี้มีผู้ช่วยฯ รับผิดชอบการก่อสร้าง ผู้ใหญ่ฯ คอยอำนวยความสะดวก
สะดวก จัดรถขนส่งวัสดุอุปกรณ์ ชาวบ้าน เยาวชน ชุมชนบ้านก่อและนักศึกษาคณะสังคม
สงเคราะห์ศาสตร์ ให้การสนับสนุนด้านแรงงานและการจัดการพัฒนาด้านวิชาการและการ
พัฒนาพื้นที่แหล่งโบราณคดี ล้อมรั้วไม่รอบพื้นที่ที่ ต่อมาได้จัดกิจกรรมพัฒนาศูนย์เรียนรู้
แหล่งโบราณคดีคอยูฆางและพิพิธภัณฑคอยูฆาง ผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน และพระสงฆ์
ได้ปรึกษากันว่าต้องการรูปแบบพิธีการเชิงสัญลักษณ์ในการปลูกจิตสำนึก สร้างความ
ตระหนักในคุณค่าความสำคัญของคอยูฆางโดยจัดให้มีการบวชคอยในวันที่เปิดศูนย์การ
เรียนรู้แหล่งโบราณคดี โดยทางฝ่ายผู้วิจัยมีพระนักศึกษาคณะเป็นช่วยในการกำหนดรูปแบบ
พิธีกรรมทางสงฆ์และพิธีกรรมพื้นบ้านร่วมกับเจ้าคณะตำบลนาขาว และผู้นำศาสนา
ฝ่ายชาวบ้าน พิธีบวชคอยูฆางนี้ได้บ่งชี้ให้เห็นถึงแสดงสัญลักษณ์การบวชคอย

กิจกรรมหลักในการบวชป่าประกอบด้วย พิธีสงฆ์ พิธีกรรมพื้นบ้าน การประกาศ
ปณิญาชุมชน กิจกรรมค้างแรมพิจารณาสังขารคอย โดยพระราชนิพนธ์ฯ ฝ่ายฆราวาสได้
ผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่าน และเจ้าคณะอำเภอเมืองน่านเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ ผู้ที่ให้
การสนับสนุนในด้านการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ มูลนิธิฮักเมืองน่าน ศูนย์ประสานงาน
ประชาคมจังหวัดน่าน โดยโรงพยาบาลน่านได้พิมพ์เอกสารเรื่องคอยูฆาง
ย่านอุตสาหกรรมสองยุคมรดกของชาวน่าน

2.1.4.5 พิพิธภัณฑ์ชุมชนมอญบางกระดี่⁸

เป็นพิพิธภัณฑ์เกิดในชุมชนมอญบางกระดี่ เป็นชุมชนในกรุงเทพมหานครที่ยังรักษาประเพณีความเชื่อ ภูมิปัญญาของชุมชนเอาไว้ได้ แต่ทว่าการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมระบบความคิดของคนในชุมชนกลายเป็นการเน้นระบบทุนนิยมมากขึ้น ส่งผลต่อการลดคุณค่าประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญาและการเข้ามาของพ่อค้าวัตถุโบราณ ยิ่งก่อให้เกิดปัญหาเริ่มรุนแรงมากขึ้นและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ลดน้อยลงทำให้การรวมตัวที่จะเข้ามาแก้ปัญหาเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก การเคลื่อนไหวของผู้นำทางความคิดในชุมชนมีการนำแนวคิดเรื่องของวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ โดยใช้พิพิธภัณฑ์ชุมชนเป็นเครื่องมือของการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชนในอดีตให้อยู่ในรูปแบบของวัตถุ สิ่งของโบราณ

จากปัญหาที่เกิดขึ้น ในช่วงแรกพระครูอนุกูลสิกขการ มีแนวคิดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนขึ้นที่วัดบางกระดี่ แต่ด้วยข้อจำกัดที่ไม่สามารถดำเนินการได้หลังจากนั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 รัชพงศ์ มอญตะได้รับรู้แนวคิดการทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนและตระหนักถึงผลเสียของการเข้ามาซื้อวัตถุโบราณในชุมชนมอญบางกระดี่ จึงจัดทำพิพิธภัณฑ์ที่บ้าน (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมมอญบางกระดี่) ซึ่งเป็นบ้านพิพิธภัณฑ์แห่งแรกที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยนำสิ่งของภายในบ้านมาจัดแสดง บางส่วนมีการซื้อจากคนในชุมชนและจากชุมชนมอญที่อื่น โดยมีวัตถุประสงค์ในการทำเพื่ออนุรักษ์ให้คนรุ่นหลังรับรู้ถึงรากเหง้าของชาติพันธุ์มอญ แม้ว่าในช่วงแรกมีเสียงคัดค้านจากครอบครัวและชุมชน และเมื่อเริ่มมีผู้คนเข้ามาเที่ยวชมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้ผู้ที่ไม่เห็นด้วยได้ร้องเรียนไปที่เขตบางขุนเทียน เพื่อมาขอนำวัตถุ สิ่งของโบราณที่บ้านรัชพงศ์ไปไว้ที่อาคารพิพิธภัณฑ์ที่สร้างใหม่หลังวัดบางกระดี่ จนต้องมีการไปชี้แจงในการทำศูนย์ศิลปวัฒนธรรมมอญบางกระดี่ให้กับคนในชุมชนที่วัดบางกระดี่ ผลของการทำศูนย์ศิลปวัฒนธรรมมอญบางกระดี่ มีการเคลื่อนไหวของคนในครอบครัวและชุมชนที่ไม่เห็นด้วยกับการนำวัตถุ สิ่งของโบราณที่แตกหักเข้าบ้านว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี และพื้นที่ในการจัดแสดงไม่ใช่พื้นที่สาธารณะ ทำให้เสียงของการคัดค้านเริ่มมีมากขึ้นๆ จนนำไปสู่การเข้ามายึดวัตถุสิ่งของที่จัดแสดงในบ้านของสำนักงานเขตบางขุนเทียน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นการปะทะระหว่างผู้ที่ต้องการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชนที่อยู่บนฐานความเชื่อเดิมกับผู้ที่จัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนเข้ามาใช้ในชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ นำไปสู่การชี้แจงทำความเข้าใจในพื้นที่สาธารณะ เนื่องจากพื้นฐานของคนในชุมชนที่เหมือนกันทำให้มีการรับรู้และเข้าใจเป้าหมายของการทำพิพิธภัณฑ์ จนทำให้เหตุการณ์ดีขึ้น

จากสถานการณ์นี้ทำให้รัชพงศ์ได้กลายเป็นผู้นำการจัดการพิพิธภัณฑ์ที่คนในชุมชนยอมรับ ต่อมาหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรม กีฬาและการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร ร่วมกับสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เข้ามาชี้แนะแนวทางให้เห็นการจัดการภูมิปัญญาอย่างเป็นระบบ การให้ความรู้ของนักวิชาการ และการได้ลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการต่างๆ ทำให้ผู้ที่ไม่ได้สนใจทำบ้านพิพิธภัณฑ์ชุมชนเริ่มเห็นความสำคัญในคุณค่าภูมิปัญญาของตนที่มีอยู่ อีกทั้งการเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว ซึ่งในระยะแรกของการดำเนินงานมีการประชุมร่วมกันในการจัดการท่องเที่ยว แต่เมื่อมีผู้เข้ามาเยี่ยมชมได้มากกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เปลี่ยนไปจากเดิม ทำให้บ้านพิพิธภัณฑ์หยุดรวมกิจกรรม สมาชิกบางส่วนมีการออกไปทำงานภายนอกชุมชน ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมได้ตลอดเวลาจึงไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ทุกครั้ง แต่กลุ่มที่อยู่ประจำที่บ้านพิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพอยู่ที่บ้านสามารถเชื่อมโยงกับกิจกรรมที่จัดขึ้นจึงได้ขับเคลื่อนกิจกรรมต่อไปได้ บทสรุปของการเรียนรู้ของสมาชิกที่จัดบ้านพิพิธภัณฑ์ผ่านการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์

⁸ สุวัฒน์ชัย สวัสดิผล, *ทุนทางสังคมกับการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนมอญบางกระดี่* [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก www.thaireform.in.th/various-reform.../5-strong-communities.html? เข้าถึงข้อมูลวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2554.

ของตนเองก่อนที่จะเข้าร่วมกิจกรรมสู่การมีจิตสาธารณะที่เป็นเรื่องส่วนรวมในการดำรงวัฒนธรรมชุมชนเอาไว้ ด้วยการร่วมกิจกรรมการทำบ้านพิพิธภัณฑ

กระบวนการจัดการพิพิธภัณฑชุมชนมอญบางกระดี่ แสดงให้เห็นว่ามีกลไกทางสังคมที่สามารถเอื้อต่อความสำเร็จที่เกิดขึ้นในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ได้แก่ ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ ความเป็นเครือญาติ ความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญา และบุคคล องค์กร หน่วยงาน จากภายนอกชุมชน

2.1.4.6 โครงการฟื้นฟูและอนุรักษ์โบราณสถานเมืองเพนียด

โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต. คลองนารายณ์ อ. เมือง จ. จันทบุรี⁹ เหตุที่ในชุมชนบ้านเพนียดแห่งนี้เคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรจันทบูร หรือเมืองจันทบุรีที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอม มีอายุกว่าพันห้าร้อยปีโดยปรากฏซากเทวสถานหรือปราสาทขอมได้ชุมชนแห่งนี้ จึงมีนักโบราณคดี นักวิชาการ เข้ามาทำวิจัยขุดค้นเก็บข้อมูลกับชาวบ้านมากมายและนำไปเผยแพร่ภายนอกอย่างแพร่หลาย ทำให้มีนักท่องเที่ยวแวะเวียนมาเยี่ยมชม “วัดทองทั่ว” ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ที่อยู่ในชุมชนรวมทั้งได้สอบถามเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีกับชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านเองไม่สามารถบอกเล่าได้สร้างความอึดอัดใจแก่ชาวบ้านในชุมชน แต่เมื่อท่านเจ้าอาวาสวัดทองทั่ว ท่านพระปลัดถาวร ถาวโร ได้ริเริ่มทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมีชาวชุมชนบ้านเพนียดเป็นนักวิจัยชุมชนของตนเอง ชาวบ้านมีการประชุมวางแผนเก็บข้อมูลถ่ายภาพ โบราณสถาน-โบราณวัตถุ และมีการสอบถามชาวบ้านด้วยตนเอง บางครั้งมีการขุดค้นจุดที่มีร่องรอยของ โบราณวัตถุแล้วนำมาเก็บสะสมไว้ที่ศาลาวัดทองทั่ว ชาวบ้านบางคนนำเอาสิ่งของโบราณวัตถุมามอบให้กับ ทีมวิจัย จน โบราณวัตถุและเรื่องราวของชุมชนได้ถูกจัดรวบรวมเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน หรือพิพิธภัณฑ โบราณคดีท้องถิ่นบ้านเพนียดที่ตั้งอยู่ที่ศาลาวัดทองทั่ว ยังมีการเผยแพร่ไปสู่เยาวชนโดยร่วมกับโรงเรียนวัดทองทั่วให้นักเรียนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้และนำชมแก่นักท่องเที่ยว หลังจากนั้นจึงมีการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชนที่เป็น โบราณสถานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิง โบราณคดี จึงได้มีการสำรวจเส้นทางท่องเที่ยว และแหล่งเรียนรู้ขึ้น

การทำงานของโครงการฟื้นฟูและอนุรักษ์โบราณสถานเมืองเพนียดโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนนี้ ทำให้เห็นถึงบทบาทของนักวิชาการที่เข้ามาสร้างองค์ความรู้ของชุมชนแต่ทว่าไม่มีการคืนความรู้สู่ชุมชนด้วยเหตุนี้จึงสร้างความอึดอัดใจให้ชาวบ้านเจ้าของพื้นที่ เกิดคำถามต่อการสร้างองค์ความรู้ของชุมชนเอง โดยมี ผู้นำทางศาสนาและผู้นำชุมชนเป็นแกนนำซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนเพื่อหาคำตอบจากองค์กรภายนอกเช่น สกว. ที่มีบทบาทในการสนับสนุนทุนการวิจัย และโรงเรียนที่เป็นส่วนผลักดันในการเผยแพร่องค์ความรู้สู่คนรุ่นต่อไป

⁹ ไพโรจน์ แสงจันทร์, เมื่อชาวบ้านเป็นนักโบราณคดี [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก www.node.rbru.ac.th/article/article11.pdf เข้าถึงข้อมูลวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2554.

จากตัวอย่างการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม-โบราณคดี ผ่านการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้นทำให้เห็นว่าแม้การริเริ่มการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม-โบราณคดี จะมาจากตัวบุคลากรในท้องถิ่นหรือจากองค์กรภายนอกท้องถิ่น ซึ่งการร่วมมือกันภายในชุมชนนั้นต้องอาศัยแกนนำชุมชนซึ่งส่วนมากเป็นบุคคลที่มี “องค์ความรู้” ของชุมชน เช่น พระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน บุคคลเหล่านี้ต้องได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้านเป็นทุนทางสังคม ส่วนการริเริ่มจากบุคลากร องค์กรภายนอกท้องถิ่นนั้นมักมาจากนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา สถาบันการวิจัยต่างๆ แต่การจัดการกระบวนการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม-โบราณคดีจากทั้งสี่ตัวอย่างนั้นมีรูปแบบที่คล้ายกันคือ ต้องอาศัยความร่วมมือจากคนในท้องถิ่นและตัวบุคคลหรือองค์กรภายนอกชุมชนไม่ว่าจะเป็นองค์กรภาครัฐรวมทั้งสถาบันต่างๆ เช่น สถาบันการศึกษา องค์กรวิชาการต่างๆ เป็นต้น ในส่วนกระบวนการนั้นต้องขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ และการทำงานประสานงานความร่วมมือในส่วนต่างๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็นเช่นเดียวกัน สรุปเนื้อหาของบททวนวรรณกรรมทำให้เห็นรูปแบบของการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนจากแนวคิดโบราณคดีชุมชน ซึ่งกระบวนการทำวิจัยของทีมการวิจัยเชิงกระบวนการนั้นหอบมาทดลองใช้ นอกจากงานวรรณกรรมที่ได้บททวนมาแล้ว ยังมีตัวอย่างของการจัดการแหล่งโบราณคดีอีกหลายแหล่ง อาทิ แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตรและโป่งมะนาวอีกด้วย

จากการทบทวนวรรณกรรมของโครงการ โบราณคดีชุมชนทั้งในและต่างประเทศ พบว่าโครงการต่างๆ มีความคล้ายคลึงกัน คือ การให้ความสำคัญกับชุมชนที่เป็นที่ตั้งของโครงการ หรือเป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชาวบ้านซึ่งอยู่ในหมู่บ้านหรืออยู่ในชุมชนถูกให้น้ำหนักความสำคัญอย่างยิ่ง ในฐานะของผู้ที่เป็นเจ้าของและผู้ที่จะต้องปกป้องรักษาหลักฐานทางโบราณคดีนั้นไว้ อีกทั้งโครงการโบราณคดีชุมชนทั้งหมดเหล่านี้ยังให้ความสำคัญของการทำงานร่วมกันระหว่างนักโบราณคดีวิชาชีพ และชาวบ้านในชุมชน โดยมีระดับความร่วมมือที่ต่างกัน ตั้งแต่การร่วมมือมากที่สุดเช่นในประเศอังกฤษ ที่จะเข้าร่วมกำหนดทิศทางการวิจัย ร่วมวิจัยร่วมตีความ และร่วมจัดการความรู้โบราณคดี หรือการเข้าร่วมปกป้องรักษาหลักฐานทางโบราณคดีเนื่องจากหลักฐานนั้นๆ มีชาวบ้านเป็นเจ้าของ

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ โครงการมีความจำเป็นต้องวิเคราะห์ผู้คนในชุมชนและบทบาทหน้าที่ของคนในชุมชนเพื่อที่จะสร้างกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้นักโบราณคดีวิชาชีพได้ทำงานร่วมกับชาวบ้านทั้งเพื่อเป็นการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของโบราณคดี และเกิดสำนึกในความต้องการมีความรู้ด้านโบราณคดี และต้องการเก็บรักษาหลักฐานทางโบราณคดีต่อไป

นอกจากนักโบราณคดีและชุมชนแล้ว ในบางกรณียังมีความจำเป็นที่โครงการฯ ต้องดึงผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียจากภายนอกเข้าร่วมในโครงการฯ ด้วย เช่น กรณีของอาจารย์สายันต์ ที่ต้องดึงสื่อมวลชน หรือเชื้อพระวงศ์ เข้ามาเยี่ยมชมโครงการ เป็นต้น

ส่วนในประเทศไทยเองที่ผ่านมา การจัดการทรัพยากรด้านประวัติศาสตร์ และ โบราณคดีถูกมองว่าเป็นการจัดการแบบบนลงสู่ล่าง¹⁰ ซึ่งเป็นการจัดการที่มาจากรัฐ หรือส่วนกลางซึ่งทำให้เรื่องของความรู้เกี่ยวกับโบราณคดี ประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้นถูกรวบรวม และตีความหมายจากคนภายนอกซึ่งไม่มีความเข้าใจอันลึกซึ้งต่อชุมชนเอง¹¹ ความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์จึงถูกควบคุมโดยศูนย์กลางและในบางครั้ง

¹⁰ สว่าง เลิศฤทธิ์, การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 10.

¹¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, คู่มืออุกคิต (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2551), 11.

ยังเป็นการทำลายโดยการตีความหมาย เกิดการทำลายทรัพยากรทางวัฒนธรรมและสร้างความรู้โดยปราศจากคนในท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการและรักษา

ด้วยความสะดวกถึงผลเสียของการไม่มีส่วนร่วมจากชุมชน แนวคิดโบราณคดีชุมชนในประเทศไทยจึงได้ปรากฏขึ้นในงานการศึกษาทางโบราณคดีเรื่องโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดน่าน ในปี พ.ศ. 2542 โดยมีการใช้กระบวนการโบราณคดีชุมชน มีการบูรณาการหลักการปรัชญาและวิธีการของแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ให้เข้ากับปรัชญา หลักการ และวิธีการทางการพัฒนาชุมชนในการปฏิบัติงานวิจัย โดยเน้นไปที่การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง ความเสมอภาค รักษาความแตกต่างหลากหลาย สร้างความประทับใจ การวิจัยและพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตปกติของชาวบ้านในการจัดการแหล่งโบราณคดี รวมทั้งการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทอื่นๆ ที่มีอยู่ในชุมชน และใกล้เคียงที่ตั้งชุมชนในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นควบคู่ไปกับการจัดการ “มรดกที่มีชีวิต: Living Heritage” ซึ่งแนวคิดนี้ทำให้คนในชุมชนรู้สึกรักและหวงแหนในมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยาวนาน¹² ซึ่งแนวคิดโบราณคดีชุมชนได้ส่งเสริมความสนใจจากกลุ่มคนอันหลากหลายทั้งหน่วยงานรัฐ เอกชน นักวิชาการ หน่วยงานท้องถิ่นและชุมชนซึ่งมีรูปแบบการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอันหลากหลายที่เข้ามามีส่วนในการจัดการ

นอกจากนั้นกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนแม่บทเมืองเก่าลำปาง เขตกลางนคร¹³ เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าลำปาง นำโดยเทศบาลนครลำปางซึ่งจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาพื้นที่ที่เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของรูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในประเทศไทย โครงการนี้มีเป้าหมายในการสร้างความเข้าใจในการจัดการเมืองเก่าโดยชุมชน สำรวจความคิดเห็นภาคประชาสังคมในการจัดการเมืองเก่าและจัดทำแผนการพัฒนาเมืองเก่าอย่างยั่งยืนซึ่งกระบวนการวิจัยนั้นใช้การดำเนินการวิจัยแบบปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยการมีแกนนำชุมชนในเขตเมืองเก่า 15 ชุมชน ชุมชนละ 3 คนรวม 45 คนเข้าร่วมในการสำรวจความเข้าใจ ความรู้ สำรวจความต้องการใช้ข้อมูลเชิงปริมาณโดยเริ่มจากการประชุมเพื่อหาแผนการวิจัยร่วมกัน หลังจากนั้นมีการจัดเวทีเรียนรู้ร่วมกันจาก 15 ชุมชน โดยเชิญแกนนำชาวบ้านจำนวน 225 คนเข้าร่วมเพื่อร่วมกันวางแผนพัฒนาเมืองเก่า ศึกษาดูงานเมืองเก่าแห่งอื่น และสร้างแผนแม่บทร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนทั้งเทศบาล วัด มูลนิธิ สมาคม ชมรม ประธานชุมชนซึ่งสิ่งนี้กลายเป็นแผนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาเมืองเก่า โดยมีพันธกิจร่วมกันดังนี้ 1) บูรณะเมืองเก่า 2) ศึกษาค้นคว้าสร้างฐานข้อมูลสารสนเทศ 3) จัดกิจกรรมและสิ่งแวดล้อมให้มีบรรยากาศเป็นวิถีชุมชนเก่า และ 4) สนับสนุนการท่องเที่ยวสร้างเศรษฐกิจชุมชนผ่านโครงการต่างๆ 13 โครงการ อย่างสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของเทศบาลนครลำปางโดยมีชมรมอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าเขตกลางนครเป็นผู้จัดการและประสานงานเครือข่ายต่างๆ ในด้านหนึ่งอาจมองได้ว่า โบราณคดีชุมชนที่เกิดขึ้นในประเทศไทย เป็นความพยายามสร้างพื้นที่ของงานโบราณคดีในการพัฒนาชุมชน เน้นการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเป็นหลัก

¹² สายันต์ ไพรชาญจิตร, “โบราณคดีชุมชน” กับการโน้มน้าวให้รับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีต [Online]. เข้าถึงจาก http://www.bangkokbiznews.com/2007/special/total_article/pdf/25-sayan2.pdf, เข้าถึงข้อมูลวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2554.

¹³ แผนแม่บทเมืองเก่าลำปางเขตกลางนครเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <http://abcjournal.trf.or.th/documents/journalfiles/FART-100000093.pdf> เข้าถึงข้อมูลวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2554.

การทำงานของโครงการวิจัยดังกล่าวนี้ทำให้เห็นบทบาทของหน่วยงานรัฐบาลในส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานสถาบันการศึกษานานาชาติได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางในการเป็นหน่วยงานหลักในการริเริ่มทำงานวิจัย รวมทั้งหน่วยงานส่วนท้องถิ่นในรูปแบบเครือข่ายชุมชนเมืองลำปางในการจัดการและประสานงานโครงการกับเครือข่ายอื่นๆ

2.2 ความรู้และการจัดการความรู้

แนวทางการทำงานของทีมมนุษยวิทยาและการวิจัยเชิงกระบวนการในโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนระยะที่สาม นอกจากจะมีการใช้วิธีการทางมนุษยวิทยาเข้าไปในชุมชนเป้าหมายด้วยการสัมภาษณ์ เข้าร่วมและสังเกตการณ์เพื่อหา ความรู้, ผู้รู้ และการรวบรวมความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนแล้ว การจัดเวทีแลกเปลี่ยน รวบรวมและเผยแพร่ความรู้เป็นสิ่งที่ทีมมนุษยวิทยาและการวิจัยเชิงกระบวนการได้จัดทำขึ้นเพื่อความเข้าใจและสร้างกระบวนการสร้างความรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนเป้าหมายกับ โครงการการทำงานภาคสนาม และการจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างชุมชนกับทีมวิจัยนั้น ได้ประสบกับข้อถกเถียงและหาคำอธิบายในเรื่องของ “ความรู้” ที่มีความรับรู้ เข้าใจ และสนใจที่แตกต่างกันออกไป การเข้าถึงความรู้ในแง่มุมที่แตกต่างกันจึงทำให้ประเด็นเรื่องความรู้สร้างความท้าทายในการทำงานร่วมกันในหลายๆ แ่ง จึงได้ศึกษาประเด็นเรื่องความรู้และมนุษยวิทยาความรู้ในการมุ่งสร้างกระบวนการสร้างความรู้ร่วมกันระหว่างคนที่มีความรู้ที่แตกต่างกันและหลากหลายให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืนเพื่อที่จะทำให้งานในการทำงานของทีมมนุษยวิทยาและการวิจัยเชิงกระบวนการนั้นสามารถเชื่อมโยงความรู้ในสองขั้นตอน ได้แก่ หนึ่ง ระหว่างทีมวิจัยด้าน โบราณคดี ทีมวิจัยด้าน ประวัติศาสตร์ และทีมวิจัยเชิงกระบวนการ สอง ระหว่างทีมวิจัยทั้งสามทีมกับชุมชน

2.2.1 ความรู้และมนุษยวิทยาความรู้

ประเด็นหลักในการทบทวนวรรณกรรมเรื่องความรู้ คือ มนุษยวิทยาความรู้กับกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่าง โบราณคดี ประวัติศาสตร์ มนุษยวิทยาและความรู้จากท้องถิ่น ทำให้เห็นถึงแนวคิดและวิธีการอันหลากหลายในการจัดการความรู้ร่วมกันระหว่างทีมวิจัยกับทีมวิจัยที่มาจากสาขาวิชาที่แตกต่างกัน และทีมวิจัยกับคนในชุมชน

ในเรื่องของกระบวนการสร้างความรู้ในทาง โบราณคดี ประวัติศาสตร์ มนุษยวิทยา และความรู้ในชุมชนนั้น เกิดจากแนวคิดและมีวิธีการที่แตกต่างกัน ดังนั้นกระบวนการสร้างความรู้ร่วมกันนั้นต้องมีความเข้าใจเรื่องของความรู้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกสร้าง และถูกใช้อย่างแตกต่างกัน

การสนใจในเรื่องของความรู้ (Knowledge) นั้นถูกถกเถียงกันมาในแวดวงวิชาการจากหลากหลายสาขา เช่น สาขาของปรัชญาได้มีการถกเถียงกันเรื่องของ “ญาณวิทยา” (Epistemology) ที่ถือว่าเป็นศาสตร์ว่าด้วยที่มาแห่งความรู้ มีการสืบค้นถึงต้นกำเนิดแห่งความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้ เงื่อนไขที่ทำให้เกิดความรู้ ผู้รู้ และธรรมชาติของความรู้ ทั้งยังตั้งคำถามกับ “ความจริง” ของความรู้ว่าความรู้ตรงกับความจริงหรือข้อเท็จจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นการเทียบเคียงที่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริง¹⁴ วิธีการศึกษาในเรื่องญาณวิทยาหรือทฤษฎีเกี่ยวกับความรู้ นั้นได้ถูกนำไปเกี่ยวข้องกับคำถามที่ว่า ความรู้คืออะไร และพิสูจน์ได้อย่างไร ต่างจากแนวคิดของ

¹⁴ สติ ดวงศ์สวรรค์. ปรัชญาเบื้องต้น, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รวมสาส์น, 2540.

“การจัดการความรู้” (Knowledge Management) ที่ไม่มุ่งการค้นหาคำตอบที่มีเหตุผลสามารถพิสูจน์ได้ แต่สนใจในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของความรู้ในแง่ของการปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ¹⁵

การอธิบายเรื่องของการรู้นั้นมีรูปแบบการอธิบายอันหลากหลาย เรื่อง “ความรู้” เป็นสิ่งที่ท้าทายในแวดวงวิชาการหลากหลายสาขา รวมถึงการศึกษามานุษยวิทยาที่มุ่งเน้นการศึกษาวัฒนธรรมมนุษย์ มานุษยวิทยาความรู้ (Anthropology of Knowledge) เป็นเรื่องหนึ่งที่นักมานุษยวิทยาได้มีการตั้งคำถามในแง่ที่ว่าความรู้ถูกผลิตขึ้นมาในวัฒนธรรมและส่วนร่วมท่ามกลางบริบทที่แวดล้อมทางสังคมที่สัมพันธ์กันได้อย่างไร และความแตกต่างของความรู้ในแต่ละบุคคลเป็นสิ่งที่สำคัญที่สร้างความสัมพันธ์ในสังคมที่เกิดขึ้นตั้งแต่การนิเทศจนถึงการแบ่งงานกันทำ¹⁶

งานของเอมมา โคเฮน (Emma Cohen)¹⁷ นักวิจัยทางมานุษยวิทยาให้แง่คิดไว้ในบทบาทต่างๆของนักมานุษยวิทยาที่เป็นทั้งผู้รับ ผู้เรียน ผู้บันทึก ผู้สื่อสารและนักทฤษฎีความรู้ นักมานุษยวิทยาได้รับการยอมรับมายาวนานว่าเป็นผู้ที่มีความสำคัญยิ่งที่ทำให้ประสบการณ์ของมนุษย์กลายเป็นองค์ความรู้ที่มีตัวตนขึ้นมา ในการเป็นผู้ศึกษาความรู้ทางวัฒนธรรมมนุษย์อันหลากหลาย นักมานุษยวิทยาเป็นผู้ที่ทำให้เห็นถึงความสำคัญ ของการเข้าร่วมประสบการณ์และสังเกตการณ์ในฐานะ “ผู้สื่อสารความรู้” นักมานุษยวิทยาถูกท้าทายให้เขียนประสบการณ์ของตนเองเพื่อให้เป็นรูปแบบของความรู้ที่มีข้อมูลอันสมบูรณ์ท่ามกลางความหลากหลายทางบริบทและวัฒนธรรม นักมานุษยวิทยามีตำแหน่งที่อันหลากหลายในการสร้างรูปแบบของการอธิบายและทฤษฎีของการสร้างความรู้หลายชนิด ซึ่งไม่เพียงแต่เรียนรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่นักมานุษยวิทยาเข้าร่วมเท่านั้น แต่ยังต้องท้าทายถึงรูปแบบคำอธิบายของการสร้างโฉมหน้าต่างๆ ของความรู้

รูปแบบคำอธิบายในเรื่องความรู้เป็นการท้าทายตนเองของนักมานุษยวิทยาCohen ได้เสนอรูปแบบสามข้อ ได้แก่ หนึ่ง ตั้งคำถามแนวกว้างเกี่ยวกับวิธีการที่ว่า “รู้อย่างไร” และ “มีวิธีการเรียนรู้อย่างไร” ซึ่งสิ่งนี้ต้องการคำอธิบายที่มากกว่ารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่รู้นั้นมีรูปแบบที่หลากหลาย มีความแตกต่างในแง่ของกลไกทางสังคมและการคิด กระบวนการ มีรูปแบบที่แตกต่างกันของความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไขอันหลากหลาย และมีการผลิตความรู้ที่ต่างกัน สอง รูปแบบความรู้ในการสร้างความรู้ที่หลากหลาย จำเป็นต้องมีการร่วมมือกันจากหลากหลายวิชา หากต้องการเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงคำถามที่ว่า “มีวิธีการเรียนรู้อย่างไร” เข้าสู่การยอมรับทฤษฎีกระบวนการการได้มาของความรู้ การจัดเก็บ การค้น และการสื่อสาร จึงไม่สามารถหลีกเลี่ยงที่จะสัมพันธ์กับสาขาใกล้เคียงไม่ได้ และ สาม ต้องมีความแม่นยำในเรื่องของคำถามเชิงประจักษ์และสมมติฐานที่มีการพิสูจน์ ซึ่งทั้งสองถูกส่งต่อมาจากความสัมพันธ์ของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกัน การทดสอบสมมติฐานอันชัดเจนเกี่ยวกับกลไกทางสังคม และสติปัญญา อาจไม่สามารถส่งผ่านความรู้ได้โดยทันที แต่เป็นความท้าทายของมานุษยวิทยา ที่ท้ายสุดแล้วการเรียกร้องทางทฤษฎียังไม่หยุดนิ่ง ไม่เป็นที่ยืนยัน และไม่ชัดเจนทั้งหมด

¹⁵ สมเกียรติ ตั้งนโม (ผู้แปล) “การจัดการความรู้มองจากปรัชญา” แปลจาก “From Philosophy to knowledge management and back again” โดย Jeremy Aarons (ระบบออนไลน์) ที่มา <http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document994.html> เข้าถึงข้อมูลวันที่ 12 กันยายน 2553

¹⁶ Barth ,Fredrik. **An anthropology of Knowledge, Current Anthropology Volume 43** ฉบับที่ 1 กุมภาพันธ์ 2002, https://bora.uib.no/bitstream/1956/4191/1/Barth_An%20anthropology%20of%20knowledge_2002.pdf เข้าถึงข้อมูลวันที่ 12 พ.ศ. กันยายน 2553

¹⁷ Cohen, Emma. **Anthropology of Knowledge**, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9655.2010.01617.x/pdf> เข้าถึงข้อมูลวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2553

เห็นได้ว่าแม้กษัตริย์จะมีความรู้แบบการอธิบายอันหลากหลายของการเกิด การเผยแพร่ การรวบรวม การคงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงในจุดที่แตกต่างกันในเรื่องของทฤษฎีความรู้และระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา แต่นักมานุษยวิทยามีความท้าทายเหล่านี้ร่วมกัน เพราะมันไม่เพียงแต่ตระหนักถึงความพยายามอธิบายและสื่อความหมายทางวัฒนธรรม ทว่าในแง่ของมานุษยวิทยาความรู้ยังต้องพัฒนา ยึดถือและยอมรับรูปแบบการอธิบายของความรู้ทางทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัยอันหลากหลายด้วย

นอกจากแนวคิดมานุษยวิทยาความรู้จะเข้ามารองรับวิธีการทำงานของทีมมานุษยวิทยาและการวิจัยเชิงกระบวนการในการพยายามสร้างคำอธิบายและสื่อสารความรู้ด้วยวิธีการหลากหลายและร่วมกันโดยศาสตร์หลายศาสตร์ตามที่กล่าวมาในขั้นต้นแล้ว แนวคิดนี้ยังท้าทายให้มีการหากระบวนการที่เหมาะสมในการสร้างความรู้ร่วมกันอย่างหลากหลาย เห็นจากประสบการณ์การทำงานภาคสนามที่ผ่านมามีพบว่าแนวคิดและระเบียบวิธีวิจัยเป็นสิ่งที่สำคัญในการเข้าถึงองค์ความรู้ และสร้างองค์ความรู้ร่วมกันในการขับเคลื่อนกระบวนการศึกษาของทีมวิจัยของโครงการสืบค้นฯ ระยะที่สามกับชุมชนเป้าหมาย

การหยิบใช้ความรู้ทางประวัติศาสตร์สามารถลำดับเหตุการณ์ ตรวจสอบความเป็นมาของชุมชน บริบทโดยรอบของชุมชนเพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้ทางมานุษยวิทยาให้สามารถเข้าใจถึงวิถีชีวิตในปัจจุบันของกลุ่มคนที่ศึกษามากขึ้น ส่วนแนวคิดและวิธีการทางมานุษยวิทยานั้นสามารถเป็นสร้างกระบวนการในการสืบค้นองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ได้ในการศึกษาสังคมวัฒนธรรมที่ไม่มีการจดบันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์เอาไว้¹⁸ สุดท้ายสำหรับแนวคิด วิธีการทางโบราณคดีนอกจากจะสนับสนุนประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาในเรื่องของหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้ว โบราณคดียังต้องใช้แนวความคิด วิธีการแบบประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยาในการค้นหาแหล่งที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดีและตีความหลักฐานเหล่านั้นเช่นกัน ดังนั้นงานการศึกษาทั้งสามส่วนจึงเป็นวิธีวิทยาไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง

ที่สำคัญที่สุดคือ วิธีการศึกษาอันหลากหลายเหล่านี้ไม่สามารถสมบูรณ์ได้หากขาดข้อมูลจากชุมชน ซึ่งในการทำงานภาคสนามที่ผ่านมานอกจากกระบวนการวิจัยเชิงกระบวนการของทีมมานุษยวิทยาต้องเชื่อมโยงกับองค์ความรู้และวิธีการระหว่างทีมวิจัยด้วยกันเองแล้ว การเชื่อมโยงระหว่างทีมวิจัยกับชุมชนเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดเพราะองค์ความรู้ของชุมชนถือได้ว่าเป็นความรู้ที่ถูกใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งสัมพันธ์กับคนหมู่มากที่เป็นคนในชุมชน เป็นเจ้าของพื้นที่ เจ้าของทรัพยากร รวมถึงเจ้าของเรื่องราวต่างๆ ดังนั้นกระบวนการมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในการสร้างองค์ความรู้ร่วมกันทั้งจากทีมวิจัยที่ถือได้ว่าเป็น “คนนอก” กับชาวบ้านในชุมชนที่ขึ้นชื่อว่าเป็น “คนใน” ยิ่งทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางมากเท่าไรยิ่งทำให้สามารถนำเสนอทางเลือกของสังคมสอดคล้องกับความปรารถนาของชุมชนมากขึ้น ทางเลือกดังกล่าวจะได้รับการสนับสนุนจากชุมชน และเป็นกระบวนการที่สำคัญในนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

มานุษยวิทยาความรู้กับกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างโบราณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยาและความรู้จากท้องถิ่น แนวคิดและวิธีการของการจัดการความรู้กับมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วมในสองแนวทาง ได้แก่ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งเรียนรู้โบราณคดีและวัฒนธรรม

¹⁸ สุเทพ สุนทรเกสัช, มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548, 52.

2.2.2 การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การเขียนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นถือได้ว่ามีความสำคัญในแง่ของการสร้างตัวตนของคนในท้องถิ่น ในยุคแรกนั้นมักมาจากเรื่องราวการศึกษาตำนาน¹⁹ เช่นตำนานมูลศาสนา ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เป็นรูปแบบตำนานทางศาสนาที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและการเมืองการปกครองของอาณาจักร รวมทั้งเป็นที่มาของโบราณสถานและบุคคลที่มีความสำคัญในแถบท้องถิ่นนั้น การเขียนนั้นมักมาจากการรวบรวมเอกสารเก่าแก่ โบราณนำมาศึกษาอย่างแพร่หลาย งานเขียนและการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นส่วนใหญ่มักเป็นงานเขียนที่เกิดจากผู้รู้ในชุมชนเช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ พระ ผู้เคยบวชเรียน ซึ่งมักรวบรวมตำนาน เอกสารโบราณ เอกสารจาริตประเพณี กฎหมายเป็นส่วนใหญ่²⁰

การเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในวงวิชาการเริ่มขยายตัวมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 แต่ทว่าไม่สามารถแยกออกจากประวัติศาสตร์ชาติได้²¹ จนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปในวงวิชาการสาขาอื่น เช่น มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ ซึ่งเริ่มมองหน่วยศึกษาที่ย่อยลงไป คือ หมู่บ้าน ส่งผลให้แนวความคิดต่อมาของเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้กลายมาเป็นประวัติศาสตร์เพื่อชุมชนในการสร้างความทรงจำร่วมกันเพื่อการจัดการทรัพยากร

รูปแบบของการรวบรวมนั้นมีทั้งการจัดทำเป็นเอกสารการศึกษา งานวิจัย หนังสือ ส่วนงานเขียนแนวบันเทิงเชิงประวัตินั้นมีจำนวนมาก เช่น บันทึกเรื่องสงครามญี่ปุ่นฯลฯ ซึ่งมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าจากผู้ที่มีความสนใจ ผู้รู้ หรือผู้ที่มีส่วนร่วมจากเหตุการณ์เสียส่วนมาก

การสืบค้น วิเคราะห์และรวบรวมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้น นักวิชาการ หรือนักวิจัยมักใช้แนวทางของการศึกษาและวิธีการเขียนตามศาสตร์ของตนเองแตกต่างจากชาวบ้านในชุมชนที่ไม่ได้มีการจดบันทึกความทรงจำหรือเขียนประวัติศาสตร์ของตนเองในรูปแบบของเอกสาร แต่การรวบรวม วิเคราะห์ และส่งต่อของชาวบ้านมักเป็นไปในรูปแบบของประวัติศาสตร์บอกเล่าโดยการส่งต่อผ่านรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งซึ่งมักถูกมองว่าไม่สามารถเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปราศจากอคติได้²²

งานเขียนเรื่องภูมิปัญญาของ ศรีศักร วัลลิโภดม²³ นั้นให้ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจว่าการมองชุมชนจากคนภายนอกนั้นมักมองไม่เห็นคนกับความสัมพันธ์ในชุมชนถือได้ว่าเป็นคนที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ทำให้เกิดสำนึกร่วมในการอยู่ร่วมกัน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงต้องเป็นประวัติศาสตร์ของคนท้องถิ่นโดยมองจากการเปลี่ยนแปลงสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของคนภายใน เพราะการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้คนภายในรู้ดีกว่าคนนอกซึ่งถือว่าการรับรู้ของคนภายในที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลาอย่างต่อเนื่อง ประวัติศาสตร์โดยคนในเป็นประวัติศาสตร์สังคมที่มีการส่งผ่านจากคนในแต่ละรุ่น ทั้งยังมีการส่งผ่านความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติผสมผสานกันไป

¹⁹ อรรถจักร สัตยานุรักษ์, ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน: ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย, 2548, 13.

²⁰ สุเทพ สุนทรเกสัช, มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548, 74.

²¹ อรรถจักร สัตยานุรักษ์, ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน: ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์, 13.

²² สุเทพ สุนทรเกสัช, มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์, 52.

²³ ศรีศักร วัลลิโภดม, ภูมิปัญญา, กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2551, 10-12.

²⁴ ฉลาดชาย รมิตานนท์, ฝักร้าน, เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2527, 33-34.

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการพยายามสร้างรูปแบบการเขียนและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงต้องหยิบใช้วิธีการที่มาจากหลากหลายสาขาวิชาทั้ง โบราณคดี มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ และที่สำคัญอย่างยิ่งก็ต้องมีกระบวนการมีส่วนร่วมโดยชุมชนเพราะนอกจากการเป็นคนในที่รู้เรื่องท้องถิ่นของตนดีที่สุดแล้ว การมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่นยังสามารถทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมต่อไปอย่างยั่งยืนได้

2.2.3 การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งเรียนรู้โบราณคดีและวัฒนธรรม

การจัดการแหล่งเรียนรู้โบราณคดีและวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมถือได้ว่ามีความสำคัญในแง่ของการดำรงอยู่และพัฒนาอย่างยั่งยืนในการเก็บรักษาสิ่งที่แสดงออกถึงความหมายทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ และ โบราณคดี การมีส่วนร่วมนั้นมีกระบวนการอันหลากหลาย แต่ที่สำคัญที่สุดคือต้องเริ่มจากการรับรู้ และ ความรู้ของคนในท้องถิ่นซึ่งกระบวนการเหล่านี้ต้องพึ่งพิงความเชื่อถือ การประสานอำนาจซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างเครือข่ายต่อกัน²⁵ ตัวอย่างของการจัดการแหล่งเรียนรู้โบราณคดีและวัฒนธรรมนั้นมีหลายรูปแบบ เช่น พิพิธภัณฑ์ แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ฯลฯ ซึ่งในงานทบทวนวรรณกรรมชิ้นนี้ยกตัวอย่างมาหนึ่งตัวอย่าง ได้แก่

ศูนย์ศิลปะและชาติพันธุ์วิทยา (TAEC)²⁶ เป็นตัวอย่างพิพิธภัณฑ์เอกชนที่ไม่แสวงหากำไรในประเทศลาว มีการเก็บรักษา รวบรวม และแปลความหมายของศิลปะดั้งเดิมและวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ของประเทศลาว ซึ่งในส่วนของการร่วมมือกับชุมชน นอกจากจะมีการจัดแสดงร้านค้าพิพิธภัณฑ์ ที่มิงงานหัตถกรรมที่ผลิตโดยชุมชนชาติพันธุ์ ร้านกาแฟและห้องสมุดขนาดเล็กอยู่ในเมืองหลวงพระบาง 50% ของรายได้ พิพิธภัณฑ์ได้ส่งกลับไปให้ชุมชนโดยตรงแล้ว ในเรื่องของกระบวนการร่วมกับชุมชนนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่แรกเริ่มของกระบวนการ การจัดแสดงนิทรรศการ และการพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับผู้สูงอายุในการบันทึกข้อมูลทางวัฒนธรรม ในการค้นหา การเข้าถึงและการสร้างการติดต่อสื่อสารกับชุมชนกลุ่มน้อย ศูนย์ได้ประสบความสำเร็จของคำอธิบายตัวเองต่อชุมชนโดยทั่วไป ทำให้ชาวบ้านสบายใจและคุ้นเคยในการทำแผนที่ทางวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ช่วยในการระบุทรัพยากรทางวัฒนธรรม และความแตกต่างกันของความรู้ ทำให้เนื้อหาของนิทรรศการเป็นไปตามการวิจัยที่ดำเนินการในหมู่บ้านชนกลุ่มน้อย โดยมีการเก็บรวบรวมวัตถุที่ได้มาจากชุมชนและสินค้าของร้านค้าพิพิธภัณฑ์โดยช่างฝีมือหมู่บ้าน และมีการจัดกิจกรรมการเข้าชมสำหรับเด็กจากโรงเรียนในท้องถิ่นเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่เยาวชน แต่ทว่าชาวบ้านมักมองผลตอบแทนในเรื่องของรายได้มากกว่าการตอบแทนที่เป็นเรื่องนามธรรมของคุณค่าทางวัฒนธรรมโดยตรง

ตัวอย่างของการจัดการแหล่งเรียนรู้ทางโบราณคดีและวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมนั้นทำให้เห็นว่ากระบวนการร่วมกับชุมชนนั้นสามารถทำหาคำอธิบายในเรื่องของความรู้และการถ่ายทอดความรู้ในความแตกต่างหลากหลายอย่างไม่หยุดนิ่ง

²⁵ Christina Kreps, **Participation and Museum Development: Suggested Approaches for Project Sponsors and Designers**, 1997, 6-9

²⁶ Gujadhur, Tara and Ellis, Lauren. **Engaging Communities in a Developing Country Context—a Private Museum's Perspective in Lao PDR**, Paper presented to 2nd ASEAN Museum Directors Symposium, Asian Civilisations Museum, Singapore, 19–20 August 2009.

2.3 ความทรงจำร่วม: มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน

จากการทำงานของทีมการวิจัยเชิงกระบวนการ ทำให้ตระหนักในข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งว่า เรื่องของโบราณคดีเป็นเรื่องที่ห่างไกลจากตัวชุมชน โบราณสถานบางแห่ง อาทิ เฝิงผาในแถบแม่ฮ่องสอนสำหรับนักโบราณคดีมีความสำคัญอย่างมาก แต่เนื่องจากหลักฐานทางโบราณ คดีเหล่านั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมานาน และชาวบ้านไม่ได้รู้สึกว่ ตนเองมีความเกี่ยวข้องอันใด นอกจากการที่ที่ตั้งอยู่ในบริเวณหรือ ละแวกชุมชนของตน จึงไม่มีความสนใจที่อยากรู้หรือเข้าใจในเรื่องรานั้นๆ หรือบ่อยครั้งพบว่าเนื่องจากไม่สามารถอธิบายถึงการดำรงอยู่หรือการปรากฏของสถานที่เหล่านั้นจึงมีการกล่อมเกลாதงสังคมในหลายรูปแบบ เช่น การสร้างความเชื่อเรื่องจิต เพื่อป้องกันไม่ให้คนในชุมชนเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับโบราณสถานดังกล่าว

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับเรื่องการจัดการความรู้อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน นักวิจัยพบว่า โนทัศน์ที่จะช่วยในการทำความเข้าใจและสร้างความตระหนักของชุมชนในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ในที่นี้คือความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ คือ “ความทรงจำร่วม” (Collective memory) กล่าวคือ นักวิจัยเสนอว่าความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์จะเป็นมรดกของชุมชนได้นั้น ชุมชนต้องมีความทรงจำร่วมเกี่ยวกับความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนเอง และหากจะทำให้การจัดการมรดก ทางวัฒนธรรมเกิดความยั่งยืน ชุมชนต้องรู้สึกเป็นเจ้าของและสร้างกลไกขึ้นมาจัดการด้วยตนเอง

งานเขียนเกี่ยวกับเรื่องความทรงจำร่วมปรากฏครั้งแรกในงานของเอ็มมิลล์ เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) เรื่อง “The Elementary Forms of the Religious Life”²⁷ ซึ่งเขาเขียนจากมุมมองของนักสังคมวิทยา ที่วิพากษ์นักปรัชญาว่า การศึกษาเรื่องความทรงจำไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่คุณลักษณะของจิตและปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการทำความเข้าใจว่า จิตทำงานร่วมกันอย่างไรในสังคม และการทำงานร่วมกันของจิตนั้นถูกกำหนดมาอย่างไรจากระบบแบบแผนทางสังคม กล่าวคือ Durkheim เชื่อว่า ความทรงจำร่วมไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยวในตัวของปัจเจกบุคคลหากแต่เชื่อมโยงแนบแน่นกับสังคมและระบบสังคม

มอริส ฮอล์บวาชส์ (Maurice Halbwachs) ลูกศิษย์ของ Durkheim และเป็นผู้ที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความทรงจำร่วมคนสำคัญ กล่าวไว้ในงาน “The Social Frameworks of Memory”²⁸ ว่า “เฉพาะในสังคมเท่านั้นที่ผู้คนสามารถมีความทรงจำได้ และในสังคม นั้นที่ช่วยให้พวกเขาสามารถระลึกถึง ตระหนักถึง และมีพื้นที่สำหรับความทรงจำหนึ่งๆ ได้”²⁹ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ Halbwachs³⁰ เชื่อว่ามันเป็นไปได้ที่ปัจเจกจะสามารถมีความทรงจำได้โดยปราศจากบริบทของสังคม ความเป็นสมาชิกกลุ่มสังคมหนึ่ง เป็นวัตถุดิบสำหรับความทรงจำของปัจเจก และเป็นส่วนที่ทำให้ปัจเจกสามารถจดจำหรือระลึกถึงเหตุการณ์บางเหตุการณ์ และ /หรือลืมเหตุการณ์บางเหตุการณ์ กลุ่มสังคมยังสามารถสร้างความทรงจำให้กับบุคคลที่เป็นสมาชิกในสังคมได้ แม้ว่าบุคคลนั้นๆ จะไม่เคยสัมผัสประสบการณ์หรือเหตุการณ์นั้น โดยตรงก็ได้

²⁷ Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, Oxford World's Classics (New York: Oxford University Press Inc., 2008).

²⁸ Maurice Halbwachs, *On Collective memory*, Chicaco (IL), The University of Chicago Press, 1992.

²⁹ ยังมีนักวิชาการอีกจำนวนหนึ่งที่โต้เถียงเกี่ยวกับประเด็นที่ว่าความทรงจำเป็นสิ่งที่สร้างโดยสังคมหรือกำหนดโดยสังคม ทั้งหมดหรือไม่ โปรดดู Robert A. Wilson, *Collective memory, group minds, and the extended mind thesis*, in *Cogn Process*, June, 2005. Springer-Verlag.

³⁰ Maurice Halbwachs, *On Collective memory*, 46–51.

นอกจากนี้ Halbwachs ยังได้พยายามแยกแยะและทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของความทรงจำซึ่งมักจะมี การกล่าวอ้างว่า ความทรงจำสามารถแบ่งออกได้เป็นความทรงจำส่วนบุคคลและความทรงจำร่วม ตลอดจนมี ความสับสนระหว่างความทรงจำและประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุผลนี้ Halbwachs ได้ให้คำนิยามคำ 3 คำนี้ คือ ส่วนบุคคล ความทรงจำร่วม และประวัติศาสตร์ในงานเขียน “The Legendary Topography of the Holy Land”³¹

เขากล่าวถึงความแตกต่างระหว่างประวัติศาสตร์ และความทรงจำร่วมว่ามันไม่ได้มีลักษณะเหมือนกับการ แยกแยะพื้นที่ส่วนตัว (private) และพื้นที่สาธารณะ (public) แต่เป็นเรื่องของความเกี่ยวโยงของอดีต (past) และปัจจุบัน (present) กล่าวคือทั้งประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมเป็นเรื่องของความจริงทางสังคมที่เป็น สาธารณะ แต่ประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่“ตาย” แล้ว ในขณะที่ความทรงจำร่วมเป็น “สิ่งมีชีวิต” หรือที่ Halbwachs ใช้คำ ว่า “dead” and “living” ในการอธิบายประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วม เขาเพิ่มความซับซ้อนในคำอธิบายโดยให้ เพิ่มเติมว่า (1) ความทรงจำส่วนบุคคล (autobiographical memory) หมายถึง ความทรงจำของเหตุการณ์ในแต่ละปัจเจก ได้ประสบด้วยตนเอง ซึ่งประสบการณ์เหล่านั้นถูกรอบโดยความเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม (I have experienced myself) (2) ความทรงจำในประวัติศาสตร์ (historical memory) หมายถึง ความทรงจำที่ส่งผ่านถึงเราผ่านการบันทึก ทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์คืออดีตที่ถูกจดจำโดยที่เราไม่มีความสัมพันธ์แบบ “อินทรีย์” (organic) ด้วย คือ ประวัติศาสตร์ไม่ได้มีความสำคัญหรือสัมพันธ์โดยตรงกับชีวิตของเรา เป็นข้อมูลที่อยู่เหนือประสบการณ์ทางตรง ของเรา เป็นความจริงที่เกิดขึ้นในสถานที่หนึ่งๆ ซึ่งเราอาจจะเคยไปหรือใช้ชีวิตอยู่ เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใด เวลาหนึ่ง ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นก่อนการดำรงอยู่ของเรา (remember) (3) ความทรงจำร่วม (collective memory) หมายถึง อดีตที่ยังมีความหมายในปัจจุบันและมีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ของเรา

สำหรับความทรงจำร่วมที่ Halbwachs ได้กล่าวถึง เป็นการพิจารณาจากความทรงจำของกลุ่มสังคมต่างๆ เช่น ความทรงจำร่วมของครอบครัว ความทรงจำร่วมของกลุ่มศาสนา และความทรงจำร่วมของกลุ่มชนชั้นทาง สังคม Halbwachs ศึกษาว่าวิธีการที่กลุ่มสังคมต่างๆ สร้างประเพณีและพื้นที่อย่างไร เพราะสิ่งเหล่านี้ เขาเชื่อว่า มีอิทธิพลต่อความทรงจำของปัจเจก งานชิ้นนี้ ใช้แนวคิดของ Halbwachs ในการทำความเข้าใจและสร้างความ ทรงจำร่วมของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีแนวคิดที่จะทำความเข้าใจในกลไกการส่งผ่านความทรงจำร่วมของ ชุมชนที่เป็นอยู่ และเสริมสร้างกลไกเหล่านั้นให้เข้มแข็งในกรณีที่เกิดภูมิปรากฏอยู่แล้ว หรือสร้างกลไกในการ ส่งผ่านความทรงจำร่วมของชุมชนขึ้นใหม่ โดยให้ชุมชนเป็นหลักในการจัดการและทีมวิจัยทำหน้าที่สนับสนุน ทั้งในแง่ของการสืบค้นความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เพื่อใช้เป็นส่วนประกอบในการอธิบายหรือสร้าง ความทรงจำร่วมของชุมชน อีกทั้งยังเป็นผู้เชื่อมภาคีต่างๆ ในการสร้างกลไกการส่งผ่านมรดกทางวัฒนธรรม

³¹ Halbwachs Maurice, *The Legendary Topography of the Holy Land*, Paris Press, University of France.

2.3.1 การสร้างความทรงจำร่วม

นักวิชาการจำนวนหนึ่งรวมถึง Maurice Halbwachs เอง และแจ็ก กูเกลมาส (Jack Kugelmas) เจมส์ เฟรนเทรน (James Fentren) และคริส วิคแมน (Chris Wickman) ไกลนิส จอร์จ (Glynis George) ไซมอน ชามา (Simon Schama) และ มิเชล-โรฟ ทรูยลอต (Michel-Roph Truillot) เชื่อว่า ความทรงจำร่วมเป็นสิ่งสร้างทางสังคม และมันถูกสร้างขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะบางประการ และมีวิธีการสร้างความทรงจำก็มีหลากหลาย

เหตุที่ว่าความทรงจำร่วมเป็นสิ่งสร้าง ถูกอธิบายบนฐานคิดแบบ Halbwachs ที่เชื่อว่าความทรงจำส่วนตัวนี้ไม่สามารถตัดขาดจากบริบทรอบข้างได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ความทรงจำใดๆ ของบุคคล จำเป็นต้องอาศัยความทรงจำของคนอื่นเพื่อกระตุ้นเตือนให้จำอดีต เมื่อกลับเข้าไปในอดีต เราจำเป็นต้องมีจุดอ้างอิงของสังคมที่อยู่นอกตัวเจ้าของความทรงจำนั้นๆ และในทางกลับกัน ความทรงจำร่วมต้องเกิดจากการกระตุ้นเตือนหรือปลุกขึ้นโดยอ้างอิงความทรงจำส่วนบุคคลเช่นกัน

อย่างไรก็ดีความทรงจำไม่สามารถดำรงอยู่ได้เลย หากไม่มีคำพูด(words) และ ความคิด (ideas) ทั้งคำพูดและความคิดเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้ความทรงจำดำรงอยู่ แม้กระนั้นบุคคลที่เป็นเจ้าของความทรงจำไม่ได้คิดระบบภาษาขึ้น ทว่าความทรงจำของบุคคลเกิดขึ้นเพราะได้เห็น กระทำ รู้สึก หรือคิดในช่วงเวลาหนึ่งๆ ในอดีต ทำให้ความทรงจำของบุคคลหนึ่งไม่สามารถสับเปลี่ยนกับบุคคลอื่นได้ มีความจำกัดในขอบเขตของกาลและเวลา ความทรงจำส่วนตัวของบุคคล ดังนั้นจึงอาจจะมาในรูปแบบอัดย่อ หรือแบบขยายก็ได้

ตัวอย่างของความทรงจำส่วนบุคคล เช่น ชีวิตของคนหนึ่ง มีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย เราเลือกที่จะจดจำเหตุการณ์บางอย่าง ทั้งที่ประสบและไม่ประสบ เหตุการณ์สีนามิในประเทศไทย เป็นเหตุการณ์ที่หลายๆ คนมีความทรงจำส่วนบุคคลเก็บไว้ ทั้งๆ ที่อาจจะไม่ได้ประสบเหตุการณ์นั้นๆ เองโดยตรง แต่มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลานั้นๆ ซึ่งความทรงจำลักษณะนี้ เป็นความทรงจำส่วนบุคคลที่ฟังฟังความทรงจำของผู้อื่นเพื่อที่จะทำให้ความทรงจำส่วนบุคคลของเราสมบูรณ์ สำหรับตัวอย่างของสีนามิในประเทศไทย เราสร้างความทรงจำส่วนบุคคลขึ้นได้ จากการอ่านหนังสือพิมพ์ ชมภาพข่าวโทรทัศน์ ฟังเรื่องเล่าจากผู้ประสบภัย ฯลฯ ซึ่งหมายความว่าความทรงจำส่วนบุคคลอาจเกิดขึ้นจากความทรงจำที่ยืมมาจากผู้อื่นได้ เราจำความรู้สึกตอนเกิดเหตุการณ์สีนามิได้ เราจำได้ว่าเรากำลังทำอะไรอยู่ เราจินตนาการได้ว่าคนที่อยู่ในเหตุการณ์จะรู้สึกเช่นไร

อีกตัวอย่างหนึ่ง ที่มีความสำคัญต่องานวิจัยชิ้นนี้ คือ ความทรงจำส่วนบุคคล สามารถเกิดขึ้นได้ แม้ว่าบุคคลนั้นๆ ไม่ได้อยู่ในช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวและความทรงจำดังกล่าว ยังเป็นความทรงจำที่เป็นของบุคคลนั้นเท่านั้น เช่น เหตุการณ์เดือนตุลาคม 2519 ที่หลายคนอาจยังไม่เกิดหรือเพิ่งเกิด แต่ไม่ได้รับรู้เหตุการณ์นั้นๆ ในเวลาที่เกิดขึ้น หากแต่สามารถจินตนาการได้ว่าเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นอย่างไร จากเครื่องมือในการรับรู้ผ่านความทรงจำของผู้อื่น ภาพที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ ถูกสร้างขึ้นได้เพราะส่วนหนึ่งเป็นเพราะเราอาจมีอุดมการณ์ทางการเมืองแบบหนึ่ง และเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในประเทศไทย เราได้รู้ได้ถึงความทรงจำร่วมในอดีตนี้ เพราะเราเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมนั้นๆ นับได้ว่าเป็นความทรงจำส่วนบุคคลที่อยู่ในตัวบุคคลหนึ่งๆ สามารถสร้างขึ้นได้ โดยการหยิบยืมความทรงจำของคนอื่น ผสมกับจินตนาการของตนเองในการสร้างภาพความทรงจำส่วนบุคคลให้สมบูรณ์

ภารกิจของทีมวิจัยเชิงกระบวนการ คือ การเชื่อมต่อความต้องการของชุมชนที่กำหนดทิศทาง การค้นหาความรู้หรือทำความเข้าใจเรื่องราวในอดีตของตน และในขณะเดียวกันต้องเชื่อมต่อกับความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นความรู้ในอดีตที่เป็นที่สนใจของนักวิจัยฯ ให้ชุมชนรับรู้ ส่วนชุมชนจะดำเนินการอย่างไรต่อ

ความรู้ที่ถูกค้นพบและอธิบายโดยนักวิจัย ในที่นี้เปรียบเสมือนความทรงจำที่เปิดโอกาสให้หยิบยื่นแก่ชุมชน เพื่อสร้างความทรงจำส่วนบุคคลของสมาชิกในชุมชน

นลินี ดันฐนิตย์³² ได้สรุปการบรรยายของเคเธอรีน โบว์ (Katherine A Bowie) เรื่อง ความทรงจำและสำนักทางการเมือง เมื่อครั้งที่มาบรรยายที่ชั้นเรียนมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน เชียงใหม่ไว้ โดยแนวคิดของ Bowie ว่าด้วยเรื่องความทรงจำ ที่นำเสนอผ่านงานเขียน ชื่น ทำให้เห็นถึงเบื้องหลังความเชื่อที่ผู้เขียนบทความหนังสือทุกคนเชื่อร่วมกันว่า ความทรงจำร่วมเป็นสิ่งที่สร้างขึ้น ได้ มีหน้าที่ของมันและมีเหตุผลทางการเมืองว่าด้วยเรื่องการต่อรองและอำนาจด้วย

งานเขียน The Reconstruction of the Past ของ Maurice Halbwachs³³ เชื่อว่ามนุษย์สร้างภาพและความเข้าใจในอดีตขึ้นจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มนุษย์ดำรงอยู่ในปัจจุบัน หากแต่มนุษย์แต่งแต้มเรื่องราวของชีวิตผู้คนด้วยการเติม ตัดต่อ ย่อ ขยายชีวิตที่ยู่เพียงของมนุษย์ในสิ่งแวดล้อมปัจจุบัน เพื่อหนีเข้าไปสู่ “อดีตที่สวยงาม” หรือที่ Halbwachs เรียกว่า Romantic Nostalgic past สำหรับ Halbwachs เขามองการสร้างความทรงจำในอดีตว่าเป็นการหาเหตุผลพลภัยให้มนุษย์ได้พักจากชีวิตที่ยู่เพียงเป็นทุกข์ในสภาพสังคมปัจจุบัน กล่าวโดยสรุปคือ ความทรงจำ ถูกมองแบบหน้าที่นิยมคล้ายกับที่ Durkheim มอง คือ ความทรงจำมีหน้าที่เฉพาะในสังคม

นักวิชาการสำคัญอีกคนหนึ่ง ซึ่งมองความทรงจำว่าแบบหน้าที่นิยม (Functionism) คือ Jack Kugelmass ในงานเขียนของเขา Missions to the Past: Poland in Contemporary Trauma and Memory³⁴ ได้ใช้กรณีของการที่คนยิวที่อาศัยอยู่ในสหรัฐอเมริกาพยายามที่จะสร้างความทรงจำและทำความเข้าใจเรื่องของการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของชาวยิวในโปแลนด์ การสร้างความทรงจำสำหรับคนยิวที่อาศัยอยู่ในสหรัฐอเมริกา เป็นไปเพื่อการท่องเที่ยวในโปแลนด์และอิสราเอล แต่สำหรับชาวยิวในอเมริกาเอง การไปท่องเที่ยวและกลับเข้าไปสู่ห้วงความทรงจำที่ถูกสร้างขึ้น การได้เห็นวัตถุ เช่น รองเท้าในค่ายกักกัน ทำให้เขาสามารถปลดปล่อยพันธุนาการจากความผิดที่ไม่ได้ตายในค่าย และสามารถส่งต่อความรู้สึกของพวกเขาไปยังลูกหลานชาวยิว ตลอดจนรื้อฟื้นความสัมพันธ์กับชาวยิวในโปแลนด์ Kugelmass มองว่าการสร้างความทรงจำร่วมของชาวยิวในอเมริกา ผ่านการย้ายถิ่นหรือเขียนค่ายกักกันเป็นการสร้างอัตลักษณ์เชิงสัญลักษณ์ของชาวยิว (Symbolic ethnicity) เป็นวัตถุประสงคที่แตกต่างจากที่ Halbwachs เสนอไว้ในงาน Reconstruction of the Past ว่าการสร้างความทรงจำร่วมมักจะเป็นไปในลักษณะที่ว่าในอดีตเป็นอดีตที่สวยงาม และการสร้างความทรงจำในลักษณะเช่นนั้น เป็นไปเพื่อให้ผู้คนสามารถดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันที่เป็นทุกข์ได้ นอกจาก Halbwachs และ Kugelmass แล้ว Glynis George ในงานเขียน Women's Life Stories and Narratives of Abuses³⁵ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความทรงจำยังสามารถถูกใช้ไปเพื่อกระตุ้นการวิพากษ์วิจารณ์ของสังคมได้ด้วย อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์³⁶ ได้ยกตัวอย่างการสร้างการทรงจำร่วมเพื่อวัตถุประสงค์ที่เป็นการ

³² นลินี ดันฐนิตย์, ความทรงจำและสำนักทางการเมือง [ออนไลน์], <http://61.47.2.69/-/midnight /midculture44/newpage6.html>, เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2554

³³ Maurice Halbwachs, The Reconstruction of the Past , *On Collective Memory*, Chicago (IL), The University of Chicago Press., 1992, 46–51.

³⁴ Jack Kugelmass, *Mission to the Past. Poland in Contemporary Jewish Thought and Deed, in Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, edited by Paul Atze and Michael Lambek (New York: Routledge, 1996, 199–214.

³⁵ Glynis George, *Contested Meanings and Controversial Memories, in Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, edited by Paul Atze and Michael Lambek (New York: Routledge, 1996),

³⁶ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “พิพิธภัณฑสถานความทรงจำร่วมกันในสังคม,” *กรุงเทพธุรกิจ* (19 พฤศจิกายน, 2553).

ต่อสู้ทางการเมือง กรณีของเนลสัน แมนเดลา ว่าแอฟริกาใต้ผ่านการต่อสู้กับรัฐที่เหยียดผิวและเผ่าพันธุ์ แต่เมื่อเนลสัน แมนเดลา ได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดี ได้มีประกาศให้ชาวแอฟริกันลืมอดีตอันเจ็บปวด และสร้างนโยบายความปรองดองแห่งชาติ สิ่งที่ยอมรับกันดี มองได้ว่าเป็นการเปลี่ยนกรอบประวัติศาสตร์ แทนที่จะมองว่าประเทศแอฟริกาใต้เกิดขึ้นเพราะคนผิวขาวเดินทางมาสร้างและละเลยการดำรงอยู่ของคนพื้นเมือง มาสู่การเน้นอดีตในรูปแบบของ “โครงการมรดกของชาติ” แม้ว่าจะรวมเอาอดีตของคนสีผิวอยู่ในความทรงจำร่วมใหม่ แต่ก็ต่างจากประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงบทบาทของคนผิวขาวเท่านั้น

James Fentress and Chris Wickman ได้เสนอแนวคิดที่น่าสนใจ และเตือนให้เราเห็นถึงความแตกต่างของกลุ่มสังคมต่างๆ ที่จะส่งผลทำให้ความทรงจำร่วมของสังคมประกอบขึ้นจากหลายชุดความทรงจำ ในงานเขียน *Class and Group Memories in Western Society*³⁷ เขาเสนอว่า ความทรงจำร่วม อาจจะไม่ใช่ความทรงจำที่ประสานเป็นเนื้อเดียวกัน และมีการสร้างความทรงจำที่ต่างกันเมื่อพิจารณาจากชนชั้นทางสังคมที่ต่างกัน เขายกตัวอย่างความทรงจำของ 4 ชนชั้น คือ 1) ชนชั้นขนาในอิตาลี จะพูดถึงอดีตของตัวเองที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของโรบินฮูด แต่จะไม่กล่าวถึงสงครามโลกหรือประวัติศาสตร์หลัก) ชนชั้นกรรมกรที่ต่างกัน จะมองเรื่องราวในอดีตต่างกัน เช่นผู้ที่เป็ กรรมกรทำงานฝีมือ และแรงงานรับจ้างจะมีความทรงจำร่วมที่ต่างกัน และ3) ชนชั้นกลาง ในออสเตรเลียบางคนจะมองประวัติศาสตร์การก่อตั้งออสเตรเลียว่าเกิดจากคนคุก แต่บางส่วนมองว่าเป็นการก่อตั้งโดยพวกรักอิสรภาพ 4) ชนชั้นทางเพศ เขาเสนอว่าผู้หญิงและผู้ชายมีความทรงจำร่วมที่ต่างกัน แนวคิดนี้ เป็นแนวคิดที่นักวิจัยตระหนักถึงความสำคัญ เพราะในสังคมที่เป็นจริงมีกลุ่มสังคมหลายกลุ่ม **แต่ที่มวิจัยเลือกที่จะทำงานร่วมเป็นภาคีเพื่อประสานความทรงจำร่วมที่ปรากฏและยอมรับความทรงจำที่มีลักษณะที่แตกต่าง**

Simon Schama ได้ชี้ให้เห็นในงานเขียนชิ้นสำคัญ “Landscape and Memory”³⁸ ว่าความทรงจำร่วม หากสร้างโดยผู้มีอำนาจสามารถเบียดขับผู้คนในพื้นที่ออกไปจากประวัติศาสตร์ความทรงจำอย่างสิ้นเชิง เขาใช้กรณีศึกษาของการสร้างอุทยาน Yosemite Valley ที่เป็นอุทยานแห่งชาติ โดยเบียดขับผู้คนออกจากพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ ผ่านภาพเสนอของทางการ ทำให้ความทรงจำว่าด้วยเรื่องการอนุรักษ์ปลอดจากความรู้สึกผิด ไม่มีความรู้สึกเสียใจ มีแต่การเฉลิมฉลองของการอนุรักษ์ทั้งดงามและควรรค่าแค่การรักษา

ความคล้ายคลึงกันของงาน Michel-Rolph Trouillot “Silencing the Past: Power and Production of History”³⁹ กับงานของ Simon Schama โดย Trouillot เชื่อว่า มี 2 แก่นมุม ในการเล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์ คือ แก่นมุมที่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง มีความเป็นปฏิฐานนิยม (Positivism) และเรื่องเล่าอันเกิดจากเหตุการณ์นั้น (Constructivism) เขาเชื่อว่าทั้งสองส่วนมีความเชื่อมโยงกัน แต่การเล่าประวัติศาสตร์ เป็นการเล่าภายใต้โครงสร้างอำนาจ ผู้ที่มีอำนาจเหนือจะเป็นผู้เล่า ทั้งงานของ Trouillot และ Schama ย้ำให้การทำงานวิจัยชิ้นนี้ ตระหนักถึงโครงสร้างอำนาจในการเล่าเรื่องทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา และหลีกเลี่ยงการใช้อำนาจเหนือกับชุมชน

³⁷ James Fentress and Chris Wickman, “Class and Group Memories in Western Society, Chapter 3” in *Social Memory* (Oxford: Blackwell, 1992).

³⁸ Simon Schama, *Landscape and Memory*, Harper Collins, London, 1995.

³⁹ Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power & Production of History*, (Boston: Beacon Press, 1995).

งานชิ้นสำคัญที่ขึ้นต้นถึงความสามารถในการสร้างความทรงจำร่วมในอดีตได้คืองานของ Paul Connerton (Paul Connerton) คืองาน “How Societies Remember”⁴⁰ เขาเสนอว่าเรื่องราวในอดีตถูกจดจำด้วยคำพูด เรื่องเล่า การเขียน และภาพ นอกจากนั้น ความทรงจำยังถูกส่งผ่านทาง “ปฏิบัติการผ่านร่างกาย” (Bodily practices) เช่น การนั่ง ยืน เดิน นอน ยิ้ม เพราะเราถูกกล่อมเกลามาให้ต้องทำตัวอย่างมีแบบแผนในสถานการณ์ใดๆ เพราะมีโครงข่ายอำนาจทางสังคมกำกับอยู่ เหล่านี้เป็นเครื่องมือในการส่งผ่านความทรงจำทางวัฒนธรรมระหว่างรุ่น หมายความว่า การประยุกต์ใช้แนวคิดของ Paul Connerton จึงหมายถึงการที่ทีมการวิจัยเชิงกระบวนการต้องเข้าใจถึงวิธีการกล่อมเกลามาผ่านวัฒนธรรมต่างๆ ของชุมชน และเรื่องราวที่ถูกส่งผ่านเหล่านั้น

กล่าวโดยสรุปคือ งานวิจัยชุดนี้ ใช้มโนทัศน์ว่าด้วยเรื่องความทรงจำร่วมในการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยความทรงจำร่วมถูกมองว่าอย่างไม่แยกส่วนจากสังคม การทำงานร่วมกันของนักวิจัยและชุมชนจะเป็นไปในลักษณะของภาคี การกำหนดทิศทางในการสืบค้นจะกระทำร่วมกับชุมชน และผลการสืบค้นความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์จะถูกนำเสนอเพื่อเป็นส่วนหนึ่งหรือวัตถุดิบเพื่อให้ชุมชนได้เลือกและตัดสินใจในการจัดวางความทรงจำร่วมของชุมชน เพื่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

2.4 กรณีสถิติกับการจัดการความรู้/มรดกทางวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์หนึ่งในการดำเนินงานวิจัยของทีมมานุษยวิทยาและการวิจัยเชิงกระบวนการคือการร่วมกับชุมชนในการสร้างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อการอนุรักษ์และความยั่งยืนของมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ ในทั้งสามพื้นที่จะเน้นไปที่ “แหล่งโบราณคดี” อาจเรียกได้ว่าเป็น “ทรัพยากรทางโบราณคดี” ของแต่ละชุมชน แหล่งโบราณคดีในแต่ละพื้นที่ ล้วนแล้วแต่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เรียกได้ว่าเป็น “ทรัพยากรร่วม” (Common pool resource) มีระบบกรรมสิทธิ์หลายลักษณะทับซ้อนกัน กล่าวคือ ในแหล่งโบราณคดีหนึ่งมีทั้งระบบกรรมสิทธิ์ที่รัฐเป็นเจ้าของ ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม ไปจนถึงระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้างทับซ้อนกันอยู่ ทำให้ไม่อาจจะจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อการอนุรักษ์และความยั่งยืนได้โดยไม่ได้อะไรในประเด็นนี้ เพราะปฏิบัติการต่างๆ ที่ตามมาบนนโยบายที่ขาดการพิจารณาในประเด็นการจัดการทรัพยากรร่วม อาจนำมาซึ่งความขัดแย้งของชุมชน และไม่อาจสร้างการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนได้อย่างแท้จริง

สำหรับประเด็น “แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม” นี้ นักวิจัยศึกษาจากงานของชล บุนนาค⁴¹ เรื่อง “การสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม : ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย”⁴² เป็นงานชิ้นหลัก ได้ทบทวนประเด็นนี้ไว้ได้อย่างทันสมัยและครอบคลุมทั้งประสบการณ์ในประเทศไทยและในระดับโลก โดยเฉพาะงานของ เอลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) นักวิชาการหญิงผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพเมื่อปี ค.ศ. 2009 ซึ่งท้าทายความรู้ดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร

⁴⁰ Paul Connerton, “How Societies Remember” (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

⁴¹ ชล บุนนาค อาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

⁴² ชล บุนนาค, การสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย, ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย, (คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป, 2554), [online], เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2554, เข้าถึงจาก <http://www.fringier.org/wp-content/writings/mini-ostrom.pdf>.

“โดยการแสดงให้เห็นว่าระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้สำเร็จโดยปราศจากการควบคุมโดยอำนาจจากส่วนกลางหรือการทำให้ทรัพยากรร่วมกลายเป็นทรัพย์สินเอกชนได้อย่างไร”⁴³

2.4.1 ระบบกรรมสิทธิ์กับการจัดการทรัพยากร

ในการจัดการทรัพยากร ระบบกรรมสิทธิ์ (Property regime) เป็นเครื่องมือทางสังคมที่ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อกำหนดความสัมพันธ์ระหว่าง 3 ส่วน กล่าวคือ ผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สิน ทรัพย์สิน และบุคคลอื่นๆ โดยผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สินสามารถที่จะกีดกันบุคคลอื่นๆ ไม่ให้ได้รับผลประโยชน์หรือทรัพย์สินนั้นๆ ได้ ซึ่งบุคคลอื่นมีหน้าที่ที่จะต้องเคารพและปฏิบัติตามสิทธิของผู้เป็นเจ้าของด้วย เมื่อสังคมเป็นผู้กำหนดระบบกรรมสิทธิ์ขึ้น ระบบนั้นย่อมถูกสังคมปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิกไปได้เช่นกัน หากระบบนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อีกต่อไป หรือประโยชน์จากระบบนั้นลดน้อยลง ไม่คุ้มกับต้นทุนที่ต้องการใช้ในการรักษาระบบเอาไว้ นอกจากนี้ การให้สิทธิความเป็นเจ้าของมีความซับซ้อนแตกต่างกันในแต่ละสังคม⁴⁴ เช่น นาง ก มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตน แต่เมื่อมีการขุดค้นพบโบราณสถาน รัฐอนุญาตให้กรมศิลปากรขึ้นทะเบียน โบราณสถานในที่ดินของนาง ก เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ ทำให้นาง ก ไม่สามารถใช้ประโยชน์ตามกรรมสิทธิ์บนที่ดินของตนได้อย่างเต็มที่ กล่าวคือ ไม่อาจใช้ที่ดินในรูปแบบที่ขัดกับกฎหมายเกี่ยวกับโบราณสถานได้ เป็นต้น

สิทธิในทรัพย์สินจะยังคงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อสังคมสร้างกลไกที่สามารถปกป้องสิทธิของผู้เป็นเจ้าของและสามารถบังคับบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามหน้าที่ได้ กลไกดังกล่าวอาจเป็นกฎหมายหรือกลไกทางสังคม เช่น อาจมีบทลงโทษเพื่อควบคุมไม่ให้ละเมิดสิทธิด้วยการขโมย หรือหากจะใช้ต้องได้รับการอนุญาตจากเจ้าของ หรือต้องขออนุญาตซื้อขายสิทธิในการใช้ อย่างกรณีการจ่ายค่าลิขสิทธิ์เพลงหรือค่าสัมปทานในการทำป่าไม้ หรือหากละเมิดสิทธิต้องยอมชดเชยค่าเสียหาย เป็นต้น หากสังคมไม่สามารถบังคับบุคคลผู้มีหน้าที่ให้ปฏิบัติตามหน้าที่ได้ การมีกรรมสิทธิ์ไม่ต่างอะไรจากการไม่มีกรรมสิทธิ์⁴⁵

2.4.1.1 ประเภทของกรรมสิทธิ์

สังคมอาจมอบสิทธิในทรัพย์สินให้แก่รัฐ ชุมชน หรือบุคคลเป็นเจ้าของได้ แบ่งประเภทของกรรมสิทธิ์ตามความเป็นเจ้าของได้ดังนี้

1) ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (Private property regimes): ทรัพย์สินส่วนบุคคล

การที่เอกชน บุคคล หรือนิติบุคคลเป็นเจ้าของทรัพย์สิน เช่น ที่ดิน บ้านพักอาศัย

ถนนส่วนบุคคล

⁴³ Nobelprize.org, อังนิน, การสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย, ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย , (คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป, 2554), [online], เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554, เข้าถึงจาก <http://www.fringier.org/wp-content/writings/mini-ostrom.pdf>.

⁴⁴ ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกิ, เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง “กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินกับปัญหาสิ่งแวดล้อม”, [online] เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554, เข้าถึงจาก www.google.com.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

2) ระบบกรรมสิทธิ์ที่รัฐเป็นเจ้าของ (State-property regimes): ทรัพย์สินของรัฐ

รัฐเป็นเจ้าของและควบคุมการใช้ทรัพย์สินนั้น โดยรัฐอาจให้หน่วยงานของรัฐดูแลเอง หรือให้ออกเช่าทำประโยชน์ในระยะเวลาที่กำหนด เช่น ป่าอนุรักษ์ วนอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

3) ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (Common-property regimes): ทรัพย์สินร่วม หรือทรัพย์สินของชุมชน

ชุมชนหรือกลุ่มคนเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกันและจัดการการใช้ทรัพย์สินร่วมกัน เช่น ป่าชุมชน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หนองบึงและทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ของหมู่บ้านที่ชุมชนเป็นเจ้าของ ร่วมกันและมีกฎเกณฑ์ร่วมกันที่ชัดเจนในการจัดการปฏิบัติ กฎเกณฑ์ดังกล่าวอาจจะเป็นหรือไม่เป็นกฎเกณฑ์อย่างเป็นทางการก็ได้ กฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นทางการ เช่น ข้อห้ามจารีตประเพณี ส่วนกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการก็อาจจะเป็นกฎหมายบ้าน เป็นต้น

4) ระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access หรือ *res nullius* regimes): ทรัพย์สินที่ไม่มีเจ้าของ

ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ควบคุมดูแล มักจะมีลักษณะสำคัญคือ ไม่สามารถแบ่งแยกการใช้ได้อย่างชัดเจน ทำให้ยากที่จะกีดกันไม่ให้คนอื่น ๆ มาใช้ ไม่มีความจำเพาะของความเป็นเจ้าของ ใครๆ ก็ใช้ได้ เช่น บรรยากาศ น้ำในแม่น้ำลำคลอง ปลาในมหาสมุทร ความหลากหลายทางชีวภาพในป่า เป็นต้น

ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกี เน้นย้ำว่าประเด็นสำคัญในเรื่องกรรมสิทธิ์กับการจัดการทรัพยากรคือ ทรัพยากรชนิดหนึ่งอาจอยู่ภายใต้รูปแบบกรรมสิทธิ์รูปแบบต่างๆ กัน เช่น ป่าไม้ อาจมีทั้งป่าที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ป่าชุมชน ป่าของรัฐ หรือแม้แต่ป่าที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการใช้ทรัพยากร และมีการเปลี่ยนแปลงได้ ระบบสิทธิในทรัพย์สินที่ต่างกันจะก่อให้เกิดแรงจูงใจในการใช้ทรัพยากรที่ต่างกัน และแม้ว่าระบบกรรมสิทธิ์แบบที่ 1-3 เป็นระบบที่มีเจ้าของ แต่จะอาจมีผลลัพธ์ในการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างกันได้เช่นกัน ทั้งนี้ประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ชัดเจนของระบบกรรมสิทธิ์ มีลักษณะ 3 ประการ คือ

(1) *Exclusivity* มีความจำเพาะสำหรับผู้เป็นเจ้าของ หมายถึง ผลประโยชน์และต้นทุนทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากการเป็นเจ้าของและการใช้ทรัพยากร จะต้องตกเป็นของผู้เป็นเจ้าของเท่านั้น ไม่ว่าจะโดยตรง (จากการใช้) หรือโดยทางอ้อม (ด้วยการขายสิทธิ์ให้แก่ผู้อื่น)

(2) *Transferability* สามารถที่จะโอนได้ กรรมสิทธิ์ทั้งหมดจะต้องสามารถโอนจากเจ้าของคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่งได้ ในการแลกเปลี่ยนโดยสมัครใจ (Voluntary exchange)

(3) *Enforceability* สามารถที่จะบังคับได้ กรรมสิทธิ์จะต้องปลอดภัยจากการถูกบุคคลอื่นฉกฉวยหรือบุกรุกโดยเจ้าของไม่สมัครใจ⁴⁶

⁴⁶ ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกี, เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่อง “กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินกับปัญหาสิ่งแวดล้อม”, [online] เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554, เข้าถึงจาก www.google.com.

2.4.2 ความรู้เดิม VS ความรู้ใหม่ในการจัดการทรัพยากร

2.4.2.1 ความรู้เดิมในการจัดการทรัพยากร

ทรัพยากรร่วม (Common-pool resources) เป็นประเภทของสินค้าทางเศรษฐศาสตร์อีกลักษณะหนึ่ง มีลักษณะบางประการเหมือนสินค้าเอกชน และบางประการเหมือนสินค้าสาธารณะ กล่าวคือ ทรัพยากรร่วมมีลักษณะกีดกันได้ยากมาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ และตัวทรัพยากรเองมีลักษณะต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (Rivalrous) ยิ่งบริโภคหรือเก็บเกี่ยวมาก จำนวนทรัพยากรที่ใช้ได้สามารถลดลงได้ ได้แก่ ป่าและทรัพยากรจากป่า ปลาชนิดต่างๆ น้ำ เป็นต้น ฉะนั้นปัญหาอันเกิดจากการที่มีผู้ใช้ทรัพยากรมากไป และปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดี จึงเป็นปัญหาของการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วม ขณะเดียวกัน ผู้ใช้ไม่มีแรงจูงใจที่จะดูแลรักษา เพราะไม่สามารถกีดกันคนอื่นที่ไม่ได้ร่วมแบ่งปันต้นทุนการดูแลรักษาจากการใช้ทรัพยากรได้ หนึ่งจุดสำคัญที่แบ่งแยกทรัพยากรร่วมกับสินค้าสาธารณะคือ ปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดี เพราะสินค้าสาธารณะนั้นคนสามารถบริโภคร่วมกันได้ ในขณะที่ทรัพยากรร่วมนั้นเมื่อมีคนบริโภคตัวทรัพยากรแล้วทำให้ทรัพยากรที่เหลืออยู่ลดลง⁴⁷

ความรู้เดิมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรซึ่งเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลมาในการจัดการทรัพยากรแบบกระแสหลักในสังคมโลกมาช้านานได้แก่ *The tragedy of the commons* โดย *Garratte Hardin*⁴⁸ เป็นแนวคิดที่นำเสนอว่าหากมีคนจำนวนหนึ่งสามารถเข้าถึงทรัพยากรโดยเสรี ทรัพยากรจะเสื่อมโทรมลงหรือหมดไป เพราะถูกใช้มากจนเกินพอดี เกินกว่าที่ระบบผลิตจะผลิตขึ้นมาใหม่ได้ทัน ซึ่งปัญหาดังกล่าวมักเกิดขึ้นกับทรัพยากรร่วมที่ยากในการกีดกันในการใช้ประโยชน์ เช่น กรณีที่ Hardin เสนอคือ เรื่องทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ที่หากเจ้าของสัตว์ทุกคนปล่อยสัตว์เข้าไปกินหญ้าในทุ่งหญ้าอย่างเต็มที่ จำนวนสัตว์ที่มากเกินไปทำให้หญ้าไม่สามารถเกิดใหม่ได้ทัน ในที่สุดทุ่งหญ้าเสื่อมสลาย เจ้าของสัตว์จะต้องเดือดร้อน เป็นต้น ในกรณีของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม หากต้องเผชิญหน้ากับแรงกดดันจากตลาดภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล อาจส่งผลให้มรดกทางวัฒนธรรมถูกทำเป็นสินค้าไปจนหมด

แนวคิดลักษณะเช่นนี้ เชื่อว่า ผู้ใช้ทรัพยากรมีเหตุผลในทางเศรษฐศาสตร์ หากการกระทำใดทำให้ได้ประโยชน์มากกว่าต้นทุน เขาย่อมเลือกที่จะกระทำสิ่งนั้น ราวกับว่าผู้ใช้ทรัพยากรไม่มีการสื่อสารหรือสัมพันธ์กับผู้อื่นและมีการตัดสินใจที่แยกออกจากบริบทอย่างสิ้นเชิง ซึ่งหากเป็นตามนั้น การแทรกแซงจากภายนอกไม่ว่าจะจากรัฐ นักวิชาการ หรือนักพัฒนา จึงเป็นสิ่งจำเป็น แนวทางในการจัดการทรัพยากรตามหลักคิดดังกล่าวคือ การแทรกแซงและควบคุมจากภายนอก ผ่านกลไกอย่างน้อยสองประการ คือ การดูแลควบคุมโดยตรงจากรัฐ และการให้สัมปทานกับเอกชน

ทว่าที่ผ่านมาจากกรณีความขัดแย้งมากมายที่เกิดขึ้นและทรัพยากรที่ยังคงมีความเสื่อมสลายลงอย่างรวดเร็วได้เป็นข้อพิสูจน์อย่างดีว่าการแทรกแซงและควบคุมจากภายนอกโดยกลไกการควบคุมดูแลจากรัฐโดยตรงและการให้สัมปทานแก่เอกชนอาจจะยังไม่ใช่แนวทางเชิงนโยบายที่จะช่วยให้เกิดการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

2.4.2.2

⁴⁷ ชล บุญนาค, การสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย, ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย, (คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป, 2554), [online], เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2554, เข้าถึงจาก <http://www.fringier.org/wp-content/writings/mini-ostrom.pdf>.

⁴⁸ Garrette Hardin, 1968, อ้างใน, เรื่องเดียวกัน.

ความรู้ใหม่และข้อเสนอที่ท้าทายของ Elinor Ostrom

เมื่อปี ค.ศ. 1986 หลังการประชุมวิชาการของ National Academy of Sciences ในสหรัฐอเมริกาในหัวข้อเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรกรรมสิทธิ์ร่วม (Panel on Common Property Resource Management) ทีมของเอลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) ได้รวบรวมกรณีศึกษาของการจัดการทรัพยากรขนาดกลางและขนาดเล็กจากหลากหลายสาขาและสังเคราะห์กรณีศึกษาเหล่านั้นเอาไว้ มีสาระสำคัญว่าองค์ความรู้ดั้งเดิมมีข้อสมมติเกี่ยวกับปัจเจกชนและสถานการณ์ที่ปัจเจกชนเผชิญที่แคบเกินไป กล่าวคือในสภาพที่เป็นจริง ผู้ใช้ทรัพยากรอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง และมีเหตุมีผลจำกัด เนื่องจากมีความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่นอย่างจำกัด แต่ผู้ใช้ทรัพยากรสามารถเรียนรู้ได้และพยายามจะหาทางออกที่ขึ้นเรื่อยๆ เมื่อมีโอกาสจะนั้น ผู้ใช้ทรัพยากรในชุมชนเดียวกันและอยู่กับทรัพยากรมานานย่อมมีความรู้เกี่ยวกับสภาพพื้นที่และผู้คนมากมายพอจะมีแนวโน้มที่จะสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ผู้ใช้ทรัพยากรเหล่านั้นกำลังเผชิญอยู่ด้วย หากพวกเขา กำลังเผชิญสภาวะวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจสังคมเป็นการส่วนตัว เขาอาจตัดสินใจไม่ดูแลทรัพยากรและเลือกทางเลือกที่จะใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองแทนก็ได้ นอกจากนี้ ผู้ใช้ทรัพยากรยังมีแนวโน้มจะปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (Norm) ของชุมชนที่ตนอยู่ด้วย การมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานนี้ทำให้เห็นว่าหากมีการตั้งกฎกติกาบางอย่างขึ้น และชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นมีบรรทัดฐานที่ให้ความสำคัญกับการรักษาคำพูด ปฏิบัติตามกติกา ก็มีความเป็นไปได้ว่าหากกติกาที่ร่างขึ้นมามีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร การจัดการนั้นก็มีโอกาสที่จะสัมฤทธิ์ผลมาก แต่หากชุมชนมีบรรทัดฐานในแบบที่หาประโยชน์ใส่ตัวและฉวยโอกาสหากการจัดการทรัพยากรจะสัมฤทธิ์ผลได้ เมื่อผู้ใช้ทรัพยากรปฏิบัติตามกฎเป็นเวลานานเขามีโอกาสที่จะรับเอา กติกาขึ้นมาเป็นบรรทัดฐานภายในตัวของเขา (Internal norm) อย่างไรก็ดี เป็นความจริงที่ในทุกๆ สังคมย่อมมีทั้งคนดีและคนไม่ดี กลไกการตรวจตรา (Monitoring) และการลงโทษทางสังคม (Social Sanction) จึงมีบทบาทมากในการทำให้การจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพ

ชล บุนนาค กล่าวว่า Ostrom ได้ขยายข้อสมมติเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้ใช้ทรัพยากรให้กว้างขึ้นไปกว่าข้อสมมติเกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมาตรฐาน โดยการตัดสินใจทำสิ่งต่างๆ ของปัจเจกชนมิได้เป็นผลมาจากการเทียบกันระหว่างผลได้และต้นทุนที่เป็นเงื่อนไข และอัตราผลตอบแทนบุคคลเท่านั้น ยังมีบรรทัดฐานภายใน และการเรียนรู้จากผลของการกระทำที่จะช่วยให้ข้อมูลเกี่ยวกับต้นทุนและผลได้ที่คาดหวังได้จากการกระทำชัดเจนขึ้น หรือนำไปสู่การสร้างทางเลือกใหม่ที่จะให้ผลดีกว่าได้ด้วย สภาพแวดล้อมที่ผู้ใช้ทรัพยากรเผชิญยังมีความสลับซับซ้อนและมีความเชื่อมโยงกันทั้งในเชิงนิเวศและในเชิงสังคม การกระทำหนึ่งๆ ของผู้ใช้ทรัพยากรย่อมส่งผลกระทบกับบริบทต่างๆ ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ระบบทรัพยากร และตัวทรัพยากรเอง

การปฏิสัมพันธ์และผลลัพธ์ของผู้ใช้ทรัพยากรส่งผลต่อทั้งระบบทรัพยากร (Resource System) ตัวทรัพยากร (Resource Unit) ระบบการจัดการ และตัวผู้ใช้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะส่งผลย้อนกลับไปที่การปฏิสัมพันธ์ และผลลัพธ์ของการกระทำนั้นๆ ในขณะที่เดียวกันการปฏิสัมพันธ์และผลของการกระทำนี้ยังมีความเชื่อมโยงกับ

⁴⁹ Elinor Ostrom, 1990, อ้างใน, ชล บุนนาค, การสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม : ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย, ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย, (คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป, 2554), [online], เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554, เข้าถึงจาก <http://www.fringier.org/wp-content/writings/mini-ostrom.pdf>.

บริบทที่ใหญ่กว่านั้นคือ ระบบนิเวศที่ทรัพยากรตั้งอยู่หรือเกี่ยวข้องด้วย และบริบททางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งความเปลี่ยนแปลงในบริบทที่ใหญ่กว่าทั้งสองนี้ก็ย่อมส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรอย่างเลี่ยงไม่ได้⁵⁰

สตูนิ อาชวานันท์กุล สรุปไว้ว่า จากการที่ Ostrom ทำงานวิจัยภาคสนามอย่างต่อเนื่องยาวนาน กว่า 30 ปี ในหลายชุมชนทั่วโลก เช่น ระบบการจัดการทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านในแอฟริกา ทำให้เธอเชื่อว่าการจัดการทรัพยากรนั้นสามารถเป็นไปได้ และมีประสิทธิภาพดีกว่า หากการจัดการและกฎกติกาในการจัดการนั้นดำเนินการโดยผู้ใช้ทรัพยากรอย่างสมัครใจเอง ทั้งนี้เนื่องจากในความเป็นจริง คนสามารถร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมที่ดีสำหรับทุกฝ่ายได้หากมีโอกาสได้คุยกัน และเนื่องจากผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้ในเชิงพื้นที่ของระบบนิเวศ และรู้จักกับผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่น ทำให้สามารถออกแบบกติกาที่เป็นที่ยอมรับและเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ด้วย การออกแบบกลไกบริหารทรัพยากรร่วมของชาวบ้านช่วยให้เกิดการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพได้ ในขณะที่การบังคับใช้กฎกติกาที่มาจากภายนอก บางครั้งส่งผลให้คนในชุมชนร่วมมือกันโดยสมัครใจน้อยลง อย่างไรก็ตามก็ไม่จำเป็นเสมอไปที่การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนจะต้องมีประสิทธิภาพหรือสัมฤทธิ์ผลเสมอไป

การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่ล้มเหลวมิให้เห็นไม่น้อย สิ่งที่ Ostrom ศึกษาคือ อะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นสำเร็จและดำรงอยู่ได้นาน และสามารถสกัด “หลักการออกแบบกติกา” (Design principles) ออกมาจากกรณีการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนที่ประสบความสำเร็จทั่วโลก หลักการที่เธอสกัดได้มีทั้งหมด 8 ข้อ⁵¹ ดังนี้

1. ความชัดเจนของขอบเขต (Boundaries) มีสองส่วนคือ

- 1.1. ขอบเขตเกี่ยวกับผู้ใช้ คือ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรสามารถแยกแยะกันเองในชุมชนได้ว่าใครคือคนที่มีสิทธิ์ในทรัพยากรนั้น และใครไม่มีสิทธิ์
- 1.2. ขอบเขตของทรัพยากร คือ ทรัพยากรที่ถูกจัดการนั้นมีขอบเขตชัดเจน สามารถแยกแยะได้ระหว่างขอบเขตของระบบทรัพยากรที่ชุมชนดูแลกับระบบนิเวศน์สังคมที่ใหญ่กว่านั้น

2. ความสอดคล้อง (Congruence) มีสองส่วน คือ

- 2.1 ความสอดคล้องระหว่างกติกา ว่าด้วยการเก็บเกี่ยวทรัพยากรและบำรุงรักษา ระบบทรัพยากรกับเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่
- 2.2 ความสอดคล้องกันระหว่างประโยชน์ ที่สมาชิกจะได้ต้องสอดคล้องกับต้นทุนที่ลงไปด้วย

3. ระบบที่เปิดให้สมาชิกส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกติกา (Collective choice arrangements)

4. การสอดส่องดูแลที่มีประสิทธิภาพ (Effective monitoring) มีสองส่วน คือ

- 4.1 มีการสอดส่องดูแลพฤติกรรมและการเก็บเกี่ยวทรัพยากรและการบำรุงรักษาระบบทรัพยากรของผู้ใช้ทรัพยากรว่าเป็นไปตามกติกาที่วางไว้หรือไม่

⁵⁰ สตูนิ อาชวานันท์กุล, เอลินอร์ ออสโตรม กับปัญญาปฏิบัติของชุมชน, [online], เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2554.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

4.2 มีการสอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากรอย่างสม่ำเสมอ

5. มีการลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป (Graduated sanctions)

หากพบว่าผู้กระทำผิด การลงโทษในครั้งแรกๆจะค่อนข้างเบามากในขณะที่หากผู้กระทำผิดละเมิดกฎซ้ำซากการลงโทษจะมีความรุนแรงเพิ่มขึ้น

6 มีกลไกจัดการความขัดแย้ง (Conflict resolution mechanisms)

ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรจะมีกลไกในการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้งานเองหรือผู้ให้กับเจ้าหน้าที่รัฐที่รวดเร็ว และใช้ต้นทุนต่ำ

7. รัฐให้การยอมรับในสิทธิของชุมชน (recognition of rights)

8. สำหรับทรัพยากรร่วมที่มีขนาดใหญ่ กติกาและกระบวนการจัดการทรัพยากรจะต้องเชื่อมโยงสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า อาทิ กฎหมาย (Nested enterprises) โดยมีระบบการจัดการของชุมชนเป็นฐานราก

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนสามารถตกลงออกแบบกฎกติกากันได้ตั้งแต่คือ “ความไว้วางใจ” (trust) และ “การตอบแทน” (reciprocity) เพราะคนที่ไว้วางใจกันและกันสามารถร่วมมือกันได้ง่ายกว่าและสามารถตอบแทนกันได้ง่ายทั้งทางบวกและทางลบ เป็นการยืนยันถึงประโยชน์ของการช่วยเหลือเกื้อกูล ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน นอกจากนี้ยังจะต้องสามารถ “แก้ปัญหาาร่วมกัน” ได้จริง ในจุดนี้เองเป็นจุดที่รัฐและกลไกตลาดสามารถเข้ามามีบทบาทได้ เช่น รัฐส่งมอบข้อมูลสำคัญที่ชุมชนขาดแคลน เพื่อให้ชาวบ้านนำไปใช้เป็นฐานในการจัดการทรัพยากรกันเองได้ ส่วนกลไกตลาดมีประโยชน์ในแง่ที่ถ้าตลาดให้มูลค่ากับทรัพยากรร่วม มูลค่านี้สามารถเสริมสร้างแรงจูงใจให้สมาชิกในชุมชนร่วมกันออกแบบและรักษากฎกติกากันอย่างแข็งขัน⁵²

2.4.2.3 ข้อเสนอของ Ostrom กับความเกี่ยวข้องในประเด็นเชิงนโยบาย

ในปี 2003 Ostrom ได้เขียนบทความชิ้นหนึ่งร่วมกับ Thomas Dietz และ Paul C. Stern เรื่อง Struggle to Govern the Commons ลงในวารสารวิชาการ Science ซึ่ง ชล บุญนาค ได้สรุปประเด็นหลักไว้⁵³ ดังนี้

นักวิชาการในวงวิชาการนี้เริ่มตระหนักว่าเงื่อนไขที่การจัดการทรัพยากรร่วมจะประสบความสำเร็จนั้นจริงๆ แล้วมีโอกาสดีกขึ้นน้อย มีเพียงบางพื้นที่เท่านั้นที่มีลักษณะเงื่อนไขที่เอื้อต่อการทำให้การจัดการทรัพยากรประสบความสำเร็จ ฉะนั้นประเด็นที่สำคัญต่อจากการศึกษาปัจจัยที่ทำให้ชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรหนึ่งๆ สามารถจัดการทรัพยากรได้สำเร็จ คือ อะไรเป็นปัจจัยที่จะทำให้ชุมชนเหล่านี้สามารถปรับตัวและอยู่รอดในระบบนิเวศสังคมที่ซับซ้อนต่อไปได้ สิ่งจำเป็นที่จะทำให้การจัดการทรัพยากรสามารถปรับตัวให้อยู่รอดในระบบนิเวศสังคมที่ซับซ้อนไว้ 5 ประการ กล่าวคือ

1. ระบบการจัดการนั้นต้องมีข้อมูลที่เกี่ยวกับระบบทรัพยากรและรู้ตัวระบบได้รับผลกระทบจากการปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างไร มีความผันผวนอย่างไร นอกจากนี้ยังจะต้องมีข้อมูลเกี่ยวกับค่านิยมของผู้ใช้ทรัพยากรในภาพรวมด้วย ทั้งนี้ในการปรับตัวอาจจำเป็นต้องเลือกที่จะละทิ้งบางสิ่งที่เคยทำการรู้ว่คนให้ความสำคัญกับอะไรจะทำให้ผู้จัดการระบบสามารถตัดสินใจได้ดีขึ้น

2. ระบบการจัดการนั้นต้องสามารถจัดการกับความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นได้ ความขัดแย้งเป็นเรื่องที่เลี่ยงไม่ได้เมื่อจำเป็นต้องมีการเลือกใช้ทรัพยากรในสภาพแวดล้อมหนึ่งๆ เพราะความต้องการของผู้ใช้อาจ

⁵² สฤณี อาชวานันทกุล,ออนไลน์อร์ ออสโตรม กับปัญญาปฏิบัติของชุมชน[online], เข้าถึงข้อมูลเมื่อ8 พฤศจิกายน พ.ศ.2554.

⁵³ ชล บุญนาค, การสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสพการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย, ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย, (คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป, 2554), [online], เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2554, เข้าถึงจาก <http://www.fringier.org/wp-content/writings/mini-ostrom.pdf>.

ขัดกัน ระบบควรจะสามารถจัดการความขัดแย้งได้ด้วยต้นทุนที่ต่ำ และหากเป็นไปได้แต่ละฝ่ายอาจจะสามารถเรียนรู้ร่วมกันและช่วยกันหาทางออกในการปรับระบบให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ด้วย อนึ่งการใช้อำนาจรัฐอาจไม่สามารถแก้ไขข้อขัดแย้งได้ ทางออกหนึ่งๆ จะมีความเหมาะสมกับบริบทหนึ่งๆ ผู้จัดการทรัพยากรอาจจะต้องทดลองหาทางออกหลายๆ ทางเพื่อให้ได้ทางออกที่เหมาะสม

3. ระบบต้องเหนี่ยวนำให้เกิดการปฏิบัติตามกฎให้ได้ ซึ่งในส่วนนี้จำเป็นต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพ การเหนี่ยวนำให้ปฏิบัติตามกฎทำได้หลายวิธี ทั้งวิธีการสั่งการและความคุม (Command and Control) โดยรัฐ ซึ่งจะมีประสิทธิภาพหากองค์กรของรัฐมีทรัพยากรที่เพียงพอและแรงจูงใจที่จะบังคับใช้กฎนั้น ในหลายๆ บริบทวิธีการนี้ขาดประสิทธิภาพ การใช้เครื่องมือทางการเงินและกลไกตลาดก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สร้างแรงจูงใจให้ผู้ใช้ทรัพยากรปฏิบัติตามได้ อย่างไรก็ตามวิธีการนี้ใช้ได้กับสิ่งที่สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้นั้น เช่น สิทธิ์ในการปล่อยมลภาวะ เป็นต้น แต่ทรัพยากรร่วมอีกหลายอย่างจำเป็นต้องใช้ระบบการจัดการชุมชนเข้ามาช่วย แต่ละบริบทน่าจะมีความเหมาะสมที่จะใช้ระบบการจัดการแบบต่างๆ ข้างต้นในสัดส่วนที่แตกต่างกัน

4. ระบบจะต้องได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเชิงเทคโนโลยีและสถาบันอย่างสม่ำเสมอ ทั้งนี้เนื่องจากเทคโนโลยีในการใช้ทรัพยากรพัฒนาขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง ระบบการจัดการทรัพยากรจึงมีความจำเป็นที่จะต้องรู้เท่าทันและสามารถปรับตัวให้เหมาะสมกับเทคโนโลยีการใช้ทรัพยากรที่พัฒนาขึ้นด้วย อาจจะต้องนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาช่วยในการดูแลรักษาทรัพยากร กติกาจำเป็นต้องปรับปรุงอย่างต่อเนื่องเพื่อให้อครอบคลุมการใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ ดังกล่าว

5. ระบบจะต้องเตรียมตัวกับการเปลี่ยนแปลง โดยอาจจะต้องเปิดให้กติกามีความยืดหยุ่นมากกว่าที่จะสร้างกติกาที่เข้มงวดและไม่ยืดหยุ่น ในบางบริบทอาจจะค่อยเหมาะสมในระยะสั้น แต่ในระยะยาวการมีกติกาที่ยืดหยุ่นจะทำให้ระบบการจัดการสามารถปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมได้สะดวกขึ้น

เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่จำเป็น 5 ประการข้างต้น บทความนี้ได้นำเสนอยุทธศาสตร์ 3 ประการ กล่าวคือ

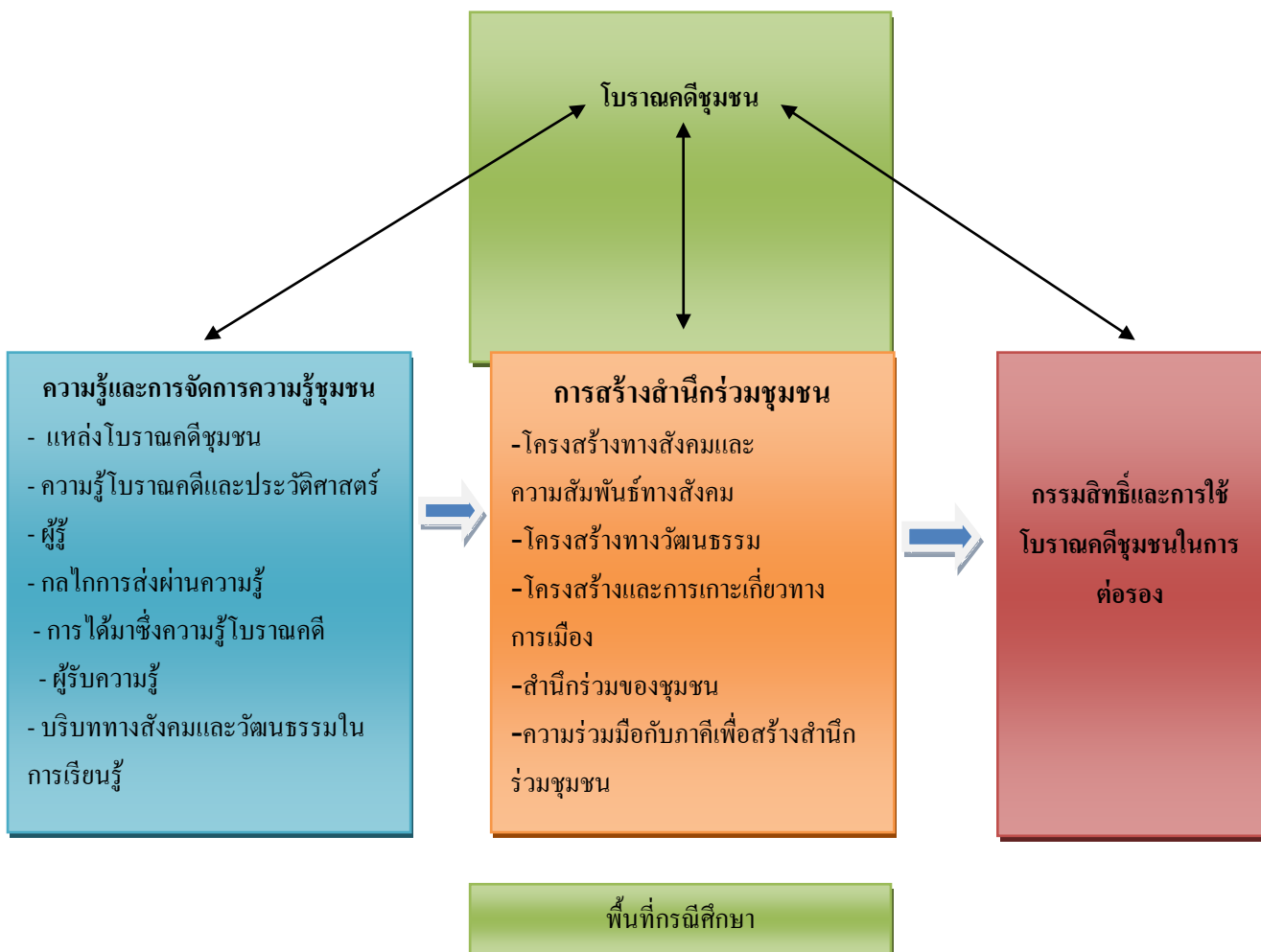
ประการแรก ควรจะมีการกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ใช้ทรัพยากร นักวิชาการ ภาครัฐและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการระบบทรัพยากร ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างคนกับระบบสิ่งแวดล้อมนั้นมีความสำคัญและควรนำมาใช้ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสนทนาเหล่านี้จะเป็นการสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งจะเป็นปัจจัยทำให้ระบบทรัพยากรพร้อมที่จะปรับตัว

ประการที่สอง ควรมีการออกแบบโครงสร้างสถาบัน (Institutional Arrangement) ที่รองรับกับความซับซ้อนของระบบและเชื่อมโยงกับสถาบันอื่นๆ และระบบนิเวศที่เกี่ยวข้อง

ประการที่สาม ไม่จำเป็นจะต้องมีรูปแบบการจัดการเพียงแบบเดียว รูปแบบการจัดการอาจจะเป็นการผสมผสานระหว่างการจัดการโดยชุมชน กับกลไกตลาด หรือแบบรวมศูนย์เหมือนกลไกของรัฐ แต่เป้าหมายก็คือทำให้ผู้ใช้มีแรงจูงใจที่จะปฏิบัติตามกติกา แบ่งปันข้อมูลความรู้ และช่วยกันสอดส่องดูแลทรัพยากรและการใช้ทรัพยากร

2.5 กรอบแนวคิดเพื่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

จากการทบทวนวรรณกรรม ทำให้เห็นว่า การที่จะจัดการมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งในที่นี้หมายถึง **ความรู้และแหล่งความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์** ต้องตั้งอยู่บนฐานของความรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตหรือวิถีคิด และความเข้าใจของชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ แหล่งโบราณคดีหรือเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นวิถีคิดหลักของโบราณคดีชุมชน ดังนั้นทีมวิจัยเชิงกระบวนการจึงยึดมโนทัศน์โบราณคดีชุมชนเป็นกรอบในการวิจัย โดยมุ่งถามคำถามถึงความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ตลอดจนตั้งคำถามกับรูปแบบหรือกลไกในการส่งผ่านความรู้ของชุมชนอันเกี่ยวเนื่องกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ มโนทัศน์ว่าด้วยการสร้างความทรงจำร่วม ถูกใช้เพื่อช่วยในการตอบคำถามหรือเสนอแนวทางในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน อาจจะรวมถึงการใช้ความรู้ดังกล่าวในการต่อรองเพื่อดำรงไว้ซึ่งกรรมสิทธิ์ในการจัดการเหนือแหล่งโบราณคดีของชุมชนก็ได้ (ดูแผนภาพประกอบ)

แผนภาพแสดงกรอบแนวคิด

กล่าวโดยสรุปคือ จากการทบทวนวรรณกรรมทั้ง 4 มโนทัศน์ ที่มวิจัยเชิงกระบวนการจะใช้กรอบแนวคิดที่สรุปรวบรวมมโนทัศน์ทั้ง 4 เพื่อการวิจัย โดยใช้การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดโบราณคดีชุมชนที่จะกล่าวถึงในบทถัดไป

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR)

ร่วมเขียน โกศยกันนท และมุกดา ไล้พิรุณ

จากการทบทวนวรรณกรรมและการนำเสนอกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ซึ่งภายใต้กรอบแนวคิดที่นำเสนอไว้ อิงอยู่กับ 4 มโนทัศน์หลัก ได้แก่ โบราณคดีชุมชน ความรู้และการจัดการความรู้ ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ผ่านการจัดการจะนำไปสู่การอนุรักษ์ โบราณคดีและประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืนหากมีสำนึกร่วมของชุมชน หรือตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน อาจหมายรวมถึงการใช้ความรู้โบราณคดีไปเพื่อการท่องเที่ยวในประเด็นต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท่องเที่ยวเพื่อกรรมสิทธิ์ในการจัดการพื้นที่โบราณคดีของชุมชนเอง กับแรงกดดันที่มาจากภายนอก

บทที่ 3 เป็นการกล่าวถึงระเบียบวิธีวิจัยสำหรับการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งได้นำเอาระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ แบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมหรือ Participatory Action Research มาใช้ เนื่องจากผลสำคัญหลายประการ ได้แก่ 1) ข้อมูลที่จะนำมาใช้วิเคราะห์ตามกรอบแนวคิด เป็นข้อมูลในเชิงคุณภาพ และมีความเฉพาะในบริบท โดยชาวบ้านเป็นผู้ที่มีองค์ความรู้ดั้งเดิม 2) เป้าหมายของการทำการวิจัยครั้งนี้ มีจุดยืนทางการเมืองที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนให้ร่วมเป็นหลักในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนอย่างยั่งยืน ดังนั้นกระบวนการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนได้มีโอกาสในการร่วมกิจกรรมต่างๆ เรียนรู้วิธีการวิจัยในเชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ หรือแนวทางการหาความรู้ ตลอดจนเรียนรู้ที่จะท่องเที่ยว หรือ เพื่อให้ได้แนวทางที่เหมาะสมในการจัดการความรู้และแหล่งโบราณคดีที่เข้ากับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองของตนเอง

บทนี้จึงแบ่งออกเป็น 3 ส่วน โดยส่วนที่ 1 เป็นการอธิบายถึงความหมายของการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ส่วนที่ 2 อธิบายถึงแนวทางการวิจัย นับตั้งแต่การเข้าสู่พื้นที่ การเริ่มติดต่อกับผู้คนในพื้นที่ ตลอดจนวิธีวิจัย ส่วนสุดท้ายเป็นการสรุปผล

3.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory Action Research– PAR)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพ ในที่นี้หมายถึง การใช้แนวทางการวิจัย ตลอดจนวิธีวิจัย การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ความน่าสนใจและความพิเศษของการวิจัย ปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ดังที่ สุภางค์ จันทวนิช ¹ กล่าวไว้คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่นำแนวคิด 2 ประการ มาผสมผสานกันคือการปฏิบัติการ (Action) หมายถึงกิจกรรมที่โครงการวิจัยจะต้องดำเนินการ และคำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) อันเป็นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการ จนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย โดยมีความหมายถึง วิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัยหรือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาของการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูลและการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้นๆ

ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ข้อมูลจากการทำวิจัยทุกขั้นตอนชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา กระบวนการวิจัยจึงดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย เพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้นๆ ส่วนกระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเป็นไปในเชิงการวิภาษ (Dialectic) ซึ่งชาวบ้านจะค่อยๆ เรียนรู้ด้วยตัวเอง และด้วยวิธีการวิจัยเช่นนี้ ข้อมูลที่ได้จึงมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านตลอดจนนิสัยใจคอของชาวบ้าน สะท้อนความต้องการและแบบแผนในการดำเนินชีวิตของเขา การวิจัยแบบนี้จึงเป็นวิธีการที่สนับสนุนให้ชาวบ้านหรือตัวแทนในชุมชนเป็นคนสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชน โดยการศึกษาเรียนรู้หาข้อมูล การศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหา รวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่กำลังประสบอยู่ โดยการร่วมกันวางแผน และกำหนดการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการ พร้อมทั้งการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาได้ถูกต้องตรงตามความต้องการ ประกอบกับการใช้ภูมิปัญญาและทุนที่มีอยู่ในชุมชน การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ นอกจากจะส่งผลดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังช่วยให้เกิดการพัฒนาของผลงานวิจัยและกระบวนการวิจัยในตัวของมันเองอีกด้วย และอีกทางหนึ่งการวิจัยยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ให้แก่ประชาชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย สามารถเป็นตัวนำของการพัฒนาสู่ชุมชนท้องถิ่นอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพอีกด้วย

นลินี กังศิริกุล ² กล่าวไว้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการของการแสวงหาความรู้ร่วมกันของบุคคลที่หลากหลาย ที่ยึดหลักของการร่วมคิด ร่วมทำการตัดสินใจ และร่วมเรียนรู้ ร่วมรับผิดชอบจากสิ่งที่คิดร่วมกัน ตัดสินใจร่วมกัน เป็นกระบวนการแสวงหาความรู้ร่วมกันเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง มุ่งเน้นเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เกิดการพัฒนาในชุมชน ในสังคม และแม้แต่ในตัวของผู้ที่ร่วมทำวิจัยร่วมกัน กล่าวคือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการทำให้ผู้ที่ร่วมปฏิบัติเกิดการเปลี่ยนแปลงในตนเอง แม้แต่ตัวผู้วิจัยเอง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัย กลายเป็นความสัมพันธ์ที่เสมอภาคมากขึ้นในฐานะผู้ร่วมวิจัย

¹ สุภางค์ จันทวนิช การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพกรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย2531), 67.

² นลินี กังศิริกุล, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรียน และรู้จัก...วังน้ำเขียว , (กรุงเทพฯ:ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), 3.

การวิจัยในลักษณะดังกล่าว แท้จริงแล้วถือกำเนิดขึ้นในช่วงเวลาที่วิธิตการพัฒนามีส่วนร่วมได้ ก่อกำเนิดขึ้น Robert Chamber นักพัฒนาชาวอังกฤษที่ทำงานในชุมชนชนบทยาวนาน เป็นผู้สนับสนุนระเบียบ วิจัยดังกล่าว ทั้งนี้เพราะประสบการณ์ของเขาเองที่พบว่า แท้จริงแล้วนักวิชาการ ไม่ใช่ผู้ที่มั่งคั่งความรู้ที่สมบูรณ์ หากแต่บริบทในชนบทที่มีชาวบ้านเป็นผู้ที่มีความรู้ดีอยู่แล้ว นิตยา เงินประเสริฐศรี³ กล่าวว่า การวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเดินทางไปสู่การพัฒนา (Journey of Development) โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่เป็นอยู่ไปสู่สิ่งที่สามารถเป็นไปได้ ทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับสังคม โดยหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่กระบวนการวิจัย โดยใช้แนวทางความร่วมมือ (Collaborative Approach) ระหว่างนักวิจัยกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ทั้งนี้กระบวนการวิจัยจะต้องเป็น ประชาธิปไตย ยุติธรรม มีอิสระ และส่งเสริมคุณค่าของชีวิต และกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะเข้าร่วมสังเกต ตรวจสอบสถานการณ์ต่างๆ สะท้อนความคิดเห็นและความต้องการของตน ทรัพยากรที่มีอยู่ อุปสรรคและปัญหา ที่ปรากฏอยู่ ตรวจสอบทางเลือกที่เป็นไปได้ และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีจิตสำนึกไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่

อมรา พงศาพิชญ์⁴ ได้กล่าวเน้นว่างานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นงานวิจัยเพื่อพัฒนานั้น เน้นในเรื่องบทบาทของประชาชนในการพัฒนา ถ้างานวิจัยที่ทำเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เทคนิควิธีการศึกษาที่จะเป็น Participatory Action Research หรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยประชาชนมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นงานวิจัยและพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำการพัฒนาชุมชนไปด้วยซึ่งจะต้องให้ความสำคัญกับการที่ ชาวบ้านจะต้องร่วมตัดสินใจว่าจะเลือกกิจกรรมพัฒนาด้านใด และต้องมีการตกลงในรายละเอียดในการร่วม ดำเนินการว่าใครจะทำอะไรช่วงใด อย่างไร มีการดำเนินงานตามที่ตกลงกันไว้ เน้นที่การช่วยคิดช่วยทำเป็นหลัก ถ้าไม่สามารถทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันคิดร่วมกันทำได้ งานก็ไม่สำเร็จ

โดยสรุปแล้ว การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการแสวงหาความรู้ที่ชาวบ้าน ผู้มี ส่วนได้ส่วนเสีย องค์กรและหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่วิจัย และนักวิจัย ร่วมกันดำเนินกระบวนการวิจัย เพื่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาโดยอิงกับสภาพความจริงของสังคมนั้น ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นี้จะเน้นการยอมรับจากฝ่ายชาวบ้าน การดำเนินงานวิจัยประเภทนี้จึงจำเป็นต้องมีการทบทวนว่าการดำเนินการมี ความสอดคล้องกับความคิดเห็นของชาวบ้าน

สิทธิณัฐ ประพุทธินิธินสาร⁵ กล่าวว่าการศึกษาแบบมีส่วนร่วมมีพัฒนาการกรอบคิดมาจากแนวคิดการ พัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่เชื่อมโยงเข้ากับแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) นักวิชาการบางกลุ่มที่ ผลักดันการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเชื่อในปรัชญาที่ว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่อยู่กับข้อมูล อยู่กับความจริง จึงเป็นผู้รู้ที่ดีเท่ากับหรืออาจจะมากกว่านักวิจัยด้วยซ้ำ ดังนั้น การเลือกปฏิบัติการใดๆ ก็ตามที่จะนำไปสู่การ พัฒนาคุณภาพชีวิต ปัญหาของการวิจัยจึงต้องเริ่มจากชาวบ้าน ไม่ใช่สมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนาแต่เพียง ฝ่ายเดียว และเห็นว่าผู้ที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้าน นักวิจัย นักพัฒนาควรมีบทบาทในการร่วม กำหนดปัญหาและเลือกแนวทางในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาบทบาทของทั้งสามฝ่าย

³ นิตยา เงินประเสริฐศรี , “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ”, วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2, 7 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2544), 61 - 62.

⁴ อมรา พงศาพิชญ์, คู่มืองานวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา , (ขอนแก่น, สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น , 2546), 17-19.

⁵ สิทธิณัฐ ประพุทธินิธินสาร, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและแนวปฏิบัติ , (เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์, 2545), 22 - 23.

ต่างมีความเท่าเทียมกัน จะเห็นได้ว่าเป็นการวิจัยที่เรียนรู้ผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา รวมทั้งความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้านด้วย กล่าวคือ แต่เดิม การมองปัญหาของคนแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยอาจจะแตกต่างกันไปตามกรอบคิดที่ตนยึดถือแต่เมื่อเข้าสู่ กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมแล้ว คนทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยจะมี “โลกทัศน์ร่วม” และความเข้าใจ ร่วมกันในการพัฒนา ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาความรู้

ปรีชาดิ วลัยเสถียร⁶ เห็นว่ากระบวนการ PAR เกิดจากการประยุกต์เทคนิคการสังเกต การณ์แบบมีส่วนร่วม ในแนวมานุษยวิทยามาใช้ และเน้นการศึกษาโดยมองคนในฐานะสมาชิกของชุมชน และหัวใจของ กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือการจัดการชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งนักวิจัย จากภายนอกชุมชนทำหน้าที่เป็นนักจัดองค์กร ช่วยให้ความรู้และทักษะการวิจัยโดยไม่ครอบงำความคิดและการ ตัดสินใจของชุมชน และส่งเสริมสนับสนุน ประสานงานเท่านั้น ส่วนชาวบ้านจะเป็นผู้มีบทบาทหลักในทุก ขั้นตอนของกระบวนการ PAR ตัวอย่างโครงการวิจัยทางโบราณคดีที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วมไปใช้แล้วเกิดผลสำเร็จในการทำให้ชุมชนเกิดหน่วยจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีภายในชุมชนและ ระหว่างชุมชน สามารถพึ่งพาตนเองในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีได้⁷ ได้แก่ โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ พัฒนาแบบมีส่วนร่วมเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัด น่าน ดำเนินการระหว่างปี พ.ศ. 2542–2546⁷ นั้น ได้อาศัยหลักการและวิธีการของการพัฒนาชุมชนที่เน้นเป้าหมาย ของความสามารถในการจัดการ เพื่อให้คนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการได้พัฒนาความรู้ความสามารถของ ตนเอง พึ่งตนเองได้ คิดหาทางออกแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง นักจัดการและองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นผ่าน กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องเน้นย้ำความสำคัญของการจัดการชุมชนและการมีส่วนร่วม ของประชาชนที่เกิดขึ้นจากกระบวนการที่นักวิจัยเป็นแค่เพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น

3.2 แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและวิธีวิจัย

แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นเพราะเหตุผลสำคัญ 2 ประการ ดังกล่าวไว้แล้วคือ 1) การที่ผู้ถูกวิจัยเป็นผู้มีความรู้ในบริบทของตนเอง และ 2) การมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของผู้ร่วมวิจัยทุกฝ่าย ซึ่งเหตุผลทั้ง 2 ประการ ย้ำให้เห็นว่าบริบทในแต่ละพื้นที่มีความเฉพาะ และ ไม่อาจจะใช้วิธีการแบบพิมพ์เขียวได้ นักวิชาการที่สนับสนุนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เช่น นักวิชาการ สถาบันการศึกษา(Institute of Development Studies-IDS) มหาวิทยาลัยซัสเซกส์ สหราชอาณาจักร ได้รวบรวมชุดวิธีวิจัยไว้กว่า 50 ชนิด รวมทั้งแต่ การทำแผนที่โดยชุมชน การเดินสำรวจชุมชน (Transect walk) การถ่ายภาพ การสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์กลุ่ม การสัมภาษณ์ถึงโครงสร้าง การจัดลำดับความมั่งคั่ง (Wealth Ranking) การทำปฏิทินการเกษตร การทำประวัติชีวิต ฯลฯ โดยอธิบายว่า วิธีวิจัยเหล่านี้เหมาะกับแต่ละบริบทต่างกัน และนักวิจัยต้องตัดสินใจที่จะใช้วิธีวิจัยลักษณะต่างๆ ในพื้นที่ในเวลาที่เหมาะสม

⁶ ปรีชาดิ วลัยเสถียร, อ้างใน, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁷ สาขณ์ ไพรชาญจิตร, การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิธีกรรม: แนวคิด วิธีการ และ ประสบการณ์จากจังหวัดน่าน, (กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2547), 68

อย่างไรก็ดีนักวิจัยบางคนได้พยายามนำเสนอแนวทางและหลักการโดยคร่าวๆ ในการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เช่น สิทธิชัย ประพูนพิสัย⁸ ได้นำเสนอว่าการที่จะให้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) มีความสมบูรณ์และมีแนวทางปฏิบัติที่เป็นจริงตามเงื่อนไขที่หลากหลาย PAR ควรประกอบไปด้วยเครื่องมือ/กระบวนการหลัก ดังนี้

3.2.1 การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนระหว่างนักวิชาการ/นักพัฒนา (คนนอก) กับแกนนำของกลุ่มผู้ที่อยู่ในชุมชน

มีการกำหนดบทบาทของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจนและเน้นให้ทุกฝ่ายเข้าใจบทบาทของตนเองและของทุกฝ่ายตั้งแต่การทำงานช่วงแรกๆ เพื่อสร้างความเป็นหุ้นส่วน และเพื่อให้ทุกฝ่ายรู้ว่ามีส่วนร่วมร่วมกัน เพราะเหตุใด เป็นขั้นตอนที่ควรทำก่อนขั้นตอนอื่นๆ ทั้งหมด

3.2.2 การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม

เมื่อทุกฝ่ายเกิดความร่วมมือนอกใจกันแล้ว กระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบก็เริ่มขึ้นที่การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีเครื่องมือในการวิเคราะห์ปัญหา เช่น กระบวนการ PRA (Participatory Rural Appraisal) แบบประยุกต์ คือการให้หุ้นส่วนร่วมมือกันเป็นแกนกลาง โดยที่สมาชิกกลุ่มในชุมชนที่มีใจอยากแก้ปัญหาที่สำคัญของเขามาร่วมกันคิดถึงปัญหา-สาเหตุ-ทางแก้อย่างเป็นระบบ จะทำให้ได้ข้อมูลของปัญหาเพื่อความเข้าใจสภาพชุมชน

3.2.3 การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การกำหนดยุทธศาสตร์และกิจกรรมที่หลากหลาย แต่ทุกอย่างจะต้องตอบสนองต่อสาเหตุของปัญหา และทุกอย่างต้องทำได้จริงตามเงื่อนไขที่หลากหลายและสลับซับซ้อน ที่สำคัญคือเป็นแผนของชาวบ้านซึ่งมีความยืดหยุ่นมากกว่าแผนแบบข้าราชการ และมีความสะดวกต่อชาวบ้านในการดำเนินงาน

3.2.4 การปฏิบัติและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม

การปฏิบัติและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ทำให้ PAR ครบวงจรสมบูรณ์ กล่าวคือมีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลตามที่วางแผนไว้ ผลนั้นจะไปช่วยแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชนตามที่ได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนการปฏิบัติไว้ และไม่ว่าจะแก้ปัญหาได้หรือไม่ได้ แต่การปฏิบัติทำให้เกิดการเรียนรู้ทั้งระหว่างการทำงาน ซึ่งได้เรียนรู้ที่จะยืดหยุ่น แก้ไข ปรับปรุง เพื่อให้เกิดความสำเร็จในการปฏิบัติการ การถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดองค์ความรู้ที่เป็นปัญญาปฏิบัติอย่างแท้จริง และได้มีการร่วมเรียนรู้กันในกลุ่มหุ้นส่วนด้วย เป็นการเพิ่มขีดความสามารถให้กับหุ้นส่วน โดยเฉพาะแกนนำชุมชน ในการแก้ปัญหาอย่างแท้จริงและต่อเนื่อง

⁸ สิทธิชัย ประพูนพิสัย, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและแนวปฏิบัติ, (เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์, 2545), 22 – 23.

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research–PAR) มีแนวทางในการปฏิบัติอยู่ 4 ประการ ได้แก่

- 1) การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนระหว่างนักวิชาการ/นักพัฒนา(คนนอก) กับแกนนำของกลุ่มผู้ที่อยู่ในชุมชน
- 2) การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม
- 3) การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
- 4) การปฏิบัติและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม

อย่างไรก็ดีแม้ว่าหลักการและแนวทางเหล่านี้ สามารถนำมาใช้เป็นคู่มือในการดำเนินการวิจัยได้บ้าง แต่การวิจัยในลักษณะนี้จำเป็นต้องมีอย่างอื่นที่จะต้องหมั่นวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูล และปรับแผนการวิจัย ซึ่งหมายความว่า การวิจัยจะไม่ดำเนินไปแบบเส้นตรงจากการตั้งคำถาม ตั้งสมมติฐาน เก็บข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล แต่จะดำเนินการแบบกลับไปกลับมาระหว่างขั้นตอนต่างๆ ได้

3.3 แนวการทำงานในพื้นที่

3.3.1 การเลือกพื้นที่วิจัย

การเลือกพื้นที่ทำงานของโครงการฯ ระยะที่ 2 จะดูแลของโบราณคดีเป็นสำคัญโดยการชี้แนะของทีมวิจัยโบราณคดี ซึ่งพบว่าทีมโบราณคดีและทีมประวัติศาสตร์ได้เปิดพื้นที่ในการทำงานในลักษณะที่ครอบคลุมบริเวณกว้างทั้ง 3 อำเภอ คือ อำเภอลำปาง อำเภอลำปางมะผ้าและอำเภอยวน โดยอยู่บนสมมติฐานว่าน่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญหลายแห่ง

อย่างไรก็ดีสำหรับการเลือกพื้นที่การทำงานของทีมวิจัยเชิงกระบวนการซึ่งใช้ระเบียบวิธีวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม การลงชุมชนใช้ระยะเวลานานเพราะเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาเชิงลึก ดังนั้นทีมวิจัยเชิงกระบวนการจึงเลือกพื้นที่เพียงอำเภอละหนึ่งแห่ง ดังนั้นทีมวิจัยเชิงกระบวนการจึงเข้าพื้นที่ชุมชนเพื่อหวังผลให้ชาวบ้านได้ลุกขึ้นมา มีจิตสำนึกต่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง และเลือกพื้นที่หมู่บ้านเพียงหมู่บ้านเดียวของแต่ละอำเภอ ซึ่งจากการคุยกับคณะวิจัยและผู้ช่วยวิจัยทั้ง 3 ทีม ได้มีการหารือเพื่อปรับความคิดและวิธีการวิจัยของแต่ละทีม ในคราวแรก ทีมวิจัยเชิงกระบวนการมีเชื่อว่าทีมวิจัยมานุษยวิทยา ได้อธิบายให้เข้าใจว่าไม่ได้พุ่งเป้าไปที่การเก็บข้อมูลเชิงมานุษยวิทยาแต่ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูลเชิงกระบวนการดังนั้นในภายหลังจึงเปลี่ยนชื่อเป็นทีมการวิจัยเชิงกระบวนการ (เนื่องจากเน้นการสร้างกระบวนการร่วมกับชุมชนเป็นหลัก มากกว่าการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา) ซึ่งวัตถุประสงค์ของโครงการระยะที่ 3 นี้ให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ได้กำหนดและตัดสินใจเองในการจัดการแหล่งโบราณคดีหรือการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นตนเองเป็นสำคัญ

ในการเลือกพื้นที่ทีมวิจัยเชิงกระบวนการ นักวิจัยและผู้ช่วยวิจัยได้ร่วมกันวิเคราะห์ถึงระยะเวลา เป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการทำงาน โดยให้สอดคล้องกับกรอบวัตถุประสงค์ของโครงการฯ อีกทั้งให้สอดคล้องกับพื้นที่เป้าหมายของทีมโบราณคดีเป็นหลัก

ในการเลือกพื้นที่นั้น พื้นที่วิจัยสามารถจัดได้เป็น 2 กลุ่มคือ พื้นที่เดิม 1 หมู่บ้าน คือ บ้านไร่ (พื้นที่ที่ทีมโบราณคดีและประวัติศาสตร์เคยทำงานอยู่ก่อนหน้าแล้ว) และพื้นที่ใหม่ 2 พื้นที่ คือ บ้านต่อแพ และบ้านใหม่คอนตัน ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

พื้นที่เดิม คือ เป็นพื้นที่ที่โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ฯ ระยะที่ 1 และโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงปางมะผ้า ได้ลงทำงานมาก่อน แต่เป้าหมายหลักเกี่ยวกับการศึกษาแหล่งโบราณคดีไม่ได้ทำกระบวนการในวิธีแบบมานุษยวิทยามากนัก ซึ่งโครงการ ฯ ระยะที่ 3 ในส่วนของทีมวิจัยเชิงกระบวนการมีวัตถุประสงค์เพื่อเข้าไปตรวจสอบว่าหลังจากที่โครงการต่างๆ สิ้นสุด ชุมชนบ้านไร่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร ชาวบ้านมีความคิดเห็นอย่างไร มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงตัวเองเป็นอย่างไรบ้าง กลุ่มพัฒนาการท่องเที่ยวนั้นเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ชาวบ้านในชุมชนมีทัศนคติ หรือความรู้ต่อแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่เป็นอย่างไร

พื้นที่ใหม่ คือบ้านต่อแพ และบ้านใหม่ดอนตัน วัตถุประสงค์ของการทำงานคือเน้นการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมโดยชุมชนเอง ในกรณีของชุมชนบ้านต่อแพนั้น เป็นการทำงานของทีมนักโบราณคดีได้ลงสำรวจข้อมูลแหล่งวัฒนธรรม และแหล่งโบราณคดีมาแล้วเบื้องต้น ซึ่งชุดข้อมูลที่ได้ทีมนักโบราณคดีและจากทีมประวัติศาสตร์ ทำให้ทีมวิจัยเชิงกระบวนการเองได้รู้จัก และมีข้อมูลเบื้องต้นที่เป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ชุมชน เพื่อวางแผนในการดำเนินการต่อไป

สำหรับพื้นที่บ้านใหม่ดอนตันนั้น โดยแรกเริ่มทีมนักโบราณคดีมีวัตถุประสงค์ที่จะทำการศึกษาและวางแผนขุดค้นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง และได้สำรวจหมู่บ้านที่อยู่ในแถบบริเวณแอ่งที่ราบเมืองแปง ซึ่งทำให้มีข้อมูลเบื้องต้นของหมู่บ้านในตำบลเมืองแปง จากการพูดคุยกันของทั้ง 3 ทีม ทีมนักโบราณคดีต้องการให้ทีมวิจัยเชิงกระบวนการได้ลงพื้นที่ที่หมู่บ้านเมืองแปง เพราะในชุมชนยังมีแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในยุคล้านนาที่น่าสนใจด้วย แต่กระนั้นทางทีมวิจัยเชิงกระบวนการเองกลับมองไปที่อีกชุมชนหนึ่ง คือ บ้านใหม่ดอนตัน เพราะเป็นหมู่บ้านที่ดูแลจัดการรักษาสภาพแวดล้อมของโป่งน้ำร้อนเมืองแปง เพื่อให้กระบวนการของโครงการ ฯ ได้ทำงานเชิงลึกในพื้นที่และชัดเจนในเป้าหมายวัตถุประสงค์ของโครงการ ฯ มากกว่า ทั้งนี้ทางทีมวิจัยเชิงกระบวนการจึงได้ลงพื้นที่บ้านเมืองแปงเป็นระยะเวลาหนึ่ง ทำให้ทราบถึงข้อมูลว่าบ้านใหม่ดอนตันนั้นเป็นพื้นที่ที่ควรจะไปทำกระบวนการชุมชนเพื่อเชื่อมโยงกับการทำงานในแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง

3.3.2 แนวทางการเข้าพื้นที่

การเข้าพื้นที่ของนักวิจัย จำเป็นต้องมีการเตรียมตัวและการเตรียมตัวตลอดจนแนวทางการเข้าพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันตามลักษณะของพื้นที่ โดยเฉพาะในเรื่องของการวางบทบาทของผู้วิจัยเองในพื้นที่ กล่าวคือนักวิจัยใช้วิธีการเข้าพื้นที่ต่างกันหากเป็นพื้นที่เก่าและพื้นที่ใหม่

ในพื้นที่ใหม่ ชาวบ้านยังไม่รู้จักโครงการ ฯ ทางโครงการ ฯ ยังไม่รู้จักพื้นที่ ทีมวิจัยจะต้องวางบทบาทของตัวเองให้ชัดเจน เพื่อหวังผลในการทำงานขั้นต่อไป สำหรับจังหวะก้าวถือว่าทั้งชุมชนและนักวิจัยเองถือว่าได้เรียนรู้ มีประสบการณ์ไปพร้อมๆ กันได้ ศึกษาไปด้วยกันได้ ชาวบ้านยังไม่มีมีความคาดหวังใดๆ จากตัวโครงการ ฯ และยังไม่ไว้วางใจในการทำงานของทีมวิจัยกับชุมชนในช่วงแรก ซึ่งอาจจะต้องใช้ระยะเวลาหนึ่งในการปรับตัวขณะลงทำงาน

แต่ในพื้นที่เดิมนั้น สิ่งสำคัญคือชาวบ้านทราบและได้ร่วมกับการดำเนินการของโครงการ ฯ หรือโครงการอื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี รู้จักคนทำงาน จึงจำเป็นที่ผู้วิจัยต้องวางบทบาทในการเข้าชุมชนให้ชัดเจน เพราะอาจเกิดเป็นประเด็นขัดแย้งของกลุ่มชาวบ้านเองในพื้นที่ได้ เนื่องจากชาวบ้านทราบว่าทีมวิจัยสามารถให้ประโยชน์กับชุมชนได้ การเข้ามาของโครงการ ฯ หรือทีมวิจัยเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มไหนมากกว่า จะเป็นการเปรียบเสมือนให้อำนาจทางการเมืองกับกลุ่มนั้นไปด้วย อีกทั้งชาวบ้านมีความคาดหวังกับโครงการ ฯ สูงมากในแง่ของการสนับสนุนชุมชน นอกจากนี้ยังสัมผัสได้ว่าตัวชาวบ้านเองมีความไว้วางใจกับ

อาจารย์หัวหน้าทีมแต่ละทีม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทีมโบราณคดีมากกว่าตัวนักวิจัยที่เข้าไปทำงาน ทำให้ค่อนข้างยากในการลงพื้นที่ชุมชนในช่วงแรก

3.3.3 การเตรียมตัวเข้าพื้นที่

การเข้าพื้นที่ในช่วงแรก มีวัตถุประสงค์เพื่อเก็บข้อมูลภาพรวมของชุมชนในเบื้องต้นตามกรอบแนวคิดที่วางไว้ในบทที่ 2 สำหรับในพื้นที่ใหม่ ทีมวิจัยเชิงกระบวนการเข้าไปในพื้นที่โดยไม่เป็นทางการ คือ “ไม่บอกว่าใคร” ไม่ได้บอกสถานะของตัววิจัยกับชาวบ้าน และกับตัวชุมชนผ่านเวทีใหญ่ของชุมชน นัยหนึ่งคือ “ไม่ได้ขออนุญาตเข้ามาทำงานในชุมชน เท่ากับการไม่สร้างการรับรู้หรือยอมรับของชุมชนต่อทีมวิจัย เช่น ในกรณีของบ้านต่อแพ ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าชุมชนในช่วงแรก โดยการเข้าไปเที่ยวในตัวหมู่บ้าน เข้าชมสถานที่ท่องเที่ยวของชุมชน ซึ่งเป็นบ้านของปราชญ์ชุมชน ไหว้สักการะที่พระธาตุวัดต่อแพ ผู้วิจัยได้พูดคุยกับผู้สูงอายุที่เป็นปราชญ์ท้องถิ่น ได้รู้จักคนอื่นๆ และแนะนำจากชาวบ้าน โดยชาวบ้านเป็นคนแนะนำ ในขณะที่ผู้วิจัยเองไม่ได้เข้ามาแนะนำตัวเองอย่างเป็นทางการกับผู้ใหญ่บ้าน กรรมการชุมชน หรือแนะนำตัวในเวทีต่างๆ ของชุมชนก่อนที่จะลงพื้นที่ทำงานในชุมชน

ข้อดีในการทำเช่นนี้ คือ ทำให้ได้ข้อมูลที่แท้จริง ไม่บิดเบือน แม้จะไม่ใช่ข้อมูลเชิงลึก แต่ก็เป็นการสำรวจที่กว้างมากพอที่จะวางแผนในการทำงานต่อไป การพูดคุยในลักษณะดังกล่าวยังเป็นการเชื่อมและสร้างสัมพันธ์กับผู้คนในหมู่บ้านได้ในระดับหนึ่ง แต่ผู้วิจัยสามารถเห็นถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนที่เป็นจริง

ข้อเสีย คือ หากผู้วิจัย ต้องการทราบข้อมูลที่ละเอียดและเชิงลึกมากกว่าเดิม การไม่แนะนำสถานะของตัวเองเลย อาจจะทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจ หรือความคลางแคลงใจให้กับชาวบ้านหรือชุมชนได้ จะทำให้ยากต่อการทำงานต่อไปได้

ในกรณีของบ้านใหม่คอนตันนั้นซึ่งเป็นพื้นที่ใหม่ แต่พื้นที่ดังกล่าวมีความขัดแย้งและความหวาดระแวงหน่วยงานภายนอกสูง ทั้งนี้เนื่องจากบริบทเฉพาะของชุมชนที่มีโป่งน้ำร้อนที่มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว แต่เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากน้ำในโป่ง ก่อให้เกิดความขัดแย้งอยู่ก่อนหน้า การทำงานของทีมวิจัยเชิงกระบวนการจึงตัดสินใจที่เข้าแนะนำตัวเองอย่างเป็นทางการกับผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการของชุมชนเป็นลำดับแรก เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ในช่วงครึ่งหลังของปี ทีมผู้วิจัยต้องทำงานกระบวนการภายในเดือนแรกของเวลา ทีมผู้วิจัยจึงได้เลือกที่จะแนะนำตัวเองอย่างเป็นทางการก่อนเข้าชุมชน ในขณะที่เดียวกันทีมวิจัยยังทำงานเก็บข้อมูลโดยรวมและทำกระบวนการของชุมชนไปด้วย ทั้งนี้การแนะนำตัวและโครงการฯ อย่างเป็นทางการให้กับชุมชนได้ทราบนั้น คือ “การบอกว่าเป็นใคร” บอกสถานะของผู้วิจัย ถือว่าเป็นการขออนุญาตจากชุมชนเพื่อเข้าไปทำงานด้วย

ข้อดีของการชุมชนอย่างเป็นทางการ ทำให้บทบาทของผู้วิจัยได้ถูกยอมรับอย่างชัดเจน และทั่วถึงภายในชุมชน ถือว่าเป็นการประชาสัมพันธ์การทำงานในชุมชนได้ในวงกว้าง ภายใต้อาณัติอันสั้น ส่วนข้อเสียเมื่อชาวบ้านรู้จักสถานะของผู้วิจัยแล้ว มุมมองของชาวบ้านจะมองว่าผู้วิจัยเป็นคนนอกชุมชนอย่างเต็มตัว ทำให้ข้อมูลอาจจะมีการบิดเบือนชาวบ้านไม่กล้าพูดความจริงในบางแง่การวางตัวของผู้วิจัยต้องระมัดระวังมากขึ้น

สำหรับการเตรียมตัวก่อนที่จะมีการแนะนำตัวเองอย่างเป็นทางการ ส่วนใหญ่ทีมวิจัยเชิงกระบวนการได้มาพูดคุยกันก่อน วางแผนกันลงในรายละเอียด ดังนี้

- 1) วัตถุประสงค์ในการลงพื้นที่ เป้าหมาย และกรอบวัตถุประสงค์ของโครงการฯ
- 2) เป้าหมายในการเก็บข้อมูลในแต่ละครั้ง และการวางวิธีวิจัยคร่าวๆ

- 3) กำหนดกลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูล และการดำเนินกิจกรรมตามกระบวนการวิจัย
- 4) สถานที่ที่จะทำกิจกรรมหรือเพื่อเก็บข้อมูล ทั้งนี้ สถานที่ในการทำกิจกรรมมีผลต่อการกิจกรรม และการเก็บข้อมูลมาก หากเป็นสถานที่ปิด การประชุมจะค่อนข้างมีสมาธิ ผู้ดำเนินรายการสามารถควบคุมปัจจัยอื่นๆ ได้ แต่ถ้าหากเป็นสถานที่เปิดกว้าง ความสนใจของผู้เข้าร่วมประชุมจะหลากหลาย ผู้ดำเนินรายการไม่สามารถควบคุมปัจจัยอื่นๆ ได้มากนัก
- 5) วันเวลา วันที่เหมาะสม เนื่องจากพื้นที่บางพื้นที่ ชาวบ้านเป็นชาวไทใหญ่ซึ่งนับถือพุทธศาสนาเคร่งครัด หากจัดกิจกรรมหรือเข้าไปเก็บข้อมูลในวันพระ จะเป็นหยุดทำงานของชาวไทใหญ่ ทำให้มีเวลาในการใช้สมาธิในการประชุมที่ค่อนข้างใช้เวลาได้ หากเป็นวันเสาร์-อาทิตย์ เป็นวันพักผ่อนของการทำงาน อาจจะทำให้ชาวบ้านเลือกที่พักผ่อนอยู่กับบ้านมากกว่าการเข้าร่วมกิจกรรม หากเป็นวันจันทร์-วันศุกร์ทุกคนล้วนมีหน้าที่และภารกิจ ไปทำงาน ไปไร่ ไปสวน เด็กๆ ไปโรงเรียน สำหรับเวลาในการเลือกประชุมนั้น ขึ้นอยู่กับว่าเป็นวันใดที่จะนัดประชุม หากเป็นวันธรรมดา จะนัดหลังพลบค่ำ ช่วง 19.00-21.00 น. แต่ถ้าเป็นวันเสาร์-อาทิตย์ จะเป็นช่วงเวลากลางวัน

3.3.4 การเลือกเข้าพื้นที่

การเข้าพื้นที่ครั้งแรก มีความสำคัญอย่างมากในการกำหนดแนวทางและความสำเร็จของการวิจัย ดังนั้น การตัดสินใจในการเลือกเข้าพื้นที่ที่มีความจำเป็นที่ต้องมีการวางแผนอย่างละเอียด พื้นที่ที่สามารถแบ่งออกได้เป็นพื้นที่เปิดกับพื้นที่ปิด ซึ่งจะกล่าวเป็นลำดับต่อไป

การลงพื้นที่ในชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยเองมองว่าควรจะเป็นสถานที่เปิดที่เป็นสาธารณะที่ทุกคนไม่ว่าคนภายนอก หรือคนภายในเองสามารถเข้าออกได้โดยทำให้รู้สึกว่าเป็นการละเมิด หรือก้าวล้ำพื้นที่ส่วนตัว หรือพื้นที่ที่อาจจะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน หรือต้องได้รับการยอมรับก่อนจึงจะเข้าพื้นที่ได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้เลือกพื้นที่ที่มีลักษณะเปิด อาทิ สถานที่ท่องเที่ยวของชุมชน ร้านค้า ตลาดของชุมชน สถาบันทางศาสนา เช่น วัดหรือโบสถ์ รวมไปถึงกิจกรรมของชุมชนในด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ต้องการประชาสัมพันธ์ในวงกว้างและต้องการการมีส่วนร่วมของชุมชน หรือจากคนภายนอกอย่างนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ เช่น ปอยส่างลองงานแห่จองพารา ปอยเหลินสิบเอ็ด งานรดน้ำปีใหม่สงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น

ตลาด ร้านขายของชำ วัดต่อแพ หรือสถานที่ท่องเที่ยวในชุมชน สถานที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเปิด คนนอกชุมชนเช่นผู้วิจัยสามารถเข้าหรือออกได้โดยไม่ต้องมีการยอมรับจากชุมชนก่อน เป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยสามารถเดิน หรือเข้าไปทำความรู้จักกับชุมชนได้อย่างสะดวก ทำให้ง่ายต่อการลงชุมชนโดยไม่เป็นการคุกคามต่อสิทธิส่วนตัวของชาวบ้านหรือชุมชนมากไป อีกทั้งเป็นการลดความแปลกหน้าของทีมนักวิจัย ซึ่งในจุดนี้สามารถสร้างความสัมพันธ์กับคนทั่วไปได้ง่ายกว่า และสร้างความไว้วางใจให้ชุมชนยอมรับในระดับหนึ่ง นอกจากนี้แล้วยังถือเป็นการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับผู้วิจัยที่จะเข้ามาทำงานในพื้นที่ได้ง่ายขึ้น หากคนในชุมชนได้ทราบกันปากต่อปาก และได้บอกเล่ากันต่อ อีกข้อหนึ่งของการเลือกพื้นที่ที่มีลักษณะเปิด ทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นความสัมพันธ์ของผู้คนได้อย่างเป็นธรรมชาติมากที่สุด

3.3.5 การขยายการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการแบบ Snow Ball Effect

ผู้วิจัยสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน และขยายความสัมพันธ์ให้มากกว่านักวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายเพียงอย่างเดียว เมื่อต้องการที่จะรู้รายละเอียดที่ลึกมากขึ้น จะขอคำแนะนำจากคนในชุมชนเอง ว่าประเด็นที่เราสนใจนั้นควรจะไปพูดคุยกับใครเพิ่มเติม ควรไปเวลาไหน การแนะนำกันเป็นทอดๆ สร้างความไว้วางใจให้กับชุมชนต่อนักวิจัยได้มากขึ้น สามารถตรวจสอบความรู้สึของคนในหมู่บ้านได้ว่าคิดอย่างไรกับคนเหล่านั้น สามารถรู้ถึงการยอมรับ สถานะทางการเมืองของคนเหล่านั้นในหมู่บ้านได้ นอกจากนี้แล้วเวลาคนในหมู่บ้านเองเป็นคนพาไปหาคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน กลุ่มเป้าหมายจะให้ความไว้วางใจเรามากขึ้น เพราะมีคนในหมู่บ้านเองเป็นคนแนะนำหรือพามารู้จัก หมายความว่าผ่านการตรวจสอบและไว้วางใจมาแล้วในระดับหนึ่งด้วย

3.3.6 การสังเกตการณ์

ผู้วิจัยจะสังเกตเกี่ยวกับการใช้ชีวิตของผู้คนในชุมชน ลักษณะความเชื่อ การวางบทบาทของแต่ละคน การสนทนา การจับกลุ่มคุยกันเป็นอย่างไร ใครมีอำนาจมากน้อยในชุมชน ใครมีบทบาทมากน้อยในชุมชน ที่ชาวบ้านให้การยอมรับ บทบาทของหญิงชายเป็นอย่างไร มีกลุ่มก้อนของการรวมตัวของชาวบ้านในชุมชนหรือไม่ นอกจากการรวมตัวแบบจัดตั้งของราชการ มีความขัดแย้ง ทะเลาะวิวาทในชุมชนหรือไม่ กลุ่มไหนที่มีอิทธิพลบ้างในชุมชน ใครเสี่ยงคงใครเสี่ยงเบา ความขัดแย้ง เรื่องใดบ้างที่ชาวบ้านสนใจ หรือไม่สนใจ ประเด็นสาธารณะของชุมชนคืออะไร ความรู้สึกของชุมชนที่มีต่อราชการเป็นอย่างไร

ส่วนใหญ่แล้วจะสังเกตดูระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นหลักว่าดำเนินไปอย่างไร ชุมชนขับเคลื่อนไปในทิศทางใด จากแรงผลักดันหรือกระตุ้นจากสิ่งใด บังคับภายในและภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนคืออะไรบ้าง

3.3.7 การประชุมสรุปข้อมูล

หลังจากการลงพื้นที่ ทางทีมวิจัยเชิงกระบวนการจะมีการประชุมกันเพื่อประเมินสถานะข้อมูล และประเมินสถานการณ์ของชุมชนว่าเป็นอย่างไรตามกรอบแนวคิดที่วางไว้ในประเด็นหลักๆ คือ

- 1) องค์ความรู้ของชุมชนคืออะไร ด้านใดบ้าง
- 2) ทศนคติของชุมชนต่อมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น
- 3) แนวทางของชุมชนต่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมว่าเป็นอย่างไร

ทั้งนี้ทางทีมวิจัยจะเน้นดูความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ว่ามีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร ใครมีอำนาจ ใครมีอำนาจมาก น้อย ปัญหาหรือความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคน การรวมกลุ่ม และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ในความสัมพันธ์กับหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นอย่างไรและระหว่างชุมชนกับองค์กรของรัฐ หรือเอกชน

3.3.8 การจัดกิจกรรมเพื่อกำหนดแนวทางโบราณคดีชุมชนและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

จากข้อมูลทั้งหมด ทีมวิจัยจะทำการวิเคราะห์ว่า หากจะขับเคลื่อนในชุมชนที่เลือกมาทำงานนี้จะขับเคลื่อนในส่วนใดก่อน ส่วนใดหลัง ควรจะขับเคลื่อนที่ตัวบุคคลใด หรือกลุ่มใด และจะหาทางแนวทางการสร้างความร่วมมือได้อย่างไร แนวโน้มที่จะได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนที่มีความเกี่ยวข้องนั้นมีมากน้อยเพียงใด ซึ่งต้องดูว่าในชุมชนระบบความสัมพันธ์เป็นอย่างไร การยอมรับจากสมาชิกชุมชน ข้อขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งเป็นอย่างไร จุดแข็งกับจุดอ่อนของชุมชน รวมไปถึงปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้อง ซึ่งโดยหลักจะเน้นไปที่ว่าใครหรือกลุ่มใดที่มีทัศนคติในเชิงบวกเกี่ยวกับแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมโดยชุมชนเอง เพราะจะเป็นพลังหลักในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ให้เป้าหมายสำเร็จได้โดยราบรื่น

ในกรณีนี้ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน โดยหน้าที่และความรับผิดชอบแล้วทำให้มีความรับผิดชอบในการทำงานของชุมชน เป็นหลัก ในขณะที่พระ ผู้สูงอายุ ปราชญ์ท้องถิ่น แกนนำกลุ่มต่างๆ บุคคลเหล่านี้เปรียบเสมือนผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านจะให้ความยอมรับนับถือ จึงให้ความร่วมมือในการทำงานอย่างเต็มที่ ซึ่งทางชุมชนจะให้การยอมรับหรือให้ความร่วมมือเป็นทุนเดิม ซึ่งในแง่ของการทำกระบวนการในชุมชนแล้ว ทางทีมวิจัยมองว่าทำงานกับองค์กรที่มีอยู่แล้วในชุมชนจะขับเคลื่อนได้ง่ายกว่าการสร้างองค์กรขึ้นมาใหม่

3.3.9 การวางแผนกิจกรรมและการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการโบราณคดีชุมชน

ทีมวิจัยเชิงกระบวนการจะคุยกันก่อนภายในทีมเพื่อประเมินสถานการณ์ในชุมชน ตลอดจนประเมินสถานะข้อมูลว่าจัดเก็บสมบูรณ์เพียงพอตามวัตถุประสงค์ของทีม และวางแผนกิจกรรมกระบวนการร่วมกับชาวบ้าน

สิ่งสำคัญ คือ ต้องประเมินสถานการณ์ของชุมชนก่อนว่าสถานะข้อมูลเป็นอย่างไรต้องเก็บในรายละเอียดเพิ่มเติมหรือไม่ ทั้งนี้เพราะกิจกรรมที่จะจัดขึ้นร่วมกับชาวบ้านต้องเป็นการปลูกและสร้างสำนึกร่วมของชาวบ้านต่อโบราณคดีและประวัติศาสตร์เพื่อต่อยอดเรื่องการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมโดยชุมชนเอง

กิจกรรมต่างๆ อาทิ การอบรมเด็ก การสนทนากลุ่ม การประชุม ทีมวิจัยมองว่ากิจกรรมเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ที่จะต้องเป็นแรงกระตุ้นในด้านบวก เป็นการเสริมแรงให้กับโครงการฯ ด้วย เพราะหน้าที่ของกิจกรรมมีเป้าหมายที่มากกว่านั้น ไม่ใช่แค่การทำกิจกรรมเพื่อกิจกรรมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

3.3.10 สังเกตข้อมูลที่จัดเก็บ

ทีมวิจัยเชิงกระบวนการมีเป้าหมายในการสร้างกระบวนการภายในชุมชนให้ขึ้นมามีส่วนร่วมในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนเอง โดยที่มีโครงการฯ เป็นฝ่ายสนับสนุนทางองค์ความรู้หรือด้านเทคนิควิชาการต่างๆ ข้อมูลที่ถูกจัดเก็บเพื่อนำไปสู่แนวทางในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน มีดังนี้

- 1) แบบแผนกระบวนการของการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมโดยท้องถิ่นเป็นอย่างไร
- 2) ความรู้เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนคืออะไร

3) วิธีการส่งผ่านความรู้ (การจัดการความรู้) ที่เกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนคืออะไร

4) ข้อเสนอเชิงนโยบายการอนุรักษ์และความยั่งยืน

4.1) แบบแผนสำหรับชุมชนในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมคือรูปแบบไหน ทำให้เห็นได้อย่างไร

ทั้งนี้ทางทีมวิจัยได้สำรวจข้อมูลที่จะอยู่ในประเด็นต่างๆ โดยภาพรวมของชุมชน ดังนี้

1) การเก็บข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชน ได้แก่

- สภาพภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน
- ลักษณะโครงสร้างของประชากร
- ลักษณะโครงสร้างพื้นฐานทางการศึกษาและสาธารณสุขปกของชุมชน
- ประวัติและความเป็นมาของชุมชน

2) ข้อมูลเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ และการใช้ทรัพยากร: การผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค

- การครอบครองทรัพยากรในการผลิต
- กระบวนการผลิตและผลผลิต
- การแลกเปลี่ยนและการบริโภค
- รายได้/รายจ่ายและหนี้สิน

3) ข้อมูลเกี่ยวกับระบบสังคม และการเมืองในชุมชน

- ครอบครัวและเครือญาติ เช่น รูปแบบครอบครัว ความสัมพันธ์เครือญาติ เป็นต้น
- เพื่อนบ้านและเพื่อน
- กลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มอุปถัมภ์ กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มการเมือง กลุ่มอื่นๆ ที่ทางการเข้ามาจัดตั้ง เป็นต้น
- การศึกษาสถาบันสำคัญๆ ของชุมชน
- การศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในเชิงอำนาจ: ผู้นำ และความขัดแย้งในชุมชน

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชน โดยมีประเด็นที่ศึกษาในเรื่องความคิด ความเชื่อ หรือคำอธิบายเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่คนในชุมชนกล่าวว่าเป็นจริงซึ่งน่าจะครอบคลุมใน 4 ประเด็นใหญ่ คือ

- 1) ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ โดยเฉพาะสิ่งที่น่าสนใจใช้เป็นทรัพยากรในการดำรงชีพ
- 2) ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง
- 3) ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ
- 4) ความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดของสรรพสิ่งทั้งหลาย และชีวิตหลังความตาย

ดังที่กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้ Robert Chamber ได้ให้หลักการเขียนเกี่ยวกับระเบียบวิธีวิจัยแบบเป็นเส้นตรง แต่อธิบายถึงชุดวิธีวิจัยที่นักวิจัยสามารถนำมาใช้เพื่อเก็บข้อมูลและดำเนินการวิจัยได้ ทั้งนี้ ทีมวิจัยเชิงกระบวนการได้ใช้เครื่องมือหรือวิธีวิจัยชุดหนึ่งในการเก็บข้อมูลซึ่งจะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

1) การสำรวจ

ก. **สำรวจพื้นที่ทางกายภาพของหมู่บ้าน** หลังจากสำรวจข้อมูลทางเอกสาร นักวิจัยได้เริ่มลงพื้นที่ การสำรวจหมู่บ้านว่ามีลักษณะทางกายภาพอย่างไรบ้าง อาทิ ร้านค้า วัด อาคารสำคัญ โรงเรียน เป็นต้น การสำรวจพื้นที่ทางกายภาพมีวัตถุประสงค์ที่จะค้นหว่าผู้คนในหมู่บ้านมีจุดศูนย์รวมในหมู่บ้านอยู่ที่ใดบ้าง ที่ใดที่คนใช้เพื่อทำกิจกรรมทางสังคม มีการใช้พื้นที่ทางกายภาพร่วมกันอย่างไร พื้นที่ใดบ้างคือที่สาธารณะของชุมชน

ข. **สำรวจข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับหมู่บ้าน** เพื่อค้นหาคนผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาชาวบ้านว่ามีอะไรบ้าง ผ่านการพูดคุยสนทนาเบื้องต้นกับชาวบ้าน เป็นการหาข้อมูลแบบเลือกกลุ่มตัวอย่างทางการวิจัย โดยผู้วิจัยจะพิจารณาว่าเวลาและโอกาสเอื้ออำนวยหรือไม่ ชาวบ้านพร้อมที่จะพูดคุยหรือไม่ การพูดคุยกับชาวบ้านของผู้วิจัยจึงมีรูปแบบทั้งการพูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2) การสังเกต

ทางทีมวิจัยได้ลงพื้นที่ชุมชนทั้ง 3 ชุมชน ได้แก่ บ้านต่อแพ อำเภอบางบาล บ้านใหม่คอนตัน อำเภอลำลูกเกด และบ้านไร่ อำเภอลำลูกเกด โดยผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) โดยผู้วิจัยเข้าไปสำรวจและสังเกต รวมถึงการจดบันทึก (ซึ่งการจดบันทึกนี้จะต้องจดบันทึกหลังจากการทำงานหรือจากการพูดคุยอาทิ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทั้งในแง่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์ทางการเมือง ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ มุมมองวัฒนธรรม พฤติกรรม ความเชื่อ วิถีชีวิต การมีส่วนร่วมในการร่วมกิจกรรมของชาวบ้านในชุมชนและใช้การสังเกตมีส่วนร่วม (participant observation) โดยที่ผู้วิจัยจะเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น การประชุมประจำเดือนของชุมชน กิจกรรมรณรงค์อาสาประเด็นต่างๆ ของชุมชน เช่น การศึกษาฐาน การพัฒนาชุมชนในวันสำคัญต่างๆ งานกีฬาของชุมชน งานประเพณีตามเทศกาลของชุมชน อาทิ ปอยส่างลอง ปอยเหลินสิบเอ็ดงานลอยกระทงงานสงกรานต์เมืองแปงวันสงกรานต์(ปีใหม่เมือง) ทั้งนี้รวมไปถึงงานของปัจเจกบุคคลด้วยอาทิ งานขึ้นบ้านใหม่งานแต่งงานงานอุปสมบทและงานศพ เป็นต้น

3) การทบทวนงานเอกสารและงานวรรณกรรม

ทางทีมวิจัยจะค้นหาและศึกษาข้อมูลทางเอกสารเกี่ยวกับหมู่บ้านก่อนที่จะเข้าชุมชน และในระหว่างที่ลงชุมชนด้วย เป็นการเตรียมพร้อมในการทำความเข้าใจกับชุมชนในเบื้องต้นและปรับตัวให้เข้ากับผู้คนในพื้นที่ โดยค้นหาข้อมูลทั่วไป ด้านกายภาพของหมู่บ้าน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน อาทิ ที่ตั้ง การเดินทาง สถานที่สำคัญต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานที่สำคัญทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ งานวิจัยต่างๆ หรือบทความที่เกี่ยวกับหมู่บ้าน เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารจากหน่วยงานราชการ เช่น แผนพัฒนา 3 ปีขององค์การบริหารส่วนตำบล แผนพัฒนาของชุมชน หรือจากงานวิจัยด้านวิชาการต่างๆ อีกทั้งค้นหาจากกระบบออนไลน์ ซึ่งจะปรากฏในข้อมูลเชิงท่องเที่ยวและภูมิปัญญา อาทิ www.tumbon.com www.thai-tour.com เป็นต้น

ข้อมูลเอกสาร ถือว่าเป็นข้อมูลที่น่ามาใช้ประโยชน์ได้มาก เพราะมีความพร้อมมูลบางประการ ที่ข้อมูลบุคคลอาจไม่มีทำหรือไม่ครอบคลุมเท่า โดยเฉพาะในเรื่องของตัวเลข และสถิติ แต่นักวิจัยก็ต้องอดทนในการใช้ข้อมูลเหล่านี้ เพราะมักเสียเวลาในการตรวจสอบและการวิเคราะห์ตีความ ซึ่งโดยปกติข้อมูลเหล่านี้มีประโยชน์ในการให้ร่องรอยหรือเพื่อสืบสาวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และให้รายละเอียดเกี่ยวกับค่านิยม ความรู้สึก ความเชื่อ อุดมการณ์ ตลอดจนการให้ความหมายแก่สิ่งต่างๆ ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลและมีข้อมูลบางอย่างที่ไม่อาจหาได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต เช่น การหาข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องในอดีต หรือมีข้อมูลที่พร้อมแก่การนำไปใช้ เช่น ข้อมูลทางด้านประชากรเกี่ยวกับจำนวนคนเกิด คนตาย หรือประชากรจำแนกตามเพศและวัย เป็นต้น

4) การสัมภาษณ์ (interview)

ช่วงที่ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูล และต้องการเก็บข้อมูลที่ค่อนข้างเจาะลึกและละเอียดมากขึ้น ทางทีมวิจัยเองได้พูดคุยกันก่อนทุกครั้งว่าจะทำอย่างไร จะใช้เครื่องมืออะไรต่อไปในการเก็บข้อมูลที่มีความเฉพาะมากขึ้น เมื่อปรึกษากันแล้วทางทีมวิจัยเห็นว่าการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง นั้นจะทำให้ได้ข้อมูลมากขึ้น แต่ทั้งนี้ทางทีมวิจัยได้ปรึกษาเรื่องการกำหนดเป้าหมายในการสัมภาษณ์ ผู้รอบรู้หลักคนนั้นคือใคร (key informant) ผู้ซึ่งเป็นคนที่รู้เรื่องราวในหัวข้อที่ทำวิจัยเป็นอย่างดีเพื่อจะได้เป็นข้อมูลใช้ในการตรวจสอบข้อมูลที่ได้รับการสังเกต อีกทั้งเป็นการเสริมข้อมูลที่ไม่สามารถหาได้จากการสังเกต

ทั้ง 3 หมู่บ้านนั้น ผู้วิจัยได้ใช้สัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interviews) และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้คำถามในการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยกำหนดประเด็นการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า ทั้งนี้อาจมีการปรับเปลี่ยนและยืดหยุ่นไปตามสถานการณ์ของแต่ละชุมชนด้วย ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป้าหมายในการสัมภาษณ์ของแต่ละชุมชน จะเป็นผู้รู้เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา ประชาชนชุมชน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

5) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

ทางทีมวิจัยเชิงกระบวนการได้เลือกเครื่องมือการสนทนากลุ่ม ในการเก็บข้อมูลด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น นอกจากข้อมูลที่ได้ละเอียดมากขึ้นแล้ว ยังเป็นการตรวจสอบข้อมูลของคนในชุมชนอีกด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยหวังผลต่อกิจกรรมการสนทนากลุ่มมากกว่าเป็นการเก็บข้อมูล เพราะกิจกรรมการพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น หรือร่วมกันอภิปรายของคนหลายคน จะส่งผลต่อจิตสำนึกหรือความนึกคิดของคนที่เกี่ยวข้องไม่มากนักน้อย ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ในการทำงานต่อไปในพื้นที่

อีกทั้งการเลือกของทีมวิจัยที่จะเข้าไปทำกิจกรรมสนทนากลุ่มนั้น ได้วิเคราะห์ถึงแนวโน้มของการขับเคลื่อนของจังหวัดก้าวต่อไปของการทำงานด้วย ซึ่งจากชุมชนบ้านต่อแพ ทางทีมวิจัยได้เลือกที่จะจัดสนทนากลุ่มของอสม. เพราะจากการวิเคราะห์แล้วพบว่ากลุ่มอสม. เป็นกลุ่มหนึ่งที่มีความสำคัญในการพัฒนาชุมชนบ้านต่อแพ อีกทั้งสมาชิกของอสม. นั้นหลายคนมีบทบาทอยู่ในกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชนอีกด้วย

3.4 พลวัตในชุมชน

ชุมชนหนึ่งๆ ประกอบด้วยความหลากหลายของผู้คนและวัฒนธรรม อีกทั้งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การที่ทีมวิจัยโครงการฯ ได้เข้าไปในชุมชน จึงนับว่าเป็นปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการขับเคลื่อนของชุมชน ซึ่งทีมวิจัยจำเป็นต้องให้ความสำคัญในการศึกษาพื้นที่ก่อนและหลังเข้ามาของโครงการฯ ด้วย อีกทั้งปรากฏการณ์ของชุมชนนั้นมีความเคลื่อนไหวตลอดเวลาเพราะภายในชุมชนมีความสัมพันธ์ของคน ระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ที่ถือว่าเป็นปัจจัยภายใน

ในขณะเดียวกันทางชุมชนยังได้มีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นกับองค์กรอื่นของหน่วยงานภาครัฐ เช่น อบต. เทศบาล สถาบันการศึกษาหรือสถาบันทางศาสนา เป็นต้น จากการที่นักวิจัยได้ลงพื้นที่ทำงานในชุมชนแล้วพบว่าในชุมชนมีปัจจัยภายในปัจจัยภายนอกเข้ามาตลอด ทำให้ชุมชนต้องปรับตัว และขับเคลื่อนโดยตลอด กรณีของบ้านต่อแพนั้น ถือว่าเป็นชุมชนที่กำลังอยู่ในกระแสของการท่องเที่ยวอำเภอขุนยวม วัดต่อแพเป็นวัดที่มีชื่อเสียง นักท่องเที่ยวต่างเดินทางมาไม่ขาดสายบวกกับวัฒนธรรมไทใหญ่ของชุมชนบ้านต่อแพที่มีเอกลักษณ์จึงนับว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่เด่นของบ้านต่อแพ จึงไม่น่าแปลกที่หลายองค์กรของภาครัฐต่างให้ความสนใจกับพื้นที่นี้ อาทิ วิทยาลัยชุมชนศูนย์การศึกษา อ. ขุนยวม (วชช. ขุนยวม) ที่ได้เข้ามาทำงานด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT) กับชุมชนบ้านต่อแพ ในขณะที่ชุมชนต่อแพได้เลือกที่จะทำงานเรื่องของการทำแผนพัฒนาชุมชนสัมพันธ์ของชุมชนร่วมกับโครงการฯ ซึ่งทำให้เห็นว่าชุมชนบ้านต่อแพนั้นมีความสามารถในการปรับตัวและใช้ปัจจัยจากภายนอกเข้ามาส่งเสริมแนวทางการพัฒนาของชุมชนตนเองจากปรากฏการณ์นี้ทำให้นักวิจัย ต้องวางจังหวะก้าวของนักวิจัยเอง และกระบวนการของชุมชนก็มีการปรับตัวในการเชื่อมภาคีเพื่อให้ลุล่วงในการทำงาน

3.5 สรุป

การเข้าพื้นที่ชุมชนเพื่อทำงานเชิงกระบวนการนั้น เป็นการทำงานที่ละเอียด และลงลึกในชุมชนและต้องละเอียดในทุกขั้นตอน เพราะไปเกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ของทุกชีวิตในหมู่บ้าน ก่อนและหลังที่ทีมวิจัยเข้าไปพื้นที่ จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง จึงเป็นเรื่องที่ต้องวางแผน กำหนดบทบาทของตัวผู้วิจัยให้ชัดเจนก่อนจะลงพื้นที่ทำงาน ทั้งนี้ต้องมีกรอบวัตถุ ประสงค์ของการทำงานให้แน่ชัดเป็นธงในใจ

สิ่งสำคัญคือ การมองสังคมและวัฒนธรรมให้เป็นภาพรวมไม่แยกออกเป็นส่วนย่อย จะทำให้สามารถมองเห็นรูปลักษณะของแต่ละวัฒนธรรมได้อย่างชัดเจน บวกกับการเข้าไปอาศัยอยู่ร่วมกับคนในสังคม ในชุมชนที่ต้องการศึกษาเป็นระยะเวลานานพอที่จะสามารถเข้าใจวัฒนธรรมของคนในสังคมนั้นอย่างแท้จริง จึงจะสามารถเก็บรวบรวมรายละเอียดของข้อมูลได้อย่างสมบูรณ์และถูกต้องแม่นยำ

ทั้งนี้ผู้วิจัยจะต้องมองหาความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยต่างๆ ภายในกลุ่มที่ศึกษาเมื่อต้อง การวิเคราะห์ อีกทั้งหลีกเลี่ยงการตัดสินใจว่าสังคมหรือกลุ่มที่กำลังศึกษาอยู่นั้นถูกต้องหรือผิดโดยใช้ค่านิยมของผู้วิจัยกำหนด ประกอบกับหลีกเลี่ยงการใช้อคติ ทั้งนี้เพื่อจะได้สังเกตเหตุการณ์อย่างต่อเนื่องและเป็นจริง ซึ่งผู้วิจัยต้องมองปรากฏการณ์ตามบริบทหรือภายใต้สภาวะแวดล้อมของสังคม/กลุ่มที่กำลังศึกษา ข้อมูลที่ได้รับจะเป็นตัวแทนของสภาพที่เป็นจริงมิใช่ได้รับการปรุงแต่ง

ส่วนใหญ่แล้ว ทั้ง 3 ชุมชนนั้นมีรูปแบบในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างไม่เป็นทางการอยู่แล้ว การรับรู้ในเรื่องโบราณคดีและประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นเรื่องใหม่ที่ชุมชนเปิดการเรียนรู้ร่วมกันกับทางโครงการฯ

การทำงานของทีมวิจัยเชิงกระบวนการ มีเป้าหมายที่จะทำกระบวนการชุมชน คือ สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งทางโครงการฯจะสนับสนุนทางด้านองค์ความรู้ หรือเชิงเทคนิคด้านวิชาการต่างๆ ทางทีมวิจัยจึงได้เน้นการลงพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนโดยผ่านการพูดคุยเกี่ยวกับทัศนคติของชุมชนที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนเอง องค์ความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวโน้มความเป็นไปได้ของการกำหนดแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเอง โดยเน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมกับทางโครงการฯ เป็นสำคัญ โดยการตัดสินใจของชุมชนเอง ไม่ใช่รูปแบบจากราชการ กรณีของบ้านใหม่คอนตันนั้นเห็นได้ชัดว่าชุมชนได้เลือกที่จะดูแลและพัฒนาไปจนน้ำร้อนบ้านเมืองแปงในรูปแบบเชิงอนุรักษ์ มากกว่าที่จะพัฒนาในเชิงการท่องเที่ยวตามกระแสของการท่องเที่ยวในอำเภอปาย แม้ว่าไปจนน้ำร้อนเมืองแปงจะถือได้ว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติ เป็นทุนทางสิ่งแวดล้อมและมีความสำคัญในด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่มากกว่า 2,000 ปี ที่สามารถพัฒนาต่อไปได้ในเชิงธุรกิจการท่องเที่ยว

การจัดกิจกรรมสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ การจัดกิจกรรมอบรมเด็กๆ ในเรื่องของการสานต่อภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมไปถึงการประจักษ์ร่วมกับเวทีของชุมชน สิ่งเหล่านี้ทางทีมวิจัยได้วางแผนให้กิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนผลักดัน และกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวในชุมชนให้มากขึ้น ทางทีมวิจัยไม่ได้มองว่า กิจกรรมเพื่อกิจกรรม แต่มองว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นตัวเชื่อมของชุมชนและโครงการฯ เป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทางโครงการฯ ได้เรียนรู้วิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวบ้าน ในขณะที่ด้วยกันชุมชนได้เรียนรู้วิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เพิ่มขึ้น

โดยภาพรวมแล้ว ทีมวิจัยเชิงกระบวนการได้ทำงานใน 3 พื้นที่ชุมชน ซึ่งมีความหลากหลาย ทางวัฒนธรรมของผู้คน ทำให้เกิดการเรียนรู้และปรับตัวอย่างมากต่อกลไกการทำงานของทีม บางครั้งผู้วิจัยจำเป็นต้องรวมกิจกรรมหลายกิจกรรมไว้ดำเนินการในคาบเวลาที่ใกล้เคียงกัน หรือเป็นความต้องการของชุมชนเองที่อยากจะกระชับขั้นตอนของการดำเนินงานวิจัย เพื่อมิให้กระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น การเลือกเวลาประชุมของชุมชน จะนัดในช่วงเย็นของวันหลังจากทำงานแล้ว ดังนั้นขั้นตอนการดำเนินการวิจัยจะสั้นหรือยาว มีรายละเอียดมากหรือน้อยเพียงใดจึงอาจจะไม่ใช่เรื่องใหญ่ หากแต่การมุ่งตอบสนองความต้องการและข้อจำกัดของชุมชนว่า อยากจะพัฒนาไปในทิศทางใด รวมถึงการทำให้ชุมชนได้มองเห็นปัญหาหรือศักยภาพของตนเอง เกิดความต้องการและมุ่งมั่นที่จะมีส่วนร่วมทั้งในการทำงานร่วมกัน หรือการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันและการนำผลของการวิจัยไปใช้เพื่อปรับปรุงชุมชนให้ดีขึ้น นับเป็นเรื่องที่สำคัญ

บทที่ 4

ความรู้และการจัดการความรู้โบราณคดี และประวัติศาสตร์ชุมชน

ร่วมเขียน โดยไศยภานนท์ ลลิตา ยาวังเสน
หฤทัย บัวเขียว มุกดา ไล้พิรุณ และเสาวลักษณ์ เขียนนอก

ในบทที่ 2-3 ได้กล่าวถึงกรอบแนวคิดและระเบียบวิธีวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมแล้ว ในบทที่ 4 และ 5 เป็นการนำเสนอผลการวิจัย ซึ่งในบทที่ 4 เป็นการนำเสนอความรู้และการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

ทีมกระบวนการวิจัยเชิงกระบวนการ มีสมมติฐานว่า “ชุมชนแต่ละชุมชนน่าจะมีความรู้และการจัดการความรู้เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนอยู่แล้ว ดังนั้น การสืบค้นข้อมูลของทีมจึงได้กำหนดคำถามสำคัญ 2 ข้อ ในการสืบค้นข้อมูลและทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ได้แก่

- 1) แบบแผนกระบวนการของการจัดการความรู้โดยท้องถิ่นเป็นอย่างไร
 - ความรู้เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนมีหรือไม่
 - วิธีการส่งผ่านความรู้ (การจัดการความรู้) ของชุมชนคืออะไร
- 2) ข้อเสนอเชิงนโยบายการอนุรักษ์และความยั่งยืนควรเป็นอย่างไร
 - แบบแผนสำหรับชุมชนในการจัดการความรู้คือรูปแบบไหน ทำให้เห็นได้อย่างไร

ในบทที่ 2 นี้ จะนำเสนอข้อค้นพบในประเด็นของแบบแผนการจัดการความรู้ของท้องถิ่น จากการสืบค้นข้อมูลของทั้ง 3 ชุมชนกรณีศึกษา คือ 1) บ้านใหม่ดอนตัน อำเภอลำทะเมนชัย 2) บ้านไร่ อำเภอลำทะเมนชัย และ 3) บ้านต่อแพอำเภอลำทะเมนชัย ผ่านการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ การจัดกิจกรรมต่างๆ และเรื่องแบบแผนในการจัดการความรู้เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน มีรายละเอียด ดังนี้

4.1 ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

จากการศึกษาข้อมูลในชุมชนกรณีศึกษา พบว่าชาวบ้านในทุกชุมชนมีความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่แล้ว จากการพูดคุยกับชาวบ้านหลากหลายกลุ่มเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน พบว่าชาวบ้านให้ความหมายของความรู้เรื่องโบราณคดีว่าเป็นเรื่องของคน สิ่งของ และสถานที่ต่างๆ ในอดีต เรื่องของสิ่งของหรือสถานที่เก่าแก่ หากถามชาวบ้านถึงแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ และโบราณสถานของชุมชน พบว่าชาวบ้านให้คำตอบที่เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาของคนส่วนใหญ่ในชุมชนกรณีศึกษา ทั้ง 3 แห่ง เคารพ นับถือ เช่น วัดร้าง วัดเก่าแก่ พระพุทธรูปเก่าแก่ โบราณวัตถุที่พบตามวัดร้าง ตำราโบราณที่เกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ เครื่องมือเครื่องใช้เก่าแก่ที่คนในชุมชนเคยใช้ในสมัยก่อน เป็นต้น

ส่วนในเรื่องประวัติศาสตร์นั้น ชาวบ้านมองว่าเป็นเรื่องความเป็นมาของคน ชุมชน ไปจนถึงระดับประเทศ เช่น ประวัติศาสตร์ชาติ หรือประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้น ชาวบ้านมองว่าประวัติศาสตร์ของชุมชน ได้แก่ การย้ายมาตั้งรกรากบนพื้นที่ชุมชนในปัจจุบัน ประวัติการสร้างวัดประจำหมู่บ้าน ความเป็นมาในการสร้างสาธารณูปโภค เช่น ถนน น้ำประปา ตลอดจนสถาบันต่างๆ เช่น โรงเรียน สถานีอนามัย ที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของชุมชน และยังรวมไปถึงว่าใครเคยสร้างความเจริญอะไรไว้ให้ชุมชนบ้าง ใครเคยทำผิดข้อห้ามหรือละเมิด “จิต” ของชุมชน แล้วเกิดผลอย่างไรตามมา และมีการแก้ปัญหาอย่างไรด้วย และยังมีเรื่องของการริเริ่ม รื้อฟื้น หรือเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วย

ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ยัง “มีชีวิต” กล่าวคือ ยังถูกเล่าขาน ถูกปฏิบัติ และสืบทอดกันต่อมา นั่นเป็นเรื่องราวที่เป็นเรื่องของคนเก่าแก่ สถานที่เก่าแก่ หรือคนเก่าแก่ มักจะเป็นความรู้ที่ยังมีผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชนเป็นคนที่สร้างและส่งต่อความรู้เหล่านั้นให้สืบทอดไปเรื่อยๆ ประกอบกับยังได้รับความยอมรับและปฏิบัติสืบทอดต่อกันไปโดยชาวบ้านในชุมชนด้วย มักเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยความรู้ที่เชื่อมโยงคนกับคน เชื่อมโยงคนกับพื้นที่ ซึ่งในที่นี้หมายถึงรวมถึงทรัพยากรภายในพื้นที่นั้นๆ ด้วย เป็นความรู้ที่ทำให้ชุมชนอยู่ในความสงบเรียบร้อย เป็น “ปกติ” ส่วนใหญ่แล้วความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ชาวบ้านนึกถึงหรือยังใช้ความรู้ต่างๆ อยู่ จึงมักเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ความเชื่อ เพราะด้วยตัวของศาสนาและความเชื่อนั้นเป็นสถาบันที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกัน เป็นพื้นฐานในการกำหนดกฎ กติกา ในการอยู่ร่วมกันของชุมชน ใครควรเคารพเชื่อฟังใคร ใครควรมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ และการแบ่งปันทรัพยากรของชุมชนให้กับทุกคนภายในและภายนอกชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยุติธรรม

จึงไม่น่าแปลกใจที่ความรู้ในชุดที่โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 จะไม่ได้ถูกชาวบ้านหยิบไปใช้บ่อยครั้งหรือแทบจะไม่หยิบไปใช้เลยด้วยซ้ำในบางพื้นที่ เช่น บ้านใหม่คอนตัน เพราะในการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ผูกพันอยู่กับวิถีการเกษตร พุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องผีนั้น เป็นวิถีชีวิตที่แทบจะไม่มีเรื่องใดที่เชื่อมโยงไปได้ถึงโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์หรือประวัติศาสตร์ของชุมชนในช่วงระยะเวลาที่ไกลไปกว่าช่วงอายุคนที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่หรือเชื่อมโยงไปถึงพื้นที่ที่ชาวบ้านไม่เคยรู้จัก ไม่สามารถจินตนาการถึงได้ พื้นที่ที่หยิบความรู้ชุดที่สร้างขึ้นโดยกระบวนการสร้างความรู้ของนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์วิชาชีพ คือ พื้นที่ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอก เช่น พื้นที่ที่ทำการกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว ได้แก่ บ้านต่อแพและบ้านไร่

อย่างไรก็ตามความรู้ที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ศึกษาค้นคว้าและส่งต่อให้ชุมชน มีส่วนทำให้ชุมชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนของตนกว้างขวางมากขึ้นกว่าเดิม อย่างน้อยที่สุด คือ มองเห็นว่า “คนนอก” มีความรู้เกี่ยวกับชุมชนตนเองอย่างไร อย่างกรณีบ้านใหม่คอนตัน ซึ่งไม่ได้มีการนำเอาความรู้จากการศึกษาของโครงการฯ ไปใช้แต่ก็เข้าใจถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษาของโครงการ และเล็งเห็นว่าความรู้ชุดนี้จะเป็นอีกชุดที่ช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนบ้านใหม่คอนตันมากไปกว่าส่วนที่ชาวบ้านรู้จักอยู่แล้ว ผู้ใหญ่บ้านจึงต้องการให้โครงการฯ ส่งมอบเอกสารความรู้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีไปงำนรื้อนเมืองแปงให้กับชุมชน และสนใจเข้าร่วมกิจกรรมฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของโครงการฯ

ในการฝึกอบรมครั้งนี้ได้ให้ตัวแทนชุมชนทั้ง 3 พื้นที่ได้นำเสนอมรดกทางวัฒนธรรม อันหมายรวมถึงความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนออกมา ตัวแทนชาวบ้านได้นำเสนอโดยรวมเอาแหล่งโบราณคดีที่โครงการศึกษาค้นคว้าในพื้นที่ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง ในพื้นที่บ้านใหม่คอนตัน อำเภอยาย และ เส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2 ในพื้นที่บ้านต่อแพ อำเภอยายวม ไว้ในมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนด้วย นอกจากนี้การทำงานของโครงการฯ กับชุมชนได้ขยายความเข้าใจเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนให้กว้างขึ้นกว่าเฉพาะสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเท่านั้น แต่หมายรวมถึงของเก่าแก่หรือเรื่องประวัติศาสตร์ส่วนบุคคลของแต่ละคน ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักว่าสิ่งที่ใช้ในชีวิตประจำวันที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามเวลานั้น เป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยบอกถึงวิถีชีวิตในอดีตของชุมชนได้ ในส่วนนี้สังเกตจากการที่ชุมชนทั้ง 3 พื้นที่เห็นความสำคัญของการเก็บรักษาของใช้เก่าๆ ที่ปัจจุบันไม่ได้ใช้กันอีกต่อไป รวมไปถึงเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งของเหล่านั้น เช่น ในบ้านไร่ ชาวบ้านบางคนเคยพูดกับนักวิจัยว่าเสียดาย “ลู” แม้ไม่ได้ใช้แล้วแต่เห็นความสำคัญว่า อยากเก็บเอาไว้ให้ลูกหลานดูว่าสมัยก่อนรุ่นปู่ย่าตายายทำกันอย่างไรหรือที่บ้านใหม่คอนตัน จากที่ไม่คิดเก็บโบราณวัตถุจากการขุดค้นเอาไว้เอง ตลอดจนไม่ได้สนใจเกี่ยวกับการบันทึกประวัติศาสตร์และการเก็บรักษาของเก่าแก่ของชุมชนไว้สัก เมื่อได้รับรู้ความรู้จากโครงการฯ บ่อยครั้งเข้า รวมทั้งการเข้าร่วมกิจกรรมฝึกอบรมได้มีการวางแผนที่จะจัดการเก็บรักษาโบราณวัตถุ ของใช้เก่าๆ ของชาวบ้านที่ปัจจุบันเลิกใช้ไปแล้ว ตลอดจนบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของชุมชนเพื่อให้ลูกหลานได้ศึกษาต่อไปในวันข้างหน้า ส่วนบ้านต่อแพนั้นคล้ายกับบ้านไร่ คือ ต้องการเก็บรักษาของใช้ในครัวเรือนที่เก่าๆ และ ไม่ได้ใช้แล้วในปัจจุบันเอาไว้ให้ลูกหลานศึกษา

แม้ในเชิงความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่สร้างขึ้นโดยโครงการฯ จะไม่ใช่สิ่งที่ชุมชนหยิบไปใช้ได้มากเท่ากับชุดความรู้ฯ ของชุมชนเอง แต่ความรู้ฯ ของโครงการฯ ที่ได้ถูกนำเสนอต่อชาวบ้านก็เป็นความรู้ที่อยู่บนฐานความตระหนักถึงคุณค่าของโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ในแง่ของการอธิบายความเป็นชุมชนนั้นๆ ที่เชื่อมโยงจากอดีตสู่ปัจจุบัน สมควรที่จะได้รับการอนุรักษ์ เพื่อส่งต่อสู่ลูกหลาน ซึ่งทัศนคติดังกล่าวน่าจะเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้กลไกในการจัดการความรู้ชุมชนสามารถที่จะจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

4.2 วิธีการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

ในการจัดการความรู้ฯ นั้น สิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ขึ้นได้คือกลไกทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังนั้นในประเด็นวิธีการจัดการความรู้ฯ ของชุมชน จะนำเสนอใน 2 ประเด็น ประเด็นแรกคือประเด็นในเรื่องวิธีการ และประเด็นกลไกในการจัดการความรู้ฯ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

4.2.1 วิธีการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

จากการศึกษาพบว่าทุกชุมชนกรณีศึกษามีการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนอยู่แล้ว ส่วนใหญ่กระทำแบบไม่เป็นทางการ มีรูปแบบ ดังนี้

- 1) การบอกเล่า เช่น การบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่สู่คนรุ่นหลัง จากพ่อแม่สู่ลูก
- 2) การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การบันทึกในสมุดพับลักษณะคล้ายสมุดใบลานที่เรียกว่า บั๊ปสา (ไทใหญ่) บั๊ปกะดิน (เมือง) บันทึกส่วนตัว บันทึกของหมู่บ้าน
- 3) การปฏิบัติ/เข้าร่วมประเพณีและกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เข้าร่วมเองและส่งเสริมให้ผู้อื่นเข้าร่วม

- 4) การสร้างเรื่องราว เช่น ชิด นิตาน
- 5) การส่งผ่านความรู้ผ่านระบบโรงเรียน โดยโรงเรียนให้ปราชญ์ชุมชนเข้าไปสอนในโรงเรียน หรือนำองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนมาทำเป็นหลักสูตรเพื่อสอนนักเรียน เป็นต้น

4.2.2 กลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์

กลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่พบว่ามีอยู่แล้ว ส่วนใหญ่เป็นกลไกภายในชุมชน เช่น ปราชญ์ชุมชน ผู้นำทางศาสนาที่เป็นทางการ เป็นต้น ส่วนกลไกภายนอกชุมชนที่มีบทบาทในการจัดการความรู้ของชุมชนเช่นกัน เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กลไกที่โครงการฯ รวบรวมไว้ในตารางที่ 4.1 นี้ คือ กลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนก่อนที่โครงการฯ จะเข้ามาเป็นอีกกลไกหนึ่งที่จะขับเคลื่อนการจัดการความรู้ในชุมชน มีรายละเอียด ดังนี้

4.2.2.1 กลไกภายในชุมชน

ตารางที่ 4.1 ตารางแสดงกลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน (กลไกภายในชุมชน)

ชุมชน	กลไกภายในชุมชน	วิธีการส่งผ่านความรู้
บ้านใหม่คอนตัน ต. เมืองแปง อ. ปาย	ครอบครัว (พ่อแม่, ปู่ย่า ตายาย, ญาติพี่น้อง)	- บอกเล่าให้ลูกหลานฟัง - ถ่ายทอดเรื่องเล่า/ชีวิต จากรุ่นสู่รุ่น - แต่งกาย/ประพฤติตัวเป็นแบบอย่าง - ปฏิบัติ/จัดพิธีกรรม - สนับสนุนลูกหลานให้เข้าร่วมกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมทั้งที่จัดโดยกลไกภายในและกลไกภายนอกชุมชน
	สมาชิกชุมชน (เพื่อนบ้าน, ผู้เข้าร่วม ในพื้นที่ชุมชน เดียวกัน)	- มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเพื่อสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จัดโดยกลไกภายในและกลไกภายนอกชุมชน - ตรวจสอบว่ามีใครกระทำความผิดประเพณีหรือขัดอันส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนภายในชุมชน
	ผู้นำการปกครองที่เป็นทางการของชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน สมาชิก อบต. ของชุมชน รวมถึงผู้มี ตำแหน่งทางการเมือง ระดับท้องถิ่น และ แกนนำกิจกรรมระดับ ชุมชนของหมู่บ้าน)	- เป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม/ประเพณีต่างๆ - ตรวจสอบและจัดการในกรณีที่มีผู้กระทำความผิดประเพณีหรือขัดอันส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนภายในชุมชน - ประสานกับกลไกภายนอกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน - เป็นตัวแทนชุมชนในการเรียนรู้ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนที่กลไกภายนอกแสวงหาและสังเคราะห์มา - นำความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนไปใช้ประโยชน์ ทั้งเพื่อการถ่ายทอดและในเชิงนโยบาย

ชุมชน	กลไกภายในชุมชน	วิธีการส่งผ่านความรู้
	ปราชญ์ชุมชน (หมอเมือง, ผู้อาวุโส, กลุ่มผู้มาตั้ง รกรากในพื้นที่เป็น กลุ่มแรกๆ)	- เป็นผู้รู้ และเป็นผู้จัดการความรู้ โบราณวัตถุ ตลอดจนแหล่งเรียนรู้ที่ตนเองมี รวมถึงของชุมชนด้วย - เป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม/ประเพณีของชุมชน - ถ่ายทอดความรู้ของชุมชนสู่ลูกหลานและบุคคล ภายนอก - ร่วมกับกลไกภายนอกในการถ่ายทอดความรู้ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน
	ผู้นำทางศาสนา (พระ)	- ให้ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชุมชน โดยใช้วัดและวันสำคัญทางศาสนาในการถ่ายทอดองค์ความรู้ของตน ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องพระพุทธศาสนา - สนับสนุนทรัพยากรในการทำกิจกรรมเพื่อสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ทั้งที่จัดโดยกลไกภายในชุมชนและกลไกภายนอกชุมชน - เป็นที่ปรึกษาให้ชุมชนในการจัดกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี
บ้านไร่ ค. สบป่อง อ. ปางมะผ้า	ครอบครัว (พ่อแม่, ปู่ย่าตายาย ,ญาติพี่น้อง)	- เล่าให้ลูกหลานฟัง - ห้ามไม่ให้ทำในสิ่งที่ผิด - แต่งกาย/ประพฤติตัวเป็นแบบอย่าง - พาลูกหลานไปร่วมพิธีกรรม - สนับสนุนลูกหลานให้เข้าร่วมกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมทั้งที่จัดโดยกลไกภายในและกลไกภายนอกชุมชน
	สมาชิกชุมชน (เพื่อนบ้าน, ผู้อยู่ร่วม ในพื้นที่ชุมชน เดียวกัน)	- มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเพื่อสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จัดโดยกลไกภายในและกลไกภายนอกชุมชน - ตรวจสอบว่ามีใครกระทำความผิดประเพณีหรือผิดอันส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนภายในชุมชน
	ปราชญ์ชุมชน (หมอเมือง, ผู้อาวุโส, กลุ่มผู้มาตั้ง รกรากในพื้นที่เป็น กลุ่มแรกๆ)	- เป็นผู้รู้ และเป็นผู้จัดการความรู้ โบราณวัตถุ ตลอดจนแหล่งเรียนรู้ที่ตนเองมี รวมถึงของชุมชนด้วย - เป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม/ประเพณีของชุมชน - ถ่ายทอดความรู้ของชุมชนสู่ลูกหลานและบุคคล ภายนอก - ร่วมกับกลไกภายนอกในการถ่ายทอดความรู้ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน
	ผู้นำการปกครองที่ เป็นทางการของ ชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน, กรรมการหมู่บ้าน, สมาชิก อบต. ของ ชุมชน รวมถึงผู้มีตำแหน่ง ทางการเมืองระดับ ท้องถิ่น และแกนนำ กิจกรรมระดับชุมชน	- เป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม/ประเพณีต่างๆ - ตรวจสอบและจัดการในกรณีที่มีผู้กระทำความผิดประเพณีหรือผิดอันส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนภายในชุมชน - ประสานกับกลไกภายนอกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน - เป็นตัวแทนชุมชนในการเรียนรู้ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ที่กลไกภายนอกแสวงหาและสังเคราะห์มา - นำความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนไปใช้ประโยชน์ ทั้งเพื่อการถ่ายทอดและในเชิงนโยบาย

ชุมชน	กลไกภายในชุมชน	วิธีการส่งผ่านความรู้
	ของหมู่บ้าน)	
	แกนนำกลุ่มชาติพันธุ์ (บ้านไร่มีหลายกลุ่ม ชาติพันธุ์ ดังนั้นแต่ละกลุ่มจะมีการถ่ายทอดองค์ความรู้เฉพาะของชาติพันธุ์ตนเอง โดยเฉพาะกลุ่มม้ง)	- ถ่ายทอดความรู้เฉพาะเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของตนเองสู่ลูกหลานของชาติพันธุ์ตน ตลอดจนบุคคลชาติพันธุ์อื่นให้ได้รับรู้ - เป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตตามความเชื่อของชาติพันธุ์ ตลอดจนการเลือกหรือไม่เลือกเข้าร่วมหรือรับเอาองค์ความรู้อื่นๆ ที่ไม่ใช่ของเผ่าตน - ประสานงานกับกลไกภายในชุมชนและภายนอกชุมชนในการจัดกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี
	โรงเรียน (โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า บ้านไร่)	- รวบรวมและถ่ายทอดความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี โบราณคดี และประวัติศาสตร์เกี่ยวกับชุมชนผ่านระบบโรงเรียนให้แก่เยาวชนในพื้นที่ - ประสานกับกลไกภายในและภายนอกในการจัดกิจกรรมการถ่ายทอดและสืบสานวัฒนธรรมประเพณี และมรดกทางวัฒนธรรมอื่นๆ
บ้านต่อแพ ต.แม่เงา อ. ขุนยวม	ครอบครัว (พ่อแม่, ปู่ย่าตายาย, ญาติพี่น้อง)	- เล่าให้ลูกหลานฟัง - ห้ามไม่ให้ทำในสิ่งที่ผิด - แต่งกาย/ประพฤติตัวเป็นแบบอย่าง - พาลูกหลานไปร่วมพิธีกรรม - สนับสนุนลูกหลานให้เข้าร่วมกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมทั้งที่จัดโดยกลไกภายในและกลไกภายนอกชุมชน
	สมาชิกชุมชน (เพื่อนบ้าน, ผู้เข้าร่วมในพื้นที่ชุมชนเดียวกัน)	- มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเพื่อสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จัดโดยกลไกภายในและกลไกภายนอกชุมชน - ตรวจสอบว่ามีใครกระทำความผิดประเพณีหรือผิดอันส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนภายในชุมชน
	ผู้นำการปกครองอย่างเป็นทางการของชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน, กรรมการหมู่บ้าน, สมาชิก อบต. ของชุมชน รวมถึงผู้มีตำแหน่งทางการเมืองระดับท้องถิ่น และแกนนำกิจกรรมระดับชุมชนของหมู่บ้าน)	- เป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม/ประเพณีต่างๆ - ตรวจสอบและจัดการในกรณีที่มีผู้กระทำความผิดประเพณีหรือผิดอันส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนภายในชุมชน - ประสานกับกลไกภายนอกในการจัดการความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน - เป็นตัวแทนชุมชนในการเรียนรู้ความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนที่กลไกภายนอกแสวงหาและสังเคราะห์มา - นำความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนไปใช้ประโยชน์ ทั้งเพื่อการถ่ายทอดและในเชิงนโยบาย

ชุมชน	กลไกภายในชุมชน	วิธีการส่งผ่านความรู้
	ปราชญ์ชุมชน (หมอเมือง, ผู้อาวุโส, กลุ่มผู้มาตั้งรกรากใน พื้นที่เป็นกลุ่มแรกๆ)	- เป็นผู้รู้ และเป็นผู้จัดการความรู้ โบราณวัตถุ ตลอดจนแหล่งเรียนรู้ที่ตนเองมี รวมถึงของชุมชนด้วย - เป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม/ประเพณีของชุมชน - ถ่ายทอดความรู้ของชุมชนสู่ลูกหลานและบุคคล ภายนอก - ร่วมกับกลไกภายนอกในการถ่ายทอดความรู้ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน
บ้านดอแพ ต. แม่เงา อ. ขุนยวม	ผู้นำทางศาสนา (พระ)	- ให้ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชุมชน โดยใช้วัดและวันสำคัญทางศาสนาในการถ่ายทอดความรู้ของตน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องพระพุทธศาสนา - สนับสนุนทรัพยากรในการทำกิจกรรมเพื่อสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ทั้งที่จัดโดยกลไกภายในชุมชนและกลไกภายนอกชุมชน - เป็นที่ปรึกษาให้ชุมชนในการจัดกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี - เป็นแกนนำในการดำเนินกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ - ประสานงานกับกลไกภายนอกในการดำเนินกิจกรรมด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และมรดกทางวัฒนธรรมอื่นๆ
	โรงเรียน (โรงเรียนบ้านดอแพ)	- รวบรวมและถ่ายทอดความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี โบราณคดี และประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับชุมชนผ่านระบบโรงเรียนให้แก่เยาวชนในพื้นที่ - ประสานกับกลไกภายในและภายนอกในการจัดกิจกรรมการถ่ายทอดและสืบสาน วัฒนธรรมประเพณี และมรดกทางวัฒนธรรมอื่นๆ

จากการศึกษากลไกการจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ภายในชุมชน พบว่า กลไกแต่ละตัว มีหลายหน้าที่ ไม่ได้ทำหน้าที่เฉพาะเรื่องการจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนแต่เพียง อย่างเดียว กล่าวคือ ชาวบ้านไม่ได้มีภารกิจหลักในการการจัดการความรู้ ภารกิจหลักของชาวบ้านคือ การทำมาหากิน แต่การจัดการความรู้เกิดขึ้นตลอดเวลาอย่างไม่เป็นทางการ เกิดขึ้นและดำเนินไปกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน อย่างราบรื่นจนเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะกลไกแต่ละตัวในชุมชนนั้นมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่แล้ว และการปฏิสัมพันธ์ ดังกล่าวจะเป็นการปฏิสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานโครงสร้างอำนาจบางอย่างในชุมชน ซึ่งเป็นชุดความรู้บางชุดที่ ชุมชนใช้ในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่/ ทรัพยากร เป็นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในการดำเนินชีวิต ความรู้บางชุดที่ถูกใช้อย่างสม่ำเสมอในการ ดำเนินชีวิตนี้ก็จะถูกจัดการ โดยกลไกแต่ละตัว และถูกจัดการผ่านการปฏิสัมพันธ์กันของกลไก ซึ่งเป้าหมายในการ จัดการความรู้ อาจจะไม่ใช่เพื่อการอนุรักษ์ตัวความรู้ นั้นไว้เท่านั้น แต่เป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม ชุมชนที่กระทำโดยตลอดด้วยการใช้ความรู้ ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน

อย่างไรก็ตามในการจัดการความรู้ จะมีกลไกบางกลไกที่ทำหน้าที่ในการสร้างความรู้ เช่น กลุ่มที่เป็น ปราชญ์ชุมชน กลุ่มผู้นำการปกครองอย่างเป็นทางการ ผู้นำ กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มเหล่านี้จะเป็นผู้สร้างความรู้ของ ชุมชน มีอำนาจในการกำหนดหรือปรับเปลี่ยนความรู้เพื่อให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปได้ เราจะเห็นได้จาก การที่ชุมชนจะพิจารณาปรับเปลี่ยนแก้ไขพิธีกรรมบางประการ หรือการเปิดรับกลไกภายนอกให้เข้ามาร่วมจัดการ ความรู้ของชุมชนต้องมีการปรึกษากลุ่มคนเหล่านี้ ชาวบ้านให้ความสนใจว่ากลุ่มผู้สร้างความรู้จะมีความเห็น ว่า อย่างไร ส่วนใหญ่หากกลไกภายนอกสามารถประสานความร่วมมือกับกลุ่มผู้สร้างความรู้ได้ ชาวบ้านคนอื่นๆ

มีแนวโน้มที่จะมีส่วนร่วมหรือยินยอมให้กลไกภายนอกดำเนินการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ร่วมกับชุมชนได้ ซึ่งสิ่งที่ทำให้ผู้สร้างความรู้เหล่านี้มีอำนาจในการจัดการความรู้ของชุมชนนั้นมีอย่างน้อย 3 ประการซึ่งเชื่อมโยงกัน คือ ความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ การใช้ความรู้อย่างสม่ำเสมอหรือการประพฤติตัวเป็นแบบอย่าง และการประสบความสำเร็จของผู้สร้างความรู้ทั้งในแง่ชีวิตส่วนตัวและสาธารณะ มีผลทำให้ชุมชนเกิดความยอมรับในตัวผู้สร้างความรู้

ยกตัวอย่างเช่น นายชวหี แซ่หัน อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านไร่ ที่ได้รับยกย่องจากชาวบ้านว่าเป็นปราชญ์ชุมชนด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของบ้านไร่ จากการพูดคุยกับชาวบ้านบ้านไร่และนายชวหีเอง พบว่านายชวหีมีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์บ้านไร่ ตั้งแต่การเป็นคนที่อยู่ร่วมในยุคหักร้างถางพงเพื่อสร้างชุมชน มีส่วนร่วมในการสร้างความเจริญให้กับชุมชน เช่น การร่วมสร้างโรงเรียนประจำหมู่บ้าน การร่วมสร้างถนนจากหมู่บ้านออกสู่ถนนใหญ่ เป็นผู้ใหญ่บ้านในช่วงที่เปิดการท่องเที่ยวเชิงผจญภัยบ้านไร่ แหล่งโบราณคดีสำคัญของชุมชน ซึ่งนายชวหีเองมีความรู้เกี่ยวกับเชิงผจญภัยบ้านไร่ค่อนข้างดี เมื่อเทียบกับชาวบ้านคนอื่นๆ นอกจากนี้แล้วนายชวหียังใช้ความรู้ในชีวิตของตนเองอยู่อย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ เขาแต่งกายแบบม้ง ร่วมพิธีกรรมทางศาสนา เข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ รวมไปถึงสอนลูกหลานในชุมชนเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนอยู่อย่างต่อเนื่อง เขาไม่เคยปฏิเสธการบรรยายหรือร่วมสนทนากับเยาวชนทั้งในชุมชนและนอกชุมชนเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนเลย เมื่อรวบรวมกับชีวิตส่วนตัวที่ประสบความสำเร็จจนเป็นที่ยอมรับของชุมชน ทั้งในด้านครอบครัว การเป็นเกษตรกรที่ร่ำรวยแล้ว ทำให้ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันและชาวบ้านบ้านไร่ยังให้ความสนใจกับความเห็นของนายชวหีในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ของชุมชน แม้เขาจะไม่ได้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านแล้วก็ตาม

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เรื่องจุดยืนทางการเมืองของกลไกภายในชุมชน การจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของกลไกภายในชุมชนแต่ละตัว มีการจัดการบนจุดการเมืองที่อาจจะต่างกัน บางกลไกอาจมีจุดยืนทางการเมืองในการที่จะ “ขาย” ความรู้ ซึ่งก็ไม่ผิด หากการขายนั้นขายบนพื้นฐานของความยุติธรรม มีการแบ่งปันผลประโยชน์จากความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนกลับคืนสู่ชุมชน และคำนึงถึงความยั่งยืน กลไกภายในบางตัวก็อาจจะมีความจุดยืนทางการเมืองในการอนุรักษ์ การตรวจสอบจุดยืนทางการเมืองของกลไกภายในแต่ละตัวจะทำให้สามารถประเมินได้ว่าควรประสานความร่วมมือกับกลไกตัวใดที่มีจุดยืนทางการเมืองเหมือนกับโครงการฯ และสามารถมั่นใจได้ว่าการจัดการความรู้ ที่จะทำร่วมกันนั้น จะเป็นการจัดการความรู้ที่เกิดประโยชน์กับคนส่วนใหญ่ของชุมชน ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

ในส่วนของกลไกภายในมีการเลือกใช้ หรือ เลือกร่วมมือกับกลไกภายนอก โดยการพิจารณาจากจุดยืนทางการเมืองที่ตรงกันด้วยเช่นกัน เช่น ชาวบ้านใหม่คอนตันเลือกร่วมมือกับกลไกภายนอกอย่างโครงการฯ เพราะมีจุดยืนทางการเมืองในการอนุรักษ์เหมือนกัน ในขณะที่ไม่ร่วมมือกับองค์กรบริหารส่วนตำบลเมืองแปงในการที่จะพัฒนาโป่งน้ำร้อนเมืองแปงเป็นแหล่งท่องเที่ยว เพราะมองว่าการพัฒนาดังกล่าวไม่ตอบสนองจุดยืนในการอนุรักษ์ให้โป่งน้ำร้อนเมืองแปงยังคงความเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติเอาไว้ หรืออย่างในกรณีบ้านต่อแพ ซึ่งต้องการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน ก็เลือกร่วมมือกับโครงการฯ ในการศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางเดินทัพของทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในขณะเดียวกันก็ประสานความร่วมมือกับทางวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน ศูนย์ขุนยวม เพื่อศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับความรู้ด้านการท่องเที่ยว ทั้งนี้ เพื่อตอบสนองเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว แต่ที่เลือกที่จะไม่รับการท่องเที่ยวด้วยรถจักรยานยนต์วิบากในเส้นทางท่องเที่ยวดังกล่าว เนื่องจากการท่องเที่ยวแบบที่ชาวบ้านต้องการก็มีจุดยืนในการอนุรักษ์ร่วมอยู่ด้วย เป็นต้น

4.2.2.2 กลไกภายนอกชุมชน

ตารางที่ 4.2 ตารางแสดงกลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน (กลไกภายนอกชุมชน)

ชุมชน	กลไกภายนอกชุมชน	วิธีการจัดการความรู้ การแทรกแซงการจัดการความรู้ของชุมชน
บ้านใหม่ดอนตัน ต. เมืองแปง อ. ปาย	โรงเรียน (โรงเรียนบ้านเมืองแปง เป็นโรงเรียนประจำตำบล อยู่ห่างจากพื้นที่หมู่บ้าน)	- ส่งผ่านความรู้สู่เยาวชนในพื้นที่ โดยการรวบรวมความรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของพื้นที่มาไว้ที่โรงเรียน ทำเป็นสาระการเรียนรู้ในวิชาสังคมศึกษา - ประสานกับกลไกภายนอกชุมชนอื่นๆ เช่น โครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 เพื่อนำเยาวชนไปเรียนรู้บริเวณหลุมขุดค้น
	องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองแปง	- สนับสนุนการทำงานของกลไกภายนอกและกลไกภายในในการจัดการความรู้ - เป็นแกนนำและสนับสนุนการจัดกิจกรรมเพื่อสืบสานความรู้ของชุมชน
	โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ใน อ. ปาย -ปางมะผ้า-ขุนยวม ระยะที่ 3	- แสวงหาและสังเคราะห์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชุมชนเพื่อเพิ่มพูนความรู้ด้านดังกล่าวของชุมชน และเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีทั้งระดับท้องถิ่น จังหวัด และประเทศ - แทรกแซง/หนุนเสริมกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน
บ้านไร่ ต. สบป่อง อ. ปางมะผ้า	โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนใน อ. ปาย -ปางมะผ้า-ขุนยวม ระยะที่ 3	- แสวงหาและสังเคราะห์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชุมชนเพื่อเพิ่มพูนความรู้ด้านดังกล่าวของชุมชน และเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีทั้งระดับท้องถิ่น จังหวัด และประเทศ - แทรกแซง/หนุนเสริมกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน
	เครือข่ายการท่องเที่ยวชุมชน อ. ปางมะผ้า	- สนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อการท่องเที่ยวของชุมชน
	วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน หน่วยจัดการศึกษาอำเภอขุนยวม	- สนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อการท่องเที่ยวของชุมชน ทั้งในเชิงงบประมาณ กระบวนการ และองค์ความรู้
	องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา	- สนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อการท่องเที่ยวของชุมชน ทั้งในเชิงงบประมาณ
บ้านต่อแพ ต. แม่เงา อ. ขุนยวม		

ชุมชน	กลไกภายนอกชุมชน	วิธีการจัดการความรู้
	โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ใน อ. ปาย -ปางมะผ้า-ขุนยวม ระยะที่ 3	การแทรกแซงการจัดการความรู้ของชุมชน - แสวงหาและสังเคราะห์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชุมชนเพื่อเพิ่มองค์ความรู้ด้านดังกล่าวของชุมชนและเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีทั้งระดับท้องถิ่น จังหวัด และประเทศ - แทรกแซง/หนุนเสริมกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน

ในชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่ง มีการประสานงานกับกลไกภายนอกในการร่วมกันจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ซึ่งส่วนนี้เป็นกลไกภายนอกชุมชน แต่ยังเป็นกลไกที่ทำงานในพื้นที่ชุมชน เช่น ตำบลหรืออำเภอที่เป็นที่ตั้งของชุมชน การสนับสนุนจากกลไกภายนอกที่เข้ามาเสริมการจัดการความรู้เป็น 2 ด้านหลัก คือ ด้านวิชาการ เช่น หน่วยงานทางด้านการศึกษา โครงการวิจัยที่ทำงานในพื้นที่ อีกด้านหนึ่งคือด้านงบประมาณ ส่วนใหญ่จะมาจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลหรือองค์การบริหารส่วนจังหวัด

กลไกภายนอกที่ต้องกล่าวถึงเป็นพิเศษกลไกหนึ่ง คือ กลไกโรงเรียน จริงๆ แล้ว กลไกโรงเรียนอาจเป็นกลไกภายนอกในบางพื้นที่ ได้แก่ โรงเรียนบ้านเมืองแปง บ้านใหม่คอนตัน แต่อีกพื้นที่ที่เป็นกลไกภายใน ได้แก่ โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า บ้านไร่ และโรงเรียนบ้านต่อแพ บ้านต่อแพ ทั้งนี้เพราะโรงเรียนบ้านเมืองแปง ตั้งอยู่นอกพื้นที่บ้านใหม่คอนตัน แต่เป็นโรงเรียนที่ให้การศึกษแก่เยาวชนในบ้านใหม่คอนตัน ส่วนในอีกสองหมู่บ้านนั้นมีโรงเรียนที่ตั้งในพื้นที่ โดยเฉพาะโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า บ้านไร่ ได้รับการก่อตั้งขึ้นมาโดยชาวบ้านด้วยซ้ำ และตัวกลไกโรงเรียนนั้น เป็นพื้นที่ของการส่งต่อความรู้ เป็นพื้นที่ที่ความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์หลายชุดถูกส่งผ่านสู่เยาวชน โดยมีครูเป็นผู้เลือกหยิบความรู้แต่ละชุดขึ้นมาส่งต่อสู่เยาวชนภายใต้นโยบายทางการศึกษาที่ถูกกำหนดมาโดยภาครัฐ แต่เดิมจะเน้นไปที่การถ่ายทอดความรู้ที่ถูกกำหนดมาแล้วจากส่วนกลางสู่เยาวชนทั่วประเทศ แต่ปัจจุบัน มีการเปิดกว้างให้โรงเรียนจัดหลักสูตรการเรียนการสอนเอง และสามารถนำความรู้ของท้องถิ่นมาสอนได้ โดยมีวิชาชื่อวิชาท้องถิ่นของเรา ซึ่งโรงเรียนจะจัดการเรียนการสอนความรู้ของท้องถิ่นไว้ในวิชานี้ได้ หรือจะเป็นเนื้อหาที่เสริมเข้าไปกับรายวิชาอื่นๆ เช่นกัน เช่น โรงเรียนบ้านต่อแพมีการเชิญปราชญ์ชุมชนด้าน นาฏศิลป์ไทใหญ่มาสอนเยาวชนในวิชานาฏศิลป์โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้าก็มีการเรียนการสอนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับชาติพันธุ์ในวิชาสังคมศึกษา โดยให้นักเรียนกลับไปสืบค้นจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนตนเอง ส่วนโรงเรียนบ้านเมืองแปงนั้น จะสอนประวัติศาสตร์โดยรวมของตำบลเมืองแปง และมีความต้องการเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง เพื่อจะได้สอนนักเรียนเพิ่มเติมได้ในวิชาสังคมศึกษา

ดังนั้นกลไกโรงเรียนจึงเป็นกลไกที่มีความพร้อมในการเป็นพื้นที่ส่งต่อความรู้สู่คนรุ่นหลังของชุมชน มีบุคลากรที่จะทำหน้าที่จัดการความรู้ผ่านการเรียนการสอนอยู่แล้ว คือ ครู สิ่งสำคัญที่ทำให้กลไกโรงเรียนสามารถทำงานในการจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนได้ คือ การประสานความร่วมมือกับกลไกภายในชุมชนในการที่จะจัดการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนร่วมกัน และอาจจะต้องมีกลไกภายนอกอีกบางกลไกที่จะสนับสนุนด้านวิชาการและงบประมาณ หากจำเป็น

ในกรณีของโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า บ้านไร่นั้น โครงการฯ ได้ทดลองดำเนินการด้านการสร้างหลักสูตรวิชาท้องถิ่นของเรา ภายใต้การลงบันทึกความร่วมมือระหว่างโครงการฯ โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า และชุมชนบ้านไร่นี มีการประสานให้ชุมชนได้ร่วมกำหนดเนื้อหาวิชาว่าต้องการให้เยาวชนเรียนรู้อะไรเกี่ยวกับชุมชนบ้าง และในส่วนโครงการฯ ก็เรียบเรียงความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ได้ศึกษารวบรวมไว้เพื่อส่งต่อไปให้โรงเรียนดำเนินการในการเขียนออกมาเป็นหลักสูตรต่อไป ส่วนโรงเรียนบ้านเมืองเป่งนั้น โครงการฯ ประสานกับผู้บริหารโรงเรียน เพื่อส่งต่อความรู้ที่ศึกษาค้นคว้าได้จากแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งให้โรงเรียนได้นำไปใช้ในการเรียนการสอนต่อไป ส่วนชุมชนบ้านใหม่คอนตันนั้น ได้วางโครงการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเก็บโบราณวัตถุจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดี โป่ง น้ำร้อนเมืองเป่ง ตลอดจนของเก่าแก่ และเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนเอาไว้เพื่อให้ลูกหลานได้เรียนรู้ ซึ่งทางโรงเรียนก็ให้ความสนใจ และมองว่าหากบ้านใหม่คอนตันทำพิพิธภัณฑ์เสร็จก็จะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีประโยชน์สำหรับนักเรียนและโรงเรียน

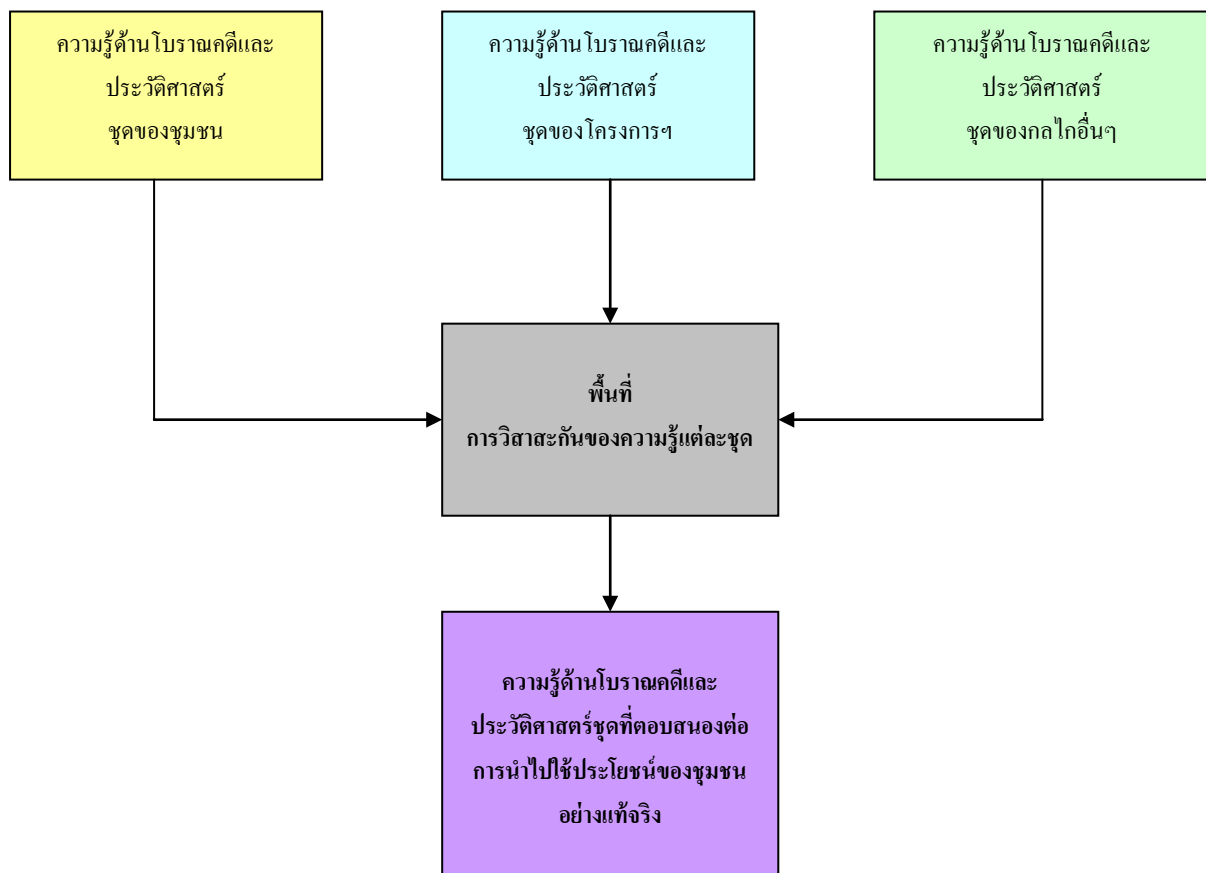
ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าชุมชนเลือกประสานงานกับกลไกภายนอกโดยพิจารณาจุดยืนทางการเมืองของกลไกภายนอกที่จะเข้ามาประกอบกับส่วนอื่นๆ ได้แก่ เรื่องทรัพยากรที่กลไกภายนอกสามารถที่จะสนับสนุนได้ในส่วนที่ชุมชนขาด โครงการฯ ในฐานะกลไกภายนอกตัวหนึ่งที่เข้าไปทำงานกับชุมชนกรณีศึกษาจึงต้องใช้เวลาในการทำความรู้จักกับชุมชน ร่วมกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนการพูดคุย ประชุม จัดเวทีเพื่อทำความเข้าใจในจุดยืนของโครงการฯ กับชุมชน

ในส่วนของโครงการฯ เองต้องศึกษาด้วยว่าชุมชนมีจุดยืนทางการเมืองอย่างไร โดยเฉพาะจุดยืนทางการเมืองของกลุ่มผู้สร้างความรู้ของชุมชน เช่น ปราชญ์ชุมชน ผู้นำทางการเมืองที่เป็นทางการ หรือโดยรวมแล้วคือ การศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจทางการเมืองภายในชุมชนให้มีความเข้าใจเพียงพอ เพื่อให้สามารถเลือกประสานงานกับกลไกภายในที่มีจุดยืนทางการเมืองเหมือนกัน และมั่นใจได้ว่าเมื่อได้มีการจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนแล้ว จะเกิดการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างยุติธรรม ไม่ใช่ผลประโยชน์ส่วนตัวของคนใดคนหนึ่งชุมชน ซึ่งที่ผ่านมา โครงการฯ ยังไม่ประสบกับปัญหาดังกล่าวเนื่องจากกลไกภายในชุมชนที่ทำงานด้วย เป็นกลุ่มที่มีจิตสาธารณะ คำนึงถึงผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน การจัดการความรู้ฯ ของชุมชนพื้นที่วิจัย จึงเป็นไปในแนวทางเพื่อการอนุรักษ์มากกว่า แม้ในบางพื้นที่จะคำนึงถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว เช่น ที่บ้านต่อแพ แต่จากการสังเกตการณ์พบว่าชาวบ้านมีความห่วงใยถึงผลกระทบต่อชุมชนที่จะตามมากับการท่องเที่ยว และได้มีการวางแผนการรับมือกันเอาไว้บ้างแล้ว เช่น กรณีที่คัดค้านการเปิดเส้นทางเดินทัพญี่ปุ่นให้นักท่องเที่ยวโดยจักรยานยนต์วิบากเข้าใช้เส้นทาง หรือการแนะนำสมุนไพรรักษาโรคสมุนไพรให้แก่นักท่องเที่ยวรู้จัก เพื่อที่นักท่องเที่ยวจะได้ไม่ผลอผลาญระหว่างการเดินทางท่องเที่ยวบนเส้นทาง เป็นต้น

4.3 แบบแผนในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

การทำงานด้านการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนของโครงการฯ ยึดแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory action research-PAR) โดยในส่วนของทีมกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมเองมีภารกิจในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนกับกระบวนการทำวิจัยของโครงการฯ และสิ่งสำคัญคือทำอย่างไรให้เกิดการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วม ตั้งแต่ในการเลือกความรู้ที่จะจัดการ การวางแผนการดำเนินงาน ไปตลอดจนถึงขั้นของการลงมือจัดการความรู้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชนโดยรวม

จากโจทย์ดังกล่าว ทำให้ทีมกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมต้องสร้างพื้นที่ให้ความรู้ๆ ของชุมชนได้ วิชาสะกัน ซึ่งความรู้ๆ ของชุมชนนั้นก็มีย่อย 2 ชุด คือ ชุดของชาวบ้านเอง และชุดที่โครงการฯ ได้ศึกษารวม รวบรวมขึ้นมา ซึ่งพื้นที่ในการวิชาสะกันนั้นก็ได้แก่ การพูดคุย การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การประชุมร่วมกับหมู่บ้าน การจัดเวทีชาวบ้าน การจัดกิจกรรมฝึกอบรมต่างๆ กิจกรรมเหล่านี้จำเป็นจะต้องมี กลไกทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนอันเป็นตัวแทนที่สำคัญในการที่จะปฏิบัติการวิชาสะกันของความรู้ทั้ง 2 ชุด มาเข้าร่วม เพื่อให้ท้ายที่สุดแล้ว ความรู้ 2 ชุดจะได้ถูกเชื่อมโยงกันจนกลายเป็นความรู้ชุดที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสร้างและสามารถจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ ไม่ว่าจะเป็นเพื่อการท่องเที่ยว เพื่อการศึกษา หรือเพื่อเก็บเอาไว้ เพื่อเป็นฐานในการทำงานของชุมชนต่อไปในภายภาคหน้า ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภาพแสดงแบบแผนการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

จากแผนภูมิดังกล่าว จะเห็นได้ว่าความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนมีหลายชุด ทั้งชุดของชาวบ้านและชุดของกลไกอื่นๆ ที่ศึกษารวบรวม เช่น โครงการฯ ซึ่งเป็นความรู้ที่ตอบสนองต่อการใช้ประโยชน์ที่ไม่เหมือนกัน แต่เป้าหมายสำคัญคืออย่างไร ชุมชนที่มีวิถีชีวิตใกล้ชิดอยู่กับความรู้หรือเป็นเจ้าของ ความรู้นั้นจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ก็ต้องมีการจัดการให้มีพื้นที่การวิชาสะของความรู้หลายๆ ชุด โดยใน ส่วนของโครงการฯ ก็จัดกิจกรรม เวทีเสวนา เวทีชาวบ้าน ประชุมร่วมกับชาวบ้าน และการจัดการฝึกอบรมต่างๆ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน และให้ชาวบ้านมองเห็นว่าจะสามารถใช้ความรู้ชุดอื่นๆ ให้ได้ประโยชน์กับ ชุมชนได้หรือไม่ อย่างไร ในที่สุดแล้ว ชาวบ้านก็ได้ขยายพรมแดนความรู้ของตน และเลือกที่จะหยิบเอาบางส่วน

ของความรู้แต่ละชุด มาเชื่อมโยงกันเป็นความรู้ชุดใหม่ เพื่อตอบสนองต่อการใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งความรู้เหล่านั้น ถูกสร้างโดยกลไกภายในชุมชน และอาจจะมีการประสานความร่วมมือกับกลไกภายนอกเพื่อการจัดการความรู้ให้ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์บางประการของชุมชน เช่น การท่องเที่ยว เป็นต้น

แบบแผนดังกล่าวเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาในชุมชนอยู่แล้ว การที่ชาวบ้านสามารถสร้างความรู้เพื่อการใช้ประโยชน์ของชุมชนจากฐานความรู้หลากหลายชุด เป็นสิ่งที่เสริมอำนาจ (Empower) ให้ชาวบ้านมีความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง และอัตลักษณ์ของชุมชนได้ในหลากหลายแง่มุมขึ้น ซึ่งหมายถึงแนวโน้มที่จะใช้ความรู้ๆ เป็นฐานในการปรับตัวให้เข้ากับเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้น นอกจากนี้แล้วความรู้อยังเป็นฐานสำคัญของโครงสร้างอำนาจบางประการที่ค้ำชูระบบสังคมของชุมชนเอาไว้ให้อยู่ในสถานะที่ชุมชนต้องการให้เป็นได้ด้วย เช่น กรณีโป่งน้ำร้อนเมื่อเป่ง ที่ชุมชนต้องการให้เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ การขุดค้นทางโบราณคดีทำให้โป่งน้ำร้อนกลายเป็นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง ซึ่งจะต้องได้รับการอนุรักษ์ เป็นการเสริมอำนาจให้กับการรักษาทรัพยากรของชุมชนเอาไว้ไม่ให้ถูกพัฒนาไปเป็นอย่างอื่นที่แปลกปลอมจากวิถีของชุมชน

บทที่ 5

กรรมสิทธิ์กับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน

ร่วมเขียน โดย ศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์เกียรติคุณ

การศึกษาวิจัยของโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ในอำเภอป่า-ปางมะผ้า และชุมชนขาม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 ได้ศึกษาเรื่องของความรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ความรู้ด้าน โบราณคดี และประวัติศาสตร์ของชุมชน ถือว่าเป็นมรดกหรือทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่ต้องได้รับการจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ทว่าปัญหาสากลที่เผชิญกันอยู่ทั่วโลกก็คือปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร สาเหตุส่วนหนึ่งของปัญหาก็คือการที่มีความต้องการใช้ทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้น แต่อีกส่วนหนึ่ง คือ การที่มีปัญหาในการจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่ โดยเฉพาะทรัพยากรกลุ่มที่เรียกว่า ทรัพยากรร่วม (Common-pool resources) อันได้แก่ ป่า ที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ หุ่นยนต์ เป็นทรัพยากรที่มีลักษณะกีดกันได้ยาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่หรืออยู่ในพื้นที่ยากต่อการกีดกันมิให้คนที่ไม่ได้ร่วมดูแลไม่ให้เข้าใช้ประโยชน์ได้ ในขณะที่ทรัพยากรเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นทรัพยากรที่หากมีการใช้ที่ไม่พอดีหรือมีคนใช้มากเกินไปทำให้มีปริมาณลดน้อยลงหรือเสียคุณภาพไป ไม่สามารถใช้ได้เพียงพอ

ทรัพยากรทางโบราณคดีจัดว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่การศึกษา ถือเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม ที่มีระบบกรรมสิทธิ์ (Property regime) ที่สังคมได้กำหนดการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ของทรัพยากรเอาไว้ ระบบกรรมสิทธิ์ของทรัพยากรแต่ละที่ก็ส่งผลต่อการรูปแบบในการจัดการทรัพยากรด้วย สำหรับในพื้นที่การศึกษานี้ของโครงการทั้ง 3 ชุมชน พบว่าทรัพยากรทางด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีในแต่ละพื้นที่ มีระบบกรรมสิทธิ์ที่ทับซ้อนกันหลายลักษณะ และส่งผลต่อการจัดการแหล่งโบราณคดีเหล่านั้น ดังนี้

5.1 ลักษณะระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีในชุมชนการศึกษา

5.1.1 กรณีบ้านใหม่ดอนตัน อำเภอป่า

แหล่งโบราณคดีสำคัญของพื้นที่บ้านใหม่ดอนตัน คือ แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง เป็นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ โป่งน้ำร้อนเมืองแปง ยังคงความเป็นธรรมชาติ ยังไม่ได้ถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบ กล่าวคือ ยังไม่ได้มีการนำน้ำไปใช้เพื่อเปิดให้บริการอาบน้ำ และยังไม่มีการจัดพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว เนื่องจากโป่งน้ำร้อนเมืองแปงเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติสำคัญของชาวบ้านใหม่ดอนตัน โดยเฉพาะในฤดูแล้ง เพราะน้ำในโป่งน้ำร้อนเป็นแหล่งน้ำได้ดินที่ไม่เคยเหือดแห้ง แม้จะมีอุณหภูมิสูงถึงประมาณ 95 องศาเซลเซียส แต่ชาวบ้านก็สามารถดื่มน้ำไปผสมกับน้ำเย็นจากลำห้วยใกล้เคียงเพื่อนำไปใช้ในการรดน้ำพืชไร่ในช่วงฤดูแล้งได้และยังเป็นแหล่งพักผ่อนของชาวบ้านแถบนั้นในช่วงฤดูหนาว โดยชาวบ้านจะเล่นน้ำอุ่น

กันในบริเวณที่น้ำร้อนไหลไปผสมกับลำห้วยที่มีน้ำเย็น ซึ่งชาวบ้านจะทราบว่าจะจุดไหนที่น้ำอุ่นพอดี สามารถเล่นน้ำได้ นอกจากนี้แล้ว โป่งน้ำร้อนก็เป็นสถานที่พักผ่อนไม่ที่ชาวบ้านมาใช้กันในช่วงฤดูฝนด้วย จะเห็นได้ว่าชาวบ้านในตำบลเมืองแปง โดยเฉพาะบ้านใหม่คอนตันมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับโป่งน้ำร้อนเมืองแปงเป็นอย่างมาก ความผูกพันดังกล่าวนี้รวมไปถึงเรื่องทางด้านจิตวิญญาณด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านยังมีความเชื่อเรื่องผีโป่ง ที่เล่าขานกันมาว่า โป่งน้ำร้อน ชาวบ้านมี “จิต” หรือ “ข้อห้าม” ในการปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวกับโป่งน้ำร้อน เช่น ห้ามปัสสาวะในน้ำร้อน ห้ามหญิงสัมผัสศาลผีโป่ง และมีพิธีกรรมการไหว้ผีโป่งทุกปี เพื่อให้ผีโป่งช่วยขจัดความแห้งแล้ง และป้องกันอันตรายให้แก่ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์

ในมุมมองของนักวิชาการ อาจจะมองว่าจิตหรือพิธีกรรมต่างๆ หรือ “ผีโป่ง” ของบ้านใหม่คอนตัน เป็นวาทกรรมหรือเครื่องมือทางสังคมที่ชาวบ้านประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้ในการจัดการกับทรัพยากร กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรน้ำของชุมชน แต่สำหรับชาวบ้าน พวกเขาไม่ประสบความสำเร็จเกี่ยวกับความเชื่อเหล่านี้โดยตรง เช่น เคยได้รับอันตรายจากโป่งน้ำร้อนแล้วรักษาไม่หาย เคยบนบานศาลกล่าวแล้วทำให้น้ำดี ไม่มีความแห้งแล้ง ดังนั้นความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวจึง “เป็นตัวเป็นตน” สำหรับชาวบ้าน และเป็นความรู้ชุดที่ชุมชนใช้เป็นฐานในการตัดสินใจในการจัดการกับโป่งน้ำร้อนเมืองแปงมาโดยตลอด

ในส่วนของระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีนั้น พบว่ามีความทับซ้อนกัน 3 ลักษณะ ดังนี้

5.1.1.1 ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (State-property regimes)

โป่งน้ำร้อนเมืองแปงมีลักษณะของการที่รัฐเป็นเจ้าของ กล่าวคือ ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งน้ำร้อน โป่งน้ำร้อนนั้น ถูกจัดไว้ในแหล่งธรรมชาติกลุ่มที่เป็นภูเขา เช่นเดียวกับน้ำตกและถ้ำ ทั้งนี้ การที่จะทำประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าว จะต้องได้รับความยินยอมจากหน่วยงานภาครัฐที่ดูแลพื้นที่ดังกล่าว สำหรับโป่งน้ำร้อนเมืองแปงนั้นอยู่ในการดูแลของหน่วยป้องกันรักษาป่าที่ มส.5 ตำบลเมืองแปง แต่ก็มีมีความทับซ้อนกับองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองแปงด้วย ที่ดินรอบโป่งน้ำร้อนเมืองแปงนั้น ชาวบ้านได้ใช้ทำการเกษตรตามการอนุญาตให้ใช้พื้นที่ของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม (สปก.) ซึ่งมีการทยอยออกใบอนุญาตถือครองให้ชาวบ้านอยู่เป็นระยะ ที่ผ่านมาชาวบ้านใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อนเมืองแปงได้อย่างสะดวก เพราะภาครัฐเห็นความจำเป็นว่าทางชุมชนต้องใช้น้ำจากโป่งน้ำร้อนเมืองแปงในการอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตร อีกทั้งหลังจากที่กรมป่าไม้ได้เข้าไปกันพื้นที่ป่าแล้ว ก็ยังไม่พบว่ามีมีการรุกป่า อีก และชาวบ้านได้มีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง มีกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาป่าและโป่งน้ำร้อน จึงยังไม่มีปัญหาใดๆ ในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าว นอกจากกรมป่าไม้และองค์การบริหารส่วนตำบลแล้ว ภาครัฐอีกส่วนหนึ่งที่ตามกฎหมายสามารถเข้ามาจัดการกับพื้นที่โป่งน้ำร้อนได้ ในฐานะแหล่งโบราณคดีอันเป็นสมบัติของชาติ คือ กรมศิลปากรได้อนุญาตให้โครงการสืบค้นฯ ระยะที่ 3 ทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปงได้ตามกฎหมาย เช่นเดียวกันกับหน่วยป้องกันรักษาป่าที่ มส.5 ตำบลเมืองแปง ซึ่งทางโครงการได้ขออนุญาตเพื่อเข้าขุดค้นเช่นกัน

5.1.1.2 ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (Common-property regimes) ทรัพยากรร่วมของชุมชน

ลักษณะของระบบกรรมสิทธิ์เช่นนี้ เป็นลักษณะที่เด่นชัดและมีความแข็งแกร่งมากสำหรับโป่งน้ำร้อนเมืองแปง กล่าวคือ ชุมชนบ้านใหม่คอนตันมีความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของโป่งน้ำร้อนเมืองแปง และมีการใช้ความเชื่อเรื่องผีเข้าโป่งและจิตเรื่องโป่งน้ำร้อนมาใช้ในการจัดการการใช้ประโยชน์จาก

โป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง สำหรับ “ซิด” หรือ “ซื่อห้าม” เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อน คือ ห้าม ปัสสาวะบริเวณโป่งน้ำร้อน ห้ามผู้หญิงสัมผัสสาคีเจ้าโป่ง เป็นต้น ที่สำคัญคือการทำพิธี “จิ้น” กับเจ้าโป่ง และ “โหว่ว” เจ้าโป่ง จะต้องทำทุกปี มิฉะนั้น จะทำให้ทั้งชาวบ้านและคนภายนอกชุมชนหรือนักท่องเที่ยวที่เข้ามาที่โป่งน้ำร้อนเมืองเป่งได้รับอันตรายจากโป่งน้ำร้อนได้ ชาวบ้านใหม่คอนตัน จะมีการเข้าไปตัดหญ้าและเก็บขยะบริเวณโป่งน้ำร้อนอยู่บ่อยครั้ง เพื่อให้เกิดทัศนียภาพที่สวยงามและปลอดภัยกับผู้ที่มาใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อน และคอยสอดส่องดูแลไม่ให้มีใครเข้าไปทำลายพื้นที่โป่งน้ำร้อนได้

5.1.1.3 ระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access หรือ res nullius regimes)

แม้ในทางปฏิบัติแล้ว ชาวบ้านบ้านใหม่คอนตันจะคอยดูแล โป่งน้ำร้อนและใช้ประโยชน์แบบทรัพยากรร่วม แต่ในอีกทางหนึ่ง บริเวณโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งก็เป็นพื้นที่เปิด ห่างไกลจากชุมชน ทำให้ไม่มีคนที่ดูแลเป็นประจำ ทำให้ยากที่จะกีดกันไม่ให้คนอื่น ๆ มาใช้ หรือระบุความเป็นเจ้าของอย่างชัดเจน เห็นได้ชัดในกรณีที่นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยว ซึ่งในความเป็นจริง ชาวบ้านก็ไม่สามารถที่จะเข้ามาควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อนโดยนักท่องเที่ยวได้ เพราะไม่สามารถจะกำหนดได้ว่า จะเข้ามาเที่ยวในเวลาใดหรือเที่ยวอย่างไร

5.1.2 กรณีบ้านไร่ อำเภอบางมะผ้า

พื้นที่บ้านไร่ อำเภอบางมะผ้า เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน คือ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ แต่เดิม ชาวบ้านไม่ได้มีความรู้สึกรู้ว่าเป็นเจ้าของแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ มองว่าเป็นของ คนโบราณที่ตั้งอยู่ในป่าท้ายหมู่บ้าน แม้ชาวบ้านจะไม่ทำลายแต่ก็ไม่ได้ดูแลรักษา มีการเข้าไปใช้ประโยชน์เป็นครั้งคราว เช่น เป็นที่พักพิงชั่วคราวระหว่างการล่าสัตว์ เป็นต้น แต่ภายหลังจากมีการขุดค้นทางโบราณคดี มีการศึกษาข้อมูลด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ มีการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีให้กับชาวบ้านในพื้นที่ ที่สำคัญคือมีการจัดพิธีเปิดแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2551 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านหันมาให้ความสำคัญต่อแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของแหล่งโบราณคดีมากขึ้น เพราะว่าเพิงผาบ้าน “เป็นหน้าเป็นตา” ของชุมชน เรียกได้ว่าเมื่อนักถึงบ้านไร่ก็ต้องนึกถึงเพิงผาบ้านไร่ด้วย

เพิงผาบ้านไร่ เป็นสุสานโล่งไม้ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “โล่งผีแมน ” ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีแมน มีตำนานเล่าสืบต่อกันมาว่าผีแมนเป็นผีร่างสูงใหญ่ มีเขี้ยวยาว หน้าตาน่ากลัว แต่ผีแมนขี้อาย ไม่ยอมให้คนเห็นตัว วันหนึ่งลูกผีแมนหายไป ผีแมนจึงไปขอให้ชาวบ้านช่วย แต่ชาวบ้านบอกว่าไม่เคยเห็นผีแมนแล้วจะหาลูกผีแมนเจอได้อย่างไร ผีแมนจึงบอกว่าจะปรากฏตัวให้ชาวบ้านเห็น แต่ต้องสัญญาว่าจะไม่ตกใจกลัว ชาวบ้านก็สัญญา แต่เมื่อผีแมนปรากฏให้เห็น ชาวบ้านตกใจวิ่งหนี ตั้งแต่นั้นมาไม่เคยมีใครได้เห็นผีแมนอีกเลย นอกจากเสียงจ้องเสียงกลองที่ตั้งเว้วมาจากภูเขาย้ายหมู่บ้าน อันเป็นที่ตั้งของเพิงผาบ้านไร่หรือเพิงผาผีแมน และเชื่อกันว่าเป็นที่อยู่ของผีแมน จะเห็นได้ว่าแม้จะมีเรื่องของความเชื่อ แต่ที่บ้านไร่ไม่ได้มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีแมนอย่างที่บ้านใหม่คอนตันมีพิธีกรรมไหว้ผีโป่ง เพราะผีแมนไม่ได้สัมพันธ์กับชีวิตของชาวบ้านโดยตรงอย่างผีโป่ง

ในส่วนของระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ มีลักษณะ 3 ประการ ดังนี้

5.2.1.1 ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (State-property regimes)

แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ตั้งอยู่บนยอดในพื้นที่ป่าห้วยหมื่นบ้านไร่ ซึ่งอยู่ในการดูแลของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าลุ่มน้ำปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านมาตั้งแต่สมัยเพิงย้ายมาตั้งรกรากมาจนถึงปัจจุบัน แม้ความอุดมสมบูรณ์จะลดลงมากกว่าสมัยก่อนมาก แต่ชาวบ้านยังขึ้นไปหาของป่า รวมทั้งหาปลาในลำน้ำลำลง ซึ่งไหลผ่านด้านล่างของเพิงผา ในช่วงสองสามปีที่ผ่านมา ภาครัฐโดยทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้และทางอำเภอปางมะผ้าเข้มงวดในการดูแลป่าไม้มากขึ้น เนื่องจากพบ ว่าบริเวณพื้นที่ป่าสงวนในอำเภอปางมะผ้าได้ถูกบุกรุกและแผ้วถางเพื่อทำการเกษตรมากขึ้นเรื่อยๆ ส่งผลกระทบในเรื่องความแห้งแล้งในฤดูแล้ง และอุทกภัยน้ำป่าไหลหลากในฤดูฝน ทำให้หมู่บ้านมีความตื่นตัวในการรักษาป่าไปด้วย ในเรื่องของป่านั้นอาจจะไม่รุนแรงนัก แต่ถ้าเป็นเรื่องการนำไม้จากป่ามาใช้ประโยชน์นั้น ภาครัฐจะเข้มงวดมาก สังเกตจากมีการสุ่มตรวจบ่อยครั้ง และเน้นย้ำกับผู้ใหญ่บ้านในอำเภอปางมะผ้าในการประชุมแทบทุกครั้ง และยังมีการคาดโทษกับกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ไม่สามารถดูแลรักษาพื้นที่ป่าไว้ด้วย ซึ่งนโยบายดังกล่าว ก็ส่งผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้และแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในพื้นที่ป่าอย่างเพิงผาบ้านไร่ด้วย

5.2.1.2 ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (Common-property regimes) ทรัพยากรร่วมของชุมชน

ในมุมมองของชุมชน แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่คือสัญลักษณ์ของบ้านไร่ ถ้าพูดถึงบ้านไร่ อำเภอปางมะผ้าก็ต้อนึกถึงแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ดังนั้น สำหรับคนบ้านไร่นั้น ถือว่าชีวิตหนึ่งต้องได้ขึ้นไปดูเพิงผาบ้านไร่ให้เห็นกับตา และมีความห่วงใยเพิงผาบ้านไร่ สังเกตจากในช่วงฤดูแล้งชาวบ้านที่ขึ้นไปบนผืนป่าก็จะไปดูว่ารอบๆ บริเวณ เพิงผาบ้านไร่มีไฟป่าหรือไม่ มีการทำแนวกันไฟเอาไว้ หากเจอเศษขยะก็จะเก็บลงมา แต่ก็เป็นการดูแลตามโอกาส ไม่ได้มีการจัดระบบหรือกำหนดหน้าที่กันอย่างชัดเจน

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังถือว่าการดูแลผืนป่าอันเป็นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่กับตัวแหล่งนั้น เป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อกัน ทำให้ทุกวันนี้ ชุมชนยังไม่ได้ปรับเส้นทางให้มีการนำรถเข้าไปสะดวก เพราะเกรงว่าหากนำรถเข้าไปสะดวก จะเป็นการเปิดช่องให้คนลักลอบตัดไม้และขนออกมาได้ที่ละมากๆ ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของป่า และอาจจะทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับภาครัฐได้

การใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และผืนป่าอันเป็นที่ตั้งของแหล่ง แม้ชุมชนจะไม่ขัดขวางมิให้ผู้อื่นใช้ประโยชน์ แต่ชุมชนก็ถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ที่ชุมชนบริหารจัดการ มีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์ และมีความพยายามที่จะบริหารจัดการให้ใช้ประโยชน์และมีการดูแลที่เป็นระบบมากขึ้น

5.2.1.3. ระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access หรือ res nullius regimes)

แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ค่อนข้างจะมีชื่อเสียงในด้านความสวยงาม และบรรยากาศการผจญภัยที่ได้จากการเดินป่าฝ่าความชันของเพิงผาขึ้นไปชม เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญที่กลุ่มผู้ทำธุรกิจท่องเที่ยวในอำเภอป่าและปางมะผ้าจะแนะนำให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวชม รวมทั้งจัดนำชมด้วย

นอกจากนี้ เส้นทางด้านท้ายหมู่บ้านที่ผ่านป่าพื้นที่เป็นที่ตั้งเพิงผาบ้านไร่ ยังเป็นเส้นทางเดินป่าข้ามไปยังบ้านน้ำบ่อสะเป เพื่อไปชมแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ “หลุมยุบ” อีกด้วย ซึ่งลักษณะเช่นนี้ ทำให้ผู้ที่ต้องการเข้าชมก็สามารถจะเข้าชมได้ โดยที่ยากที่ชาวบ้านจะกีดขวางหรือตามไปดูแลได้ทั่วถึง และเพราะหมู่บ้านไม่ได้มีการกีดกันการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่นี้เอง ทำให้เกือบทุกสัปดาห์จะมีคนนักท่องเที่ยวที่ผ่านหมู่บ้าน ทั้งเข้าไปชมเพิงผาบ้านไร่ และผ่านทางไปชมน้ำบ่อผี โดยไม่ได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีหรือคืนผลประโยชน์กลับสู่ชุมชนโดยรวม อาจจะมีผู้ได้ประโยชน์บ้าง แต่เป็นประโยชน์ส่วนบุคคลที่ได้จากการรับนำเที่ยวให้กับลูกค้าของรีสอร์ทในปางมะผ้า เป็นต้น จุดนี้เอง ทำให้ชุมชนต้องการที่จะจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ด้วยการจัดการแบบการท่องเที่ยวมากขึ้น เพื่อให้สร้างรายได้ให้ชุมชน อย่างน้อยที่สุดเพื่อให้มีเงินหมุนเวียนกลับมาดูแลแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และชุมชนบ้านไร่ได้ในระยะยาว

5.1.3 กรณีบ้านต่อแพ อำเภอขุนยวม

ทรัพยากรทางโบราณคดีของพื้นที่บ้านต่อแพ คือ เส้นทางเดินทัพของทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (บ้านต่อแพ-ห้วยปลาหลด) ซึ่งมีการจัดการภายใต้บันทึกความร่วมมือบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ระหว่างโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา และวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน หน่วยจัดการศึกษาอำเภอขุนยวม เป็นเส้นทางที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง โดยปกติแล้วชาวบ้านใช้เป็นเส้นทางสัญจรที่ใครก็สามารถใช้ได้ มีการเก็บสมุนไพรและพืชผักในบริเวณนั้นมาใช้ประโยชน์ ต่อมามีการพัฒนาเส้นทางเพื่อเป็นการท่องเที่ยว ชาวบ้านกำหนดเส้นทางนั้นให้เป็นเส้นทางอนุรักษ์ต้นไม้พืชสมุนไพรของชุมชนเอาไว้ให้ลูกหลานได้เรียนรู้ และให้ผู้ชมชนอนุญาตให้เข้ามาใช้กรรมสิทธิ์ในเส้นทางเส้นนี้ เพิ่มคือกลุ่มนักท่องเที่ยวได้เรียนรู้เช่นกัน

5.1.3.1 ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (State-property regimes)

เส้นทางเดินทัพสมัยสงครามสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (บ้านต่อแพ –ห้วยปลาหลด) ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าด้านหลังวัดต่อแพ อยู่ในเขตบ้านต่อแพ ภายในผืนป่าดังกล่าวมีน้ำตกตามรกดและห้วยปลาหลด ผืนป่าแห่งนี้ ตามกฎหมายแล้วอยู่ในการดูแลของกรมป่าไม้ โดยเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเวียงหล้า กล่าวคือมีกฎหมายในการควบคุมดูแลป่าส่วนนี้อยู่ แต่ในทางปฏิบัติ ชุมชนจะเป็นผู้ดูแลโดยส่วนใหญ่ เว้นเสียแต่กรณีที่ไม่ปกติเกิดขึ้น เช่น มีไฟป่า ทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้หรือตัวแทนจากหน่วยไฟฟ้าก็จะเข้ามาดูแล หรือมีการมาตรวจบ้างเป็นครั้งคราว

5.1.3.2 ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (Common-property regimes) ทรัพยากรร่วมของชุมชน

เส้นทางเดินทัพฯ ตั้งอยู่ในผืนป่าที่ถือว่าเป็นป่าชุมชนของหมู่บ้านอยู่แล้ว ซึ่งชาวบ้านมีกฎกติกาในการรักษาดูแลป่า เพื่อจัดการการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าให้เป็นไปตามกฎหมาย และเพื่ออนุรักษ์แหล่งอาหาร จากการสังเกต พบว่ายังมีการจัดเส้นทางเดินทัพฯ ให้เป็นแหล่งโบราณคดีและแหล่งท่องเที่ยวที่ยังทำให้มีการเข้าไปดูแลอย่างสม่ำเสมอมากขึ้น และมีคณะกรรมการการท่องเที่ยวชุมชนกลายเป็นกลุ่มที่คอยดูแลพื้นที่ป่าให้กับชุมชนไปพร้อมๆ กับการดูแลแหล่งโบราณคดี เช่น การเผื่อทางเส้นทาง ทำแนวกันไฟ รอบๆ โบราณวัตถุ เช่น ซากทรงของกองทัพญี่ปุ่น มีการเข้าไปเก็บขยะ ตัดป่าตามต้นไม้เพื่อให้คนทราบว่าเป็นต้นไม้หายาก เพื่อให้เกิดความตระหนักในคุณค่าและมีการอนุรักษ์เกิดขึ้น

5.1.3.3 ระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access หรือ res nullius regimes)

เช่นเดียวกับบ้านใหม่คอนตัน อำเภอปาย และบ้านไร่ อำเภอบางมั่วฝ้า ที่แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลชุมชน และยากที่จะกีดกันการใช้ประโยชน์จากคนภายนอก ทำให้บริเวณเส้นทางเดินทัพฯ เป็นเส้นทางของการใช้ประโยชน์ทั้งจากคนในชุมชนเอง และคนภายนอก บางครั้งใช้ประโยชน์ในแบบที่ชาวบ้านไม่ต้องการ เช่น การนำรถจักรยานยนต์วิ่งเข้าไปใน พื้นที่ป่า ซึ่งตามลักษณะของเส้นทางนั้นทำได้ แต่ควรจะเป็นคนในชุมชนที่รู้ทาง ไม่ใช่ขับขี้นกป่าไปตามความพอใจ เพราะบริเวณนอกเส้นทางนั้น จะเป็นพื้นที่ที่มีพันธุ์ไม้ประเภทสมุนไพรอยู่ค่อนข้างมาก ถ้าขับเข้าไปนอกเส้นทางก็จะทำลายพันธุ์ไม้เหล่านั้น และย่นำเอามลพิษทางเสียงเข้ามาในพื้นที่ชุมชน และทำให้สัตว์ป่าบางชนิดที่เป็นอาหารได้หนีไปด้วย ชาวบ้านจึงต้องการจัดการเส้นทางนี้ โดยป้องกันการใช้ประโยชน์ในแบบที่ชุมชนต้องการ

แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และเส้นทางเดินทัพญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีลักษณะทับซ้อนของกรรมสิทธิ์ กล่าวคือ มีทั้งลักษณะของความเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน และมีลักษณะกรรมสิทธิ์ที่เปิดกว้าง ซึ่งถ้ามองเฉพาะทางกฎหมายแล้ว แหล่งโบราณคดีทั้ง 3 แหล่ง เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐตามกฎหมายทั้งในแง่ของความเป็นป่าไม้ ก็จะถูกจัดการด้วยกฎหมายด้านป่าไม้ และเมื่อเป็นแหล่งโบราณคดีจะถูกจัดการด้วยกฎหมายเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี คือ พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ ตลอดจนกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพิ่มขึ้นมาอีก อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้ว ชุมชนอันเป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทั้ง 3 แหล่ง เป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพัน และมีบทบาทในการจัดการแหล่ง และมีความพยายามในการที่จะจัดการให้ตอบสนองต่อลักษณะกรรมสิทธิ์ที่ทับซ้อน อันสะท้อนความหมายที่หลากหลายของแหล่งโบราณคดีแต่ละแหล่ง

5.2 การจัดการแหล่งโบราณคดีของชุมชนกรณีศึกษา

5.2.1 แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง อำเภอบาย

สำหรับชาวบ้านใหม่คอนตันแล้ว โป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ชุมชนใช้เพื่อการดำรงชีวิต มีความจำเป็นมากสำหรับฤดูแล้ง เพราะบ้านใหม่คอนตันเป็นที่ดอน ไกลแม่น้ำสายใหญ่กว่าหมู่บ้านอื่น โป่งน้ำร้อนที่ไม่เคยเหือดแห้ง จึงกลายเป็นแหล่งน้ำที่มีความจำเป็นมากในฤดูแล้ง นอกจากนี้ โป่งน้ำร้อนเมืองเป่งยังเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้การเคารพ มีการสร้างพิธีกรรมขึ้นมาเพื่อแสดงความเคารพต่อผีโป่งที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าดูแลโป่งน้ำร้อน สามารถให้โทษแก่คนที่ไม่เคารพรักษาโป่งน้ำร้อน และมีจิตในการที่จะห้ามพฤติกรรมที่เป็นการทำลายโป่งน้ำร้อน เช่น การปัสสาวะในลงน้ำ การเคลื่อนย้ายหิน การเปลี่ยนทางน้ำ หรือการขุดเจาะลงไปในพื้นที่โป่งน้ำร้อน เป็นต้น ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ ชาวบ้านมีประสบการณ์ตรงกับตัวเอง เช่น ได้รับอันตรายจากโป่งน้ำร้อนแล้วรักษาไม่หายเอง จึงทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมาก ส่งผลต่อการอนุรักษ์ให้โป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง ยังคงสภาพธรรมชาติมาไว้ได้จนถึงปัจจุบัน

ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนมาก แม้จะมีทางองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองเป่งจะเคยมีนโยบายที่จะนำงบประมาณประมาณสิบล้านบาทมาพัฒนาโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบ แต่ชาวบ้านก็ไม่เห็นด้วย ทำให้โครงการดังกล่าวต้องพับไปในที่สุด และการที่ชาวบ้านใหม่คอนตันอนุญาตให้โครงการฯ เข้าไปศึกษาขุดค้นทางด้านโบราณคดีที่โป่งน้ำร้อนเมืองเป่งได้นั้น ก็เพราะชาวบ้านได้ทำความเข้าใจกับโครงการฯ มาจนเข้าใจตรงกันถึงจุดยืนทางการเมืองในการอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง ในความหมายของโครงการฯ โป่งน้ำร้อนเมืองเป่งจะมีความสำคัญในแง่ของความเป็แหล่งโบราณคดี แต่การศึกษาขุดค้นเพื่อสร้างความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง เป็นความรู้ที่ส่งต่อให้ชุมชนต่อไป

ในตอนแรก ชาวบ้านบางคนไม่ได้เห็นด้วยกับการขุดค้น ผู้ที่ไม่เห็นด้วยมีความกังวลเรื่องชีวิตและการใช้น้ำ แต่เมื่อโครงการวิจัยนำเสนอแผนการขุดที่ละเอียดขึ้นให้เห็นว่าการขุดค้นจะไม่กระทบต่อทางน้ำ และพร้อมจะทำพิธีกรรมไหว้โป่งน้ำร้อน ชาวบ้านจึงอนุญาต

ภายหลังจากการขุดค้น โครงการฯ ได้จัดเวทีรายงานผลการขุดค้นเพื่อนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นจากการศึกษาด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งให้ชาวบ้านได้รับทราบ ชาวบ้านค่อนข้างให้ความสนใจ และซักถามข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับโป่งน้ำร้อน เช่น ทางน้ำจะมีวันแห้งหรือไม่ เมื่อก่อนโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งมีลักษณะอย่างไร เป็นต้น ชาวบ้านสนใจข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับความเป็แหล่งน้ำของโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง แต่การที่รับรู้ความหมายอื่นๆ เช่น ความเป็แหล่งโบราณคดี และความรู้ด้านโบราณคดีของโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง ก็ทำให้ชาวบ้าน โดยเฉพาะแกนนำหมู่บ้าน อย่างผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนเมืองเป่งและโบราณวัตถุที่ขุดค้นได้จากแหล่ง โดยหลังจากได้เข้าร่วมกิจกรรมฝึกอบรมการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ได้มีการให้ความรู้ถึงความสำคัญของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ทำให้ได้เห็นตัวอย่างพื้นที่อื่นที่ไม่มีการเก็บรักษา และประโยชน์ด้านการส่งต่อความรู้ด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมต่อลูกหลาน ทำให้ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านต้องการจัดเก็บโบราณวัตถุ จากเดิมที่มองว่าควรจะให้โรงเรียนเมืองเป่งเก็บ และอยากให้ฝังกลบบางส่วนไป โดยมองว่าไม่น่าจะเป็นชีวิต เพราะเก็บของอย่างดี และเก็บไว้ในหมู่บ้านเอง

เห็นได้ว่าแม้ชาวบ้านจะกลัวเรื่องชีวิต กลัวผีโป่งทำอันตราย แต่หากการกระทำใดก็ตามที่ช่วยอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนได้ เช่น ความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ ชาวบ้านก็พร้อมรับความรู้เหล่านั้น และเลือกหยิบใช้

เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่จะอนุรักษ์โปงน้ำร้อนตามแนวทางที่ชุมชนกำหนดเองได้ ซึ่งเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านใหม่ค่อนข้างมากที่สุด

5.2.2 แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ อำเภอบางมะฝ้า

บ้านไร่เป็นชุมชนที่มีคนหลากหลายชาติพันธุ์มาอยู่ร่วมกันบนผืนดินอันอุดมสมบูรณ์ แบ่งปันทรัพยากรกันเพื่อความอยู่รอดมาตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งถิ่นฐาน การเปิดรับสิ่งใหม่ๆ หรือความแตกต่างที่เข้ามาในชุมชน จึงดูเหมือนจะไม่ใช่อะไรที่ยากนักสำหรับชาวบ้าน นอกจากนี้ที่ผ่านมามีบ้านไร่เป็นชุมชนที่มีประสบการณ์ที่ค่อนข้างดีกับภาครัฐ เช่น การที่โครงการพระราชดำริเข้ามาในพื้นที่บ้านไร่ ต่อมาพัฒนามาเป็นศูนย์วิจัยข้าวจังหวัดแม่ฮ่องสอน การเข้ามามีส่วนร่วมทำให้ที่ดินทำกินมีความมั่นคง เพราะในช่วงแรกของศูนย์วิจัยข้าว คือ การเข้ามาแบบโครงการในพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์ในการจัดยาเสพติด ส่งเสริมอาชีพให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่สูง เพื่อไม่ให้ปลูกฝิ่น จึงมีการให้สิทธิทำกินบนที่ดิน แม้จะไม่ใช่วิธีแบบโฉนดที่ดิน แต่การทำกินของพวกเขาไม่ใช่การบุกรุกพื้นที่ป่า เป็นการเข้ามาหาถิ่นอันสุจริตที่ชาวบ้านบุกเบิกมา และได้รับการยอมรับในสิทธิโดยโครงการพระราชดำริ ต่อมาได้ตั้งเป็นศูนย์วิจัยข้าว

นับตั้งแต่สองทศวรรษที่ผ่านมา จะมีภาครัฐและนักวิชาการหลายแห่งเคยเข้ามาสำรวจและทำวิจัยในพื้นที่บ้านไร่ รวมไปถึงโครงการส่งเสริมด้านการเกษตร การศึกษา ที่เข้ามาในชุมชน รวมทั้งนักท่องเที่ยวที่ผ่านทางบ้านไร่ไปยังแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และหลุมยุบน้ำบ่อผี ทำให้ชาวบ้านค่อนข้างคุ้นเคยกับ “คนนอก” ที่เข้ามาในชุมชน ในช่วงแรกที่มีการเข้ามาศึกษาขุดค้นบริเวณเพิงผาบ้านไร่ เมื่อทราบว่ามีคุณค่าถูกต้องตามกฎหมาย ชาวบ้านไม่ได้ต่อต้าน และยังคุ้นเคยกับคณะวิจัยในชุดนั้น โดยเฉพาะ รศ. ดร. รัศมี ชูทรงเดช เป็นที่รู้จักของชาวบ้าน เพราะทำงานในพื้นที่มาเป็นเวลานาน

การขุดค้นแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ได้ดำเนินการโดยคณะวิจัยของ รศ. ดร. รัศมี ชูทรงเดช หลายโครงการด้วยกัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540–2551 และใน พ.ศ. 2553–2555 ได้เข้ามาดำเนินงานโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ในอำเภอบางมะฝ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 เป็นการเยี่ยมชมที่วิจัยเดิมอีกครั้ง เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ว่าเป็นอย่างไรแล้วบ้างจากการเข้ามามีส่วนร่วม พบว่าจากกระบวนการที่เคยทำงานกับชุมชนบ้านไร่มาทั้งหมด ทำให้ชาวบ้านรับเอาความเป็นแหล่งโบราณคดีของเพิงผาบ้านไร่มาเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน กล่าวคือ ถ้าพูดถึงบ้านไร่ ต้องนึกถึงเพิงผาบ้านไร่ ไม่ใช่เฉพาะชื่อของแหล่งที่เป็นชื่อเดียวกับหมู่บ้าน แต่เพราะในช่วงการทำงานโดยการนำของ รศดร. รัศมี โครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และเพิงผาล้อด อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2551 ที่มีการเปิดเพิงผาบ้านไร่เป็นแหล่งท่องเที่ยว มีผู้ว่าราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอนมาเปิดแหล่ง เป็นสิ่งที่กระตุ้นความสนใจชาวบ้านเป็นอย่างมาก ชาวบ้านในบ้านไร่ตื่นตัวและเห็นว่าเกิดเป็นคนบ้านไร่ต้องขึ้นไปดูให้ได้สักครั้งในชีวิต และชวนกันขึ้นไปชม และรู้สึกว่าจะต้องช่วยกันดูแลรักษา แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงชัดเจนก่อนจะมีความหมายทางโบราณคดีเข้ามา ชาวบ้านก็มองว่าเป็นสิ่งที่คนโบราณทำไว้ แต่ก็ไม่ได้คิดว่าจะต้องรักษาดูแล ใช้เป็นที่พักผ่อนออกไปล่าสัตว์ บางคนก็จุดไฟเผาไร่ไม่ด้วยซ้ำ แต่ในปัจจุบัน ชาวบ้านได้ตั้งกฎกติกาในการดูแลร่วมกัน เช่น ห้ามหยิบสิ่งของออกมา ห้ามทิ้งขยะบริเวณแหล่งโบราณคดี ห้ามจุดไฟหรือทิ้งก้นบุหรี่บริเวณดังกล่าว เป็นต้น และเริ่มจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และพยายามทำให้ระบบดังกล่าวเข้มแข็งขึ้น เพื่อที่จะสามารถเข้าไปควบคุมดูแลการท่องเที่ยวเชิงพาณิชยกรรมในพื้นที่และขึ้นชมแหล่ง ซึ่งแต่เดิมไม่ผ่านชุมชน ทำให้

ไม่สามารถเข้าไปควบคุมดูแลได้ว่า การท่องเที่ยวดังกล่าวส่งผลกระทบต่อแหล่งอย่างไรบ้าง และไม่เกิดรายได้หมุนเวียนกลับมาเพื่อเป็นต้นทุนในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีด้วย

แม้ว่าชาวบ้านไว้ให้น้ำหนักกับแหล่งโบราณคดีเพียงผาบ้านไร่ในความหมายเชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ รับเอาเพียงผาบ้านไร่เป็นสัญลักษณ์ของชุมชน รวมทั้งรับเอาความเป็นแหล่งท่องเที่ยวของแหล่งและใช้ประโยชน์ในเชิงท่องเที่ยวด้วย แต่ในการจัดการชาวบ้านก็คำนึงถึงความหมายเชิงทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ป่าอันเป็นที่ตั้งของเพียงผาบ้านไร่ด้วย เพราะในเชิงกายภาพมีความเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก กล่าวคือ ถ้าไฟไหม้ป่า ไฟจะไหม้เพียงผาบ้านไร่ด้วย ถ้าขึ้นเพียงผาบ้านไร่ได้ง่าย ก็จะขึ้นไปตัดไม้ทำลายป่าและขนส่งออกมาได้ง่ายเหมือนกัน และจะนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างรัฐ คือ หน่วยงานด้านป่าไม้ กับชุมชน ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านที่ยังคงสัมพันธ์อยู่กับป่า เช่น การเก็บหาของป่า การใช้ไม้ในการปลูกสร้างบ้านเรือนและทำเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน การขัดแย้งดังกล่าว ไม่ส่งผลดีต่อชาวบ้าน นอกจากนี้ป่าผิงดังกล่าวยังเป็นสัญลักษณ์ของบ้านไร่อีกอย่างหนึ่งด้วยเช่นกัน คือ เป็นทิวทัศน์ที่สวยงามที่ชาวบ้านมองว่าต้องรักษาไว้ ยิ่งเมื่อมีเรื่องการท่องเที่ยวเข้ามาด้วยแล้ว ชาวบ้านยิ่งตื่นตัวที่จะรักษาป่า เพราะถือว่าเป็นทิวทัศน์ที่เป็น “จุดขาย” ทางการท่องเที่ยวอย่างหนึ่ง

5.2.3 เส้นทางเดินทัพญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อำเภอขุนยวม

ผืนป่าในเขตตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม อยู่ในการดูแลของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเวียงหล้า และองค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม แต่ในผืนป่าบริเวณที่ได้พัฒนาเป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติและประวัติศาสตร์การเดินทัพของกองทัพญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น เป็นผืนป่าชุมชนที่ชาวบ้านชุมชนบ้านต่อแพเป็นกลุ่มที่ดูแลและใช้ประโยชน์ ระยะทางราว 12 กิโลเมตร เดินจากบ้านต่อแพ – ห้วยปลาโมง และน้ำตกตาดมรกต โดยจะผ่านจุดเรียนรู้ เช่น ซากรถญี่ปุ่น ซากสะพาน หมุดโทรเลข ซึ่งเป็นของที่ทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ใช้ในการทำศึกสงคราม และยังได้รู้จักกับต้นไม้อนุรักษ์และพืชสมุนไพรหายากอีกหลายชนิด รวมถึงอาหารป่า เช่น ใบส้มปี้ หน่อไม้ เขียด กุ้ง เป็นต้น ปัจจุบัน ได้มีการเปิดเส้นทางเส้นนี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว โดยชาวบ้านบ้านต่อแพ เป็นผู้บริหารจัดการในลักษณะของการท่องเที่ยวชุมชน พัฒนาภายใต้บันทึกความร่วมมือการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของ 4 ฝ่าย คือ บ้านต่อแพ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน ศูนย์การเรียนรู้ขุนยวม และโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า และขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 ซึ่งทางโครงการฯ เข้าไปมีส่วนร่วมในการสนับสนุนความรู้ด้านวิชาการที่เกี่ยวกับเส้นทางดังกล่าวในแง่โบราณคดีและประวัติศาสตร์ วิทยาลัยชุมชนสนับสนุนความรู้ด้านการจัดการการท่องเที่ยวและงบประมาณบางส่วนในการวางระบบการท่องเที่ยวชุมชน รวมทั้งการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวให้กับชุมชนด้วย ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงานั้นได้สนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาเชิงโครงสร้าง ได้แก่ ถนนเข้าสู่เส้นทางเดินทัพ เป็นต้น

แม้บ้านต่อแพจะจัดการเส้นทางเดินทัพฯ แบบแหล่งท่องเที่ยว แต่ก็ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่อิงอยู่กับแนวคิดอนุรักษ์ คือ มีการให้ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางเดินทัพถึงความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์ และความสำคัญในแง่การทำมาหากินของชุมชนที่สัมพันธ์กับเส้นทางเดินทัพ รวมถึงพื้นที่ป่าโดยรอบด้วย โดยมีการจำกัดการเข้าใช้เส้นทางโดยรถจักรยานยนต์ เช่น ให้เข้าเฉพาะกรรมการหมู่บ้านที่จะเข้าไปเตรียมความเรียบร้อยให้นักท่องเที่ยว แต่ไม่เปิดให้คณะรถจักรยานยนต์วิบากเข้าใช้เส้นทาง เป็นต้น

ชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่ง มีบทบาทสำคัญในการจัดการแหล่งโบราณคดีสำคัญในพื้นที่ของตนเอง โดยมีการกำหนดกฎกติกา ในการใช้ประโยชน์แหล่งโบราณคดีและพื้นที่ป่าที่เกี่ยวข้องให้มีความสอดคล้องกัน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน สำหรับบ้านไร่และบ้านต่อแพนั้น มีการจัดการแหล่งโบราณคดีในรูปการ ท่องเที่ยวเข้ามาร่วมด้วย แต่การจัดการดังกล่าวก็ยังคำนึงถึงการอนุรักษ์ มีการวางกฎกติกาในการท่องเที่ยวให้ ตอบสนองต่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและพื้นที่ป่าไม้ เพื่อรับมือกับความเสี่ยงที่แหล่งโบราณคดีและป่าไม้จะ ถูกทำลายจากการที่มีคนเข้าไปได้ง่ายขึ้นและมากขึ้น สำหรับในส่วนของบ้านใหม่ดอนตัน ชาวบ้านตระหนักถึง ความเสี่ยงที่มากับการท่องเที่ยว คือ อาจจะส่งผลให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้น้ำเพื่อการเกษตรได้ และกระทบต่อ ความเชื่อด้านจิตวิญญาณในเรื่องผีโป่ง ชาวบ้านจึงไม่จัดการแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปงในฐานะแหล่ง ท่องเที่ยว แต่จัดการในฐานะเป็นโป่งน้ำร้อนศักดิ์สิทธิ์ มีการตั้งศาล ไหว้ศาล และ ไม่รับนโยบายพัฒนาโป่งน้ำร้อน เพื่อการท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ จะเห็นได้ว่าชาวบ้านทั้ง 3 พื้นที่ มีการวิเคราะห์และเลือกแนวทางการจัดการแหล่ง โบราณคดี โดยคำนึงถึงบริบทของตน และความเสี่ยงที่มากับการพัฒนาจากภายนอกแล้ว และในการตัดสินใจ เลือก ชาวบ้านเลือกแนวทางการจัดการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งในเรื่องความเชื่อ เศรษฐกิจ และ โครงสร้างสังคม ซึ่งแนวทางดังกล่าวก็มีความสอดคล้องกับแนวคิดอนุรักษ์อยู่บ้าง ไม่มากนักน้อย เมื่อมีความรู้และ ประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะจากโครงการฯ หรือภาาอื่นๆ ชาวบ้านก็จะนำไป ปรับใช้เพื่อให้ตอบสนองต่อจุดยืนดังกล่าว เช่น บ้านใหม่ดอนตัน เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมฝึกอบรมการจัดการ มรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ก็ทำให้มีแนวคิดที่อยากจะจัดเก็บโบราณวัตถุจากแหล่ง โบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปงไว้ในชุมชน จากเดิมที่ต้องการกลับไปในบริเวณเดิมหรือให้โรงเรียนเก็บ เป็นต้น เพราะเกรงว่าจะ “ขี้ด” แต่ชาวบ้านมองว่า ถ้าส่งไป คนรุ่นหลังจะไม่ได้เห็นหลักฐานสำคัญเหล่านั้น ซึ่งทาง โครงการฯ มองว่าชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชน มีแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์อยู่แล้ว หากเพียงแค่เสริมเรื่อง วิธีการ เทคนิค ในการอนุรักษ์หรือจัดการมรดกทางวัฒนธรรมให้กับชาวบ้าน ย่อมทำให้ชาวบ้านดำเนินการด้าน การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมได้ และมีแนวโน้มที่จะมีความยั่งยืน

ในส่วนของหน่วยงานภาครัฐที่เป็นตัวแทนรัฐในการใช้กรรมสิทธิ์เหนือแหล่งโบราณคดีแต่ละแหล่ง จากการสังเกต พบว่าภาครัฐยอมให้ชุมชนดูแลจัดการแหล่งโบราณคดี เช่น ในกรณีพื้นที่ป่าที่ถูกจัดการให้อยู่ใน รูปแบบป่าชุมชน เข้าไปดูแลตรวจตราเป็นครั้งคราว และประสานกับชุมชนเพื่อให้มีการตั้งกฎเกณฑ์ในการใช้ พื้นที่ป่าอันเป็นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีโดยไม่ขัดต่อกฎหมาย และที่สำคัญคือในการดำเนินนโยบายใดๆ ก็ตามที่ เกี่ยวข้องกับทรัพยากรในชุมชน รวมทั้งทรัพยากรทางโบราณคดีหรือแหล่งโบราณคดีด้วยนั้น ปัจจุบันทางภาครัฐ จะมีการทำเวทีประชาคมเพื่อให้ชุมชนรับฟังข้อมูลและตัดสินใจว่าจะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้ดำเนินนโยบาย หรือโครงการนั้นๆ ในชุมชน

สำหรับหน่วยงานที่ทำงานด้านโบราณคดีซึ่งสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีในการใช้กรรมสิทธิ์ที่รับรอง ด้วยกฎหมายด้านการคุ้มครองโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี ได้แก่ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทาง วัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในพื้นที่อำเภอป่าเย็บ – ปางมะผ้า – จุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 เป็นโครงการที่ยึด แนวทางการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน โครงการฯ และภาาอื่นๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ โดยเน้นให้ ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจเลือกหรือออกแบบแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีโดยชุมชนเอง โดยโครงการวิจัยฯ มีบทบาทแต่เพียงการให้ความรู้เชิงวิชาการที่เกี่ยวข้องและจัดกระบวนการเพื่อให้เกิดการตัดสินใจของคนทั้ง ชุมชนได้ร่วมกันคิดและทำ เช่น เวทีประชาคม เป็นต้น

ความซับซ้อนของลักษณะของระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีทำให้มีกลไกที่ใช้ระบบกรรมสิทธิ์ในแหล่งโบราณคดีหลายกลไก ซึ่งบางครั้งก็มีความขัดแย้งกัน บางครั้งหนุนเสริมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจุดยืนทางการเมืองของกลไกแต่ละตัว เช่น หากต้องการอนุรักษ์เหมือนกัน หากมีกระบวนการพูดคุยรับฟังกันแล้ว ก็จะสามารพสานความร่วมมือกันเพื่อจัดการกับแหล่งโบราณคดีได้อย่างสันติ แม้แต่กรมศิลปากรเองพบว่าปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะสนับสนุนให้ชุมชนจัดการแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของตนเอง และโดยตัวกฎหมาย ที่เอื้อต่อการจัดการอยู่แล้ว เช่น กฎหมายอนุญาตให้ขุดโบราณวัตถุไปจัดแสดงในชุมชนได้ในระยะยาว ทำให้ชุมชนสามารถนำโบราณวัตถุซึ่งตามกฎหมายแล้วถือว่าเป็นสมบัติของชาติ มาจัดแสดงในชุมชนตนเองเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับลูกหลานหรือเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว หรือกรมป่าไม้ก็ยอมรับในเรื่องของป่าชุมชนมากขึ้น บางพื้นที่ให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในพื้นที่ป่าเพื่อการท่องเที่ยวได้ด้วยซ้ำ ชุมชนสามารถออกแบบและจัดการพื้นที่ป่าของชุมชน รวมถึงทรัพยากรด้านโบราณคดี อย่างแหล่งโบราณคดีที่ตั้งในป่าได้ โดยอยู่บนพื้นฐานกฎหมาย ดังนั้นแนวโน้มการทำงานของภาครัฐไม่ได้เป็นปฏิปักษ์กับชุมชนในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม อย่างน้อยใน 3 พื้นที่กรณีศึกษาของโครงการวิจัย แต่ปัจจุบันนี้ความท้าทายของชุมชนในประเด็นดังกล่าวอยู่ที่ความเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนเองมากกว่า เพราะความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงต่อความหมายและคุณค่าของแหล่งโบราณคดี ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นตัวกำหนดการจัดการแหล่ง

5.3 บริบทที่เปลี่ยนไป ความหมายที่เปลี่ยนแปลง: ความท้าทายในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชนบทไทย

จากการที่โครงการฯ ได้เข้าทำงานในชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 พื้นที่ ทำให้เห็นความซับซ้อนในการจัดการแหล่งโบราณคดีของทั้ง 3 พื้นที่ ต่าง อยู่ในฐานะทรัพยากรร่วมของชุมชน ที่มีความทับซ้อนทั้งในเรื่อง ระบบกรรมสิทธิ์ ความหมายของพื้นที่ ตลอดจนกติกาในการจัดการกับทรัพยากร ดังนั้นการที่จะจัดการกับพื้นที่ที่มีความซับซ้อนเช่นนี้ จึงไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยการจัดการเชิงเดี่ยวหรือแยกส่วน เพราะการจัดการลักษณะดังกล่าว ไม่ตอบสนองต่อวิถีชีวิตของชุมชนและสั่นคลอนความมั่นคงทั้งของชาวบ้านและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น ป่าไม้ น้ำ เป็นต้น เห็นได้ชัดเจนจากกรณีบ้านใหม่คอนตัน อำเภอปาย ที่ชาวบ้านไม่ยอมรับโครงการพัฒนาไปนํ้าร้อนเมืองเป่งเป็น “ออนเซ็น” หรือ “แหล่งท่องเที่ยว” ที่มีการสร้างพื้นที่ซีเมนต์บริเวณไปนํ้าร้อน สร้างห้องอบตัว สูบน้ำมาจัดเป็นบ่อๆ เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยว ทั้งที่โครงการดังกล่าวมากับงบประมาณนับสิบล้านบาท แต่กลับยอมให้มีการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณไปนํ้าร้อนได้ นั่นเพราะการขุดค้นทางโบราณคดีที่ดำเนินการโดยโครงการฯ ดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของชาวบ้านเอง ทำให้ชาวบ้านมั่นใจว่าไปนํ้าร้อนเมืองเป่งจะไม่ถูกทำลาย ไม่กระทบต่อเรื่องความเชื่อและการใช้นํ้า เป็นต้น

การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบไม่แยกส่วนของชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่งนั้น เป็นการจัดการที่ตอบสนองต่อความหมายและกรรมสิทธิ์ที่ซับซ้อนของทรัพยากรร่วมด้วยสิ่งที่ตลาดชาย รมิดานนท์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสันติดา กาญจนพันธุ์¹ เรียกว่าเป็นเรื่องของมุมมองต่อโลกที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและเป็น

¹ ตลาดชาย รมิดานนท์ และ สันติดา กาญจนพันธุ์, อังไฉน, ชล บุญนาค, การสำรวจองค์ความรู้ด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม : ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย, ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย, (คณะกรรมการ

ธรรมชาติ มีการปฏิสัมพันธ์อย่างเป็นระบบและซับซ้อน มุมมองดังกล่าวเป็นฐานการมองความสัมพันธ์และวิธีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม² คือ ชาวบ้านไม่ได้มองแยกส่วนว่าแหล่งโบราณคดีเป็นเฉพาะแหล่งโบราณคดี เฉพาะพื้นที่ป่า หรือเฉพาะแหล่งน้ำเท่านั้น แต่ชาวบ้านตระหนักถึงทุกความหมายของแหล่งโบราณคดี และพร้อมจะเปิดรับความหมายใหม่ๆ ของแหล่งโบราณคดีที่มาจากการศึกษาค้นคว้าหรือการนิยามทั้งจากชาวบ้านเองและบุคคลภายนอก ในขณะที่เลือกให้น้ำหนักกับบางความหมายของแหล่งโบราณคดี เพื่อตอบสนองจุดยืนทางการเมืองของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดี เช่น จุดยืนในการอนุรักษ์และ/หรือจุดยืนในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว

การที่กลไกภายนอกจะเข้าไปใช้กรรมสิทธิ์ในทรัพยากรร่วมของชุมชนไม่ว่าจะเพื่อประโยชน์ใดก็ตาม จะต้องตระหนักถึงความซับซ้อนของความหมายและระบบกรรมสิทธิ์ของทรัพยากรร่วมดังกล่าว เพราะการเข้าไปใช้กรรมสิทธิ์ในทรัพยากรร่วมของชุมชน อาจหมายถึงการนำเอาความหมาย/ความรู้ใหม่เกี่ยวกับทรัพยากรร่วมของชุมชนเข้าไปให้ชุมชนด้วย ซึ่งชุมชนจะต้องปรับตัวต่อความหมายใหม่นี้ดังกล่าว รวมถึงคนและอำนาจอื่นที่เข้ามาพร้อมกับความหมายนั้นด้วย เป็นการปรับตัวเพื่อที่จะ “ใช้” ความหมายใหม่เพื่อ “รักษาอำนาจ” ในการที่จะจัดการทรัพยากรของชุมชนให้เกิดความมั่นคงของชุมชน

แม้ในปัจจุบัน ชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่งจะมีระบบการจัดการทรัพยากรร่วมหรือแหล่งโบราณคดีของแต่ละหมู่บ้านได้ค่อนข้างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในเชิงอนุรักษ์ แต่บริบทของจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่มีการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และภาวะขาดผู้สืบทอดอาชีพทางการเกษตรที่พบเห็นได้ในทุกชุมชนเนื่องจากเยาวชนของชุมชนรุ่นใหม่ต่างไปเรียนต่างเมือง หมายถึงการมีวิถีชีวิตที่ไม่ได้ผูกพันกับวิถีเกษตรกรรมหรือการทำมาหากินไม่ได้ผูกโยงอยู่กับความสมบูรณ์ของผืนป่าเหมือนคนรุ่นพ่อแม่อีกต่อไป บริบทที่เปลี่ยนไปเช่นนี้ อาจส่งผลให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตในแง่ของแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร ของป่าอันเป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีลดน้อยลง หรืออย่างกรณีบ้านใหม่คอนตัน ถ้าวันหนึ่งไม่มีใครทำเกษตรกรรมบริเวณโป่งน้ำร้อนแล้ว โป่งน้ำร้อนไม่ได้ถูกใช้ในฐานะแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนอีกต่อไป เมื่อวันนั้นมาถึง จะต้องมีการเลือกความหมายใหม่ที่สำคัญต่อวิถีชีวิตมาหยิบใช้ และส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อการจัดการกับทรัพยากรร่วมดังกล่าวของชุมชน แหล่งโบราณคดีอาจถูกพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเต็มตัว ซึ่งไม่ได้เป็น เรื่องผิดพลาดการท่องเที่ยวที่นั่นเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนโดยส่วนรวมและคำนึงถึงความยั่งยืน ทว่าในการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นนั้น หากชาวบ้านต้องการที่อนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรร่วมที่เกี่ยวข้อง อย่างพื้นที่ป่า ลำน้ำ จะมีความหมายได้อีกบ้างที่จะสนับสนุนจุดยืนทางการเมืองดังกล่าว ท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนไปของชนบทไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ความสำคัญของมันไม่ใช่ เพียงเพื่อจะรักษาแหล่งน้ำ รักษาแหล่งโบราณคดี หรือรักษาผืนป่า แต่ยังหมายถึงอัตลักษณ์ของชุมชนที่สะท้อนผ่านวิถีชีวิต ที่กำลังเผชิญช่วงเปลี่ยนผ่าน ชุมชนจะอย่างไรจึงจะสามารถยึดกุมอำนาจในการควบคุมชะตาชีวิตตนเองผ่านการจัดการทรัพยากรร่วมได้ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้เข้ามาเฉพาะกับภาครัฐ แต่เข้ามาอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ ผ่านสื่อสารมวลชน ผ่านอำนาจทุนที่แพร่ไปทุกหนแห่ง สิ่งเหล่านี้ต่างหาก คือ ความท้าทายแท้จริงที่ชนบทไทยต้องเตรียมตัวรับมือ ไม่ใช่อำนาจรัฐอย่างที่ผ่านๆ มา

สมัชชาปฏิรูป, 2554), [Online], เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554 เข้าถึงจาก <http://www.fringier.org/wp-content/writings/mimiostrom.pdf>.

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอเชิงนโยบาย

ร่วมเขียน โกศยกันนท และเสาวลักษณ์ เขียนนอก

บทนี้เป็นการสรุปผลการวิจัย และตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย นำเสนอแบบแผนในการจัดการความรู้ของชุมชน ซึ่งแบบแผนดังกล่าวไม่สามารถใช้ครอบคลุมในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนได้ทุกกรณี แต่สามารถใช้เพื่อเป็นแนวทางในการตรวจสอบและร่วมวางแผนการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ร่วมกับชุมชนและภาคีที่มีส่วนได้ส่วนเสียได้ ในส่วนที่ 2 จะเป็นการเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เป็นผลจากการวิจัย

6.1 บทสรุป

ความพยายามในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนอย่างยั่งยืน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมใน 3 พื้นที่วิจัย ในอำเภอบางบาล ปางมะผ้า และขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนที่เป็นกรณีศึกษา แม้ว่าจะมีบริบททางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมต่างกัน แต่ก็สามารถชี้ถึงข้อสรุปสำคัญดังนี้

6.1.1 ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนทั้ง 3 แห่ง มีความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของตนเอง ซึ่งการให้คำนิยามของชุมชนว่าด้วยโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ไม่เหมือนกับที่นักวิชาการนิยามไว้ กล่าวคือ ความเข้าใจเรื่องโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนแคบกว่าขอบเขตความเข้าใจเชิงวิชาการของนักโบราณคดีและประวัติศาสตร์ สำหรับชาวบ้านแล้ว โบราณคดีเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กันของ “ผู้คน” “สิ่งของ” หรือ “สถานที่” ในอดีตหรือเก่าแก่ ที่มีผลเกี่ยวเนื่องกับผู้คนและการดำรงชีวิตของผู้คนในปัจจุบัน ยังพบด้วยว่า สิ่งของหรือสถานที่เก่าแก่เหล่านั้น มักจะเชื่อมโยงกับศาสนาหรือความเชื่อของชาวบ้าน เช่น วัด วัดร้าง ศาล ปรางน้ำร้อน ซึ่งสิ่งของหรือสถานที่เก่าแก่เหล่านี้ ดำรงอยู่ด้วยเรื่องราวที่กำกับความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติต่อสิ่งของหรือสถานที่เหล่านั้น และเรื่องราวเหล่านี้ ยึดโยงให้สิ่งของหรือสถานที่โบราณคดีและประวัติศาสตร์เหล่านั้นกับผู้คนในชุมชน ทำให้มีความหมายเกี่ยวพันกับคน และมีชีวิต

6.1.2 การจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน

ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ดังที่กล่าวไปแล้วในข้อที่ 1 แม้ว่าจะเป็นการนิยามที่คับแคบกว่าความเข้าใจของนักวิชาการ แต่เรื่องราวที่กำกับและทำหน้าที่เกี่ยวพันผู้คนในชุมชนกับสถานที่และ

สิ่งของ เป็นการกำกับวิธีการปฏิบัติต่อวัตถุโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในเชิงอนุรักษ์ทั้งสิ้น “จิต” และ “ผี” เป็นตัวอย่างความเชื่อที่กำกับวิถีปฏิบัติของผู้คนต่อวัตถุโบราณคดี ป้องกัน กำกับ ควบคุมไม่ให้มีการแตะต้อง เคลื่อนย้าย หรือ ใช้พื้นที่ในทางที่ไม่ควร การดำรงอยู่ของความเชื่อในชุมชนจึงเป็นการอนุรักษ์โบราณสถานที่สำคัญ

อย่างไรก็ดี จากการศึกษาบริบททางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนทั้ง 3 แห่ง พบว่าความเชื่อที่กำกับโบราณสถานและประวัติศาสตร์ ใช้ได้กับผู้คนที่อาศัยหรือดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนเท่านั้น ซึ่งทำให้วิถีอนุรักษ์ฯ เปรียบบางและสุมเสี่ยงต่อการถูกทำลาย ทั้งนี้เพราะ ในบริบทปัจจุบันชุมชนต้องเผชิญหน้าต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจากนโยบายการพัฒนาที่เน้นการศึกษาจากส่วนกลาง ดึงเยาวชนออกจากพื้นที่และห่างหายจากโครงข่ายเรื่องเล่าและความเชื่อเหล่านี้ อีกประการหนึ่งคือ นโยบายการพัฒนาเชิงพาณิชย์และการท่องเที่ยว ส่งผลให้พื้นที่ของชุมชนเปิดรับสิ่งแปลกปลอมจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนในรูปแบบต่างๆ นโยบายทางเศรษฐกิจทุนนิยมสร้างค่านิยมเกี่ยวกับการทำงานใหม่ ภายใต้ระบบโครงสร้างทางสังคมที่มีอคติต่อความเป็นเมือง ทำให้เกิดการลดทอนคุณค่าของความเป็นชนบท งานภาคเกษตร งานที่ไม่มีรายได้ประจำ และพรากผู้คนวัยทำงานออกจากพื้นที่

ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนที่ถูกจัดการโดยเรื่องเล่าและความเชื่อ จะเป็นปฏิบัติการที่เข้มแข็งหรือไม่นั้น จากการศึกษาพบว่าปัจจัยสำคัญ คือ 1) ผู้เล่าหรือผู้รู้ ซึ่งในแต่ละชุมชนอาจเป็นผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่ทางสังคม ศาสนาและวัฒนธรรมต่างกัน แต่ลักษณะร่วมอย่างหนึ่งของผู้รู้คือเป็นผู้ที่มีอำนาจในชุมชน ตัวอย่างของผู้รู้ ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน พระที่เป็นที่เคารพนับถือ หมอพื้นบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นต้น 2) พื้นที่สำหรับปฏิบัติการ ในที่นี้ หมายถึง โอกาส สถานที่ และวิธีการส่งต่อเรื่องราวที่กำกับ ป้องกัน และอนุรักษ์โบราณสถาน วัตถุและประวัติศาสตร์ อาทิ การทำพิธีกรรมตามความเชื่อ การเล่าเรื่องราวในลักษณะเรื่องเล่าแก่ลูกหลาน การบอกสอนของพระผู้ใหญ่ เป็นต้น จากการศึกษาพบว่า เรื่องราวความเชื่อไม่สามารถผูกผู้คนได้อย่างเข้มแข็ง เพราะการที่เยาวชนและคนวัยกลางคนจำนวนหนึ่งไม่ได้อยู่อาศัยหรือมีชีวิตที่สัมพันธ์กับพื้นที่เหมือนแต่ก่อน การเข้ามาของผู้คนจากนอกชุมชนด้วยวิถีคิดที่แตกต่าง ทำให้ความเคารพในสถานที่และความเชื่อเสื่อมคลาย 3) ผู้สืบทอดเรื่องเล่า ที่ต้องอยู่ในข่ายสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเดียวกัน

หากพิจารณาในแง่ของการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนแล้ว อาจสรุปได้ว่า จากโลกทัศน์ของชาวบ้านที่มองโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนว่าเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่าง “ผู้คน” “สิ่งของ” หรือ “สถานที่” ที่เก่าแก่ ที่เชื่อมโยง เกี่ยวเนื่องกับผู้คนและการดำรงชีวิตของผู้คนในปัจจุบันที่มักจะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับศาสนาและความเชื่อ มีกลไกของการอนุรักษ์และจัดการความรู้ผ่านเรื่องเล่าและวิถีปฏิบัติที่เป็นความเชื่อ โดยมีผู้รู้ที่มีอำนาจเป็นผู้เล่าเรื่องราว ส่งต่อ สืบทอดวิถีปฏิบัติแก่คนรุ่นหลัง

6.1.3 แบบแผนในการจัดการความรู้

จากข้อค้นพบที่ว่า ชุมชนมีรูปแบบการจัดการความรู้ผ่านความเชื่อที่มีผู้รู้เป็นผู้เล่าเรื่องราว ผ่านพิธีกรรมและปฏิบัติการต่างๆ และจากข้อเท็จจริงที่ว่าชุมชนกำลังเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากนโยบายที่มีอคติของพื้นที่ชนบทและพรากผู้คนออกจากพื้นที่เข้าสู่เมือง ทำให้รูปแบบการจัดการความรู้ของชุมชนถูกท้าทายอย่างหนัก

อย่างไรก็ดีจากการศึกษาพบว่า รูปแบบการจัดการทางการศึกษาและการจัดการการเมืองท้องถิ่นที่นำเสนอโดยรัฐ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล วิทยาลัยชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ถูกให้

อำนาจในชุมชน และมีส่วนในการจัดการความรู้ของชุมชน ซึ่งอาจหมายถึงการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนด้วย

โครงการวิจัยฯ ในด้านหนึ่งถูกมองว่าเป็นผู้ที่มีส่วนในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ ดังนั้น แบบแผนในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ยั่งยืน ต้องตระหนักถึงตัวแสดงเหล่านี้ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งตัวแสดงแต่ละตัวมีอำนาจในการแสดงออก ชี้นำ หรือกำหนดทิศทางการจัดการความรู้ ตลอดจนมีโลกทัศน์ต่อการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ต่างกัน เนื่องด้วยบริบทและผลประโยชน์ที่ต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้ที่มีงบประมาณสำหรับการพัฒนาพื้นที่ และมักจะมองการจัดการโบราณคดีในรูปแบบของการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงทรัพย์สินให้เป็นทุนในการหารายได้หรือสร้างอาชีพ การอนุรักษ์โบราณคดีอาจจะเป็นไม่ได้เป็นความสำคัญระดับต้นๆ วิทยาลัยชุมชนได้รับนโยบายให้ส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชน มีตัวชี้วัดเป็นการผลิตมัลติมีเดียที่สามารถนำเที่ยวในพื้นที่ได้ มีงบประมาณสนับสนุน แต่อาจไม่มีความรู้เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ หรือแนวคิดเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น

สิ่งสำคัญที่ค้นพบคือ จากการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนของชาวบ้านที่มีผู้รู้เป็นผู้ควบคุมปฏิบัติการทั้งหมด ที่ปัจจุบันมีความเปราะบาง และการเข้ามาของภาคีหลักที่อธิบายไปแล้ว กลบเสียงของชาวบ้านที่ต้องอยู่อาศัย สัมพันธ์กับพื้นที่เจียบงัน การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมที่มีหัวใจอยู่ที่การเสริมอำนาจ รับฟัง และเปิดโอกาสให้ผู้คนตัวเล็กตัวน้อยที่ไร้อำนาจได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ชี้นำ และกำหนดทิศทางการจัดการโบราณคดีและประวัติศาสตร์

ในทางปฏิบัติแล้ว ก่อนที่จะมีเวทีเพื่อถกเถียงให้ได้มาซึ่งข้อสรุปในการจัดการโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ทีมวิจัยกระบวนการต้องเข้าไปพูดคุย หรือ กับผู้คนกลุ่มต่างๆ ที่เกาะเกี่ยวกันอยู่และบางครั้งมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน เพื่อได้ทราบถึงประเด็นข้อห่วงใย ความต้องการ และสร้างแนวทางให้เสียงของพวกเขาได้ถูกรับฟังในเวที ซึ่งปฏิบัติการเหล่านี้ จะเกิดก่อนการประชุมอย่างไม่เป็นทางการ กล่าวโดยสรุปคือ ทีมวิจัยกระบวนการทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงภาคีที่เกี่ยวข้อง

6.1.4 การจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนอย่างยั่งยืน

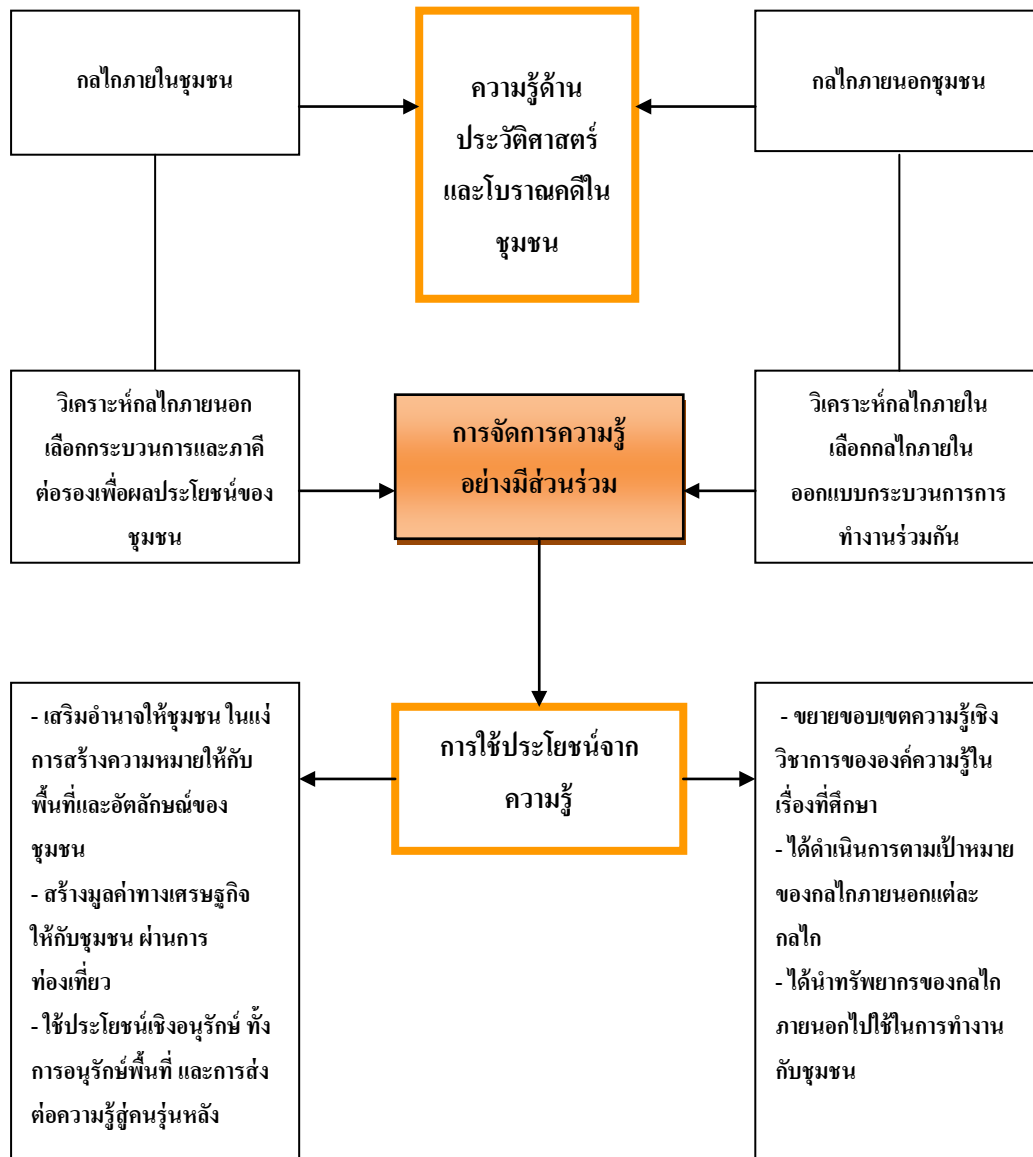
ด้วยระยะเวลาที่จำกัดทำให้ยากที่จะบอกว่าแบบแผนการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่จะนำเสนอด้านล่างนี้ยั่งยืนหรือไม่ ความยั่งยืนในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์วัดได้จากความสามารถในการจัดการแม้ว่าจะต้องเผชิญต่อความเปลี่ยนแปลงโดยมีชุมชนเป็นผู้กำหนดและดำเนินการ ภาคีอื่นๆ ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการสนับสนุน

จากการศึกษาภาคีที่เกี่ยวข้อง และกลไกในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ สามารถสรุปได้ว่า ชุมชนมีกลไกภายในในการจัดการความรู้ดังที่อธิบายไปแล้ว อีกทั้งยังมีกลไกภายนอกที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ด้วย อีกทั้งยังพบว่า จากการจัดเวทีเพื่อกำหนดทิศทาง และต่อรองผลประโยชน์นั้น ชาวบ้านมีโลกทัศน์เชิงซ้อนต่อพื้นที่หรือโบราณวัตถุและประวัติศาสตร์ พื้นที่เดียวกันอาจถูกให้ความหมายในหลายทางที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชาวบ้าน เช่น พื้นที่สำหรับการอนุรักษ์ พื้นที่ความเชื่อ และทรัพยากรสำคัญต่อการดำรงชีวิต

ดังนั้น การกำหนดจากภายนอกในการอนุรักษ์เพียงอย่างเดียว หรือนโยบายที่มุ่งเน้นการแปลงพื้นที่เป็นทุนในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวจึงเป็นการละเลยความซับซ้อนและไม่นำไปสู่การจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนอย่างยั่งยืน

จากการศึกษา ทีมวิจัยเชิงกระบวนการได้สรุปแบบแผนการจัดการความรู้ของชุมชน ได้ตามแผนภาพที่ปรากฏต่อไปนี้

แบบแผนการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน

จากแผนภาพ แบบแผนการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน แสดงให้เห็นถึงกลไกในการจัดการความรู้ 2 กลไก คือ กลไกภายในและภายนอก ซึ่งกลไกทั้งสองมีแนวทาง ทิศทาง รูปแบบในการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ต่างกัน และมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อกัน และภายในกลไกเองมีความเห็นร่วมและต่างกัน ดังนั้นในการวิจัย ผู้วิจัยควรต้องศึกษาเพื่อให้ทราบถึงโลกทัศน์ว่าด้วยความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน ความหมายของพื้นที่ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน บริบทของชุมชน และความประสงค์ของชุมชนในการใช้ความรู้และจัดการความรู้เพื่อตอบสนองความต้องการที่ซับซ้อนของชุมชน ตลอดจนทำความเข้าใจในระบบการส่งผ่านและจัดการความรู้ของชุมชน ผู้รู้ และความเปราะบางของรูปแบบการจัดการความรู้

นอกจากความเข้าใจในกลไกภายในแล้ว จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจกับกลไกการทำงานของโลกทัศน์ ความหมายว่าด้วยโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของกลไกภายนอก ทิศทางและแนวทางการดำเนินงาน การทำความเข้าใจของกลไกภายในและภายนอกนี้ นำมาซึ่งแนวทางในการจัดเวทีเพื่อหารือ และต่อรอง โดยต้องเสริมอำนาจให้กับชุมชนในการนำเสนอเสียงของตนเองในการกำหนดทิศทางในการจัดการความรู้ ซึ่งการต่อรองนี้ จะเป็นการผสานประโยชน์ ทรัพยากร และสร้างระบบในการจัดการความรู้ที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม

6.1.5 การเรียนรู้ ภาพสะท้อนจากกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม

จากการทำงานตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา โครงการวิจัยฯ ดำเนินงานโดยอิงกับแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมทั้งในการเรียนรู้ด้านโบราณคดีและด้านประวัติศาสตร์ ไปจนถึงร่วมคิด วางแผน และดำเนินงานในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนตนเอง ได้แก่ แหล่งโบราณคดีต่างๆ และความรู้/เรื่องเล่าและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และไม่เพียงแต่ชุมชนเท่านั้นที่ได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการดังกล่าว สะท้อนได้จากการที่ชาวบ้านเป็นผู้ออกความคิดเห็นถึงองค์ประกอบของที่ประชุมหารือเพื่อจัดทำหลักสูตรมัลติเทค ซึ่งเดิม วิทยาลัยชุมชน (วชช.) เป็นผู้จัดประชุม แต่ชาวบ้านขอให้ทีมวิจัยฯ เข้าร่วมตลอดจนหารือเพื่อจัดประเด็นก่อนมีการประชุมจริง

ทีมวิจัยฯ ได้เรียนรู้และปรับเปลี่ยนตัวเองผ่านกระบวนการทำงานที่ได้สัมผัสกับชุมชนมากขึ้น และเกิดเป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่สนใจศึกษาเรียนรู้ ตลอดจนทำงานด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชนบท กำหนดบทบาทของทีมฯ ให้เป็นหนึ่งในภาคีและเคารพการตัดสินใจของชุมชน

นอกจากนี้ยังเห็นแนวโน้มความยั่งยืนของกลไกจัดการความรู้ของ กลไกโรงเรียน ที่หากมีกระบวนการส่งเสริมที่ดี ก็จะสามารถเป็นกลไกที่ทำงานเรื่องการส่งผ่านความรู้สู่คนรุ่นหลังของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

6.1.6 การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research- PAR): ชุมชนเลือก ชุมชนปฏิบัติ บนพื้นฐานข้อมูลและการมีส่วนร่วม

โครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ยึดแนวทางการดำเนินงานตามหลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) มาโดยตลอด โดยมีทีมมานุษยวิทยาและการวิจัยเชิงกระบวนการขึ้นมาเฉพาะ เพื่อทำหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้อย่างมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน โครงการวิจัย และภาคีอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนตนเอง และวางแผนเชิงนโยบายตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยตนเอง โดยโครงการมีจุดยืนในการสนับสนุนการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ และต้องการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืน นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อมั่นว่าแนวทาง PAR เป็นแนวทางที่เสริมอำนาจ (empower) ชุมชน ผ่านประสบการณ์การมีส่วนร่วมในกลไกประสานงานในการทำงาน ได้แก่ เวทีชาวบ้าน ในการที่จะต่อรองกับกลไกภายนอกชุมชน และยังเชื่อว่าหากการจัดการความรู้เกิดจากความร่วมมือของชุมชนแล้ว จะทำให้องค์ความรู้ที่สร้างและรวบรวมไว้นั้น ถูกส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานของชุมชนและชุมชนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

จากการทำงานตามกระบวนการ PAR พบว่า ชาวบ้านมีความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี มีการจัดการความรู้ของชุมชนตนเองอยู่แล้ว หากแต่เป็นการจัดการที่ไม่เป็นทางการ และความรู้ของชาวบ้าน อาจยังไม่ได้ถูกยอมรับจาก “คนนอก” บ่อยครั้งที่เราเห็นว่าเวลาไปสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชุมชน ชาวบ้านมักจะไม่นับใจ แม้จะเล่าให้เราฟัง แต่ก็ยังกลัวว่าสิ่งที่ตนรู้จะไม่ตรงกับความรู้ทางวิชาการ การที่จะเสริมอำนาจให้ชาวบ้าน จึงจำเป็นที่จะต้องเสริมอำนาจให้กับความรู้ของชาวบ้านด้วย สิ่งที่จะช่วยเสริมอำนาจให้ความรู้ของชาวบ้านได้ ส่วนหนึ่งคือทำทีนักวิชาการที่เข้าไปทำงาน ที่ให้ความเคารพกับความรู้ของชาวบ้าน และต้องให้ความรู้ชาวบ้านเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่น เพื่อให้ชาวบ้านไม่มองว่าความรู้ของตนด้อยกว่าความรู้เชิงวิชาการ เพียงแต่เป็นความรู้อีกชุดหนึ่งเท่านั้น สังเกตเห็นว่า ในชุมชนที่ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจในความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของตน เช่น บ้านไร่ ค. สบปอง อ. ปางมะผ้า นั้น ความรู้ของชาวบ้านได้ถูกเรียนรู้จากกลไกภายนอกบ่อยครั้ง แหล่งโบราณคดีและองค์ความรู้ชุมชนได้ถูกยกย่องจากจังหวัด เช่น การที่ผู้ว่าราชการจังหวัดมาเปิดแหล่งท่องเที่ยว การที่นักศึกษามาดูงาน มาสนใจเรียนรู้เรื่องของโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนกับผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเป็นการเสริมอำนาจให้กับความรู้และปราชญ์ชาวบ้าน

นอกจากการเสริมอำนาจให้ความรู้ท้องถิ่นและตัวผู้รู้หรือปราชญ์ท้องถิ่นแล้ว สิ่งสำคัญคือกระบวนการทำงานของกลไกภายนอกที่เข้าไปนั้น ต้องมีการสร้างพื้นที่ของการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ใช้เวทีชาวบ้านเป็นพื้นที่ของการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดการสื่อสารกันระหว่างชุมชนกับโครงการ อันจะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และวางแผนการทำงานร่วมกัน ชาวบ้านได้มีพื้นที่ที่จะแสดงอำนาจในการเลือกและต่อรองกับกลไกภายนอก ซึ่งโครงการวิจัยฯ เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ชาวบ้านควรจะได้ทำในทุกปฏิสัมพันธ์ที่มีผลต่อความเป็นไปของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเป็นคนกำหนดอนาคตได้โดยชุมชนเอง

อย่างไรก็ตาม การใช้เวทีชาวบ้านก็ต้องมีการทำงานกับชาวบ้าน โดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นกลุ่มอำนาจ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการก่อนล่วงหน้า โดยเฉพาะงานเชิงข้อมูล เพราะในเวทีมีเวลาจำกัด อีกทั้งยังมีข้อจำกัดด้านภาษา และความรู้หรือเรื่องบางเรื่องที่น่าปรึกษาชาวบ้านในเวทีก็เป็นเรื่องใหม่และอาจจะเกี่ยวข้องกับทางวิชาการ ต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจ ดังนั้น ทีมวิจัยเชิงกระบวนการตลอดจนทีมอื่นๆ จึงจำเป็นต้องพูดคุยเกี่ยวกับข้อมูลกับกลุ่มผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน รวมถึงกลุ่มอำนาจที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเรื่องต่างๆ เพื่อที่จะได้อธิบายข้อมูลให้กลุ่มเหล่านี้ได้เข้าใจก่อนล่วงหน้า เพื่อที่กลุ่มคนเหล่านี้จะสามารถบอกต่อข้อมูลให้กลุ่มอื่นๆ ให้เข้าใจจุดยืนและการทำงานของโครงการ ซึ่งจะนำไปสู่การตัดสินใจที่จะมีส่วนร่วมกับการกิจกรรมต่างๆ ของทางโครงการที่ดำเนินการในชุมชน

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมไม่ได้เพียงแค่ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับนักวิจัยเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการที่สามารถจะพัฒนาหรือแก้ปัญหาบางอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชน ในขอบข่ายเนื้อหางานวิจัยไปได้พร้อมๆ กัน เช่น การพัฒนาเยาวชน การกระตุ้นให้ชุมชนเห็นความสำคัญของความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของตนเอง เป็นต้น

6.1.7 กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่จะช่วยสร้างนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ให้มีหัวใจนักพัฒนา

เราพบว่าคนที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ได้ทำงานของพวกเขาโดยเพิ่มเรื่องของการมีส่วนร่วมกับชุมชนเข้าไป เช่น การเป็นวิทยากรให้ชุมชน การขอประชาสัมพันธ์จากชุมชนในการขุดค้น หรือแม้แต่การให้ชุมชนตรวจสอบข้อมูลความรู้ที่หามาได้ ทำให้นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์เกิดสำนึกที่อาจเรียกได้ว่าเป็นหัวใจนักพัฒนา หัวใจนักพัฒนาในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่าต้องเข้าไปแก้ปัญหาชุมชนหรือพัฒนาชุมชนอย่างที่นักพัฒนาเมื่ออาชีพทำกัน แต่เป็นหัวใจที่เห็นใจเขาใจเรา เปิดใจกว้างพอที่จะรับรู้และทำความเข้าใจกับความแตกต่างหลากหลายของชุมชนที่พบเจอ ซึ่งหัวใจนักพัฒนาจะทำให้งานโบราณคดีและงานประวัติศาสตร์ขยายประโยชน์มากขึ้น จากที่เคยถูกเข้าใจว่ามีประโยชน์ในแง่สุนทรียะ หรือเป็นประโยชน์เฉพาะกับชนชั้นสูง แต่การที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ได้ทำงานเชิงพัฒนา หรือเอาข้อมูลความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ไปใช้ในงานพัฒนา เช่น งานค่ายเยาวชน การฝึกอบรมชาวบ้าน หรือแม้แต่การทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของความรู้ มันทำให้งานโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นงานที่ “คิดค้น” และใช้ประโยชน์ได้จริงกับคนทุกชนชั้นของสังคม เช่น การให้ความรู้ในการทำทะเบียนและจัดทำพิพิธภัณฑสถาน เมื่อได้มีการถ่ายทอดและฝึกปฏิบัติให้ชุมชนจริง พบว่าชุมชนได้ประโยชน์มาก สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์ของเก่าแก่ เรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนไว้ให้ลูกหลานได้จริง อีกทั้งพิพิธภัณฑสถานยังกลายเป็นจุดรวมตัวของเยาวชน คนเฒ่าคนแก่ บางพื้นที่ก็เป็นห้องรับแขกไว้ต้อนรับผู้มาเยือนอีกด้วย

การทำงานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในชุมชน โดยอิงกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจึงไม่เพียงแต่เปิดมุมมองชาวบ้านให้เข้าใจโลกโบราณคดีและประวัติศาสตร์ แต่ก็ช่วยเปิดโลกของนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ให้เข้าใจชุมชน และเกิดหัวใจนักพัฒนาในการที่จะนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาชุมชนอีกด้วย

6.1.8 กลไกส่งผ่านความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่มีแนวโน้มความยั่งยืน

จากการทำงานที่ผ่านมา พบว่ากลไกที่มีความสนใจความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ คือ กลไกโรงเรียน และเป็นกลไกที่พยายามจะทำงานเรื่องนี้อยู่แล้ว หากเข้าไปร่วมมือกันอย่างจริงจัง ในแง่ของการสนับสนุนข้อมูล และเสริมกระบวนการที่ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับโรงเรียนแล้ว มีแนวโน้มที่จะเกิดกระบวนการส่งผ่านความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ยั่งยืน ซึ่งเกิดจากการที่โรงเรียนและชุมชนสามารถร่วมมือกันสร้างและส่งผ่านความรู้ได้ โดยกลไกภายนอก อย่างโครงการวิจัยฯ นั้นเพียงแค่เสริมความรู้บางส่วนที่โครงการเคยศึกษาค้นคว้ากลับคืนสู่โรงเรียนและชุมชน

อย่างไรก็ตาม การทำงานกับกลไกโรงเรียนก็มีอุปสรรคที่ต้องคำนึงเช่นกัน ทั้งจากทางโครงการวิจัยฯ เองและทางฝ่ายโรงเรียน ปัญหาหลักที่เป็นอุปสรรคคือ ภาระงานของทั้งโรงเรียนและโครงการวิจัยฯ ทำให้ไม่สามารถจะทุ่มเทเวลาให้กับการพัฒนากระบวนการส่งผ่านความรู้หรือหลักสูตรร่วมกันได้อย่างเต็มที่ ทางออกที่ดีคือควรจะมีการจัดเป็นโครงการแยกเฉพาะในเรื่องของการทำหลักสูตร เพราะต้องมีการเชื่อมโยงทั้งฝ่ายชุมชน โรงเรียน นักวิชาการ รวมไปถึงนักเรียน ให้มาร่วมกันจัดทำหลักสูตร หากสามารถเชื่อมโยงกันได้ดี จะเกิดหลักสูตรโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกิดจากความมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย เกิดชุมชนปฏิบัติการการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาตัวองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง

6.1.9 กระบวนการส่งผ่านความรู้ที่ยั่งยืน คือ กระบวนการที่เป็นหนึ่งเดียวกับวิถี

ชีวิตของชาวบ้าน

ปัญหาเรื่องความยั่งยืนของกระบวนการส่งผ่านความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ดูเหมือนจะเป็นคำถามสำคัญที่เกิดขึ้นเมื่อเราต้องการที่จะคิดหาวิธีการส่งผ่านความรู้ที่ดูเหมือนจะไกลตัวชุมชนให้ถูกถ่ายทอดต่อไปยังคนรุ่นถัดๆ ไป อย่างไรก็ตาม ทางออกนั้นมิใช่จากการศึกษาการส่งผ่านความรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ รวมไปถึงด้านอื่นๆ ของชุมชน พบว่าชาวบ้านส่งผ่านความรู้ด้วยการใช้กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนอยู่แล้ว เช่น ประเพณี พิธีกรรม หรือแม้กระทั่งกิจกรรมในชีวิตประจำวัน การที่สมาชิกในชุมชนในเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านั้น ทำให้พวกเขาได้รับความรู้ดังกล่าวไปด้วย ซึ่งกระบวนการส่งผ่านความรู้ดังกล่าว อาศัยปัจจัยสำคัญ คือ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และต้องมีผู้นำของชุมชนที่จะกระทำตนเป็นแบบอย่างในการส่งผ่านความรู้ในชีวิตประจำวัน หรือเป็นตัวตั้งตัวตีในการจัดพิธีกรรมต่างๆ รวมถึงดึงดูดคนทุกอายุ เพศ วัย ให้เข้าร่วม ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ “คนนอก” ทำไม่ได้ สิ่งที่ “คนนอก” อย่างนักวิชาการ ภาควิชาการ หรือเอกชนที่สนใจสนับสนุนการส่งผ่านความรู้ฯ ทำได้ คือ การหาตัวผู้นำดังกล่าวให้พบ และทำงานกับคนเหล่านั้น ตลอดจนการเชื่อมโยงหรือส่งความรู้ที่ศึกษามาให้เข้ากับวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถที่จะรับรู้และส่งผ่านความรู้ดังกล่าวได้อย่างแนบเนียนไปกับวิถีชีวิต ไม่ต้องมีการลงทุนเวลา แรง หรือเงินเพิ่มเติม และยังคงไว้ซึ่งวิถีชีวิตของชุมชน และไม่เสี่ยงต่อการทำลายสายสัมพันธ์ ทุกสิ่งจึงดูเหมือนจะย้อนกลับไปที่จุดแรก คือ จุดของการมีส่วนร่วม ซึ่งหากจัดกระบวนการศึกษาวิจัยให้มีการร่วมไม้ร่วมมือระหว่างโครงการฯ และชุมชน ทำให้ต่างฝ่ายต่างรู้จักและเข้าใจกันและกันมากขึ้น และเห็นหนทางในการที่จะประยุกต์ใช้ความรู้ในชีวิตประจำวัน และการนำไปใช้ในวิถีชีวิตนี้เอง ที่เป็นการส่งผ่านความรู้ที่ยั่งยืน และยืดหยุ่นต่อการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้งของผู้คน

6.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

6.2.1 การสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมในทุกโครงการพัฒนาที่เข้าไปในชุมชน

หน่วยงาน องค์กร โครงการที่จะทำงานในชุมชนควรมีกระบวนการทำงานที่เปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมกับชาวบ้านทุกกลุ่ม อย่างน้อยที่สุด คือ การให้ชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาที่จะเข้าไป เพื่อให้ชาวบ้านสามารถตัดสินใจเลือกที่จะร่วมมือหรือดำเนินการบนพื้นฐานข้อมูล อันเป็นพื้นฐานสำคัญของความเป็นประชาธิปไตย และเป็นแนวทางที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและมีความยั่งยืน สามารถตอบสนองได้ต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

6.2.2 ความยืดหยุ่นของทิศทางการพัฒนา

เพื่อเปิดรับความต้องการของชุมชนหรือสามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะกับบริบทและปัญหาจริงในชุมชน เพื่อให้โครงการพัฒนาหรืองานวิจัยที่เข้าไปในพื้นที่สามารถสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน โครงสร้างการทำงานควรมีความยืดหยุ่นเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน สอดคล้องกับบริบทชุมชนที่ต้องตระหนักถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่ไม่เท่าเทียมกัน การทำเช่นนี้ จะทำให้ชาวบ้านสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการคิดและทำกิจกรรมต่างๆ ได้ง่าย รวมถึงสามารถปรับเปลี่ยนแนวทางหรือวิธีการทำงานได้ หากสิ่งที่กำหนดไว้แต่เดิมไม่สอดคล้องกับ

ข้อมูลจริงหรือวิถีชีวิตจริงของชุมชน เช่น การปรับเป้าประสงค์ในการทำงานให้รวมเอาเป้าหมายของหมู่บ้านเข้าไปด้วย เป็นต้น

6.2.3 การพัฒนานักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ที่มีหัวใจนักพัฒนา

องค์กรหรือสถาบันการศึกษาที่ทำงานด้านการผลิตนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ควรให้ความสำคัญกับการสร้างหัวใจพัฒนาควบคู่ไปกับความเป็นเลิศด้านวิชาการและความเป็นนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์มืออาชีพ เพื่อให้นักศึกษาสามารถสร้างประโยชน์ให้กับพื้นที่ทำงานได้ โดยการเพิ่มกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนหรือการศึกษาพลวัตชุมชนให้มากขึ้นในกระบวนการศึกษาชุมชน

6.2.4 การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างบูรณาการและมีส่วนร่วม

โครงการหรือนโยบายใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ควรกระทำอย่างคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนในทุกด้าน และมีการบูรณาการการทำงานในทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยงานด้านป่าไม้ ด้านวัฒนธรรม ด้านการศึกษาในพื้นที่ ซึ่งล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เพราะมรดกทางวัฒนธรรม อย่างแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ หรือพิธีกรรมต่างๆ อิงอยู่กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนซึ่งไม่ได้แยกส่วน ทว่ากลมกลืนกันไปกลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คน ดังนั้น การบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างแยกส่วน รังแต่จะทำให้ชุมชนแยกขาดกับมรดกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในเชิงความหมายและคุณค่าที่สืบทอดกันมาแต่รุ่นปู่ย่า รวมไปถึงความหมายอื่นๆ เช่น ความหมายในด้านการเป็นทรัพยากรดำรงชีวิต ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากมรดกทางวัฒนธรรมได้อย่างเต็มที่ในทุกความเป็นไปได้ และอาจจะไม่สามารถมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการได้ หากการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมไม่ได้บูรณาการความรู้ของชุมชนเข้ากับความรู้ที่นำเข้ามาจากภายนอกเพื่อจัดการ

การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต แต่ปัจจุบันการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม กลับมุ่งไปที่การจัดการสิ่งของและสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพ โดยละเลยที่จะเชื่อมโยงคนและความรู้อันหลากหลายที่เชื่อมโยงอยู่กับมรดกทางวัฒนธรรมแต่อย่างใด ซึ่งแต่ละพื้นที่ก็มีความแตกต่างอย่างน่าสนใจ ดังนั้น การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างบูรณาการจะช่วยเชื่อมโยงความหมายที่หลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมให้ได้รับการอนุรักษ์และดูแล และการมีส่วนร่วมก็จะช่วยให้การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมตอบสนอง “คนใน” ที่ “อยู่” และ “รักษา” มรดกทางวัฒนธรรมมาช้านานและจะเป็นผู้สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าวสืบไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

หนังสือ

จปฐ

2552 กรมการพัฒนาชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน.

ฉลาดชาย รมิตานนท์.

2527 ผีเจ้านาย, เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.

2550 “บทกถ : ผู้หญิงกับประวัติศาสตร์นิพนธ์และสังคมศาสตร์”. สตรีนิยมไทย, 1 ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ชนเศ อารักษ์สุวรรณ

2550 “ บทกถ: ทำไมเพศภาวะจึงขาดหายไปในประวัติศาสตร์ไทย ”. สตรีนิยมไทย, 1, ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นลินี กังศิริกุล.

2547 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรียน และรู้จัก...วังน้ำเขียว, กรุงเทพฯ:ศูนย์หนังสือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิธิ เอียวศรีวงศ์

2550 “ไม่มีชื่อเรื่อง”. สตรีนิยมไทย, 1, ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นิตยา เงินประเสริฐศรี.

2544 “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ”, วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2, 7 (กรกฎาคม – ธันวาคม).

มณีนันท์ มิตรประสาท

- 2539 “การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน : ศึกษากรณี ชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอลือกา จังหวัดตรัง ”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ

- 2552 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน เล่มที่ 1-8. เสนอต่อสำนักงานกองทุน สนับสนุน การวิจัย
- 2553 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2. เสนอต่อสำนักงานกองทุน สนับสนุน การวิจัย
- 2554 รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม ระยะที่3. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ.

- 2551 พิพิธภัณฑสถานของนครธรรมดา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

ศิริพร ศรีสินธุ์ไร, บก.

- 2551 พิพิธภัณฑสถานที่ก: ประสบการณ์จากคนลงทำ, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ศิริพร ศรีสินธุ์ไร, บก.

- 2551 พิพิธภัณฑสถานที่กทบทวนบทเรียนจากการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ , กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ศรีศักร วัลลิโภดม.

- 2551 คู่มือลูกคิด, กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

สาธิต ไพรชาญจิตร์.

- 2546 โบราณคดีชุมชน : การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน . กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- 2547 การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ : แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่านกรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข

- 2548ก กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- 2548ข การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานโดยองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.
- 2548ค การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สถิต วงศ์สวรรค์.

- 2540 ปรัชญาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รวมสาม.

สว่าง เลิศฤทธิ์.

- 2547 การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สิทธิรัฐ ประพูนนิติสาร

- 2545 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

สุภางค์ จันทวนิช

- 2531 การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุเทพ สุนทรเกสัช.

- 2548 มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

อทิน รพีพัฒน์

- 2547 การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา. กรุงเทพฯ : ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณะสุข.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์.

- 2548 ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน: ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- 2553 “พิพิธภัณฑที่กับความทรงจำร่วมกันของสังคม,” ในกรุงเทพธุรกิจ (19 พฤศจิกายน)

อมรา พงศาพิชญ์.

- 2546 คู่มืองานวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา , (ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น).

อารยะ ภูสาคัสและคณะ.

- 2546 รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำตาง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน . สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชุดโครงการวิจัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ : ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน.

ภาษาอังกฤษ

Baden, S. and A.M. Goetz.

- 1998 “Who Needs [Sex] When You can Have [Gender]? : Conflicting Discourses on Gender at Beijing”, Chapter 1 in C. Jackson, and R Pearson (eds). **Feminist Visions of Development : Gender Analysis and Policy**, London : Routledge.

Reynolds, Craig J.

- 2006 “Engendering Thai Historical Writing” in **Seditious Histories : Contesting Thai and Southeast Asian Pasts**. Seattle and London : University of Washington Press

Chambers, R.

- 1983 **Rural Development: Putting the Last First**, Longman, Harlow: UK.

Chambers, R.

- 1993 “Challenging the Professions: Frontiers for Rural Development”. **Intermediate Technology Publications**, London,
- 1997 “Whose Reality Counts?” Putting the First Last, **Intermediate Technology Publications**, London.
- 2006 “Participatory Mapping and Geographic Information Systems: Whose Map? Who is Empowered and Who Disempowered? Who Gains and Who Loses?” In **P. Mbile** (ed).

Kreps, Christina.

- 1997 **Participation and Museum Development: Suggested Approaches for Project Sponsors and Designers**.

Simone, De Beauvoir.

- 1949 **The Second Sex**. Translated in 1989 Random House.

Emile, Durheim.

- 2008 **The Elementary Forms of the Religious Life**, Oxford World's Classics (New York: Oxford University Press Inc.)

Frank, Ellis.

- 2000 **Rural Livelihood and Diversity in Developing Countries**. Oxford: Oxford University Press.

Faulkner, N.

- 2000 Archaeology from below. **Public Archaeology**.

Gujadhur, Tara and Ellis, Lauren.

- 2009 **Engaging Communities in a Developing Country Context – a Private Museum's Perspective in Lao PDR**, Paper presented to 2nd ASEAN Museum Directors Symposium, Asian Civilisations Museum, Singapore, 19 – 20 August .

Maurice, Halbwachs.

- 1941 **The Legendary Topography of the Holy Land**, Paris Press, University of France.
1992 **On Collective memory**, Chicaco (IL), The University of Chicago Press.

Hartsock, Nancy C.M.

- 1983 "The Feminist Standpoint : Developing the Ground for A Specifically Feminist Historical Materialism". In Sandra Harding and Merrill B. Hintikka (eds.), **Discovering reality**, Reidel publishing Company.

Hult, M. and Lennung, S.

- 1980 "Towards a Definition of Action Research: A Note and Bibliography," **Journal of Management Studies** (17:2).

Kugelmass, Jack.

- 1996 **Mission to the Past. Poland in Contemporary Jewish Thought and Deed, in Tense Past; Cultural Essays in Trauma and Memory**, edited by Paul Atze and Michael Lambek (New York: Routledge).

Fentress, James and Wickman, Chris.

- 1992 “Class and Group Memories in Western Society, Chapter 3” in **Social Memory** (Oxford: Blackwell).

Kabeer, N.

- 1997 “Tactics and Trade-Offs : Revisiting the Links Between Gender and Poverty”. **IDS Bulletin**, Vol. 28 No 3.

Lois, Paul.

- 1975 “Recruitment to a Ritual Role : The Midwife in a Maya Community”. paper presented at the Symposium on Women in Ritual at the 73rd Annual Meeting of the American Anthropological Association.

Truillot, Michel – Rolph.

- 1995 **Silencing the Past: Power & Production of History**, (Boston: Beacon Press).

Connerton, Paul.

- 1989 **How Societies Remember** (Cambridge: Cambridge University Press).

Reason, P. & Bradbury, H. (Eds.)

- 2001 **Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice**. Sage: Thousand Oaks, CA. McNiff

Wilson, Robert A.

- 2005 **Collective Memory, Group Minds, and the Extended Mind Thesis**, in Cogn Process. June, Springer-Verlag.

Chambers, Robert.

- 2008 **Revolutions in Development Inquiry**. London : Earthscan

Schama, Simon.

- 1995 **Landscape and Memory**, Harper Collins, London.

Watkins, J.

- 2003 **Archaeological Ethics and American Indians**, Walnut Creek, CA: Altamira.

เว็บไซต์

ชล บุนนาค, การสำรวจองค์ความรู้ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม : ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย, ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย , (คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป, 2554), [online], เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554, เข้าถึง จาก <http://www.fringier.org/wp-content/writings/mini-ostrom.pdf>

นลินี ดันวนิตย์, ความทรงจำและสำนักทางการเมือง [ออนไลน์], <http://61.47.2.69/~midnight/midculture44/newpage6.html>, เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 31 ธันวาคม พ.ศ.2554

ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกิ, เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่อง “กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินกับปัญหาสิ่งแวดล้อม”, [online] เข้าถึงข้อมูลออนไลน์เมื่อ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2554, เข้าถึงจาก www.google.com.

ไพโรจน์ แสงจันทร์, เมื่อชาวบ้านเป็นนักโบราณคดี [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2554. เข้าถึงจาก www.node.rbru.ac.th/article/article11.pdf

แผนแม่บทเมืองเก่าลำปางเขลางค์นครเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <http://abcjournal.trf.or.th/documents/journalfiles/FART-100000093.pdf> เข้าถึงข้อมูลวันที่ 13 มีนาคม 2554.

วิทยาลัยชุมชน (มปพ.) [www] <http://www.taiyai.org/index.php>

วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (มปพ.) เพศสภาพ. [www] www.midnightuniv.org.

สมเกียรติ ตั้งนโม (ผู้แปล) “การจัดการความรู้มุมมองจากปรัชญา”แปลจาก“From Philosophy to knowledge management and back again” โดย Jeremy Aarons (ระบบออนไลน์)

ที่มา <http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document994.html> เข้าถึงข้อมูลวันที่ 12 กันยายน 2553

สฤณี อาชวานันทกุล , เอลินอร์ ออสโตรม กับปัญหาปฏิบัติของชุมชน , [online], เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2554.

สาธิต์ ไพเราะจิตร์, “โบราณคดีชุมชน” กับการโน้มน้าวให้รับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีต [Online]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2554. เข้าถึงจาก http://www.bangkokbiznews.com/2007/special/total_article/pdf/25-sayan2.pdf

สุวัฒน์ชัย สวัสดิ์ผล, ทูตทางสังคมกับการจัดการพิพาทชุมชนมอญบางกระดี่ [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2554. เข้าถึงจาก www.thaireform.in.th/various-reform.../5-strong-communities.html

Cohen, Emma. **Anthropology of Knowledge**, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9655.2010.01617.x/pdf> เข้าถึงข้อมูลวันที่ 12 กันยายน 2553

Dick, B. “*Action research: Action and research*” [www] <http://www.aral.com.au/>, 2012.

Reason, P. & Bradbury, H. (Eds.) “*Action research for professional development.*” [www] <http://www.jeanmcniff.com/ar-booklet.asp> , 2002

ผู้ให้สัมภาษณ์

นางศรียนตร์ พรหมคุณ, อายุ 61 ปี, บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , วันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2554.

นายบรรจง ทองอ่อน, อายุ 52 ปี, บ้านเลขที่ 82 หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, วันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2554.

นางลัดดา ทองอ่อน, อายุ 45 ปี, บ้านเลขที่ 82 หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, วันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2554.

นายสมจิตร พรหมคุณ, อายุ 34 ปี, บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , วันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2554.

ภาคผนวก

ภาคผนวกที่ 1

ข้อมูลสัมภาษณ์บุคคล

ถอดความข้อมูลสัมภาษณ์ชุมชนบ้านไร่ ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า

ผู้ให้ข้อมูล 1) นางศรียนตร์ พรหมคุณ อายุ 61 ปี
ผู้สัมภาษณ์ นางสาวลลิตา เขียนนอก
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 7 กันยายน พ.ศ.2554
สถานที่สัมภาษณ์ บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ผู้เรียบเรียงคำสัมภาษณ์ นางสาวลลิตา เขียนนอก

แม่ศรียนตร์ พรหมคุณ อายุ 61 ปี เกิดที่จังหวัดอำนาจเจริญ (แต่เดิมคืออำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี) ไม่ได้กลับบ้านเกิดมานานมากแล้ว เพราะปู่ย่าตายายตายหมดแล้ว ตอนเป็นสาว แม่ศรียนตร์ย้ายตามพ่อแม่ไปซื้อที่ทำไร่ทำนาที่จังหวัดมุกดาหาร แล้วก็ขาย และตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ๆ กับญาติที่อำเภอบึงกาฬ (ปัจจุบันเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของจังหวัดบึงกาฬ) สาเหตุการย้ายในช่วงนี้ เป็นเพราะพ่อแม่มีญาติพี่น้องชักชวนไปทำกินใกล้ๆ กัน โดยบอกว่ามีน้ำดี ดินดี พ่อแม่ของแม่ศรียนตร์จึงได้ขายที่ดินไปซื้อที่ทำไร่ทำนาใหม่ไปเรื่อยๆ แม่ศรียนตร์บอกว่า “เราเป็นคนทำนา ใครว่าที่ไหนนางม เราก็นายไปอยู่ ” จนกระทั่งพ่อแม่ของแม่ศรียนตร์เสียชีวิตทั้งหมด แม่ศรียนตร์กับสามีจึงย้ายมาอยู่ที่อำเภอปางมะผ้าแล้วก็ตั้งรกรากอยู่ที่นั่นเลย สาเหตุที่ย้ายมาที่บ้านไร่ เพราะน้องชายของแม่ศรียนตร์ ชื่อ บุญล้น เป็นพลทหารเกณฑ์ได้ย้ายมาทำงานที่ศูนย์วิจัยข้าวก่อนได้ชักชวนมา ปัจจุบันนายบุญล้นอายุสี่สิบกว่าปีไม่ได้เป็นทหารแล้ว แต่ก็ยังทำเกษตร โดยทำงานอยู่กับศูนย์วิจัยข้าวเหมือนเดิม อาศัยอยู่ในบ้านพักที่ศูนย์วิจัยข้าว แต่ก็มีบ้านของตัวเองอยู่ที่อำเภอปายด้วย

แม่ศรียนตร์ย้ายมาอยู่ที่ปางมะผ้าตั้งแต่ปี พ.ศ.2527 รวมระยะเวลา 27 ปี โดยย้ายมาพร้อมกับสามีและลูก 5 คน โดยมาทำงานในศูนย์วิจัยข้าว หลังจากมาอยู่ไม่กี่ปี แม่ศรียนตร์ก็ซื้อที่ดินที่บ้านไร่ 1 แปลง ซึ่งเป็นที่เดียวกับที่ตั้งบ้านของแม่ศรียนตร์ในปัจจุบัน แม่ศรียนตร์ซื้อต่อจากลุงคำซึ่งตอนนั้นได้แบ่งที่เป็นแปลงเล็กๆ ขาย แต่จุดที่แม่ศรียนตร์ซื้อมันตรงกับทางสามแพร่ง จึงราคาถูกกว่าแปลงอื่นๆ พื้นที่กว้างเกือบ ไร่ แม่ศรียนตร์บอกว่าซื้อมาในราคาเพียง 3,000 บาท ที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่ทำมาหากินได้ ไม่มีปัญหาอะไร ตั้งแต่อยู่มาไม่เคยมีใครมาตรวจเรื่องเอกสารสิทธิ์ เพราะที่ดินบริเวณนี้อยู่ในโครงการพระราชดำริ เหมือนเป็นสถานที่ของศูนย์วิจัยข้าว ที่บ้านไร่นี้ ตั้งแต่มีศูนย์วิจัยข้าวมาตั้ง ก็มีการตั้งโรงเรียนขึ้นมา พวกคนงานก็ตั้งหมู่บ้านเล็กๆ ขึ้นมา ตอนที่แม่ศรียนตร์มาอยู่ใหม่ๆ ยังมีบ้านไม่เยอะเท่าตอนนี้

แม่ศรียนตร์เล่าว่าตอนย้ายมาอยู่บ้านไร่ แม่ศรียนตร์ทำงานเป็นลูกจ้างรายวันในศูนย์วิจัยข้าว มีหน้าที่ทำนาและเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว แม่ศรียนตร์ไม่ได้ซื้อที่นาเป็นของตัวเอง มีแต่พื้นที่บ้านเท่านั้น แม่ศรียนตร์ได้ค่าจ้างวันละ 40 บาท แล้วก็ขึ้นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงตอนที่ลาออก ตอนอายุ 45 ปี ค่าจ้างอยู่ที่ 150 บาทต่อวัน

แม่ศรียนตร์บอกว่าต้องส่งให้ลูกเรียนหนังสือ จึงไม่ได้เก็บเงินซื้อที่ทำเกษตรเหมือนลูกจ้างศูนย์วิจัยข้าวคนอื่นๆ ช่วงที่ค่าจ้างน้อย แม่ศรียนตร์ก็ยังส่งลูกเรียนได้ เพราะสมัยนั้น ในแม่น้ำลำมีปลามากมาย ลูกๆ จะช่วยกันไปจับปลาทำอาหาร ข้าวสารก็สามารถซื้อจากศูนย์วิจัยข้าวได้ในราคาถูก เนื่องจากเป็นลูกจ้างของ ศูนย์ฯ สมัยนั้น มีร้านชำในหมู่บ้านเพียงร้านเดียว คือ ร้านของพี่สา (หากเข้ามาจากปากทางหมู่บ้าน จะพบร้านพี่ สาเป็นร้านแรก ปัจจุบันก็ยังเปิดอยู่) แต่เดิวนี้อะไรหลายร้าน ส่วนพวกผักก็สามารถซื้อได้จากตลาดสับป่องหรือซื้อ จากชาวบ้านบ้านไร่ที่ปลูกขายกันอยู่แล้ว อยากกินอะไรก็ไปซื้อที่บ้านที่เขาปลูกหรือบางวัน เขาก็เดินมาขายเองถึง ที่บ้าน บางอย่างก็ปลูกเอง ถ้าปลูกได้เยอะก็เอาไปขายได้อีกด้วย ซึ่งแม่ศรียนตร์จะเอาของไปขายในตลาดหรือเดิน ขายตามบ้าน แต่ปัจจุบันไม่ได้ขายที่ตลาดแล้ว เพราะค่าแรงวันละ 50 บาท แล้วยังต้องมีค่ามอเตอร์ไซค์รับจ้างเข้า ออกหมู่บ้านอีก แม่ศรียนตร์บอกว่าขายได้ไม่คุ้มต้นทุน ปัจจุบันนี้ พี่อึ่ง (ลูกชายของแม่ศรียนตร์) ทำนาเองก็แบ่ง ข้าวมาให้ที่บ้านด้วย แต่ปีที่ผ่านมาแม่ศรียนตร์ไม่ได้เก็บไว้กิน เพราะหนูมาป่วนข้าว จึงขายไปหมด แล้วซื้อเขากิน แต่ปีนี้จะซื้อส่งกะลือเรียนมาทำหาลอมข้าว (ยุ่งฉาง) เพราะหนูมันจะขึ้นไม่ได้

หลังจากเลิกทำงานในศูนย์วิจัยข้าว แม่ศรียนตร์ก็ช่วยลูกๆ เลี้ยงหลานบ้าง ลูกๆ ก็ให้เงินแม่ศรียนตร์ใช้ ส่วนตัวแม่ศรียนตร์ชอบค้าขาย จึงได้ทำกับข้าวแบบอีสานใส่ถุงเดินขายในหมู่บ้าน ในช่วงที่พี่อึ่งทำเกษตรแล้วได้ ผลผลิตออกมา แม่ศรียนตร์ก็จะเอาไปขายที่ตลาดสับป่องให้ แต่ในช่วงนี้ค้าขายไม่ค่อยดี แม่ศรียนตร์จึงหยุดขาย และเปิดร้านขายขนมจีนและส้มตำที่บ้าน

สำหรับลูกๆ ของแม่ศรียนตร์นั้น ลูกชายคนโต (พี่คำ) สร้างบ้านอยู่ใกล้ๆ กับแม่ศรียนตร์ แต่ไปทำงาน เป็นนักรการการ โรงอยู่ที่โรงเรียนกุดสามสิบ และจะกลับบ้านมาทุกวันศุกร์ พี่คำแต่งงานกับภรรยาเป็นชาววัง ซึ่งเปิดร้านขายส้มตำอยู่ตรงข้ามที่ว่าการอำเภอปางมะผ้า ลูกคนรอง (พี่กบ) ทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เมื่อก่อนก็ ตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้านเดียวกัน แต่ปัจจุบันย้ายไปทำงานที่จังหวัดอื่น พี่กบแต่งงานกับผู้หญิงชาวกะเหรี่ยง ปัจจุบันเป็นแม่บ้าน โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า พี่อึ่ง ลูกชายคนที่สาม (พี่อึ่ง) ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบ้านไร่เหมือนกัน แต่งงานกับชาวไทใหญ่ ทำงานอยู่ที่ศูนย์มาลาเรีย อำเภอปางมะผ้า ภรรยาเปิดร้านขายของชำที่บ้าน และซื้อที่ดินไว้ ทำเกษตรกรรมในหมู่บ้านด้วย ลูกสาวของแม่ศรียนตร์ ซึ่งเป็นพี่สาวของพี่อึ่ง ทำงานเป็นครูอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ส่วนลูกชายคนเล็ก ย้ายถิ่นฐานไปทำสวนยางพาราอยู่ที่อำเภอบ่อไร่ จังหวัดจันทบุรี บ้านเกิด ของภรรยา

สิ่งที่ทำให้แม่ศรียนตร์ตัดสินใจตั้งรกรากที่ปางมะผ้า เพราะลูกโตหมดแล้ว ไม่คิดจะย้ายไปที่อื่นอีก ตอนที่มาอยู่บ้านไร่ใหม่ๆ แม่ศรียนตร์เคยบอกกับเจ้านายที่ศูนย์วิจัยข้าวว่า **“อยู่ที่นี้สายตาดจะสั้นหมด เพราะมองไปทางไหนก็คิดแต่ภูเขา แต่อยู่ไปอยู่มากก็ม่วน เขาถามว่าจะกลับไปไหม ป้าก็บอกว่าไม่กลับหรอก กลับไปบ้านไม่ สนุกเลย ญาติก็มีอยู่ แต่เรารู้สึกไม่สนุก อยู่ที่นี่สนุกกว่า ลูกหลานก็เหมือนกัน เคยกลับไปอีสาน เขาก็บอกว่าไม่ รู้จักใครเลย ไม่อยากไปแล้ว ญาติพี่น้องก็ห่างเหินกันหมดแล้ว”** คนที่มาอยู่กับเจ้านายที่ศูนย์วิจัยข้าวก็ยังอยู่ในจังหวัด แม่ฮ่องสอนอีกหลายคน เพราะสมัยก่อนราคาที่ดินถูก แต่เดิวนี้อะไรแพงแล้ว แม้แต่ที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ก็ยังแพง อย่างไม่รู้ก็ตาม เดิวนี้อะไรมีที่ดิน แม้จะไม่มีเอกสารสิทธิ์ก็ยังเอาไปจำเงินกู้ได้ ในกรณีที่จะกู้เงินกับ ธ.ก.ส. (ธนาคาร เพื่อการเกษตร) โดยการจับกลุ่มกันสิบคน แต่ถ้าเมื่อก่อนที่ดินไม่มี นส. 3 ก็ไม่สามารถจะเอาไปกู้เงินได้ แม่ศรียนตร์เป็นศรัทธาทั้งวัดเหนือและวัดใต้ แต่วันพระ ไม่ได้ไปนอนวัด เพราะการไปนอนวัดเป็นเรื่อง ของคนไทใหญ่ แต่แม่ศรียนตร์ก็ทำประเพณีต่างๆ ตามที่หมู่บ้านจัด ส่วนใหญ่ก็เป็นประเพณีทางศาสนา และเห็น ความต่างระหว่างการทำประเพณีทางศาสนาของที่บ้านไร่กับที่บ้านเกิดของตน เช่น การจัดกฐินผ้าป่า แต่ว่าใน ส่วนของความเชื่อเรื่องการดำเนินชีวิตก็ไม่ค่อยต่างกันนัก เรื่องการเลี้ยงลูกหลานก็ไม่ต่างกัน ในส่วนของเจ้าเมือง

แม่ศรีนครก็เคยไปไหว้กับชาวบ้านคนอื่นๆ แต่ตอนอยู่อีสานจะไม่เคยไปไหว้ จะมีแต่คนเฒ่าคนแก่ไปไหว้
ตนเดินผ่านก็ได้แต่ยกมือไหว้ แต่ตอนมาอยู่ที่นี้ก็แก่แล้ว จึงไปตั้งขนมไหว้เจ้าเมืองทุกวันพระวันศีล ส่วนการเลี้ยง
เจ้าเมืองนั้น จะเลี้ยงช่วงเข้าพรรษากับปีใหม่เมือง ส่วนเดือนหกจะลงไร่ลงนาก็มีการเลี้ยงเมือง เขาจะไปทำใน
นา ส่วนเจ้าเมืองจะไม่มีการฆ่าสัตว์ ท่านชอบกินขนมหวาน ไม่กินเนื้อสัตว์

ในเรื่องการเจ็บไข้ได้ป่วย ตั้งแต่เมื่อก่อน ป่วยเป็นอะไรก็ไปหาหมอที่โรงพยาบาล แต่ถ้าไปหาหมอแล้ว
ยังไม่หายก็ต้องไปหาหมอเมือง ไปดูว่าเราไปทำอะไรผิดบ้างหรือไม่ ถ้าผิดก็ไปเลี้ยง ซึ่งที่บ้านไร่ก็จะไปดูกับหมอ
ตั้งไข่ (ลุงน้อยแสน ศรีพ่าย) ซึ่งแม่ศรีนครกับลูกสะใภ้เคยไปดูมา พอมาเลี้ยงก็หายจริง

สำหรับกิจกรรมของผู้สูงอายุในบ้านไร่ แม่ศรีนครจะเข้าร่วมทุกครั้งที่มีการเรียกประชุมกลุ่ม แต่ถ้าเป็น
กิจกรรมที่ต้องเข้าไปที่ตำบลสบป่อง แม่ศรีนครก็ไม่ไป

ผู้ให้ข้อมูล 2) นายบรรจง ทองอ่อน อายุ 52 ปี และ 3) นางลัดดา ทองอ่อน อายุ 45 ปี

ผู้สัมภาษณ์ นางสาวลัดกษณ์ เขียนนอก

วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 8 กันยายน พ.ศ.2554

สถานที่สัมภาษณ์ บ้านเลขที่ 82 หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผู้เรียบเรียงคำสัมภาษณ์ นางสาวลัดกษณ์ เขียนนอก

นายบรรจงและนางลัดดา ทองอ่อน เป็นสามีภรรยา กัน นายบรรจง เป็นคณะกรรมการหมู่บ้านและ
คณะกรรมการกองทุนอื่นๆ ของหมู่บ้านอีกหลายกองทุน ส่วนนางลัดดา ก็เป็นற்றுญิกกองทุนแม่บ้าน
และกรรมการกองทุนอื่นๆ อีกหลายกองทุนเช่นกัน นางลัดดาเล่าให้ฟังว่าเมื่อก่อนก็ไม่ได้มีงานเรื่องเงินให้กับ
หมู่บ้าน แต่ต่อมาคนที่บริหารเงินของกองทุนแม่บ้านย้ายไปอยู่ที่อำเภอปาย จึงได้เปลี่ยนมาให้นางลัดดากับป้าปิว
เป็นคนดูแลเงินแทน

นางลัดดาเล่าให้ฟังว่า กองทุนแม่บ้าน หมู่ที่ 3 นี้ มีสมาชิกประมาณ 60 คน รับเฉพาะผู้หญิงในหมู่บ้าน
กองทุนแม่บ้านเหมือนเป็นแหล่งเงินกู้ฉุกเฉินของคนในชุมชน เพราะการพิจารณาไม่ยุ่งยาก แต่ก็มีวงเงินกู้ต่ำ
ส่วนใหญ่จะให้กู้ในหลักพัน จ่ายดอกเบี้ยร้อยละ 12 ต่อปี สมาชิกทุกคนต้องมีการออม ในกลุ่มมีสมาชิกที่ไม่มี
สัญชาติไทยด้วย สามารถออมและกู้ยืมได้เช่นกัน กองทุนแม่บ้านเริ่มต้นโดยทางพัฒนาชุมชนของอำเภอให้เงินตั้ง
ต้นมาประมาณสองหมื่นบาท ราวปี พ.ศ. 2547 แล้วก็ให้กู้ยืมกันไปเรื่อยๆ หมุนเวียนกันไป สิ้นปีก็มาปันผลกัน ใน
การออมนั้น ตอนแรกไม่ได้มีการบังคับว่าออมเท่าไร แต่ปีนี้มีการประกาศไปว่าให้ออมกันอย่างน้อยเดือนละ
20 บาท และจะเริ่มเก็บเงินออมกันตั้งแต่เดือนกันยายนนี้เป็นต้นไป

ในบ้านไร่มีกองทุนที่ตั้งกันเองโดยชาวบ้านด้วย คือ กองทุนมั่งมีศรีสุข ตั้งโดยพี่ก๊วก ซึ่งเพิ่งย้ายมาอยู่ที่บ้านไร่
ได้ประมาณ 2 ปี พี่ก๊วกเป็นคนริเริ่ม และปรึกษากับชุมชนว่ามีใครอยากเข้าร่วมบ้าง มีคนสนใจก็รวมตัวกันตั้งขึ้นมา
มีคณะกรรมการในการก่อตั้ง จากนั้นก็ประกาศให้คนที่สนใจมาเป็นสมาชิก มาเข้าหุ้นไว้ ใครไม่เข้าหุ้นก็ได้ ก็ออม
ไว้เฉยๆ สมาชิกกองทุนนี้มีอายุ 1 ปี ก็เป็นสมาชิกได้แล้ว แต่ถ้าเป็นเด็กก็ยังกู้ไม่ได้ กู้ได้ก็ต่อเมื่ออายุ 15 ปีขึ้นไป
แต่ก็ยังต้องให้ผู้ปกครองรับรองและรับผิดชอบว่าต้องมาใช้เงินที่กู้ไป หรือไม่ก็ต้องมีสินทรัพย์อะไรมาค้ำประกัน
ในการกู้ทั่วๆ ไป ผู้กู้ต้องมีคนค้ำประกันสองคน เมื่อก่อนกู้ได้ไม่เกิน 10,000 บาท แต่ปัจจุบันมีการประสานกับ
ธนาคารเพื่อการเกษตรให้สนับสนุนเงินกู้ โดยเอารายชื่อสมาชิกรวมกันไปยื่น ทำให้สามารถกู้ได้คนละ

30,000–40,000 บาท แต่กรณีที่ถูกเกิน 30,000 บาท ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันด้วย เช่น ถ้าจะกู้เงิน 50,000 บาท ก็ต้องถ่ายรูปหลักทรัพย์ค้ำประกัน เช่น บ้าน ติดไปกับเอกสารของกู้เงินด้วย คณะกรรมการกองทุนจะช่วยกันพิจารณา ก่อนด้วยว่าหลักทรัพย์มีมูลค่าพอที่จะกู้หรือไม่ ซึ่งนอกจากธนาคารเพื่อการเกษตรจะให้งวดเงินกู้แล้ว ยังเป็นที่เลี้ยง ช่วยดูแลระบบให้กับกองทุนมั่งมีศรีสุขด้วย

สำหรับกองทุนเงินล้านนั้น มีล้านแรกเข้ามาตั้งแต่สมัยรัฐบาลนายกทักษิณ คนในบ้านไร่ส่วนใหญ่ก็กู้ กองทุนนี้เพื่อไปลงทุนเลี้ยงหมู เปิดร้านค้า ขายของ แต่ก็ไม่แน่นอน เป็นเงินหมุนไปเรื่อยๆ พออยู่ตัว ไม่มีหนี้เสีย ล้านที่สองเข้ามาแล้ว ส่วนล้านที่สามก็ต้องรอนานคนนี้อุ่นมดีจึงจะเข้ามา มันก็หมุนเวียนกันไปอยู่ใน หมู่บ้าน โปะกันไป โปะกันมา ในตำบลสบป่องมี 8 หมู่บ้าน บ้านไร่เป็นหมู่บ้านที่ไม่มีเงินสูญหายเลย เพราะถึงแม้ ถึงกำหนดจ่ายหนี้แล้ว ไม่มีเงินจ่าย เขาก็จะไปหาจากที่อื่นจนได้เพื่อไม่ให้เสียเครดิต มันทำให้สามารถมีเงิน หมุนเวียนได้ทุกปี นอกจากบ้านไร่แล้ว หมู่บ้านที่เงินไม่สูญหายก็ได้แก่ บ้านสบป่อง บ้านแม่อู่มอง ที่เครดิตดี แต่หมู่บ้านอื่นก็ตามไม่เจอแล้ว

นอกจากนี้ยังมีกองทุนที่มาจากหน่วยงานพัฒนาชุมชนของอำเภอ ซึ่งเป็นของรัฐบาลทักษิณเหมือนกัน เขาตั้งชื่อว่า กองทุนแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ) กองทุนนี้มีระเบียบการเบิกจ่ายและการทำบัญชีที่ค่อนข้าง ยุ่งยาก มีกฎระเบียบมาจากอำเภอ ต้องจ้างคนมาทำบัญชีให้ แต่เดี๋ยวนี้ทางพัฒนากรที่มาใหม่เรียกให้เข้าไปคุย แล้วเสนอว่าอยากให้สมาชิกมีเงินออมขึ้นมา ไม่ใช่มีแต่การยืมอย่างเดียว นายบรรจง ซึ่งเป็นคณะกรรมการกองทุน ก็เรียกสมาชิกมาประชุมตกลงกันว่าจะออมกันหรือไม่ อย่างน้อยเดือนละยี่สิบบาทต่อคน จะจ่ายรายปีหรือจ่ายเป็น เดือนก็ได้ การมีเงินออมจะดีตรงที่ถ้าเป็นหนี้กองทุนแล้วไม่มีจ่าย พอปลายปีก็สามารถถอนหุ้นหรือเอาเงินออมมา โปะได้ แล้วค่อยขอยืมกันใหม่ ในแบบฟอร์มการกู้จะมีให้ระบุว่าเอาเงินไปทำอะไรด้วย รุ่นก่อนๆ เขาก็ไม่ได้ ทำละเอียดมาก เพราะว่าทางอำเภอเขาไม่ได้เข้มงวด แต่ต่อมา เงินของแต่ละหมู่บ้านเอาไปมันหาย ทั้งอำเภอเหลือเงิน อยู่แค่ 6–7 หมู่บ้านเท่านั้น เพราะบางหมู่บ้านเข้าใจผิดว่าเป็นเงินให้เปล่าก็ไม่เอามาคืน ทั้งที่จริงแล้ว เขาให้กู้ยืม แล้วเอามาคืนให้หมุนเวียนกันในหมู่บ้าน หลังๆ ทางอำเภอจึงต้องเข้มงวดมากขึ้น

นายบรรจงเล่าว่าบ้านไร่เป็นหมู่บ้านเล็กๆ และมีประชกรน้อยที่สุดในอำเภอปางมะผ้า แต่มีเงินเข้า หมู่บ้านมากที่สุด รายได้หลักของหมู่บ้านจะมาจากเกษตร ซึ่งทำเงินเข้าหมู่บ้านได้เป็นล้านๆ บาทต่อปี โดยเฉพาะการปลูกผักของกลุ่มชาวม้ง นายบรรจงบอกว่าเฉพาะลูกชายของนายชั่วห้วย อดีตพ่อหลวงของหมู่บ้านก็ สามารถปลูกกะหล่ำปลีขายได้ครั้งละ 200,000–300,000 บาท ปีหนึ่งปลูกได้ 3–4 ครั้ง หรืออย่างป้าบัว ที่เลี้ยง หมูค้าขาย ก็สามารถขายได้ทั้งปี เพราะเป็นหมูที่ใช้ในพิธีกรรม ยิ่งช่วงกินวอ คนลืซอก็จะมาซื้อไปกินเลี้ยงกัน ลูก หมูก็ขายเป็นให้เขาเลี้ยงต่อได้ ป้าบัวขายหมูได้ไม่ต่ำกว่าเดือนละ 20,000–30,000 บาท หรือคนที่เลี้ยงไก่พันธุ์ พื้นเมือง ก็สามารถขายได้ถึงกิโลกรัมละ 120 บาท และเพราะรายได้จากภาคการเกษตรค่อนข้างดี จึงทำให้คนที่ บ้านไร่ไม่ค่อยทำงานอื่นนอกจากงานในภาคเกษตรกรรม

อีกกองทุนหนึ่ง คือ กองทุนแม่ของแผ่นดิน เป็นเงินของพระราชินีที่ประทานให้มาทำกิจกรรมเกี่ยวกับ เยาวชน หรือจัดซื้ออุปกรณ์กีฬา สร้างหรือทำกิจกรรมที่ช่วยเรื่องป้องกันยาเสพติด อันนี้เป็นของทหาร กรม. ของจังหวัดเขาเอามาให้ประมาณ 20,000 บาท แบ่งลงทุนกับกองทุนมั่งมีศรีสุข 10,000 บาท อีก 10,000 กว่าบาท อยู่ในบัญชี พอถึงเดือนมกราคม เขาจะให้เรารายงานว่าเอาเงินไปทำอะไรบ้าง พอรายงานไป เขาเห็นว่าเราทำงาน จริง เกิดผลงาน เขาจะเพิ่มมาให้อีก 10,000 บาท แต่ถ้าไม่มีดอกผลอะไร เขาก็จะไม่ให้เพิ่ม ทางบ้านไร่ใช้ เงินกองทุนแม่ไปซื้อลูกฟุตบอลให้โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า และกำลังจะนำไปสร้างสนามกีฬาให้เยาวชนใน หมู่บ้าน โดยให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการแผ้วถาง ลงแรงกันด้วย แล้วจะถ่ายรูป ทำรายงานส่งไปทางจังหวัด

จังหวัดก็จะส่งไปสำนักพระราชวัง กองทุนแม่ของแผ่นดินสามารถนำไปลงทุนได้ แต่ต้องให้เกิดดอกออกผล เช่น เอาไปทำเงินตั้งต้นผ้าป่าก็ได้ เงินที่ได้ก็มอบให้วัด ตัดส่วนที่ขึ้นมาคืนกลับกองทุนหรือจะสมทบเพิ่มให้กองทุนอีกก็ได้ แต่ต้องให้กองทุนมีเงินเพิ่ม อย่าให้อยู่เท่าเดิม ส่วนเงินที่พร้อมไปจากการทำสนามกีฬาหรืออุปกรณ์การกีฬานั้นไม่เกี่ยวข้อง การจะใช้เงินกองทุนแม่ไปลงทุน ต้องเป็นกิจกรรมที่ทำกันในกลุ่ม เช่น การทำกลุ่มเพาะเห็ด ในบ้านไร่ก็ทำ รวมตัวกันอยู่ 9 คน ทำจริงจึงเป็นตัวอย่างประมาณ 2-3 คน คือ นายบรรจงกับนายเวียน ดิบบา แต่คนอื่นๆ ก็ช่วยกัน คณะกรรมการดูแลกันไป ตอนนี้ยังไม่มีแบ่งปันผลประโยชน์กัน เพราะต้องส่งคืนกองทุนแม่ให้ครบก่อน ที่เหลือก็ค่อยมาแบ่งกัน ถ้าได้กำไรมาเล็กๆ น้อยๆ บางทีก็เอาให้คนที่มาช่วยงาน เพราะเขาก็มาลงแรงเหมือนกัน เช่น คนที่มาช่วยซ่อมโรงเห็ด ซึ่งถ้าไม่มีเงินก็เลี้ยงข้าวเลี้ยงน้ำเขาแทน

สำหรับคนไดนอกหรือคนต่างด้าวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณหมู่ 3 สามารถเข้าร่วมกองทุนได้เช่นกัน คือ กองทุนมีมติปรึกษากับกองทุนแม่บ้าน เพราะว่าชาวบ้านบริหารกันเอง อย่างที่บอกว่าไปภูวนาคาร เพื่อการเกษตรมานั้น ก็เป็นคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นตัวแทนไปกู้มาให้ชาวบ้าน แล้วชาวบ้านก็ค่อยมากู้ต่ออีกที ถ้าเบี้ยว คณะกรรมการก็รับเต็มๆ แต่นายบรรจงบอกว่าถึงจะเป็นต่างด้าวก็คงจะไม่เบี้ยวหนี้ เพราะพวกเขาสร้างบ้านเรือนและทำมาหากินอยู่ในบ้านไร่แล้ว ถ้าเบี้ยวจริงๆ ก็จะยึดบ้าน ยึดที่ดินขายทอดตลาด แต่สำหรับกองทุนเงินล้านกับกองทุน กขค. คนต่างด้าวไม่สามารถร่วมได้ เพราะต้องผ่านพัฒนาชุมชนอำเภอ ซึ่งเป็นส่วนราชการ ต้องใช้บัตรประชาชนเป็นหลักฐานในการกู้เงิน

นายบรรจงบอกว่าที่บ้านไร่ไม่ค่อยมีปัญหาเบี้ยวหนี้ พอประกาศว่าต้องมาจ่ายเงินกันวันนั้นวันนี้ เขาก็มาจ่ายกัน คนที่ไม่มี เขาก็จะ ไปกู้ที่อื่นมาจ่ายก่อน ให้ผ่านไปปีต่อไป คนบ้านไร่เคารพกฎที่ตั้งร่วมกัน ที่สำคัญคือ คณะกรรมการกองทุนก็ต้องมีความเข้มแข็งและเด็ดขาด จะอ่อนไม่ได้ ใจอ่อนแล้วเงินหาย เพราะคนที่ไม่เคารพกฎก็มีอยู่ แต่ก็คนสองคน อะไรที่ลุ่มอะล่วยได้ก็อะล่วยไป แต่ก็ต้องพยายามพูดให้เขาเคารพกฎให้ได้ก่อน ส่วนเงินกู้นอกระบบที่ชาวบ้านกู้มาจ่ายหนี้กองทุนก็เป็นเจ้าหนี้ในหมู่บ้าน ปลดปล่อยเงินกู้โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน พอกู้มาใช้หนี้เสร็จ ชาวบ้านก็กู้หนี้กองทุนมาใช้หนี้นอกระบบต่อ บางทีก็เหมือนเป็นหนี้วนเวียนเป็นวงจรรันไป

คณะกรรมการแต่ละกองทุนจะมีการแบ่งเงินไว้เป็นสัดส่วนในการช่วยค่าใช้จ่ายคณะกรรมการ เช่น กองทุนแม่บ้านมีอยู่ 1,000 กว่าบาท แต่ก็ต้องเอามาแบ่งอีก ส่วนหนึ่งให้เลขที่เซ็นคั่นหนังสือ ส่วนหนึ่งให้คนเดินเรื่อง รวมถึงค่าถ่ายเอกสาร ค่าโทรศัพท์ ค่าทำเอกสาร ค่าน้ำมันรถ ซึ่งก็เป็นค่าใช้จ่ายทั้งนั้น แต่จะให้หรือไม่ให้ หรือว่าให้เท่าไรนั้น จะต้องมีการเสนอต่อที่ประชุมกองทุนก่อน ถ้าสมาชิกอนุมัติจึงจะจ่ายได้

ปัจจุบันนี้ มีกองทุนผู้ใช้น้ำมากแล้ว กองทุนนี้เป็นเงินของทางพัฒนาชุมชนเหมือนกัน เขาให้มาเรื่อยๆ ไม่มีการประเมินหรืออะไรเลย หมู่บ้านที่ได้รับเงินก็จะเอาเงินส่วนนี้ไปซื้อปุ๋ยหรือของเกี่ยวกับการเกษตรมาบริหารกัน นายบรรจงเห็นว่าควรจะมีการมาติดตามบ้าง เพราะเงินเป็นจำนวนมาก คือ ประมาณ 58,000 บาท อดีตพ่อหลวง นายชวชัยก็เอาเงินส่วนนี้มาให้ นายบรรจงบริหารแทน เพราะนายชวชัยทำการเกษตรด้วย เกรงว่าถ้าบริหารเองอาจถูกตั้งคำถามได้ว่าเอาไปใช้เองหรือไม่ จึงเอามาให้นายบรรจงช่วยบริหารแทน เพราะนายบรรจงไม่ได้ทำเกษตร

สำหรับผลกระทบจากกองทุนต่างๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้านนั้น นางลัดดา กับนายบรรจงกล่าวว่า **“ส่วนที่ไม่ดีคือ ทำให้ชาวบ้านเป็นหนี้เยอะ มีก็กองทุน เขาก็กู้กันทุกกองทุน แต่ก็ขึ้นอยู่กับนิสัยของแต่ละคนด้วย บางคนคิดหนี้เล็กๆ น้อยๆ ไม่ยอมจ่าย แต่พอยืมมาหลายๆ ที่ มันก็จะพอกพูนขึ้น จากไม่กี่พัน กูไปเรื่อยๆ ก็กลายเป็นห้าหกพัน พอใกล้ต้องจ่ายเงินคืน ถ้าไม่มี ก็ต้องกู้เงินนอกระบบมาจ่าย ดอกเบี้ยร้อยละ 10 ก็ต้องเป็นหนี้ ถ้าวันหนึ่งเขาเงินกองทุนคืน แล้วที่กู้นอกระบบมาจ่ายจะทำอย่างไร ก็จะกลายเป็นหนี้ก้อนโต ตอนนี้ทำแบบนี้สองสามคนแล้ว**

เหมือนกัน ส่วนใหญ่คนที่กู้แล้วไม่ค่อยคืน คือ คนที่กู้ไปปลูกบ้าน กู้ไปซื้อมอเตอร์ไซด์ เพราะพวกนี้เป็นเงินจม ไม่ได้สร้างผลกำไรอะไร แต่ถ้าเอาไปลงทุนค้าขาย เอาไปปลูกผัก มันก็จะเกิดรายได้หมุนเวียน ขายผักได้ก็เอามาจ่าย ปีไหนผักราคาดีก็โปะหนี้หมด แต่ถ้าปีไหนผักราคาไม่ดีก็หนักหน่อย ก็อาจจะไม่ได้ใช้หนี้ แต่ส่วนที่ดี คือ ชาวบ้านมีแหล่งเงินทุนฉุกเฉิน เจ็บไข้ได้ป่วย ญาติเสียชีวิต ก็มายืมก่อนได้ ไม่อย่างนั้นก็ไม่รู้จะไปพึ่งใคร อย่างกองทุนแม่บ้านก็จะมีมายืมฉุกเฉินที่ละสามสี่พัน พอได้เงินมาก็รีบเอามาคืน

นางลัดดาเล่าให้ฟังว่าคนที่มายืมเงินกองทุนต่างๆ ส่วนใหญ่จะอายุ 30 ปีขึ้นไป เพราะถ้าคนที่ไม่มีครอบครัวหรือไม่มีงานทำเป็นหลักแหล่ง ทางกลุ่มก็จะไม่ให้กู้ยืม คนที่จะกู้ต้องเป็นคนที่ทำมาหากินและมีภาระในการดูแลครอบครัว แต่คนโสดก็กู้ได้ เพียงแต่ต้องมีคนค้ำประกัน ซึ่งก็จะดูอีกทีว่าคนค้ำประกันสามารถจะรับผิดชอบได้หรือไม่

นายบรรจงกับนางลัดดาเรียนรู้เกี่ยวกับการบริหารกองทุนมาจากการฝึกอบรมกับทางราชการ โดยเฉพาะของทางพัฒนาชุมชนอำเภอที่จัดให้กับคนบริหารกองทุนของทุกหมู่บ้าน นายบรรจงเคยไปฝึกอบรมที่เอามาเล่าให้กับนางลัดดาฟังบ้าง และยึดหลักการบริหารว่าต้องโปร่งใสที่สุด นายบรรจงยังบอกว่าการที่บ้านไร้มีความโปร่งใสและซื่อสัตย์ด้านการเงิน ส่งผลดีต่อการขอความช่วยเหลือจากพัฒนาชุมชน ถ้าจะทำอะไรเขาจะเต็มใจช่วย เพราะบ้านไร้มีเครดิตดี

สำหรับกองทุนที่หายไปแล้วก็มีเหมือนกันแต่นางลัดดาปฏิเสธที่จะแสดงความคิดเห็นเรื่องนี้ เธอกล่าวว่า **“เรื่องแบบนี้พูดไปไม่ได้ เดียวคนเขาจะเกลียดเรา”** นอกจากความสัมพันธ์ผ่านกลุ่มกองทุนแล้ว ชาวบ้านบ้านไร้ยังมีการปรึกษาร่วมกันกับกลุ่มแกนนำหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อขอความช่วยเหลือในการดำเนินชีวิต เช่น การจะไปเรียนต่อ ขอรับรองเรื่องต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการปรึกษาคู่อาวุโสในหมู่บ้าน แต่ถ้าคู่อาวุโสหรือผู้ใหญ่บ้านช่วยไม่ได้ พวกเขา ก็จะช่วยไปคุยกับทางพัฒนาชุมชนหรือองค์กรภายนอกให้ ความสัมพันธ์ระหว่างอำเภอ กับหมู่บ้านค่อนข้างดี แต่สำหรับกับองค์การบริหารส่วนตำบลสปองนั้น (อ.บ.ต. สปอง) นายบรรจงบอกว่าไม่ค่อยใกล้ชิดกันเท่าไรหรอก แต่ถ้าจะติดต่อกับทาง อ.บ.ต. ก็จะมีสมาชิก อ.บ.ต. ของหมู่บ้านเป็นตัวแทนติดต่อประสานงานให้

นอกจากนี้ตัวแทนชาวบ้านบ้านไร้ คือ นายสายทอง จันทร์เต็ม อดีตครูโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า ปัจจุบันเกษียณอายุราชการแล้ว และเป็นประธานเครือข่ายศูนย์วัฒนธรรมของอำเภอปางมะผ้า ก็มีแนวคิดที่จะรื้อฟื้นวัฒนธรรมประเพณีหลายๆ อย่างของอำเภอ เช่น ประเพณีกินวอของพี่น้องลื้อ ซึ่งชาวบ้านก็เห็นว่าดีที่จะได้ไปร่วมประเพณีของพี่น้องลื้อ หรือปีใหม่ม้ง ก็อาจจะมีการจัดแล้วเชิญที่อื่นๆ มาร่วมด้วย เพื่อให้เรียนรู้ประเพณีของพี่น้องหลากหลายชนเผ่า แต่ปกติ ชาวม้งที่บ้านไร้เขาจัดปีใหม่เขาก็จะเชิญทุกคนไปร่วม ไม่ได้เชิญเฉพาะชาวม้งเท่านั้น หมู่บ้านอื่นก็มาเที่ยวได้ เผ่าอื่นก็มาร่วมได้ เขาก็เลี้ยงข้าวเลี้ยงเหล้าคนอื่นด้วย เวลาปกติเหมือนเขาอยู่กันเองไม่สูงลิ้งกับใคร แต่จริงๆ เขาก็ทำกิจกรรมร่วมกับคนอื่นเหมือนกัน ที่เวลาปกติเขาไม่ค่อยสูงลิ้งคนอื่น เพราะเขาทำงานเยอะ กว่ากลับบ้านก็ค่ำมืดแล้ว เขาก็เลยไม่ได้ร่วมกิจกรรมอื่นๆ นึก แต่พอวันหยุดเขา เขาก็เชิญคนอื่นมาร่วมสนุกกับเขาดูเหมือนกัน

นายบรรจงกับนางลัดดาเล่าถึงบรรยากาศหมู่บ้านตอนที่มีการเลือกตั้ง “มาจากคนละฟากฟ้าของเพิงผา” ว่า **“ตอนที่เขาจะเปิดงาน มีคนมานอนที่บ้านเต็มเลย มาเตรียมงานกันเป็นเดือน อาจารย์มาหลายคน ขึ้นไปบนเพิงผากันปีนั้นอีกครั้นมาก เช้ามาเขาก็ไปเตรียมงานตรงทางขึ้นเพิงผาบ้านไร้ ชลกับไทร (ศิลปินที่มาทำงานศิลปะในคราวนั้น) ก็ขี่รถที่บ้านขึ้นกันไป คนในหมู่บ้านก็รู้จักพวกเขาทั้งหมด”** นายบรรจงบอกว่าเห็นอาจารย์ศรี สมุทรเดช (หัวหน้าโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอลำปาง – ปางมะผ้า – ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3) มาตั้งแต่เริ่มเข้าทำงานที่ตำบลแล้ว และเห็นว่ามาสำรวจที่บ้านไร้ด้วย ราวๆ ปี พ.ศ. 2548 และ ปี พ.ศ. 2551

นางลัดดาบอกว่าก่อนอาจารย์ศรีสมิจะเข้ามาในพื้นที่ ชาวบ้านหลายคนรวมทั้งตัวเธอก็รู้อยู่แล้วว่ามีโรง
ฝึมน้อยอยู่ตรงบริเวณเพิงผาบ้านไร่ นางลัดดาเล่าว่า “เคยมีคนขึ้นไป นักท่องเที่ยวบางคนก็รู้ ลุงจี่ ลุงน้อยใจ คนเฒ่า
คนแก่หลายคนก็รู้ เขาเรียกว่าถ้าฝึมนั้น เขาก็ขึ้นไปกันอยู่แล้ว เขาไม่กลัว ขึ้นไปเที่ยวป่า เขาก็ยังไปนอนพักตรงนั้น
เพราะที่มันสบาย เดินขึ้นไปถึงแล้วมันจะหายเหนื่อย” หลังจากที่อาจารย์มาพูดคุยและมาทำโครงการแล้ว นางลัดดา
บอกว่า “รู้สึกว่าจะมีคนสนใจมากขึ้น อยากขึ้นไปดูกันมากขึ้น เมื่อก่อนรู้แค่ว่าเป็นของโบราณ”

นางลัดดาเล่าถึงความเชื่อเรื่องฝึมนั้นไว้ว่า “เมื่อก่อนมันก็มีเรื่องผีๆ ที่เขาเล่ากัน เขาเล่ากันว่าเมื่อก่อน
ฝึมนั้นกับมนุษย์คุยกันรู้เรื่อง แต่เราจะมองไม่เห็นฝึมนั้น ฝึมนั้นบอกว่าถ้าเห็นแล้วอย่าตกใจนะ คนที่รับปากว่าจะ
ไม่ตกใจ ฝึมนั้นจึงปรากฏตัวให้ดู คนเห็นก็ตกใจ ทำให้ฝึมนั้นไม่มาให้เห็นอีกเลย เขาเล่าต่อๆ กันมาว่าฝึมนั้นเป็นคน
ตัวสูงมาก สงสัยว่าเป็นคนสมัยเมื่อพันๆ ปีมาแล้ว ลุงจี่ ซึ่งมาอยู่ที่บ้านไร่ตั้งแต่ พ.ศ. 2512 แกบอกว่าถ้าถึงคืนเพีย
จะได้ยินเสียงกลอง เสียงฆ้องแว่วมาแต่ไกลจากทางนั้น (นางลัดดาชี้ไปที่ทิศที่เป็นที่ตั้งของเพิงผาบ้านไร่ –นักวิจัย)
แต่ถ้าเดินเข้าไปใกล้ๆ เสียงก็จะเหมือนไกลออกไปเรื่อยๆ ” นางลัดดาบอกว่ารู้เรื่องตำนานฝึมนั้นมาจากลุงจี่ คำสุ
ผู้เฒ่าในหมู่บ้าน เธอยังบอกอีกว่าลุงจี่เคยเล่าให้ฟังว่าเมื่อก่อนเพิงผาบ้านไร่มีความสมบูรณ์มาก แต่คนเดินป่า
บางคนก็เอาโลงไม้ไปเผาไฟบ้าง ตัดไปทำค้ำมิดบ้าง โดยส่วนตัวแล้ว นางลัดดาบอกว่าที่เหลื้อยู่ก็ยังคงดีกว่า
อีกหลายๆ ที่ที่เธอเคยไปเห็น ซึ่งได้กลายเป็นเศษไม้ไปแล้ว นางลัดดาบอกว่าจริงๆ แล้วมีผู้เฒ่าในหมู่บ้านหลายคน
ที่รู้เรื่องตำนานฝึมนั้น เช่น ลุงสว่าง ที่เป็นคนนำเที่ยวเพิงผาบ้านไร่ของชุมชน แต่ที่เวลาเดินขึ้นไปเที่ยวแล้วแกไม่
เล่าให้ฟัง เพราะอยู่ในป่า ชาวบ้านจะถือว่าไม่ให้พูดเรื่องฝึมนั้น

นอกจากเรื่องฝึมนั้นแล้ว ยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับทุ่งวัวด้าหรือบริเวณผาผาด้านตะวันตกของหมู่บ้าน นางลัดดา
เล่าว่า “สมัยสามสิบสี่สิบปีที่แล้ว บริเวณนั้นมีวัวด้าหรือกระทิงอยู่เยอะ ชาวบ้านจึงเรียกกันว่าทุ่งวัวด้า ” นางลัดดา
บอกว่าได้เรียนรู้เรื่องตำนานฝึมนั้นและประวัติศาสตร์หมู่บ้านก็ตอนที่ไปช่วยนักวิจัยในโครงการโบราณคดีบนพื้นที่
สูงทำงาน เธอกล่าวว่า “พี่ได้ฟังตำนานฝึมนั้นมาจากลุงจี่ ตอนที่พาน้องอ้อม (นักวิจัยของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่
สูง) ไปสัมภาษณ์ พี่ก็ไปนั่งคุยด้วยตั้งแต่หกโมงเย็นถึงสามทุ่ม พี่เคยไปสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่กับน้องอ้อมเยอะ ”
นายบรรจงเสริมว่าเรื่องเพิงผาบ้านไร่เพิ่งถูกเผยแพร่ก็ตอนที่อาจารย์ศรีสมิเข้ามาในชุมชน นางลัดดาเล่าว่าชาวบ้านเขา
ก็รู้กันว่ามีอยู่ แต่ไม่มีใครไปพูดกันอะไร แต่พออาจารย์มาก็เหมือนอาจารย์มาเปิดทางให้ ชาวบ้านก็ได้รู้ว่ามี
เก่าแก่เป็นพันปีเป็นหมื่นปี ไม่คิดว่ามันจะเป็นที่ท่องเที่ยวได้ ที่เห็นอาจารย์เดินเข้าเดินออกอยู่เป็นปีๆ เลยกว่าจะได้รู้จัก
แก รปป่าไม่มาส่งแถมบ่อยๆ แต่ถ้านับจากที่รู้จักกันจริงๆ ก็ตอนที่มาเปิดการท่องเที่ยว

นางลัดดาเล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนหลากหลายชาติพันธุ์ในชุมชนของตนว่า “วันที่เราประชุมกัน
บนวัดเรื่องทิศทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม อึ้ง (นายสมจิตร พรหมคุณ) เป็นคนลาว แต่ก็พูดไทใหญ่ แล้วก็
อยากให้อุรักษ์ประเพณีไทใหญ่ น้องเยลลี่เป็นคนม้งแต่พูดเมือง ผู้ช่วยอีกคนเป็นคนไทใหญ่แต่ก็พูดเมือง อาจารย์
สายทองก็เป็นคนเมือง แต่ก็พูดไทใหญ่ได้ แล้วก็อุรักษ์วัฒนธรรมไทใหญ่ อย่างอึ้งพ่อแม่เป็นคนอีสาน แต่มาอยู่
ที่นี่จนกลายเป็นคนที่นี่ไปแล้ว”

นายบรรจงกับนางลัดดาเล่าว่าประเพณีวัฒนธรรมในบ้านไร่ยังมีการทำสืบเนื่องกันอยู่ไม่มากนัก พิธีที่
ยังเหลืออยู่ คือ พิธีเลี้ยงเจ้าเมือง เลี้ยงเจ้าบ้าน ซึ่งจะจัดในช่วงสงกรานต์ ในการเลี้ยงเจ้าเมือง ชาวบ้านจะทำใน
วันแรกๆ ของช่วงสงกรานต์ ชาวบ้านจะเอาข้าวตอกดอกไม้ ขนมะพร้าว และน้ำส้มป่อยไปไหว้ขอพรให้เจ้าเมือง
คุ้มครอง อธิฐานให้มีฝน ปู่เมืองก็จะจำพิธีบนศาลา ชาวบ้านก็จะไปรวมตัวกันไหว้พร้อมๆ กัน เอน้ำส้มป่อยไป
รดศาลเพื่อขอขมาเหมือนรดน้ำคำหัวผู้สูงอายุ ตอนไหว้เจ้าเมือง เขาจะไม่ให้คนในออก และไม่ให้นกเข้าในช่วง

ที่ท่าพิธิ จะเอากะทง เอาดาแหลมปิดทางไว้ เขาจะเอาเทียนไปวางไว้ตรงเขต ใครจะออกไปทำงานต้องออกไปก่อนท่าพิธิ ที่เขาห้ามเข้าออก เพราะกลัวคนเข้ามาจะเอาสิ่งไม่ดีเข้ามา และกลัวคนออกไปจะเอาสิ่งดีๆ ออกไป อยากให้มันแต่สิ่งดีๆ อยู่ในหมู่บ้านในช่วงปีใหม่ พอจัดพิธิเสร็จก็จะมีการจุดประทัด ให้เสียงประทัดมันไล่สิ่งไม่ดีออกไปจากหมู่บ้าน นางลัดดาบอกว่าสมัยเด็กๆ เลี้ยงเจ้าเมืองด้วยข้าวต้มหัวหงอกคอก เป็นข้าวเหนียวหุงกับกะทิ ใส่กรวย แล้วก็โรยมะพร้าว แต่เดี๋ยวนี้ไหว้กับขนมอะไรก็ได้

สำหรับการเลี้ยงเจ้าบ้านนั้นจะจัดที่ข้างพิพิธภัณฑสถานในวันสุดท้ายของช่วงสงกรานต์ ตรงชั้นบน ซึ่งห้ามไม่ให้มีใครเข้าไป เพราะเป็นที่ที่ให้พระขึ้นไปนั่งสวดตอนเลี้ยงเจ้าบ้าน เป็นการสวดให้ชาวบ้านมีความสุข ส่วนข้างล่าง ชาวบ้านจะเอาอาหารจำพวกข้าวเปลือก ข้าวสาร เกลือ พริก ถั่วเน่า มาตั้งไว้ เขาเชื่อว่าจะทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ จากนั้นก็เอาสายสิญจน์มาวางไว้ เมื่อหมดพิธิก็เอาสายสิญจน์กลับไปพันรอบบ้าน เพื่อเป็นสิริมงคล ส่วนข้างบน เขาก็จะเอาบันไดออกเลยเพื่อกันคนขึ้นไป ตอนท่าพิธิก็จะมีล้อรถอีกทีหนึ่ง ล้อมรอบหมดเลย แล้วก็เอาของที่เราเอาไปวางไว้ไปไว้ในกระทงสี่หำกระทง มีรูปปั้นจากดินเป็นช้าง ม้า ปืน ไปวางไว้ด้วยกัน นอกจากนี้ ยังมีการเลี้ยงเจ้าที่นา โดยจะเลี้ยงนาโครนมัน ทำกันในช่วงวันเข้าพรรษาหรือไม่ก็วันพระวัน โคนแล้วแต่ว่าใครจะว่างวันไหน

สำหรับการเลี้ยงฝ่ายจะเลี้ยงปีละครั้ง ไหว้ทุกปีก่อนทำงาน ประมาณเดือนมิถุนายน ชาวบ้านที่มีที่นาใช้น้ำจากเหมืองฝายน้ำลางจะเรียไรเงินกันไปซื้อไก่พื้นเมืองแปดคู่ไปไหว้ตรงฝายที่เดียวเท่านั้น เพราะฝายมีที่เดียว ไม่เกี่ยวกับทางส่งน้ำ เขาจะเลี้ยงเฉพาะที่ปากทางส่งน้ำหรือหัวฝายเท่านั้น พอเช็ดอะไรเสร็จเขาก็จะยกไปให้เจ้าที่ โดยจะให้ลูกจี่ไปบอกกล่าวให้ พอเทียนดับก็จะมานั่งกินแถวๆ นั้น ห้ามเอาไปกินที่อื่น ต้องกินตรงบริเวณที่ท่าพิธิ

สำหรับการกินของไวนั้น ถ้าเป็นของไหว้เจ้าเมือง เขาก็จะไม่เอามากินกัน เสร็จแล้วจะเอาไปทิ้งหรือเอาไปให้ไก่จริงๆ ก็กินได้ แต่เนื่องจากมันเป็นขนม กว่าจะไหว้เสร็จ กว่าจะลา มดก็ขึ้น ชาวบ้านจึงไม่กินกัน ส่วนของเลี้ยงเจ้าบ้านก็เป็นของแห้ง ไม่ใช่กับข้าว มันก็กินไม่ได้ แต่กระทงของใครก็เอาสายสิญจน์ล้อม สวดเสร็จก็เอากะทงตัวเองกลับบ้าน นางลัดดาเสริมว่า “เมื่อก่อนเขาจะโยงสายสิญจน์ไปทุกบ้าน เดิมนี่ตัดตอน เขาก็เอาของใครของมันไปวาง สวดเสร็จก็เอาของใครของมันไปวางไว้บ้านใครบ้างมันเลย เปลี่ยนมาได้สิบปีแล้ว เพราะขั้นตอนโยงสายสิญจน์มันช้า ตอนพ่อหลวงหม่องซึ่งเป็นไทใหญ่ก็ยังทำแบบเดิมอยู่ ประเพณีนี้มันเป็นของไทใหญ่ พอมาพ่อหลวงทาเป็นคนเมือง มันก็เปลี่ยนไปอีกนิดอีกหน่อย เนื่องจากมันช้า แล้วพอมานะพ่อหลวงซัวหี๊เขาเป็นม้ง ก็มาลดลงให้สั้นขึ้นอีก แต่ว่าก่อนจะเปลี่ยนแปลง เขาก็ถามคนเฒ่าคนแก่ก่อนทุกครั้ง ถ้าคนเฒ่าคนแก่บอกว่าเปลี่ยนได้จึงจะเปลี่ยน ซึ่งก็ดี มันก็ง่ายขึ้น”

ผู้ให้ข้อมูล 4) นายสมจิตร พรหมคุณ อายุ 34 ปี

ผู้สัมภาษณ์ นางสาวลักษณ์ เขียนนอก

วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2554

สถานที่สัมภาษณ์ บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผู้เรียบเรียงคำสัมภาษณ์ นางสาวลักษณ์ เขียนนอก

นายสมจิตร พรหมคุณ อายุ 34 ปี ย้ายมาอยู่ที่บ้านไร่ตั้งแต่อายุ 6 ขวบ โดยตามพ่อแม่มา พ่อแม่ของนายสมจิตรย้ายมาทำงานที่ศูนย์วิจัยข้าวแม่ฮ่องสอนซึ่งตั้งอยู่ในบ้านไร่ ตอนย้ายมาใหม่ๆ นายสมจิตรเล่าให้ฟังว่าครอบครัวของ

เขาพักอาศัยอยู่ในบ้านพักคนงานภายในศูนย์วิจัยข้าว ต่อมาพ่อแม่ซื้อที่ดินและปลูกบ้านอยู่ในบ้านไร่ หลังจากนั้นเขาก็ไม่เคยย้ายไปไหนอีกเลย

นายสมจิตรเล่าให้ฟังว่าตอนที่ย้ายมาใหม่ๆ อากาศที่บ้านไร่ดีมาก มีคนอยู่น้อย ถนนยังเป็นถนนลูกรัง ภายในหมู่บ้านไม่ค่อยมีรถ จะมีก็แต่รถจักรยานยนต์ไม่กี่คันเท่านั้น ตอนเด็กๆ พ่อแม่ของนายสมจิตรรับจ้างเป็นลูกจ้างทำนาให้กับศูนย์วิจัยข้าว ได้ค่าจ้างเป็นรายวัน วันละ 40 บาท แต่ก็สามารถเลี้ยงชีพได้ เพราะในศูนย์วิจัยข้าวจะมีการแจกข้าวและจำหน่ายข้าวราคาถูกให้กับลูกจ้าง ส่วนกับข้าวก็สามารถหาได้ในหมู่บ้าน มีทั้งปลาและผักมากมาย หากินได้ง่ายกว่าตอนนี้ แม่น้ำสาละไม่เคยมืดแห้ง แม่น้ำในฤดูแล้ง เขาบอกว่าน้ำยังสูงมิดศีรษะ แต่เดี๋ยวนี้อาจสามารถเดินข้ามไปมาได้ ในห้วยแห้งก็มีปลา แต่เดี๋ยวนี้น้ำไม่ค่อยมีแล้ว ถ้ามีก็ตัวเล็กมาก

นายสมจิตรทบทวนความทรงจำวัยเด็กเกี่ยวกับบ้านไร่ให้ฟังว่า **“เมื่อก่อนมันเป็นป่าอ้อป่าแขม มีที่นาไม่เยอะเท่าตอนนี้ เพราะคนมันน้อย โดยเฉพาะบริเวณใกล้ๆ น้ำสาละไม่ค่อยมีที่นา เพราะน้ำมันท่วมทุกปี แต่เดี๋ยวนี้ออกไปไหนก็ขายออกไป ที่นาที่สามารถขายไปได้ก็คือทางนาของเจ้าของเดิมที่น้ำแม่น้ำสาละพัดพามาทับถมจนออกออกไป ซึ่งเจ้าของที่ก็จะเป็นคนที่ตอนมาอยู่ใหม่ๆ เขาได้จัดสรรกันเอง ร่วมกันบุกเบิกแล้วก็แบ่งกันว่าใครจะเอาที่ดินไหนทำไร่ ที่ดินบ้านไร่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ฝังวัดใต้ที่ข้ามสะพานไปจะเป็นของแม่บ้านเราเอง จริงๆ เมื่อก่อนตรงนั้นไม่มีนา มีแต่ที่ทำฝั้น คนแม่แก่ๆ สมัยก่อนเขาทำกัน แต่เดี๋ยวนี้น้ำท่วมแล้ว ประมาณหลังปีสองเจ็ด ที่พี่มาอยู่ใหม่ๆ ยังเคยไปหาปลาแถวนั้นบ่อยๆ โดยเฉพาะในช่วงหน้าร้อน ตอนนั้นพี่ก็ไม่เห็นเขาทำฝั้นแล้ว”** ส่วนบริเวณศูนย์วิจัยข้าวนั้น เมื่อก่อนเป็นป่า แต่มีผู้กองบุญเกิดมานบุกเบิก ท่านเป็นนายทหารที่เกษียณไปนานแล้ว ครอบครัวของนายสมจิตรได้มาทำงานในศูนย์วิจัยข้าวก็เพราะนายชายซึ่งเป็นทหารเกณฑ์ได้มาทำงานที่ศูนย์วิจัยข้าว แล้วชักชวนพ่อแม่ของนายสมจิตรให้ย้ายมาทำงานด้วยกัน

สำหรับการเปลี่ยนแปลงในการทำเกษตรในบ้านไร่ นั้น นายสมจิตรเล่าว่า **“เขายังทำนาเหมือนเดิม แต่มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องปลูกผัก เมื่อก่อนคนแม่แก่จะปลูกผักแซมกับไร่ฝั้น แต่พอไม่ปลูกฝั้นแล้ว เขาก็หันมาปลูกกะหล่ำ ปลูกผักกาดขาวกันอย่างจริงจัง เมื่อก่อนเขาจะไม่ไปส่งผลผลิตเอง จะมีพ่อค้าจากเชียงใหม่ จากปายมารับซื้อถึงหมู่บ้าน มาตีราคาให้ที่ไร่เลย แต่เดี๋ยวนี้ออกไปส่งเอง และเอาไปส่งเอง ซึ่งได้กำไรดีกว่า”** ส่วนนายสมจิตรเองก็ทำเกษตรเพื่อหารายได้เสริมจากเงินเดือนที่ได้รับจากการเป็นเจ้าหน้าที่ศูนย์มาลาเรียของอำเภอปางมะผ้าด้วย เขาบอกว่า **“ตอนนี้พี่มีครอบครัวแล้ว มีสมาชิกเพิ่มขึ้น จะใช้เงินเดือนอย่างเดียวก็ไม่พอแล้ว ต้องทำเกษตรไปด้วย อย่างน้อยก็ไม่ต้องไปซื้อเขากิน”** นายสมจิตรมองว่าการทำเกษตรเป็นอาชีพที่ดี เขาลองผิดลองถูกไปเรื่อยๆ ว่าปลูกอะไรแล้วเหมาะกับพื้นที่ของตัวเอง เขาทำเกษตรมาได้สี่ปีแล้ว โดยได้ความรู้เรื่องการเกษตรมาจากการถามเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะเพื่อนบ้านที่เป็นเกษตรกรชาวม้ง ได้แก่ พี่อ้อย พี่อู๋ อดีตพ่อหลวงชั่วฟ้านี้ นายสมจิตรบอกเหตุผลว่ากลุ่มเกษตรกรชาวม้งมีประสบการณ์การทำเกษตรมาก นอกจากนี้ นายสมจิตรยังเล่าให้ฟังว่าเกษตรกรชาวม้งเป็นนายทุนในการทำเกษตรให้กับเกษตรกรชาวไทยใหญ่ด้วย **“คนไทใหญ่ไม่กล้าเสี่ยง ไม่กล้าลงทุน แต่การปลูกผัก เช่น กะหล่ำ จะต้องลงทุนเยอะ คนไทใหญ่ก็จะไปหาคนแม่แก่ ให้เขาช่วยลงทุนให้ ส่วนตัวเขาก็ลงแรง พอทำแล้วได้ผลผลิตมาก็มาแบ่งกัน แต่ก็มีที่ทำอย่างนี้ไม่กี่รายนัก”** นายสมจิตรเล่าอีกว่า **“คนม้งเป็นคนประหยัด เขาจะสอนลูกให้ทำเกษตรตั้งแต่ยังเล็ก เกิดมาไม่ถึงปีก็พาไปอยู่ในสวนแล้ว เด็กม้งจะคุ้นเคยกับการเกษตร โตขึ้นมาก็ทำเกษตร พ่อหลวงชั่วฟ้านี้เคยพูดว่าไม่ต้องให้เด็กอยู่บ้าน พามันไปไร่ไปนาด้วย มันไม่ทำ มันก็เห็นว่าเราทำ มันจะผ่านหูผ่านตา แล้วมันจะคลุกคลีกับพ่อแม่ด้วย”**

ในเรื่องการทำงานนั้น ชาวบ้านแนะนำกันเองว่าให้ปลูกข้าวพันธุ์ กข. 21 เพราะแตกกอมาก ทำให้ได้รวงมาก ต้นดำทำให้แข็งแรง โคนลมแล้วไม่ล้ม และไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องโรคหรือศัตรูพืชมากนัก ทำให้ได้ผลผลิตมากกว่าปลูกพันธุ์อื่นๆ นายสมจิตรเคยลองปลูกข้าวพันธุ์อื่นบ้างเหมือนกัน เช่น พันธุ์ กข.39 แต่เนื่องจากข้าวพันธุ์

ดังกล่าวมีกลิ่นหอมมาก ทำให้มีหนูมารบกวน อีกทั้งยังต้นสูง แดกกอไม่มากเท่าพันธุ์ กข. 21 เวลาหุงทั้งวันนานๆ ก็แข็งแรงกว่าพันธุ์ กข.21 นายสมจิตรจึงไม่ปลูกอีก ส่วนข้าวหอมมะลินั้น คนแถบปทุมมาจะไม่ปลูกกันเพราะโรครากค้ำช้ำต้องใช้ทั้งยาฆ่าแมลงและปุ๋ยมาก ส่วนพันธุ์ กข.21 ต้องระวังแค่ช่วงต้นอ่อน คือ ประมาณช่วงสิงหาคมถึงกันยายน เพราะจะมีเพลี้ยกระโดดมากินต้นข้าว ชาวบ้านก็จะพ่นยาทันทีในช่วงนั้น แต่พอต้นข้าวโตกว่านั้นก็ไม่ต้องทำอะไรแล้ว นายสมจิตรเล่าว่าคนรุ่นเดียวกับเขาส่วนใหญ่จะเรียนค่อนข้างสูง จบแล้วก็จะมาทำงานที่อำเภอ คนที่มีที่ดินก็จะทำเกษตรควบคู่กันไป ในส่วนของชาวม้งนั้น เขาจะเรียนไม่สูงนัก ส่วนใหญ่ก็เรียนจบจากโรงเรียน ศูนย์ปทุมมาแล้วก็มาทำเกษตร เพราะเขามีประสบการณ์ด้านการเกษตรมาก และมีที่ดินมากด้วย เพราะพ่อแม่เขา มาจับจองตั้งแต่แรกๆ นอกจากนี้ คนในบ้านไร่ก็ยังนิยมไปทำงานรับจ้าง ดังที่นายสมจิตรพูดว่า **“ส่วนใหญ่ชาวบ้านเราจะไปรับจ้าง เพราะมันแน่นอนกว่า ไม่ต้องเสี่ยง มีทั้งรับจ้างในศูนย์วิจัยข้าวหรือไม่ก็รับจ้างทำเกษตรภายในหมู่บ้านเรา มันไม่ต้องเสี่ยง ไปก็ได้เงิน ไม่ไปก็ได้เงิน ”** และนิยมออกไปรับจ้างข้างนอกหมู่บ้าน เช่น ตลาดสดปทุมมา ถั่วลันเตา หรือที่ศูนย์วิจัยข้าว เพราะได้ค่าแรงมากกว่ารับจ้างในหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านมีกลุ่มหมู่บ้านให้จ่ายค่าแรงไม่ต่ำกว่าวันละ 120 บาท นายสมจิตรบอกว่า **“ถ้าจ้างวันละร้อยยี่สิบก็ทำให้ แต่ถ้าร้อยห้าสิบก็ไม่ไหว มันเสี่ยงต่อการขาดทุน เพราะเรากำหนดราคาผลผลิตเองไม่ได้ แต่อย่างข้าวเนื้ออย่างไร่ก็ได้กินอยู่แล้ว”**

นายสมจิตรบอกว่าแรงงานในหมู่บ้านมีมาก แต่ไม่ใช่ว่ามีเงินอย่างเดียวแล้วจะจ้างได้ เขากล่าวว่า **“คิดจะจ้างอย่างเดียวกันไม่ได้ ต้องไปเอามือด้วย เพราะบางทีคนงานขาดเลย เพราะคนงานเองก็มีสวนของเขา ถ้าเราต้องการคนงาน เขาก็ไม่ว่างให้เรา เขาก็ต้องทำของเขา แต่ถ้าไปเอามือกันมันจะไม่แย่งคนงานกัน ถ้าเอามือกัน เราก็ต้องเลื่อนให้เขา แล้วเราก็ไปเอามือเขา แล้วก็บอกคนงานกลุ่มที่ไปลงสองเจ้านั้น แล้ววันที่เราจะเกี่ยว เราก็จะได้คนงานกลุ่มนั้นมาทั้งหมด พอเสร็จจากนี้ เราก็ไปแทนมือคนที่มาเอามือเรา แต่ถ้าเขามารับจ้างก็ไม่ใช่ไร แต่ถ้าเขามาเอามือเรา เราก็ต้องไปแทนมือเขา มันก็ช่วยประหยัดได้เยอะ เพราะคนที่มารับจ้าง เขาก็รับจ้างแลกข้าว ค่าแรงวันหนึ่งเท่ากับข้าวหนึ่งควาย ซึ่งมันก็จะมากกว่าหนึ่งปี๊บ ข้าวหนึ่งหลังมีร้อยสี่สิบโล หนึ่งหลังมีแปดควาย หนึ่งควายก็ประมาณสิบสามสิบโล แต่อันนี้คือข้าวเปลือก ส่วนใหญ่เขาจะไปรับจ้างกันสองคนหัวเมียให้ได้สองควาย ก็ประมาณหนึ่งกระสอบไปเลย ไปสีแล้วมันจะได้ข้าวสารหนึ่งถัง แต่ก็กะเอา เขาไม่ได้มาชั่งกิโลกัน ”** นายสมจิตรบอกว่าการเกี่ยวข้าวนาหนึ่งไร่คนประมาณ 7 – 8 คน ชาวบ้านจะเกี่ยวทั้งไร่สัปดาห์ให้แห้ง แล้วมาตีข้าว การตีข้าวต้องใช้แรงผู้ชาย เมื่อก่อนเขาตีใส่ตุ้ แต่เดี๋ยวนี้เขาตีใส่ผ้าเส้นที่เพราะง่ายกว่า เจ้าของนามิพื้นเดียว ถ้าต้องใช้เพิ่มก็ไปยืมของคนอื่นมาปูได้ ปูให้กว้างเท่าไรก็ได้ เก็บง่ายกว่าๆ ทำเสร็จก็พับเก็บ พอนวดข้าวเสร็จก็ใส่อุปกรณ์คล้ายๆ กระด้งมาวีกัน เพื่อให้เศษใบข้าวออกไป นายสมจิตรบอกว่า **“นวดข้าวสนุก เราจะเลี้ยงเหล่า เลี้ยงลาบ คนที่มาช่วยเราทำนาในวันนวดข้าว จะเลี้ยงอะไรก็ได้แล้วแต่เรา นอกจากนี้ก็มีไปเอามือตอนเก็บหญ้าออกจากนาด้วย ไปคนเดียวก็เหงา เราคือไปขอให้คนอื่นไปด้วย”** นอกจากการทำนาแล้ว ยังมีการเอามือในการทำสวนกระเทียมและการสร้างบ้านด้วย

ในประเด็นการทำเกษตร ที่บ้านไร่มีการให้เช่าที่ดินเพื่อทำเกษตรด้วย **“คนที่เขาให้เช่าส่วนใหญ่จะเป็นคนที่มีนาแต่ทำไม่ไหว เขาก็จะให้คนงานมาทำแล้วแบ่งครึ่งกัน พอทำสวนก็แบ่งครึ่งสวนกันอีก คือ แล้วแต่เจ้าของนากับคนที่มารับมาทำ มันจะทำแบ่งครึ่งกัน เช่น ถ้าทำนาได้ข้าวสี่ร้อยถัง ก็แบ่งกันหลังจากที่หักต้นทุนทุกอย่างแล้ว... บางเจ้าก็ไม่ได้แบ่งครึ่ง เจ้าของจะกำหนดเลยว่าปีนี้เขาจะเอาข้าวกี่ถัง เช่น บอกว่าจะเอาข้าวปีละร้อยห้าสิบถัง เขาก็จะไม่สนใจ น้ำจะท่วมหรืออะไรเขาก็ไม่รับรู้ แต่เขาต้องได้ร้อยห้าสิบถังตามที่ตกลงกัน ส่วนที่เหลือจะทำอะไร คนหมาก็ทำไปเลย”** คนที่มาเช่าส่วนใหญ่จะเป็นคนในบ้านไร่ที่ไม่มีที่ดิน บางคนเป็นคนไตนอก

ซึ่งคนไตนอกที่มาเหมามาทำนาแบบนี้ส่วนมากจะสร้างบ้านเป็นหลักแหล่งอยู่ที่นี่แล้ว นายสมจิตรเองก็เคยจ้างให้นางป๊อกกับยายหม่องทำนาให้ในปีแรกที่ซื้อที่ดิน หลังจากหักค่าจ้างกับค่ารถไถแล้วก็แบ่งกันคนละครึ่ง เดียวนี้ทั้งสองคนไปรับจ้างทำงานที่เดอะรีอริสอร์ทในอำเภอปางมะผ้า ซึ่งเจ้าของเขามีงานรับเหมาก่อสร้าง มีเกสต์เฮาส์ มีร้านขายวัสดุก่อสร้าง เขามีงานจ้างเยอะ เขาให้คนงานเดือนละสี่พันห้าร้อยบาท ซึ่งนายสมจิตรบอกว่าถือเป็นรายได้ที่ค่อนข้างดี

องค์กรภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน ได้แก่ ป่าไม้ เนื่องจากที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ คนทำไร่จึงมีปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ เพราะคนรุ่นก่อนๆ เขาทำไร่ไว้ก่อน แล้วก็ขยับไปอีกที่หนึ่ง ไร่เดิมมันก็จะรกขึ้นมา ปีถัดไปเขาก็ไปทำอีกที่หนึ่ง พอปีที่สี่เขากลับมาที่เดิม มันก็กลายเป็นป่า เห็นต้นไม้ใหญ่ขึ้นมาแล้ว แต่ถ้าเผื่อถางอีกก็จะมีปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ ตอนนี้ ป่าไม้จึงกำหนดให้ทำไร่ที่เดียว ไม่ให้ย้าย คนในบ้านไร่ที่มีปัญหาเรื่องนี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนไตนอก ซึ่งจะถางไปเรื่อย บางคนก็ไปเลื่อยไม้ เขาก็ไปเลื่อยตอนกลางคืนแล้วลากลงมาขายให้คนในหมู่บ้าน เพราะคนหมู่บ้านจะไม่เลื่อยไม้เอง ส่วนการทำไร่ คนไตนอกเขาก็ทำของเขาเอง ส่วนคนลืขก็มีอยู่คนเดียวที่มีปัญหาเรื่องการขายที่ทำกินไปเรื่อยๆ ไม่ทำตามข้อตกลงกันว่าให้ทำไร่ที่เดิม เท่าเดิม ห้ามขยาย อีกหน่วยงานหนึ่งที่สามารถขอความช่วยเหลือได้หากมีปัญหา คือ ศูนย์วิจัยข้าว ทางหมู่บ้านสามารถขอให้เครื่องมือเครื่องจักรมาช่วยพัฒนาชุมชน เช่น น้ำท่วม ดินถล่ม แต่ต้องไปแจ้งขอความช่วยเหลือ เขาจึงจะมาช่วย ส่วนเรื่องการปลูกข้าว บางทีชาวบ้านก็จะไปซื้อเมล็ดพันธุ์กับศูนย์วิจัยข้าวแต่ราคาค่อนข้างสูง ชาวบ้านจึงใช้วิธีแลกเปลี่ยนข้าวกับเพื่อนบ้านมากกว่า แต่ข้อเสียคือบางทีเมล็ดพันธุ์ในหมู่บ้านจะปนกัน ทำให้ปลูกมาแล้วข้าวสูงต่ำไม่เท่ากัน นายสมจิตรบอกว่า **“คนบ้านเราจะแลกเปลี่ยนข้าวกัน ถ้าอยากปลูกพันธุ์ของใคร เราก็เอาเมล็ดพันธุ์เราไปแลกกับเขา ปริมาณมันไม่เยอะ แลกสักสี่ควายก็พอแล้ว เช่น ถ้าเราอยากปลูกข้าวเหนียว เราก็เอาพันธุ์ข้าวเจ้าเราไปแลกมาปลูก ใครๆ เขาก็ให้แลก”**

เนื่องจากบ้านไร่เป็นหมู่บ้านที่ทำเกษตรเป็นหลัก และปลูกข้าวพันธุ์เดียวกัน ช่วงเดียวกัน ทำให้ชุมชนบ้านไร่ต้องมีการจัดการน้ำ นายสมจิตรเล่าว่า **“ช่วงฤดูแล้งก็มีปัญหาเรื่องน้ำบ้างเหมือนกัน โดยเฉพาะช่วงข้าวออกรวง เพราะทุกเจ้าก็ปล่อยน้ำเข้ามา ถ้าในด้านเหนือที่อยู่ต้นน้ำปล่อยน้ำลงสุดๆ นาท้ายๆ น้ำก็ได้น้ำไม่พอ เช่น ที่นาของกลุ่มม้งทางใต้ แต่ก็ต้องแบ่งๆ กันให้ได้ บางคนไม่ยอมก็ต้องให้แก่อำเภอไปจัดการ คอยตรวจดูว่าใครปล่อยน้ำเยอะไปก็ไปปิดให้ ตอนนี้คนที่เป้นแก่อำเภอคือที่บ่อกับลุงสว่างไท ดูแลอำเภอกันคนละเส้น เขาจะต้องไปตระเวนดู เพราะบางคนปล่อยเยอะเกินความจำเป็น”** ในการเลือกแก่อำเภอ ชาวบ้านจะเป็นคนเลือกแก่อำเภอในเส้นลำเหมืองของตัวเอง ที่บ่อเป็นแก่อำเภอฝั่งตะวันตกหรือฝั่งทุ่งวัวด้า ส่วนลุงสว่างไทเป็นแก่อำเภอฝั่งตะวันออก ชาวบ้านจะช่วยกันขุดลอกลำเหมือง ปีละ 2-3 ครั้ง เพราะจะมีตะกอนทรายมาทับถมทำให้น้ำไหลไม่สะดวก โดยเฉพาะฝั่งตะวันตก ฝายทั้งสองเส้นนี้เป็นของบ้านไร่ที่เดียว เพราะพื้นที่การเกษตรของบ้านไร่มีการส่งผลผลิตออกไปข้างนอกมากที่สุด ทุกปีจะมีการเลี้ยงฝาย ซึ่งชาวบ้านจะเก็บเงินเลี้ยงรวมกัน ให้แก่อำเภอเป็นคนจัดการ เหมืองฝายสองฝั่งแต่เลี้ยงที่เดียวเพราะมาจากฝายที่เดียวกัน

สำหรับพิธีกรรมในการเลี้ยงที่นาจะทำกันในที่นาใครที่นามัน สำหรับการเลี้ยงที่นา จะเลี้ยงไก่ตัวเมีย 1 คู่ เหล้า ลาบ แกงอ่อม จะฆ่าไก่ไปเลยหรือจะไปฆ่าที่ที่นาก็ได้ พิธีกรรมนี้เป็นเหมือนการแก้บน ต้องใช้เฉพาะไก่พื้นเมืองเท่านั้น

นายสมจิตรมองว่าทรัพยากรน้ำเป็นทรัพยากรที่มีปัญหาที่สุด ทั้งน้ำเพื่อทำเกษตรและน้ำในการอุปโภคบริโภค เขากล่าวว่า **“ปีก่อนๆ น้ำมันน้อย บางทีนาบนๆ เปิดน้ำเต็มที่แล้ว นาท้ายน้ำก็ไม่ได้น้ำ ก็ต้องออกไปปิดทางส่งน้ำคนอื่นลง คนไปปิด บางทีก็ปิดเสียจนหมดเลย บางคนก็ปิดให้เหลือน้ำเข้าได้บ้างแต่ก็ยังไม่เคยทะเลาะกัน**

เพราะเรื่องนี้ เพราะเราก็คอยดูอยู่ว่ามีใครลงไปบ้าง เราก็รอสักพัก ให้เขาได้น้ำก่อน แล้วเราก็ค่อยลงไปดู บางวัน ต้องลงไปดูสองครั้ง เวลาพัฒนาหม้อก็พัฒนาเหมือนกัน ” นายสมจิตรคิดว่าน่าจะมีการแบ่งวันในการปล่อยน้ำ เช่น สลับวันคี่วันคู่ แต่ก็ยังไม่เคยมีการเสนอแนวทางนี้ในการประชุมร่วมกัน เนื่องจากปีที่ผ่านมาน้ำเยอะ แต่หาก น้ำน้อย หรือนาต้นน้ำมีการทำคันนาใหม่ก็อาจจะต้องพิจารณากันอีกครั้ง

ภาคผนวกที่ 2

กิจกรรมชุมชน

ในส่วนกิจกรรมชุมชนนี้ เป็นกิจกรรมบางส่วนที่น่าสนใจซึ่งโครงการวิจัยฯ ได้ดำเนินงานในชุมชน ทั้งในรูปแบบการประชุม กิจกรรมฝึกอบรม ถ่ายทอดวิชา เป็นต้น โดยนำเสนอเป็นรายหมู่บ้าน ดังนี้

2.1 กิจกรรมชุมชนบ้านต่อแพ ต. แม่เงา อ. ขุนยวม จ. แม่ฮ่องสอน

2.1.1 รายงานสรุปการประชุม CBT วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอนกับบ้านต่อแพ จัดเมื่อ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2554

เมื่อวันที่ 11 มีนาคมที่ผ่านมา จากผลการประชุม ประชุม CBT วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน กับบ้านต่อแพ ได้ 5 หลักสูตรการอบรมได้แก่

- ไกด์ท้องถิ่นนำทางตั้งแต่ที่วัดต่อแพจนถึงห้วยปลาโมง
- มัคคุเทศก์น้อยอบรมเด็ก ม. 1-ม.3 ของ รร. บ้านต่อแพ เพื่อให้เกิดความยั่งยืน เป็นการนำเที่ยวในหมู่บ้านต่อแพ
- อบรมภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสาร เพื่อพูดกับนักท่องเที่ยว ประสานกับครูแสงดาวแล้ว
- อบรมภาษาญี่ปุ่นเบื้องต้น เพื่อสื่อสารกับนักท่องเที่ยว
- การอบรมเรื่องโภชนาการศึกษาศึกษา เช่น การทำกับข้าวใด ทำอย่างไรให้สะอาด ถูกสุขลักษณะ
- แผนการอบรมนวดแผนไทย จะประสานกับ สถานีอนามัยฯ (เป็นแผนของสถานีอนามัยตำบลแม่เงา)

โดยหลักสูตรไกด์ท้องถิ่น เกี่ยวกับเรื่อง

- การเตรียมตัวเข้าป่า
 - บริการนำทาง
 - การปฐมพยาบาล
 - ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสิ่งแวดล้อม
- ซึ่งในที่ประชุมยังได้มีการจัดกลุ่มย่อยกับแกนนำหมู่บ้าน 30 คน สรุปได้ดังนี้
- ประวัติศาสตร์ของบ้านต่อแพ แบบ timeline
 - ของดีในชุมชน (ยังไม่ละเอียด)
 - พล็อตจุดในการท่องเที่ยว ได้ 20 จุด มีจุดพักค้างแรม 2 จุด จุดชมวิว จุดชมสมุนไพร จุดชมโบราณคดี 4-5 จุด
 - ประเพณีกับวิถีชีวิต 12 เดือน
 - แผนที่ของดีในหมู่บ้าน (ยังไม่ละเอียด)

น่าจะทำเรื่องประชาสัมพันธ์ชุมชน และรวบรวมนิทานใด/ความเชื่อในหมู่บ้านไว้ด้วย

ตารางเวลา

ช่วงปลายเดือนมีนาคม-ต้นเดือนเมษายน	ชาวบ้านเก็บเกี่ยวกระเทียม
1-3 เมษายน	ปอยส่างลองบ้านต่อแพ
หลังปอยส่างลอง อบต. ลงทำแผนประชาคมของแต่ละหมู่บ้าน	
15 มิถุนายน	รวบรวมแผนจากแต่ละหมู่บ้านส่งเข้าสภาฯ
15 สิงหาคม	ประกาศแผนฯเข้าสู่ข้อบัญญัติของเทศบาลประกาศใช้

ส่วนความคืบหน้าของการพัฒนาเส้นทางเดินทัพ WW 2 (สงครามโลกครั้งที่ 2) ได้ผลการประชุม คือ

- (1) ให้มีการเข้าไปพัฒนาโดยใช้บงของ อบต. ทำโต๊ะ เก้าอี้จากท่อนไม้ ณ จุดพักกินข้าว
- (2) สามารถเอารถจักรยานยนต์เข้าไปได้จนถึงโครงรถกระบะแล้ว
- (3) ต้องหลังปอยส่างลอง จะเข้าไปพัฒนากันอีกรอบ ทำจุดพักค้างคืน ทำห้องน้ำ

2.1.2 รายงานการประชุมถอดบทเรียนการทำงานด้านการท่องเที่ยวชุมชนต่อแพ

จัดเมื่อ วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2555

สถานที่ วัดต่อแพ บ้านต่อแพ หมู่ที่ 1 ตำบลแม่เงา อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ

2.1.2.1 วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาการเรียนรู้ของกลุ่มคณะกรรมการการท่องเที่ยวชุมชนอันสืบเนื่องจากการร่วมกันดำเนินการด้านการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านต่อแพ

2.1.2.2 กระบวนการ

โครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ได้ประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านเพื่อขอเชิญตัวแทนชาวบ้าน โดยเฉพาะกลุ่มคณะกรรมการการท่องเที่ยวชุมชนเข้าร่วมประชุมเพื่อถอดบทเรียนการทำงานด้านการท่องเที่ยว และในวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2555 นักวิจัยได้เข้าพื้นที่ และจัดประชุมที่วัดต่อแพ ในเวลาประมาณ 19.30 น. มีผู้เข้าร่วมทั้งสิ้น 18 คน เป็นคณะกรรมการการท่องเที่ยวชุมชนทั้งสิ้น ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในประเด็นคำถามดังต่อไปนี้

คำถามที่ 1 ชาวบ้านมีเป้าหมายในการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่อย่างไร

คำถามที่ 2 ในการทำงานที่ผ่านมา ได้ตามเป้าหมายที่วางไว้หรือไม่ มีอะไรที่ถือว่าเป็นความสำเร็จ

คำถามที่ 3 ชาวบ้านมองว่าในกระบวนการทำงานเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวนี้ ได้ทำให้เกิดการเรียนรู้อะไรบ้าง อย่างไร

คำถามที่ 4 มีอะไรที่ชาวบ้านมองว่ายังไม่สำเร็จหรือเป็นปัญหา และมองว่าควรทำอย่างไรต่อไป หรือแก้ไขปัญหายังไง

นอกจากประเด็นคำถามทั้ง 4 ข้อแล้ว ก็ยังมีประเด็นการนำข้อมูล/องค์ความรู้จากงานวิจัยไปใช้ประโยชน์อีกด้วย

รายชื่อผู้เข้าร่วมกิจกรรมถอดบทเรียน

1. นายไชยเดช สุทินกรณ์ (ชัย) ประธานคณะกรรมการท่องเที่ยวบ้านต่อแพ, ผู้ใหญ่บ้าน
2. นายกองคำ พูมา (ลุงจันทร์ดี) ฝ่ายบันเทิงและนำเที่ยว
3. นายวงษ์ษา พูมา (หวัน) ฝ่ายนำเที่ยวเดินป่า
4. นายสุพรรณ ประไพวิทย์ (พี่พรรณ) ฝ่ายนำเที่ยวเดินป่า, ช.ร.บ.
5. นางสาวทอง เนื่อนวลจันทร์ (พี่ทอง) ฝ่ายนำเที่ยวเดินป่า
6. นางอุ้นเรือน กลหิรัญ (พี่ซอน) ฝ่ายนำเที่ยวเดินป่า
7. นางจิราภรณ์ เมืองนำโชค (พี่ฟอง) ฝ่ายโฮมสเตย์
8. นายบุญรัตน์ พรธมนบุตร (สำรัตน์) ฝ่ายบันเทิงและนำเที่ยว
9. นางอนงค์ สัตย์ซื่อ (หน้อย) ฝ่ายนำเที่ยวชุมชน
10. นายโยง มานมิมงคล (โยง) ฝ่ายนำเที่ยวเดินป่า
11. นางรจนา จินตะนา (ป้าอู๋) ฝ่ายจัดการอาหาร
12. นางทิพย์ ฅณาสุวรรณ (ป้าทิพย์) ฝ่ายจัดการอาหาร
13. นายสังคม จินตะนา (เบิ้ม) ฝ่ายนำเที่ยวเดินป่า, ช.ร.บ.
14. นายอนันต์ ศิริวงศ์ (ป๊ะ) ฝ่ายนำเที่ยวเดินป่า, ช.ร.บ.
15. นายสุรแสง เอื้อศักดิ์ (หน่นดำ) ฝ่ายนำเที่ยวและบันเทิง
16. นายสังเกตุ สุวรรณสังข์ (พี่เกตุ) ฝ่ายเหรียญกษาปณ์
17. นายธนภัทร อธิวัฒน์ธิกุล (ทีนะ) ฝ่ายประชาสัมพันธ์
18. นายภิรมย์ เอื้อศักดิ์ (สำยม) ฝ่ายบันเทิง

2.1.2.3 ผลการประชุม

จากการถอดบทเรียนทำให้ได้ข้อมูลที่น่าสนใจในแต่ละประเด็นคำถาม ดังนี้

คำถามที่ 1 ชาวบ้านมีเป้าหมายในการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่อย่างไร

ในการชวนชาวบ้านพูดคุยเกี่ยวกับเป้าหมายในการพัฒนาการท่องเที่ยวในมุมมองของชาวบ้าน คือ ชาวบ้านต้องการให้การท่องเที่ยวเป็นกลไกในการส่งต่อความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ประเพณี ตลอดจนประวัติศาสตร์ของชุมชนไปให้กับที่เข้ามาท่องเที่ยว และคาดหวังว่าการจัดการให้พื้นที่ป่าชุมชนซึ่งเป็นเส้นทางเดินทัพญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น จะเป็นการช่วยอนุรักษ์พื้นที่ป่าและมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังหลงเหลืออยู่ นอกจากนี้ ชาวบ้านก็ยอมรับว่ามีความคาดหวังด้านรายได้จากการท่องเที่ยว ในฐานะรายได้เสริมให้กับชาวบ้านในชุมชน

คำถามที่ 2 ในการทำงานที่ผ่านมา ได้ตามเป้าหมายที่วางไว้หรือไม่ หรือมีอะไรที่ชาวบ้านถือว่าเป็นความสำเร็จ

จากการทำงานที่ผ่านมา แกนนำกลุ่มท่องเที่ยวมองว่า ความสำเร็จในประเด็นต่างๆ ดังนี้
ประเด็นแรก คือ ความสำเร็จในการทำให้เกิดเส้นทางท่องเที่ยวขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม
ประเด็นที่สอง คือ เกิดภาคีในการทำงานร่วมกันเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว ที่มาจากทั้งภายในชุมชนเอง คือ ในอำเภอบางขุนทด เช่น วิทยาลัยชุมชน อ.บ.ค. แม่เฒ่า และภายนอกชุมชน คือ โครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ซึ่งช่วยกันทำงานในด้านที่ตนถนัด แม้จะขลุกขลักหรือขัดแย้งบ้าง แต่ก็ต้องถือว่าสามารถร่วมกันจนเกิดงานได้จริง

ประเด็นที่สาม คือ ชาวบ้านที่ทำงานในกลุ่มท่องเที่ยวชุมชน โดยเฉพาะที่เป็นแกนนำเกิดการเรียนรู้ผ่านการทำงานในหลายๆ เรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การดำรงชีวิตรอดในป่า เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างแกนนำ ทั้งเรื่องประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ความเชื่อของท้องถิ่น ซึ่งแต่เดิมอาจจะไม่รู้ แต่พอเข้ากลุ่มท่องเที่ยว ในการทำงานร่วมกันมีกระบวนการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กันเกิดขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีความรู้มากขึ้น

คำถามที่ 3 ชาวบ้านมองว่าในกระบวนการทำงานเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวนี้ ได้ทำให้เกิดการเรียนรู้อะไรบ้าง อย่างไร

ประเด็นหลักที่แกนนำการท่องเที่ยวมองว่าตนได้เรียนรู้ผ่านการทำงานด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่คือเรื่องการเรียนรู้เรื่องประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของชุมชนจากภาคีและเพื่อนร่วมงาน ชาวบ้านมองว่าอะไรที่ไม่เคยรู้หรือเคยรู้เมื่อตอนเด็กๆ แล้วลืมไปแล้วก็ได้มาจากการทำงานร่วมกับเพื่อนๆ เช่น ความเชื่อเรื่องผีในป่า การทำตัวเมื่ออยู่ในป่า พันธุ์ไม้ต่างๆ เป็นต้น ซึ่งการเรียนรู้เรื่องเหล่านี้ก็เรียนรู้ผ่านการเข้าไปทำงานและพักแรมอยู่ร่วมกันภายในป่า

นอกจากนี้ชาวบ้านมองว่าการทำงานด้านการท่องเที่ยวที่ผ่านมา ทำให้เกิดความสามัคคีในกลุ่มก้อนของตัวเองมากขึ้น เนื่องจากทีมที่ทำงานทีมนี้เป็นทีมแกนนำชาวบ้านในการทำกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านอยู่แล้ว แต่ก็ไม่เคยได้ไปใช้ชีวิตในป่าร่วมกัน การได้เข้าป่า เดินป่า พัฒนาเส้นทางด้วยกันก็ยิ่งทำให้มีความรักและสามัคคีกันยิ่งขึ้น

สำหรับการเรียนรู้จากภาคีอื่นๆ นั้น ชาวบ้านมองว่าได้ในเรื่ององค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดีจากโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 และได้ประโยชน์ในเรื่องแนวทางการจัดการด้านการท่องเที่ยวจากวิทยาลัยชุมชน รวมทั้งได้งบประมาณในการพัฒนาเส้นทาง แม้จะไม่มากนัก แต่ก็มองว่ายังสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมได้

คำถามที่ 4 มีอะไรที่ชาวบ้านมองว่ายังไม่สำเร็จหรือเป็นปัญหา และมองว่าควรทำอย่างไรต่อไป หรือแก้ไขปัญหายังไง

สิ่งที่ชาวบ้านมองว่ายังทำได้ไม่สำเร็จ คือการดึงนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่ มองว่ายังไม่สามารถทำได้ เพราะไม่ได้มีการทำประชาสัมพันธ์อย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามทางวิทยาลัยชุมชน ขุนยวม ก็มีโครงการที่จะทำงานต่อเนื่องในพื้นที่อยู่แล้ว ซึ่งการทำงานต่อเนื่องก็รวมในเรื่องประชาสัมพันธ์เอาไว้แล้วด้วย

นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้เสนอว่าในการทำงานในพื้นที่ งานข้อมูลแต่เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะผลักดันให้เกิดความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมได้ ดังนั้น แม้จะเป็นโครงการวิจัยก็น่าจะเข้าไปพร้อมงบประมาณที่สามารถเบิกจ่ายเพื่อทำกิจกรรมได้อย่างยืดหยุ่น เชื่อว่าชาวบ้านจะได้ประโยชน์ อย่างไรก็ตามงานข้อมูลก็ถือว่ามีความสำคัญ เพราะชาวบ้านมองว่าทำให้ได้รับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นของตนเองอย่างกว้างขวางขึ้นกว่าเดิมสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการสื่อสารกับหน่วยงานราชการ องค์กรต่างๆ ที่เข้ามาในพื้นที่ เป็นข้อมูลที่ทำให้เห็นว่าท้องถิ่นของตนเองมีความสำคัญอย่างไรในเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี เป็นข้อมูลพื้นฐานที่สามารถใช้ประโยชน์ในการเขียนโครงการของงบประมาณมาพัฒนาชุมชนได้ด้วย

2.2 กิจกรรมชุมชนบ้านไร่ ต. สบป่อง อ. ปางมะผ้า จ. แม่ฮ่องสอน

2.2.1 เวทีสาธารณะชุมชนบ้านไร่ เรื่อง ทิศทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

ของชุมชน

จัดเมื่อ วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2554

สถานที่ ศาลาวัดศูนย์ปางมะผ้า บ้านไร่

2.2.1.1 วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ประชาชนในบ้านไร่และหมู่บ้านบริวารได้เรียนรู้ถึงคุณค่าและแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรม
2. เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการวางทิศทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกัน
3. เพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มหรือเครือข่ายทางด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมภายในหมู่บ้าน
4. เพื่อแนะนำโครงการวิจัยให้ชาวบ้านได้รู้จักและเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับโครงการวิจัย

2.2.1.2 กระบวนการ

- ประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านในการจัดเวทีสาธารณะ กำหนดวัน หัวข้อ และสถานที่
- วางแผนกิจกรรม โดยลำดับกิจกรรมของเวทีสาธารณะชุมชนบ้านไร่ ครั้งที่ 1 มีดังนี้
เวลาประมาณ 08:30 น. ชาวบ้านพร้อมเพรียงกัน ณ วัดศูนย์ปางมะผ้า
- ผู้ใหญ่บ้านกล่าวเปิดเวทีสาธารณะ แนะนำทีมวิจัยที่มาช่วยทำกระบวนการ และส่งต่อให้ทีมวิจัยช่วยดำเนินกระบวนการประชุม
- ทีมวิจัยแนะนำตัวเองและวัตถุประสงค์ของโครงการ

เวลาประมาณ 08:45 น. เริ่มกระบวนการเวทีสาธารณะ ทีมวิจัยเป็นผู้ดำเนินรายการ

- เชิญผู้ใหญ่บ้านกล่าวถึงความสำคัญของประเด็นที่เรียกประชุมในวันนี้ประมาณ 5-10 นาที
- เชิญทีมวิจัยแนะนำโครงการวิจัยเล็กน้อยและเชิญวิทยากรด้านโบราณคดีให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ความสำคัญและประโยชน์จากการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ ประมาณ 15 นาที

เวลาประมาณ 09:05 น.

- ผู้ดำเนินรายการย้ำประเด็นในการพูดคุยอีกครั้งและชวนชาวบ้านตกลงกันถึงกติกาในการพูดคุยกัน

- เปิดประเด็น “สถานการณ์เกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชน ” ให้ชาวบ้านช่วยกันระดมว่า
 - มรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนของเรามีอะไรบ้าง
 - สถานการณ์ของมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนในขณะนี้เป็นอย่างไ
- ใช้เวลากับประเด็นนี้ประมาณ 25 นาที
- ผู้ดำเนินรายการสรุปข้อเสนอของชาวบ้าน และแบ่งกลุ่มตามมรดกทางวัฒนธรรมแต่ละเรื่องที่มีการเสนอขึ้นมา โดยให้ทีมงานเข้าไปอยู่ในแต่ละกลุ่ม เพื่อช่วยดำเนินการคุย คิดว่าไม่น่าจะเกิน 5 กลุ่ม ให้เวลาแต่ละกลุ่มเลือกตัวแทนกลุ่มที่จะนำเสนอและเลขากลุ่มในการจดบันทึก แจกกระดาษและสี/ปากกาเมจิกให้แต่ละกลุ่ม ใช้เวลาในช่วงนี้ประมาณ 10 นาที
 - เปิดประเด็น “ทิศทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม” ให้แต่ละกลุ่มระดมความคิดในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมหัวข้อของตัวเอง โดยให้ระดมว่า
 - อยากเห็นมรดกทางวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นอย่างไร
 - แนวทางหรือวิธีการจัดการที่สามารถทำได้โดยชุมชนเอง ไม่ต้องพึ่งพิงภาครัฐ ให้สมมติว่าถ้าไม่มีงบประมาณเลยหรือใช้งบประมาณน้อยที่สุด เราจะบริหารจัดการอย่างไร
 - การสนับสนุนที่จำเป็นต่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมตามแนวทางที่ช่วยกันคิด
 - ใช้เวลาในช่วงนี้น้อยประมาณ 1 ชั่วโมง

เวลาประมาณ 10:00 น. พักเบรก แจกขนมและเครื่องดื่มให้ผู้เข้าร่วมทุกคน พร้อมทั้งให้แต่ละกลุ่มเตรียมตัวนำเสนอความคิดเห็นของแต่ละกลุ่ม

เวลาประมาณ 10:15 น.

- แต่ละกลุ่มนำเสนอข้อเสนอแนะ ใช้เวลาประมาณ 30 นาที
- ผู้ดำเนินรายการกล่าวสรุปข้อเสนอแนะ ให้กำลังใจผู้เข้าร่วมทุกคนถึงข้อเสนอแนะเพิ่มเติมจากผู้เข้าร่วมเวที ถ้าในข้อเสนอแนะมีกิจกรรม อาจถามว่าชาวบ้านเห็นควรว่าน่าจะทำอันไหนก่อน และใครจะเป็นผู้รับผิดชอบหลัก รวมถึงต้องการให้ช่วยเหลืออะไรบ้าง
- ผู้ดำเนินรายการเชิญชวนผู้เข้าร่วมทุกท่านสะท้อนความรู้สึกรจากการเข้าร่วมเวทีครั้งนี้
- เชิญผู้ใหญ่บ้านกล่าวปิดเวที
- ถ้ามีกลุ่มที่ต้องการทำกิจกรรมต่อเนื่องและต้องการความช่วยเหลือจากทีมวิจัย ให้ทีมวิจัยนัดวันเวลาที่จะประชุมและทำงานร่วมกัน

เวลาประมาณ 11:00 น. วาระเพิ่มเติมของผู้ใหญ่บ้านในการประชุมประจำเดือนพฤษภาคม

เวลาประมาณ 11:30 น. ปิดการประชุม ทุกคนแยกย้ายกันกลับบ้าน

ประสานกับทีมโครงการวิจัยและผู้ใหญ่บ้านในการจัดเวทีประชุมสาธารณะ กำหนดทีมที่จะเข้าไปร่วมในเวทีและแบ่งงาน โดยจะขอให้ทางผู้ใหญ่บ้านจัดคนในการที่จะเป็นทีมร่วมดำเนินเวทีด้วยประมาณ 2-3 คน

- ประชุมทีมที่จะเข้าไปทำเวทีของโครงการวิจัย
- กำหนดวันเข้าพื้นที่ น่าจะเป็นวันที่ 6 พ.ค. โดยไปถึงตอนเที่ยง ตอนบ่ายประชุมกับผู้ใหญ่บ้านและทีมของผู้ใหญ่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจถึงกระบวนการพูดคุยและประเด็นที่จะพูดคุย รวมทั้งการแบ่งงานกันทำในการจัดเวที
- หลังจัดเวทีแล้ว ทีมกระบวนการจะสรุปรายงานส่งให้ทางโครงการวิจัย 1 ชุด และผู้ใหญ่บ้าน 1 ชุด

ในการดำเนินกิจกรรมเวทีสาธารณะชุมชนบ้านไร่ ครั้งที่ 1 นั้น นักวิจัยได้จัดบันทึกจากการรายงานความคิดเห็นของชาวบ้านแต่ละกลุ่ม ประกอบกับสรุปจากกระดาษที่ชาวบ้านเขียนบันทึก สามารถสรุปข้อมูลได้ ดังนี้

1. สถานการณ์เกี่ยวกับวัฒนธรรมในชุมชนบ้านไร่

มรดกทางวัฒนธรรมในชุมชน สิ่งที่ชาวบ้านมองว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ได้แก่

- ประเพณีและพิธีกรรมประจำถิ่น ได้แก่ พิธีกรรมในวันสำคัญต่างๆ ของแต่ละเผ่า พิธีขอมาผู้สูงอายุ พิธีเลี้ยงเมืองเลี้ยงบ้าน งานดับไฟเทียน พิธีเลี้ยงสะเมิง พิธีเลี้ยงเจ้าป่า ประเพณี 12 เดือนของพื้นที่ ซึ่งบางพิธีหายไปแล้ว เช่น แข่งขางมูล ดานหอมต่อไหลง ถวายสังกานพารา
- ดนตรี การแสดงและการละเล่นท้องถิ่น เช่น การรำนางนก รำโต รำดาบ การตีกลองแบบไทใหญ่ การโยนลูกขว้าง เล่นโกกาง กิคำร์สามสาย
- งานหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น งานจักสาน งานเย็บปักถักร้อย การตีมีด
- สถานที่ท่องเที่ยวของหมู่บ้าน ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ถ้ำพุทโธ
- สภาพแวดล้อม เช่น แม่น้ำลาง ป่าไม้ พันธุ์ปลา สัตว์ป่า
- ภาษาดั้ง
- การแต่งกายของแต่ละชนเผ่า
- ภูมิปัญญาด้านอื่นๆ ของแต่ละชนเผ่าในชุมชน

2. สถานการณ์ของมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนบ้านไร่ (สภาพปัญหา)

สำหรับสถานการณ์ของมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนนั้น ชาวบ้านสะท้อนออกมาในเรื่องสภาพปัญหาเสียเป็นส่วนใหญ่ ดังนี้

- เยาวชนและคนรุ่นหลังไม่ค่อยให้ความสนใจในประเพณีท้องถิ่นนัก และรับเอาวัฒนธรรมภายนอกเข้ามามากเกินไป เช่น การแต่งกาย ภาษา หรือเทคโนโลยีที่ทันสมัย
- ลายผ้าหายากของชนเผ่า (ไทใหญ่) เริ่มหายไป
- มีปัญหาในการเดินทางไปชมเพิงผาบ้านไร่ เพราะถนนหนทางไม่สะดวก
- มีปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าและทำลายพันธุ์ปลาด้วยการซื้อปลา

3. ทิศทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน

ความคิดที่ชาวบ้านเสนอมาเกี่ยวกับทิศทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นแนวแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับมรดกทางวัฒนธรรม ดังนี้

- อยากให้มีความรู้เกี่ยวกับประเพณีและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านและรู้จักรักษาวัฒนธรรม ของชุมชน
 - อยากให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมกับกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนทุกครั้ง
 - อยากให้พ่อแม่เป็นตัวอย่างในการแต่งกายให้กับเด็กและเยาวชน
 - อยากให้รณรงค์การแต่งชุดพื้นเมืองตามบ้านในวันสำคัญทางศาสนา
 - อยากให้ผู้อาวุโสในชุมชนสอนเกี่ยวกับประเพณี เรื่องราวในสมัยก่อนให้กับเยาวชน
- คนรุ่นหลังอย่างสม่ำเสมอ
- อยากให้พ่อแม่ ผู้อาวุโสในครอบครัวชักชวนเด็กเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน
 - อยากให้พัฒนาแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

4. โครงการหรือกิจกรรมที่ชุมชนร่วมกันคิดเพื่อดำเนินการในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านไร่อย่างยั่งยืน

โครงการหรือกิจกรรมที่ชาวบ้านที่คิดว่าถ้าจัดแล้วจะช่วยพัฒนาหรือแก้ปัญหาเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านไร่ ส่วนใหญ่จะมุ่งไปที่กิจกรรมกับเด็กและ เยาวชน ได้แก่

- จัดกิจกรรมเวทีเสวนาระหว่างผู้ใหญ่กับเด็กในเรื่องวัฒนธรรม
- จัดอบรมเยาวชนให้มีความรู้และจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชนเผ่า

ตนเอง เรื่องโบราณคดี และประวัติของบ้านไร่

- จัดกิจกรรมพัฒนาทางขึ้นเพิงผาบ้านไร่
- จัดการเรียนรู้สอนดนตรีและการแสดงพื้นบ้าน

5. แกนนำหรือองค์กรที่ชาวบ้านมองว่าจะช่วยสนับสนุนกิจกรรมด้านวัฒนธรรมในชุมชนได้

- ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน พ่อหลวงสิวราช แก่นแก้ว
- อาจารย์สายทอง จันทร์เต็ม
- ลุงเวียน ดีปมา
- ผอ. อนิรุจน์ สายบุญผาง
- กำนันสวัสดิ์ อยู่สมบัติ
- พ่อหลวงชั่วหี แซ่หัน
- องค์กรบริหารส่วนตำบล
- ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน
- วัฒนธรรมอำเภอ
- เยาวชน
- ทีมวิจัย (สนับสนุนการท่องเที่ยว)
- พระและผู้นำทางศาสนา

จากข้อมูลข้างต้น ทางทีมวิจัยจึงได้วางแผนการทำงานต่อเนื่องในพื้นที่ ดังนี้

แนวทางการทำงานต่อเนื่องในชุมชนบ้านไร่

1. ทำด้านวัฒนธรรมกับเยาวชนในพื้นที่ ซึ่งจะประชุมเรื่องนี้กับกลุ่มเยาวชนที่รวมตัวกันเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2554 อย่างละเอียดอีกครั้ง เพื่อจะได้วางแผนการทำกิจกรรมร่วมกัน
2. พูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านที่สนใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น โฮมสเตย์ไค้ เพื่อหาแกนนำและแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่เอื้อต่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อย่างยั่งยืน
3. พูดคุยกับผู้ใหญ่บ้านถึงแนวทางการพัฒนาพิพิธภัณฑ์และการจัดระบบการดูแลพิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านไร่ เพื่อที่ว่าทางทีมวิจัยจะสามารถสนับสนุนอะไรได้บ้าง

2.2.2 รายงานสรุปการประชุมกลุ่มท่องเที่ยวครั้งที่ 1

จัดเมื่อ วันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2554 เวลา 19.00–22.30 น.

สถานที่ ณ ศาลาอเนกประสงค์ บ้านไร่ หมู่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การประชุมครั้งนี้ จัดขึ้นเพื่อรวบรวมชาวบ้านที่สนใจทำงานด้านการท่องเที่ยวชุมชนให้มารวมตัวกัน และร่วมกันเลือกกรรมการกลุ่ม ที่สำคัญคือต้องการให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำท่องเที่ยวชุมชนจากชุมชนในอำเภอปางมะผ้าด้วยกัน คือบ้านจำโบ ซึ่งแกนนำของบ้านจำโบ นายศรชัย ไพรเนติธรรม ได้มาเข้าร่วมการประชุมในครั้งนี้ด้วย มีชาวบ้านที่สนใจมาร่วมรวมทั้งนักวิจัยและตัวแทนจากบ้านจำโบเป็น 15 คน เนื้อหาที่ได้ในการประชุมครั้งนี้ ได้แก่

ประเด็นที่ 1 สถานการณ์การท่องเที่ยวของบ้านไร่

ผู้ใหญ่นำเสนอว่าในปัจจุบันมีผู้ต้องการขึ้นชมพิงผาบ้านไร่อย่างสม่ำเสมอ แต่ในช่วงที่ผ่านมาสภาพอากาศไม่อำนวย มีฝนตก ทำให้ทางขึ้นมีอันตราย จึงได้ปฏิเสธคนที่ต้องการขึ้นชมไป นอกจากนี้ก็มีนักท่องเที่ยวที่ทางรีสอร์ทในพื้นที่นำมาเที่ยว นักท่องเที่ยวมีทั้งคนไทยและต่างชาติ ถ้าเป็นต่างชาติก็จะมีคนไทยเป็นคนพามา ส่วนถ้าเป็นคนไทยก็มักจะเป็นข้าราชการหรือคนที่เข้ามาอยู่ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนแล้ว ได้อินข่าวเรื่องพิงเปิดเมื่อปี พ.ศ. 2551 ทำให้อยากมาเที่ยวชม

สำหรับโครงสร้างกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนที่เคยตั้งไว้นั้น ตอนนี้อยู่ไม่มีชัดเจน มีแค่ชื่อเท่านั้น ส่วนที่เคยประชาสัมพันธ์ไว้เมื่อคราวเปิดการท่องเที่ยวว่ามีล่องแพ จริงๆ แล้วไม่ได้มีไว้ประจำ มีแค่ตอนที่เปิดงานเท่านั้น ส่วนที่ยังมีอยู่และดำเนินงานอยู่ก็มีแค่โฮมสเตย์ 4 หลัง คือโฮมสเตย์ของนางลัดดา ทองอ่อน นายสมจิตร พรหมคุณ นายชัชวาลย์ แซ่หัน และนางทิพย์ ส่วนคนนำทางท้องถิ่นก็ยังมีทำอยู่ได้แก่ ลุงสง่าไทย ซึ่งจะได้นำนักท่องเที่ยวที่ผู้ใหญ่นำได้รับการติดต่อมาจากนักท่องเที่ยวแล้วมอบหมายให้ขึ้นนำ

ในการเปิดท่องเที่ยวเมื่อปี พ.ศ. 2551 ทางอำเภอเห็นว่าทางพื้นที่มีความเหมาะสม จึงเข้ามาจัดเปิดงานให้ ซึ่งก็ได้ผลในแง่การประชาสัมพันธ์มาก มีคนรู้จักพิงผาบ้านไร่มากขึ้นจากงานครั้งนั้น แต่หลังจากนั้น เนื่องจากระบบภายในหมู่บ้านไม่พร้อมจึงได้เงียบหายไป ซึ่งหากได้มีการรวมกลุ่มใหม่และจัดการ ให้เป็นระบบ โดยยังไม่ต้องทำใหญ่โตหรือลงทุนใหญ่มากเกินไป ก็น่าจะช่วยกระตุ้นให้การท่องเที่ยวของชุมชนกลับมาดำเนินการไปได้ดียิ่งขึ้น

ประเด็นที่ 2 แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน: ประสบการณ์จากบ้านจำโบ

นายสรชัย ไพรเนติธรรม อายุ 24 ปี แกนนำกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนบ้านจำโบ อำเภอปางมะผ้าได้แลกเปลี่ยนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวของบ้านจำโบว่า ส่วนใหญ่ผู้ที่มาเที่ยวที่บ้านจำโบจะเป็นอาสาสมัคร ที่เข้ามาศึกษาภูมิปัญญา วิถีชีวิต และการจัดการในรูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพราะเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นกระแสใหม่ ซึ่งไม่ได้เน้นการท่องเที่ยวเฮฮาเท่านั้น แต่ยังเน้นเรื่องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภูมิปัญญาก็ดีหรือเรื่องวิถีชีวิตก็ดี

การท่องเที่ยวโดยชุมชน มีคำนิยามว่า “การท่องเที่ยวโดยชุมชนถือเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนที่มีการบริหารจัดการโดยชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เพื่อกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ประเพณี วิถีชีวิตและวัฒนธรรมโดยชุมชน”

การทำกลุ่มท่องเที่ยวชุมชน ต้องมองว่าชุมชนจะทำท่องเที่ยวเพื่ออะไร ต้องมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการทำท่องเที่ยวชุมชน ว่าการท่องเที่ยวที่นั่น จะเน้นไปทางธรรมชาติ ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม หรือวัฒนธรรม ถ้าตั้งว่าให้การท่องเที่ยวเป็นตัวทำเม็ดเงินเท่านั้นก็มีหลายที่ที่พึ่งเพราะคิดแค่นี้มาแล้ว การท่องเที่ยวทั้งเครือข่ายทั้งประเทศคุยกันคือการท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการรื้อฟื้น อนุรักษ์ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตัวอย่างที่น่าสนใจคือ บ้านแม่ละนา ซึ่งจะใกล้เคียงกับ บ้านไร่ที่มีพื้นที่ใหญ่เป็นส่วนใหญ่ เขาใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการรื้อฟื้นวัฒนธรรมไทใหญ่ของเขา การแต่งกาย การรำลึก การรำไตก็ดี ซึ่งถามว่ายกขึ้นมาแล้วได้อะไรบ้างหรือไม่ อย่างน้อยคือรุ่นลูกรุ่นหลานของเขาจะมีความรู้ตรงนั้น ประกอบกับสิ่งที่พวกเขาได้ทำ ก็คือหนึ่งมีการสืบสานต่อ สองก็สร้างรายได้ให้เด็กๆ ได้มีทุนการศึกษาให้ตัวเอง แล้วเขาจะภูมิใจมากกว่า ส่วนที่สองคือเรื่องการสร้างความร่วมมือของชุมชน เราได้นำเสนอสิ่งที่เรามี ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญา แค่นั้นหมู่นักท่องเที่ยวบางคนไม่เคยเห็นเลยในชีวิต ที่สำคัญคือ การท่องเที่ยวโดยชุมชน พระเอกจะต้องเป็นคนในชุมชน ถึงนักท่องเที่ยวที่มาจะเป็นฝรั่งล้วนและมีไกด์ของเขามา ไกด์คนนั้นจะแค่สื่อความหมายเท่านั้น คนในชุมชนจะเป็นพระเอก เพราะอย่างน้อยมันจะมีการกระจายรายได้ของชุมชน ถ้าเรามีการจัดตั้งกลุ่มของเราเรียบร้อย มีระบบการจัดการแล้ว ถ้านักท่องเที่ยวจะเข้ามาต้องติดต่อผ่านกลุ่ม เราทำการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดมูลค่ากับชุมชน เป็นรายได้เสริม

ถ้าพูดถึงเรื่องการท่องเที่ยวในชุมชนแล้ว เขาจะคิดไปในรูปแบบของการได้ไปเรียนรู้ ได้ไปสัมผัส ไม่ใช่ไปแล้วเหมือนเป็นเกสต์เฮาส์หรือรีสอร์ท เพราะถ้าเป็นอย่างนั้น มันจะแทบไม่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเจ้าบ้านเลย อย่างเช่นการทำอาหาร ความเป็นวิถีของเราเป็นอย่างไร เราใช้ชีวิตประจำวันของเราเป็นอย่างไร นักท่องเที่ยวที่เข้ามาส่วนใหญ่ เขาไม่เคยทำและอยากจะเรียนรู้ ตอนนี้เราอาจจะยังไม่มีองค์ความรู้หรือคนที่มีความรู้และสามารถนำเสนอได้มีน้อย ถ้ามีการตั้งกลุ่มเรียบร้อย มันจะมีสถาบันที่เขาเรียกว่าสถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชนซึ่งจะเป็นพี่เลี้ยงบ้านเราแต่ก่อนจะไปถึงสถาบัน CBTI นี้เราก็คงต้องการรวมตัวของคณะกรรมการให้เรียบร้อยก่อน มีองค์ประกอบครบ ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างที่ประกอบไปด้วยประธาน ทรัพยากร คือมีโครงสร้างครบ ในส่วนที่פקก็มีหลายหลัง แต่ละหลังก็มีมาตรฐานเดียวกัน ไม่ต้องหรูหราแค่สะอาดและมีความเป็นส่วนตัว หลังจากนั้น ททท. เขาจะมีการมาตรวจประเมิน ถ้าเราคิดว่าพร้อมแล้ว เราก็ส่งชื่อให้ททท. มาตรวจประเมิน จะมีคณะกรรมการส่วนกลางที่อยู่กรุงเทพ กับคนที่เป็คณะกรรมการร่วมคือคนที่ทำการท่องเที่ยวแบบนี้มานาน ไปเป็นวิทยากรเรื่องนี้ เป็นต้น เขาจะมาร่วมด้วย ซึ่งเขาไม่ได้ประเมินแค่ที่แม่ฮ่องสอน แต่เขาประเมินทั่วประเทศ เขาก็คัดเลือกว่าหมู่บ้านเราสมควรได้หรือไม่ได้ ถ้าไม่ได้ เขาจะแนะนำให้ว่าเราจะต้องทำอะไรเพิ่มเติม มีข้อมูลกลับมาให้ทำอะไรไม่ผ่าน เรื่องรูปแบบการจัดการ อาหารการกิน หรือแหล่งท่องเที่ยว แต่มันก็ขึ้นอยู่กับเป้าหมายของชุมชนเราว่าเราวางรูปแบบเป้าหมายการ

ท้องเที่ยวของชุมชนเราไว้ว่าอย่างไร เราต้องวางให้ชัดเจนว่าการท่องเที่ยวบ้านไร่เราเป็นการอนุรักษ์ในเชิงนิเวศหรือว่าการเกษตร พอถ้าเราผ่าน เราจะมีเครือข่ายทั่วประเทศ ถ้าเรามีเครือข่ายมันจะเป็นการดี เพราะอย่างน้อย มันจะมีการแนะนำกันปากต่อปาก และจะมีหน่วยงานที่จะมาช่วยกัน ในเรื่องมาตรฐานนี้ เรายังไม่ต้องกังวล เราทำไปก่อนได้ พอเรามีความพร้อม เราก็ค่อยไปขอการรับรองตรงนั้น

ประเด็นที่ 3 การวิเคราะห์เบื้องต้นเพื่อวางแผนการท่องเที่ยวของบ้านไร่

จุดแข็ง

- มีหลากหลายอารยธรรมอยู่ร่วมกัน มีทั้งชนเผ่าม้ง ลีซู เมือง และไทใหญ่ ที่สามารถอยู่รวมกันได้ อย่างราบรื่น
- ทรัพยากรในการท่องเที่ยว บ้านไร่มี ทรัพยากรไม่ว่าจะเรื่องเพิงผาผีแมน วิถีทัศน์ และแม่น้ำซึ่งจะทำล่องแพก็ได้ มีพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่น่าสนใจอีกแห่งหนึ่ง
- ชาวบ้านยังมีอาชีพหลักในการทำเกษตร ซึ่งไม่ต้องพึ่งพาการท่องเที่ยวอย่างเดียว

จุดอ่อน

- ยังไม่สามารถรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อจัดการการท่องเที่ยวได้
- ไม่มีแกนนำที่จะทำเรื่องท่องเที่ยวอย่างชัดเจน
- ชาวบ้านยังขาดความมั่นใจ เช่น ไม่กล้าทำอาหารแบบพื้นเมืองให้นักท่องเที่ยวกิน กลัวนักท่องเที่ยวกินไม่ได้ เป็นต้น

โอกาส

- ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำชุมชนสนับสนุนการทำด้านท่องเที่ยว
- มีเครือข่ายที่สามารถสนับสนุนได้ เช่น เครือข่ายท่องเที่ยวชุมชนอำเภอปางมะผ้า โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนฯ ระยะที่สาม หากได้ทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายน่าจะช่วยสนับสนุนด้านการท่องเที่ยวได้

ความเสี่ยง

- การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวต้องทำให้ถูกกลุ่ม เพื่อให้ได้นักท่องเที่ยวที่ต้องการมาเรียนรู้จริงๆ ไม่ใช่มาแล้วสร้างความเดือดร้อนให้ชุมชน

ประเด็นที่ 4 การจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มท่องเที่ยวบ้านไร่ ปี พ.ศ. 2554

ในการพูดคุยกันวันนี้ ชาวบ้านตกลงว่าจะเลือกแกนนำกลุ่มท่องเที่ยวเพื่อให้เป็นแกนในการทำงานของกลุ่มท่องเที่ยว ซึ่งได้เลือกออกมาในบางตำแหน่ง ดังนี้

ประธานกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนบ้านไร่ นายสมจิตร พรหมคุณ
เลขาธิการกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนบ้านไร่ ผู้ใหญ่บ้าน นายสิริราช แก่นแก้ว
เหรัญญิกกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนบ้านไร่ นางสาวลัดดา ทองอ่อนและนางสุพิน พรหมคุณ

ประเด็นที่ 5 แนวทางการดำเนินงานต่อเนื่อง

- แนวทางของหมู่บ้านคือ ไม่ทำการท่องเที่ยวเป็นงานหลัก เพื่อไม่ให้กระทบต่องานการเกษตรซึ่งรายได้ให้ชุมชนเป็นจำนวนมาก และไม่ต้องการให้ขยายตัวเร็วเกินไปจนกระทบกับสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชน

- คณะกรรมการหมู่บ้านเห็นว่าควรเปิดทองเที่ยวเฉพาะฤดูกาล คือเดือนตุลาคม – พฤษภาคม เพราะช่วงมิถุนายน–กันยายน เป็นฤดูกาลเพาะปลูกและฤดูฝนซึ่งไม่ปลอดภัยต่อการเดินทางขึ้นชมเพิงผาบ้านไร่
- ต้องการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว โดยทำป้ายแนะนำไปติดไว้ที่ตลาดsabong ทางเข้าหมู่บ้าน และการทำแผ่นพับไปฝากไว้ที่รีสอร์ทในพื้นที่
- มีผู้เสนอว่าควรใส่ปฏิทิน 12 เดือนในแผ่นพับด้วย เพื่อให้นักท่องเที่ยวทราบว่ามีช่วงไหนที่อยากมาเที่ยวหรือช่วงที่มาเที่ยวเป็นช่วงที่ชุมชนมีงานอะไร
- ตัวแทนเครือข่ายท่องเที่ยวชุมชนเสนอว่าในการจัดกลุ่มท่องเที่ยวต้องมีการจัดระบบคิวที่รัดกุมและการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งในภายหลัง
- ควรมีการประสานงานกับชุมชนอื่นๆ ที่ทำท่องเที่ยว โดยเฉพาะชุมชนใกล้เคียงที่สามารถใช้เส้นทางท่องเที่ยวเส้นทางเดียวกันได้ เช่น บ้านจำโบ๋ บ้านลูกข้าวหลาม เป็นต้น
- ปรับปรุงพิพิธภัณฑ์ให้เป็นเหมือนศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน หากคนมาอยู่ประจำด้วย
- ควรมีการคิดกฎเกณฑ์ในการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้านและประกาศให้เห็นชัดเจน เพื่อให้คนที่เข้ามาเที่ยวต้องเคารพกติกา เช่น ห้ามใส่เสื้อสั้น ห้ามใส่สายเดี่ยว หรือห้ามดื่มสุราหลังเวลาใด ห้ามเสียงดังหลังเวลาใด เพื่อไม่ให้เกิดการรบกวนหรือสร้างค่านิยมไม่ดีในชุมชน เป็นต้น
- อยากให้มีการฝึกนักสื่อสารความหมายชุมชน ให้สามารถนำเที่ยวได้
- อยากให้มีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยว
- ควรมีการจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับองค์ความรู้ในชุมชน เพื่อนำมาทำเป็นองค์ความรู้ที่ชาวบ้านจะสามารถนำไปใช้ในการท่องเที่ยวหรือเพื่อการอนุรักษ์ได้
- นัดประชุมครั้งต่อไป วันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2554 เวลา 19.30–22.30 น.

2.2.3 รายงานสรุปการประชุมกลุ่มท่องเที่ยว ครั้งที่ 2

จัดเมื่อ วันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2554 เวลา 19.30 – 22.30 น.

สถานที่ ณ พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านไร่ หมู่ 3 ตำบลsabong อำเภอปางมะผ้า

การประชุมครั้งนี้ เป็นการประชุมเพื่อคิดกันในรายละเอียดตามแนวทางการดำเนินงานของกลุ่มที่พูดคุยกันไว้เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2554 ที่ผ่านมา ครั้งนี้ มีแต่คณะกรรมการเข้าประชุม 3 คน ที่ปรึกษาจากเครือข่ายท่องเที่ยวชุมชนอำเภอปางมะผ้า นายศรชัย ไพรเนติธรรม และนักวิจัย รวมทั้งสิ้น 5 คน โดยสรุปการประชุมมีเนื้อหาในประเด็นต่างๆ ดังนี้

ประเด็นที่ 1 วัตถุประสงค์การท่องเที่ยวของชุมชนบ้านไร่ และแนวทางในการท่องเที่ยวของชุมชน

- เพื่อให้คนอื่นมาเรียนรู้ในสิ่งที่บ้านไร่มี
- เพื่อการอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นของ 3 ชนเผ่าที่อยู่ใกล้เคียงกัน ที่ประชุมเห็นว่าการท่องเที่ยวของชุมชนควรเป็นไปในแนวทางเพื่อการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน อยากให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนมาเที่ยวและชาวบ้าน และอยากให้ประเพณีวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนได้รับการอนุรักษ์ เด็กรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ด้วย

ประเด็นที่ 2 กฎระเบียบของกลุ่มท่องเที่ยว

ที่ประชุมได้ร่วมกันคิดกฎระเบียบของกลุ่ม เพื่อนำเสนอในที่ประชุมใหญ่ต่อไป ดังนี้

- สมาชิกประชุมทุกเดือนและมีการบันทึกการประชุม
- ชาวบ้านที่ต้อนรับนักท่องเที่ยวต้องแต่งกายให้สุภาพเรียบร้อย
- ห้ามดื่มสุราต้อนรับนักท่องเที่ยว
- ในการใช้บ้านพักและระบบน้ำเที่ยวต้องมีการใช้ระบบหมุนเวียนไปตามคิว
- ห้ามให้หรือจำหน่ายสิ่งเสพติดแก่นักท่องเที่ยว
- ทุกคนต้องยอมรับกติกาของกลุ่ม

ประเด็นที่ 3 ปฏิทิน 12 เดือน ของชุมชนและตารางการทำมหากินตลอดปีของชาวบ้าน

ผู้เข้าประชุมได้ระดมความคิดเห็นกันในเรื่องปฏิทินการทำมหากินของชุมชนและปฏิทิน 12 เดือน เพื่อเอาไว้วางไว้ในแต่ละเดือน หากมีนักท่องเที่ยวเข้ามา เขาจะสามารถเข้ามาดูอะไรในหมู่บ้านได้บ้าง และมีอะไรที่อยากรู้หรือชุมชนต้องจัด เพื่อเป็นการอนุรักษ์เอาไว้บ้าง

ปฏิทินทำมหากินชุมชน

ช่วงเดือน	พืชที่ปลูก	กลุ่มคนที่ปลูก
มิถุนายน-พฤศจิกายน	ข้าว	คนไทใหญ่ คนเมือง ลีซู
ธันวาคม-เมษายน	กระเทียม	คนไทใหญ่ คนเมือง
ธันวาคม-เมษายน	กะหล่ำปลี ผักกาดขาว	คนม้ง
พฤษภาคม-สิงหาคม	ถั่วเหลือง ถั่วแดง	คนไทใหญ่ คนเมือง คนลีซู

เคยมีการทำปฏิทินประเพณี 12 เดือนไว้แล้ว แต่ชาวบ้านเห็นว่าไม่ครบถ้วนทุกเผ่า จึงอยากทำใหม่ให้ครบของทุกเผ่า เพื่อกำหนดอยู่ในปัจจุบัน

ปฏิทินประเพณี 12 เดือนของชุมชน

เผ่า	ไทใหญ่	คนเมือง	ม้ง	ลีซู
เดือน				
มกราคม			ปีใหม่ม้ง	
กุมภาพันธ์				ปีใหม่/กินวอ
มีนาคม				
เมษายน	ปีใหม่เมือง/ก้นตอ/รดน้ำดำหัว/สงกรานต์			
	ไหว้เจ้าเมือง/เลี้ยงเจ้าบ้าน/เลี้ยงหัววัด			
พฤษภาคม				
มิถุนายน	เลี้ยงฝาย			
กรกฎาคม	เข้าพรรษา (มีกิจกรรมทางศาสนามากมาย)			
สิงหาคม				
กันยายน				

เดือน \ ผู้	ไทใหญ่	คนเมือง	ม้ง	ลีซู
ตุลาคม	ออกพรรษา (มีกิจกรรมทางศาสนามากมาย)			
พฤศจิกายน	เกี่ยวข้าวแบบวิถี “เอามื้อ”			
ธันวาคม			คริสต์มาส	
			คำข้าวปัก	

ประเด็นที่ 4 กฎระเบียบชุมชนที่นักท่องเที่ยวต้องปฏิบัติตามเมื่อเข้ามา

กฎระเบียบที่สร้างขึ้นสำหรับนักท่องเที่ยวนี้ เป็นกฎระเบียบที่ตั้งเพื่อ ไม่ให้มีการเผยแพร่สิ่งที่ไม่ดีในชุมชน และเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในชุมชน มีดังนี้

- แต่งกายให้เหมาะสม
- ห้ามทะเลาะวิวาทและส่งเสียงดังในชุมชน
- ถ้ามีความประสงค์จะออกจากบ้านพักในยามวิกาลให้แจ้งเจ้าของบ้าน
- ห้ามเล่นการพนันทุกชนิด
- ห้ามทำลายโบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดี รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ฝ่าฝืนต้องเสียค่าปรับ 25,000 บาท
- ต้องเคารพกฎกติกาของชุมชน
- นัดประชุมครั้งต่อไป วันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2554

2.2.4 รายงานโครงการค่ายเยาวชนสืบค้นภูมิปัญญาด้วยศิลปะครั้งที่ 1

จัดเมื่อ วันที่ 20 – 22 ตุลาคม พ.ศ. 2554

สถานที่ บ้านไร่ หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

2.2.4.1 วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้เยาวชนในพื้นที่เป้าหมายได้รู้จักโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3
2. เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกที่เข้มแข็งของเยาวชนในพื้นที่ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยการใช้อัตลักษณ์เครื่องสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น
3. เพื่อสอดแทรกความเข้าใจในทางทัศนเพื่อให้เกิดการแยกแยะในการเลือกใช้สื่อให้เหมาะสมกับตนเองและพื้นที่

2.2.4.2 กิจกรรมและการดำเนินงาน

1. อบรมให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยาของพื้นที่ชุมชนบ้านไร่
2. การปฏิบัติการสืบค้นองค์ความรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยาของพื้นที่ชุมชนบ้านไร่จากผู้รู้ในหมู่บ้านเอง

3. อบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการเรียบเรียงองค์ความรู้ให้เป็นเรื่องราวและวิธีการนำเสนอโดยการฝึกทำสื่อ ยกตัวอย่างเช่น ภาพถ่าย ภาพเคลื่อนไหว ฯลฯ

2.2.4.3 กระบวนการดำเนินงานและการประเมินผล

กิจกรรมค่ายเยาวชนสืบค้นภูมิปัญญาด้วยศิลปะ ครั้งที่ 1 เกิดจากการบูรณาการงานของทุกทีมในโครงการวิจัย ซึ่งมีเป้าหมายเดียวกันในการที่ต้องการทำกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ของเยาวชน โดยเชื่อมั่นว่ากิจกรรมศิลปะจะสามารถช่วยให้การเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆ ในตัวของเยาวชนเป็นไปได้เป็นอย่างดี และเนื่องจากกิจกรรมครั้งนี้ มีกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มเยาวชนที่อยู่ในช่วงวัยรุ่น สนใจเรื่องของสื่อภาพยนตร์ ละครทางโครงการจึงเล็งเห็นว่าหากเยาวชนได้สืบค้นองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนของตนในแง่มุมต่างๆ แล้วมีโอกาสนำเสนอออกมาในรูปแบบหนังสั้น ก็น่าจะทำให้เยาวชนเกิดความสนใจอย่างต่อเนื่อง และยังสามารถสะท้อนเรื่องราวที่ได้รับและใช้สื่อให้กับกลุ่มเยาวชนได้ด้วย

ในส่วนของการเตรียมกิจกรรมค่าย ได้มีการประชุมกันในโครงการ เพื่อร่วมกันคิดกิจกรรมค่าย เนื่องจากทางโครงการเคยเข้ามาจัดเวทีสาธารณะบ้านไร่ ครั้งที่ 1 ไปแล้วเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2554 ในประเด็นเรื่อง "ทิศทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของบ้านไร่" ซึ่งในครั้งนั้นมีกลุ่มเยาวชนในบ้านไร่เข้าร่วมด้วย และได้เสนอว่าเยาวชนในบ้านไร่มีความต้องการที่จะเรียนรู้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และองค์ความรู้อื่นๆ เกี่ยวกับท้องถิ่นตนเอง โดยเฉพาะการทำกิจกรรมในรูปแบบค่าย และทางโครงการวิจัยเองก็มีความเห็นว่าการจัดค่ายเยาวชน เป็นกิจกรรมที่สามารถทำให้เยาวชนได้เรียนรู้ในประเด็นดังกล่าวได้อย่างสนุกสนาน โดยเน้นไปที่การให้เยาวชนได้ลงมือทำเอง เพื่อให้เกิดทักษะในการสืบค้นและจัดการความรู้ และในส่วนของการทำสื่อสั้น จะช่วยให้เยาวชนเรียนรู้ที่จะเรียบเรียงความคิด และได้นำเอาองค์ความรู้ที่ได้ใช้ผลิตเป็นสื่อหนังสั้น ซึ่งมีความน่าสนใจ สนุกสนาน ทันสมัย และเข้ากับความสนใจของเยาวชนกลุ่มอายุที่เข้าร่วมกิจกรรมอีกด้วย

หลังจากที่เขียนตัวโครงการค่ายและช่วยกันปรับแก้เพื่อให้ลงตัวที่สุดแล้ว ได้มีการแบ่งงานกัน ซึ่งนอกจากแต่ละทีมจะรับผิดชอบเนื้อหาและกิจกรรมในส่วนของตนเองแล้ว ก็ยังได้ทำหน้าที่อื่นๆ ด้วย เช่น เป็นพี่เลี้ยงกลุ่มประสานงานวิทยากรภายนอก ประสานงานชุมชน เป็นต้น ใช้เวลาในการเตรียมงานทั้งสิ้นประมาณเดือน

พิพิธภัณฑ์บ้านไร่ สถานที่จัดกิจกรรมค่ายเยาวชน

การประชาสัมพันธ์เพื่อรับสมัครเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ทำโดยการประชาสัมพันธ์ผ่านผู้อำนวยการโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า โดยขอให้ท่านส่งเยาวชนเข้าร่วม แต่ก็ไม่ได้ผลนัก เนื่องจากโรงเรียนปิดเทอม ทำให้ตามตัวเด็กยาก ทีมงานจึงใช้วิธีการชวนเด็กเองด้วย และให้ผู้ใหญ่บ้านกับชาวบ้านชวนเด็กๆ ในชุมชนที่มีอายุอยู่ในช่วงที่เหมาะสมกับค่ายนี้เข้าร่วม ปรากฏว่าได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี มีเยาวชนในบ้านไร่ เข้าร่วมกิจกรรมทั้งสิ้น 16 คน มีรายชื่อดังต่อไปนี้

ชื่อ-สกุล	อายุ	ชื่อเล่น	การศึกษา	ที่อยู่
1. ด.ญ. คำแสง -	13	ปี	มัธยม 1 ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า	19/ช.ม. 3 บ้านไร่
2. ด.ญ. อริยา -	13	มุก	มัธยม 1 ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า	10/ช.ม. 3 บ้านไร่
3. ด.ญ. ออย -	13	ออย	มัธยม 1 ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า	4 ม. 3 บ้านไร่
4. ด.ญ. มลิวัลย์ แซ่หัน	12	ลี่	มัธยม 1 ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า	100 ม. 3 บ้านไร่
5. ด.ช. มาส -	14	มาส	ประถม 6 ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า	49/ช.ม. 3 บ้านไร่
6. น.ส. รสสุคนธ์ -	17	นุช	มัธยม 4 ร.ร. ปางมะผ้าพิทยาสรรค์	12/พ.ม. 3 บ้านไร่
7. ด.ช. คุณกร -	7	กร	ประถม 1 ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า	24 ม. 3 บ้านไร่
8. ด.ช. พงศธร สวัสดิ์ชัย	14	ไม้มัก	มัธยม 3 ร.ร. ห้องสอนศึกษา	18 ม. 3 บ้านไร่
9. ด.ช. กฤษฏา พรหมคุด	13	แต้ม	มัธยม 2 ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า	2 ม. 3 บ้านไร่
10. ด.ช. รัฐนันท์ พรหมคุด	12	อ้น	ประถม 5 ร.ร. บ้านนาหลวง	122 ม.3 บ้านไร่
11. น.ส.ปาริชาติ แก้วฟู	17	ก๊ิก	มัธยม 5 ร.ร. ปางมะผ้าพิทยาสรรค์	6 ม. 3 บ้านไร่
12. ด.ช. ทศพล พรหมคุด	14	กอล์ฟ	มัธยม 2 ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า	126 ม. 3 บ้านไร่
13. ด.ช. อนุตร แซ่หัน	14	เฟ่ง	มัธยม 2 ร.ร. อนุบาลปางมะผ้า	4 ม. 3 บ้านไร่
14. ด.ช. บรรณสรณ์ เลาหมี	14	ฟิวส์	มัธยม 1 ร.ร. โกวิทวิทยารังค์ เชียงใหม่	6 ม. 3 บ้านไร่
15. น.ส. มั่น -	17	มั่น	มัธยม 4 ร.ร. ปางมะผ้าพิทยาสรรค์	4 ม. 3 บ้านไร่
16.ด.ญ. ณัฐธิดา โลแก้ว	13	เมล์	ร.ร. เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน	522 ต.ปางหมู อ. เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ เป็นหญิง 8 คน ชาย 8 คน เป็นเด็กที่อาศัยอยู่ในบ้านไร่ทั้งสิ้น 15 คน อาศัยอยู่อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน 1 คน ซึ่งคนนี้น้ำมาอยู่ที่บ้านไร่เกือบทุกปิดเทอม เพราะเป็นลูกพี่ลูกน้องกับเด็กในหมู่บ้าน เด็กส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมกิจกรรม เรียนชั้นมัธยมศึกษา 12 คน นอกนั้นเรียนชั้นประถมศึกษา ผู้เข้าร่วมทุกคนมีความสนใจเข้าร่วมกิจกรรม ในวันแรกก็มีคนที่ถูกพี่สาวบังคับให้มาเข้าร่วมเช่นกัน แต่มาร่วมเพียงครึ่งวันก็กลับบ้านไป ซึ่งทางทีมงานเองก็ถือเอาความสนใจเป็นหลัก สำหรับการดำเนินกิจกรรมค่ายครั้งนี้มีการ

ปรับเปลี่ยนกำหนดการและกิจกรรมเพื่อให้เหมาะสมกับเวลา สถานที่ และประเด็นต่างๆ ที่พบระหว่างทำค่าย โดยกิจกรรมในค่ายทั้ง 3 วัน มีดังนี้

วันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2554

สถานที่จัดกิจกรรม พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านไร่และบริเวณบ้านไร่ หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

08.30 น. เข้าวชนลงทะเลเบียนเข้าร่วมกิจกรรมค่าย

08.45 น. แนะนำตัวชาวค่ายทุกคน

09.00 น. เปิดค่าย โดย ผู้อำนวยการ โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า อาจารย์อรรถนิรุทธิ์ สายบุญผาง เป็นประธาน กล่าวเปิดกิจกรรมค่าย

09.15 น. กิจกรรมสันตนาการเพื่อเป็นการละลายพฤติกรรม

09.45 น. แนะนำโครงการและทีมงานและแบ่งกลุ่มเยาวชนเป็น 3 กลุ่ม

10.00 น. ให้ความรู้ด้านโบราณคดี โดยการฉายภาพยนตร์สารคดี "โบราณคดีไม่มีน้ำตา" และบรรยาย (วอภัญญา ณ หนองคาย และสมถวิล สุขเลี้ยง)

11.00 น. ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โดยการบรรยายและเล่นเกมเสริมความเข้าใจ (อาจารย์นุชนางค์ ชุมดี)

12.30 น. พักเที่ยง

13.15 น. ให้ความรู้ด้านมานุษยวิทยาและกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม โดยการบรรยายและเล่นเกมเสริมความเข้าใจ

13.45 น. ทำกิจกรรมทบทวนของดีในบ้านไร่และเลือกหัวข้อเกี่ยวกับบ้านไร่ที่เยาวชนชาวค่ายแต่ละกลุ่มสนใจสืบค้นเพิ่มเติม และให้แต่ละกลุ่มเตรียมคำถามเบื้องต้นที่จะไปสืบค้นในชุมชน

15.00 น. ออกไปสืบค้นองค์ความรู้ในชุมชน

16.30 น. สรุปประเด็นที่ได้มาในแต่ละกลุ่ม และถอดบทเรียนเยาวชนชาวค่าย

17.00 น. ปิดกิจกรรมวันที่ 1

วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2554

สถานที่จัดกิจกรรม พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านไร่และบริเวณบ้านไร่ หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

08.00 น. ลงทะเลเบียน

08.15 น. แต่ละกลุ่มสรุปเรื่องที่ได้อะไรจากการสืบค้นองค์ความรู้ของชุมชน

08.30 น. วิทยากรสอนการใช้กล้องดิจิทัลและพื้นฐานการถ่ายทำภาพยนตร์ การวางโครงเรื่อง การแบ่งฉาก และการเขียนสตอรี่บอร์ด

09.30 น. แต่ละกลุ่มคิดเรื่องที่จะนำมาทำเป็นหนังสั้นของกลุ่มตัวเอง ช่วยกันทำบทและเขียนสตอรี่บอร์ด และแบ่งหน้าที่กันทำงานภายในกลุ่ม

12.30 น. พักเที่ยง

13.15 น.-18.00 น. แยกย้ายกันไปทำหนังของแต่ละกลุ่ม

วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2554

สถานที่จัดกิจกรรม พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านไร่และบริเวณบ้านไร่ หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

08.00 น. ลงทะเบียน

08.15 น. ทุกกลุ่มตรวจสอบ footage ที่ถ่ายทำมาเพื่อดูว่าตรงไหนต้องถ่ายซ่อมบ้าง

08.45 น. วิทยากรสอนการถ่ายทำไต่เตล่/เครดิตจบของหนัง และสอนการตัดต่อ

09.15 น. ทุกกลุ่มออกไปถ่ายซ่อมและถ่ายทำไต่เตล่ /เครดิตจบของหนัง (บางกลุ่มแบ่งไปบางส่วน อีกส่วนอยู่ตัดต่อหนัง)

12.30 น. พักเที่ยง

13.15 น. ตัดต่อหนัง

17.00 น. แยกย้ายกันไปชวนพ่อแม่และเพื่อนๆ มาดูหนัง

19.15 น. เริ่มกระบวนการฉายหนัง

- ฉายภาพนิ่งกิจกรรมค่าย
- พิธีกรแนะนำโครงการวิจัยและตัวกิจกรรมค่ายพอสังเขป และประกาศให้ทุกท่านที่มาเข้าร่วมโหวตหนังที่ตนชอบที่สุด
- เริ่มชมหนังสั้นฝีมือน้องๆ ชาวค่าย หลังจบการฉายแต่ละเรื่อง เชิญให้กลุ่มที่ทำออกมาหน้าห้องประชุมเพื่อเล่าถึงแรงบันดาลใจในการทำหนัง และประสบการณ์จากการทำหนังเล็กน้อย โดยในการทำครั้งนี้ มีน้องๆ 3 กลุ่ม ทำหนังกลุ่มละเรื่อง
- เชิญวิทยากรด้านการทำสื่อมอบประกาศนียบัตรให้น้องเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมค่าย และกล่าวให้กำลังใจน้องๆ ทุกคน
- เชิญนายชวหี แซ่หัน อดีตผู้ใหญ่บ้านขึ้นกล่าวให้กำลังใจเยาวชนในฐานะตัวแทนผู้ปกครองของเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้
- เชิญนายสวัสดิ์ อยู่สมบัติ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลสบป่อง เป็นตัวแทนขึ้นมอบรางวัลภาพยนตร์ขวัญใจผู้ชมและกล่าวให้กำลังใจเยาวชน
- เชิญนายสิวราช แก่นแก้ว ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านไร่ ขึ้นกล่าวให้กำลังใจเยาวชนและรับมอบหนังสือจากโครงการวิจัย โดยมีอาจารย์นุชนางค์ ชุมดี เป็นตัวแทนโครงการมอบหนังสือ
- ปิดกิจกรรมค่าย

บรรยากาศการถ่ายทำหนังสั้นของน้องๆ เยาวชน

สำหรับกระบวนการประเมินผลกิจกรรมนั้น ทีมงานได้มีการทำแบบประเมินผล 1 ชุด สำหรับเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม และมีการสรุปบทเรียนทีมงานหลังการทำกิจกรรม สำหรับการสรุปบทเรียนของเยาวชนนั้น เนื่องจากการทำหนังสือใช้เวลาค่อนข้างนาน จึงต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบเป็นการสอบถามจากเยาวชนแต่ละคนไป เป็นการชวนคุยแบบไม่เป็นทางการในช่วงเวลาพัก อย่างไรก็ตาม หลังจากจัดกิจกรรมนี้แล้ว ทางทีมวิจัย เองกระบวนการอย่างมีส่วนร่วมจะต้องเข้าไปประชุมกลุ่มเยาวชนเพื่อวางแผนการทำกิจกรรมต่อเนื่อง ซึ่งจะได้มีการสรุปบทเรียนจากการเข้าค่ายอย่างละเอียดกับเยาวชนในพื้นที่ต่อไป ผลการประเมินที่ประมวลจากแบบประเมินโครงการค่ายเยาวชนสืบค้นภูมิปัญญาด้วยศิลปะ ครั้งที่ 1 วันที่ 20–22 ตุลาคม พ.ศ. 2554 มีผู้ทำแบบสอบถามทั้งสิ้น 15 คน จากผู้เข้าร่วม 16 คน คิดเป็น 93.75% ของผู้เข้าร่วมทั้งหมด ข้อมูลที่ได้เป็นดังนี้

- ข้อมูลทั่วไป

- 1.1 เพศ ชาย 8 คน หญิง 7 คน
- 1.2 อายุ 7 ปี 1 คน 12 ปี 2 คน 13 ปี 4 คน
14 ปี 5 คน 17 ปี 3 คน
- 1.3 กลุ่มชาติพันธุ์ ไทยใหญ่ 8 คน คนเมือง 4 คน ม้ง 2 คน ลูกครึ่งอีสาน-ม้ง 1 คน
- 1.4 ทราบข่าวการจัดกิจกรรมจาก เพื่อนชวน 2 คน นักวิจัยโครงการชวน 4 คน พ่อหลวงชวน 9 คน
- 1.5 เคยเข้าร่วมการอบรมหรือไม่ ไม่เคย 7 คน เคยอบรมมาก่อน 8 คน
 - อบรมศิลปะ 1 คน
 - อบรมกล้องวิดีโอ/กล้องถ่ายรูป 1 คน
 - อบรมเรารักษ์โลงไม้ 3 คน
 - อบรมโบราณคดีมาจากคนละฟากฟ้า 3 คน
 - ความพึงพอใจต่อการอบรมองค์ความรู้

หัวข้อ	พอใช้ คน/เปอร์เซ็นต์	ดี คน/เปอร์เซ็นต์	ดีมาก คน/เปอร์เซ็นต์
2.1 องค์ความรู้ด้านโบราณคดี โดย สมถวิล สุขเลี้ยง และวอภัญญา ณ หนองคาย		9/60	6/40
2.2 องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โดย อาจารย์นุชนางค์ ชุมดี	1/7	9/60	5/33
2.3 องค์ความรู้ด้านมานุษยวิทยา โดย มุกดา โล่พิรุณ และเสาวลักษณ์ เขียนนอก	2/13	8/53	5/34
2.4 องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวทางและเทคนิคการ สืบค้นองค์ความรู้ในชุมชน		5/33	10/67
2.5 องค์ความรู้ด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้ออกมาใน รูปแบบสื่อคลิปวิดีโอ โดย ศุภร ชูทรงเดช (ศิลปิน) และ ณัฐพงษ์ จันทร์เครือ	1/7	6/40	8/53

- ความพึงพอใจต่อการปฏิบัติ

หัวข้อ	พอใจ คน/เปอร์เซ็นต์	ดี คน/เปอร์เซ็นต์	ดีมาก คน/เปอร์เซ็นต์	ไม่ระบุ คน/เปอร์เซ็นต์
3.1 สถานที่		13/86	2/14	
3.2 ระยะเวลาในการจัดกิจกรรม (3 วัน)	1/6	12/80	2/14	
3.3 รูปแบบ (อบรมและปฏิบัติการ)	1/7	8/53	6/40	
3.4 ระยะเวลาในการอบรมแต่ละหัวข้อ	1/6	10/67	4/27	
3.5 กิจกรรมสืบค้นองค์ความรู้ด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษย วิทยาชุมชน	1/6	7/47	7/47	
3.6 กิจกรรมเตรียมพร้อมในการเรียบ เรียงและถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ได้สืบค้น	1/7	8/53	6/40	
3.7 กิจกรรมจัดการองค์ความรู้ที่สืบค้น มาและนำเสนอในเบื้องต้น		11/73	4/27	
3.8 กิจกรรมคิดเรื่องที่ถ่ายทอดเป็น คลิปวิดีโอ		9/60	6/40	
3.9 กระบวนการผลิตสื่อประเภทคลิป วิดีโอ		4/27	10/67	1/6
3.10 กิจกรรมฉายคลิปวิดีโอ		9/60	5/33	1/7

- ถ้ามีการจัดอบรมอีกในอนาคต ท่านสนใจหรือไม่ และมีหัวข้อใดที่ท่านมีความสนใจเป็นพิเศษ
ส่วนใหญ่แล้วเยาวชนที่เข้าร่วมอบรมในครั้งนี้มีความสนใจที่จะเข้าอบรมอีกในอนาคต โดยเฉพาะใน
หัวข้อเกี่ยวกับการผลิตสื่อหนังสือ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ และการอบรมภาษาอังกฤษ
- ข้อเสนอแนะเพื่อประโยชน์ต่อการจัดอบรมครั้งต่อไป
เยาวชนส่วนใหญ่เสนอให้มีการพาไปอบรมนอกสถานที่หรือพาขึ้นไปชมแหล่งโบราณคดี รวมไปถึง
แหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นอื่นๆ เช่น ถ้ำพุทไธ และต้องการให้ฝึกอบรมในระยะเวลาที่ยาวนานขึ้น เช่น 5 วัน แต่ใน
แต่ละวันให้เหลือการฝึกอบรมแค่ประมาณครึ่งวัน นอกจากนี้ ยังมีข้อเสนอให้ประชาสัมพันธ์ล่วงหน้ามากขึ้น
เพื่อจะได้บอกต่อให้เพื่อนมาเข้าร่วมมากกว่านี้

2.2.4.4 สรุปบทเรียนจากการจัดกิจกรรมค่าย

การจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนในครั้งนี้ มีการผสมผสานเนื้อหาวิชาการทั้งในเรื่องโบราณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา เข้ากับเนื้อหาในมิติของวิธีการหรือเทคนิคในการสืบค้นข้อมูลและจัดการกับข้อมูล หรือองค์ความรู้ของชุมชน ซึ่งในค่ายครั้งนี้มีการสอนให้เยาวชนผลิตสื่อหนังสือ ซึ่งก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งในการจัดการกับข้อมูลหรือองค์ความรู้เพื่อเผยแพร่

จากการสังเกตและพูดคุยกับเยาวชนทำให้ทราบว่าเยาวชนมีความสนใจในเนื้อหาเกี่ยวกับการผลิตสื่อมาก ส่วนเนื้อหาด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยานั้น เยาวชนให้ความสนใจพอสมควร บางส่วนก็มีความรู้มาบ้างแล้ว จากการเคยเข้าร่วมค่ายกับทางโครงการมาก่อน ตลอดจนเคยสืบค้นข้อมูลเพื่อใช้ในการทำกิจกรรมในโรงเรียน และอยากให้โรงเรียนมีการสอนเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ในแนวทางการคล้ายคลึงกับในค่าย กล่าวคือมีสื่อการสอนที่ดูแล้วสนุกสนาน เช่น หนังสือหรือสารคดีเกี่ยวกับการขุดค้น มีตัวอย่างโบราณวัตถุมาให้ได้สัมผัส เป็นต้น

นอกจากนี้ เยาวชนยังสะท้อนให้ทราบว่าการสอดแทรกเกมส์หรือกิจกรรมันทนาการเข้าไปในการเรียนรู้เป็นระยะๆ ทำให้ไม่เบื่อที่จะเรียนรู้ นอกจากนี้ การเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ เช่น การให้ออกไปสืบค้นข้อมูลชุมชน การให้ลงมือทำหนังสือ ทำให้เยาวชนเกิดความสนใจที่จะเรียนรู้มาก

ในมิติของเนื้อหาการเรียนการสอนนั้น สังเกตเห็นว่าเป็นช่องทางให้เยาวชนบอกเล่า “ข้อความ” ของตนเองออกไป ซึ่งในชีวิตประจำวัน พวกเขาไม่ได้มีโอกาสที่จะบอกเล่า “ข้อความ” ของพวกเขาออกไปในชุมชนหรือต่อบุคคลภายนอกนัก ในวันฉายภาพยนตร์ เยาวชนได้เล่าถึงแรงบันดาลใจในการ “เลือก” ประเด็นที่น่าสนใจมาเป็นหนังสือ ทุกกลุ่มต่างก็มีความห่วงใยและมีจิตสำนึกในการที่จะดำรงความเชื่อและประเพณีของชุมชน ตลอดจนต้องการให้เกิดการอนุรักษ์พัฒนาแหล่งทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติและด้านโบราณคดี เน้นอนว่าจิตสำนึกดังกล่าวนี้มาจากผู้ที่ผู้ใหญ่ในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้านทั้งเก่าและใหม่ พระ ครู ตลอดจนผู้ใหญ่ในชุมชนอย่าง โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมฯ ซึ่งเคยทำงานในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ได้ปลูกฝังจิตสำนึกดังกล่าวไว้ในใจของเยาวชนเป็นเวลาที่ต่อเนื่องยาวนานนั่นเอง

อย่างไรก็ตามในการจัดค่ายครั้งนี้ แม้โครงการฯ จะให้เยาวชนผลิตหนังสือ แต่อุปกรณ์กลับเป็นอุปกรณ์ที่ทำได้ง่ายและราคาถูก และไม่ได้ให้เยาวชนตัดต่อเอง แต่ให้เป็นผู้คุมที่เลี้ยงให้ใช้โปรแกรมตัดต่ออีกทีหนึ่ง ทั้งนี้ เพราะต้องการเน้นไปที่กระบวนการคิด ตั้งแต่การสืบค้นข้อมูล นำข้อมูลมาคิดให้เป็นเรื่อง จากเรื่องคิดออกมาให้เป็นสตอรี่บอร์ด การวางแผนการถ่ายทำ การแบ่งงานกันทำ และการลงมือทำงานจริง โดยทุกขั้นตอนการทำงาน ไม่จำเป็นต้องต้องใช้เทคโนโลยีราคาสูง ซึ่งเป็นสิ่งที่หาได้ยากและไกลตัวเยาวชน ดังนั้น ค่ายนี้ต้องการให้เยาวชนเห็นว่าการสื่อสารหรือการสื่อสารหรือสื่อที่สื่อถึงสามารถสร้างสรรค์งานสื่อที่ดีได้ หากประเด็นที่น่าสนใจและเรื่องนั้นผ่านการคิดมาอย่างดี นอกจากนี้ ในเรื่องการตัดต่อ นั้น ไม่เน้นมาก เพราะการใช้โปรแกรมตัดต่ออาจพาเยาวชนออกไปจากความเป็นตัวของตัวเองได้ เพราะมีลูกเล่นมากมายให้ทดลอง ทำให้ไม่สนใจกับการคิดเรื่องหรือการถ่ายทำมากเท่าที่ควร ในการทำค่ายครั้งนี้ ต้องการให้เยาวชนสนใจกับเรื่องราวของชุมชนตนเองและถ่ายทอดออกมาให้เป็นตัวของตัวเองมากที่สุด จึงไม่ได้สอนเยาวชนให้ใช้โปรแกรมตัดต่อ

การทำงานในพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภาษา การทำกิจกรรมที่ใช้เครื่องมือและการปฏิบัติหลายๆ เช่น กิจกรรมศิลปะ เป็นทางออกที่ดีในการที่จะสร้างความร่วมมือและความสนใจในการเรียนรู้ เพราะการปฏิบัติจะช่วยหลายกำแพงภาษา ทำให้ทุกคนสามารถทำงานร่วมกันได้ นอกจากนี้ ความสนใจใน

อุปกรณ์หรือเครื่องมือ ทำให้เยาวชนกล้าที่จะซักถามที่เลี้ยง เป็นการทำให้เกิดมิตรภาพอันดีระหว่างที่เลี้ยงกับเยาวชนอีกด้วย

ด้วยตัวโครงการเป็นโครงการที่ทำงานเรื่อง โบราณคดีประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา การมีงานที่เป็นงานศิลปะ มีการสื่อสารออกไปแบบสากลได้ก็ทำให้งานที่ในเชิงวิชาการแล้วเข้าใจยาก ออกมาได้อย่างเข้าใจง่ายขึ้น แม้ว่าการสื่อสารไม่ได้สื่อสารออกมาตรงๆ เหมือนเป็นสารคดี แต่ก็สามารถสื่อสารความเป็นชุมชนในมุมมองของเด็กออกมาในงานได้จริงๆ เพราะงานทุกชิ้นที่น้องๆ ทำ เห็นได้เลยว่าสามารถสื่อวัฒนธรรมของเขาที่อยู่ภายในความคิดของเขาออกมาเป็นรูปธรรมได้ น่าจะทำให้เยาวชนภูมิใจในวัฒนธรรมตนเองได้มากขึ้น

2.2.4.5 ข้อเสนอแนะในการทำงานกับเยาวชนในพื้นที่ต่อไป

ชาวบ้านต้องการให้เยาวชนรวมกลุ่มและทำกิจกรรมมากยิ่งขึ้น เพราะเห็นว่าเด็กๆ สามารถทำหนังสือที่ดูแล้วยากมากๆ ออกมาได้ น่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำกิจกรรมกับเยาวชนในหมู่บ้าน โดยให้เด็กได้ริเริ่มสิ่งต่างๆด้วยตัวเองได้มากยิ่งขึ้น และอยากให้มีการในลักษณะที่ต่อเนื่อง เพื่อให้เด็กๆ ได้ทำงานต่อเนื่อง ได้เรียนรู้อย่างเต็มที่

ถ้ามีการทำค่ายครั้งที่สอง ควรให้ทำงานที่โปรดัคชั่นใหญ่ขึ้น มีการร่วมกันคิดธีมใหญ่ ให้ร่วมกันทำงานได้หลากหลายและลึกซึ้งขึ้น

2.2.5 รายงานเวทีชุมชนสร้างความรู้สู่ชุมชน หมู่ 3 (บ้านไร่ บ้านท่าไคร้ บ้านสามหลัง บ้านน้ำบ่อสะเป)

จัดเมื่อ วันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2555

สถานที่ พิพิธภัณฑสถานบ้านไร่ ม. 3 ต. สบป่อง อ. ปางมะผ้า จ. แม่ฮ่องสอน

2.2.5.1 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชนของหมู่ที่ 3 รวมทั้งด้านวัฒนธรรมประเพณีอื่นๆ สำหรับการสอนในวิชาท้องถิ่นของเราในโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า
- 2) เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่เป็นผู้สร้างองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนตนเอง
- 3) เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการจัดการองค์ความรู้ด้านมรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน
- 4) เพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มหรือเครือข่ายทางด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมภายในหมู่บ้าน

หลังจากจัดเวทีแล้ว ทางโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมฯ มีความคาดหวังว่าจะเกิดผลดังต่อไปนี้

- 1) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการองค์ความรู้ด้านมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน
- 2) ได้้องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนที่มาจากชาวบ้านเองเพื่อสอนเยาวชนของชุมชน
- 3) ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มหรือเกิดเครือข่ายที่จะดำเนินงานหรือสนับสนุนการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมภายในหมู่บ้าน

ในการจัดเวทีทางโครงการได้ประสานงานผ่านผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 และผู้อำนวยการโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้าเพื่อเชิญตัวแทนชุมชน เยาวชน และตัวแทนโรงเรียนมาเข้าร่วม และทีมงานโครงการเองก็มาร่วมประชุมด้วยปรากฏว่ามีผู้เข้าร่วมทั้งสิ้น 40 คน มีรายชื่อ ดังนี้

รายชื่อผู้เข้าร่วมเวทีชุมชนสร้างความรู้คู่ภูถูลาน วันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2555

1. นายจันทร์แก้ว คำสุข บ้านไร่
2. นายซั่วห้วย แซ่หัน บ้านไร่
3. นายอิน บ้านไร่
4. นายอเนก อยู่สมบัติ บ้านไร่
5. นายสายทอง จันทร์เต็ม บ้านไร่
6. นายปึงยะ นพพรณวัฒน์ บ้านท่าไคร้
7. นายสิวราช แก่นแก้ว บ้านไร่
8. นางจิราพร อยู่สมบัติ บ้านไร่
9. นางซื่อ บุญนะ บ้านท่าไคร้
10. นางกี บ้านไร่
11. นางเปง บ้านท่าไคร้
12. นางหอม โป้เป็ด บ้านท่าไคร้
13. นายเฮ้ ตะกุน บ้านไร่
14. นางแขก บ้านท่าไคร้
15. นายอิด บ้านท่าไคร้
16. นายซุ บ้านไร่
17. อำภา บุญนะ บ้านท่าไคร้
18. ปิยะพิศ บ้านท่าไคร้
19. นางโม บ้านท่าไคร้
20. นางส่อม บ้านไร่
21. นายเงิน บ้านท่าไคร้
22. นายยูน บ้านท่าไคร้
23. ค.ญ. คำแสง บ้านไร่
24. ค.ญ. อารีญา บ้านไร่
25. ค.ญ. ออย บ้านไร่
26. ค.ญ. คำห้วย รื่นทอง บ้านไร่
27. ค.ญ. แสงแก้ว บ้านท่าไคร้
28. ค.ญ. จันทินี บ้านท่าไคร้
29. ค.ญ. ยิง บ้านท่าไคร้
30. ค.ช. หนุ่มเครือ บ้านท่าไคร้
31. ค.ช. ใจ บ้านท่าไคร้

32. ค.ช. วัน บ้านท่าไคร้
33. ค.ญ. นุนวล บ้านท่าไคร้
34. ค.ญ. จินตนา บ้านท่าไคร้
35. ค.ญ. สุพัตตรา ปิ่เปิด บ้านท่าไคร้
36. น.ส.นุชนกาศ์ ภูมิ ไตรการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3
37. น.ส. วรวิทย์ มณีวงศ์ ไตรการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3
38. น.ส. ศิริลักษณ์ กันทศรี ไตรการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3
39. น.ส. วอัญญา ณ หนองคาย ไตรการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3
40. นาง เสาวลักษณ์ เขียนนอก ไตรการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3

2.2.5.2 กระบวนการเวที

ในกระบวนการเวทีได้มีการเสนอฉายสารคดีที่นักศึกษามหาวิทยาลัยศิลปากร ในวิชาประวัติศาสตร์ได้เข้ามาศึกษาดูงานและถ่ายทำเกี่ยวกับบ้านไร่ให้ผู้เข้าร่วมได้รับชม และเชื่อมโยงว่าสารคดีดังกล่าวเป็นตัวอย่างของการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับบ้านไร่ แต่เป็นองค์ความรู้ที่ถูกสร้างโดยคนภายนอกชุมชน ส่วนหลักสูตรวิชาท้องถิ่นของเราที่ภาคีทั้ง 3 ฝ่าย ได้แก่ โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า ชุมชนหมู่ที่ 3 และโครงการสืบค้นและจัดการฯ ได้ลงนามบันทึกข้อตกลงร่วมกันเพื่อพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนหมู่ที่ 3 เพื่อที่จะส่งต่อองค์ความรู้ผ่านกลไกโรงเรียนไปยังคนรุ่นต่อไปของชุมชนนั้น เป็นองค์ความรู้ที่ทั้ง 3 ฝ่ายเห็นตรงกันว่าควรที่จะสร้างขึ้นโดยชุมชน โดยเฉพาะปราชญ์ชุมชนและผู้อาวุโสซึ่งมีส่วนสำคัญในการบุกเบิกก่อตั้งชุมชนบ้านไร่ และเห็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนมาเป็นเวลาต่อเนื่องยาวนาน ในเวทีครั้งนี้ จึงได้ระดมความรู้ของปราชญ์ทุกท่านที่เข้าร่วม ซึ่งจากจำนวนผู้เข้าร่วมทั้ง 40 คน เป็นผู้อาวุโสและปราชญ์ชุมชนประมาณ 10 คน ซึ่งต่างก็ร่วมกันถ่ายทอดเรื่องราวประวัติศาสตร์ของชุมชนออกมา โดยเฉพาะในเรื่องสำคัญที่ต้องการให้มีการสอนลูกหลาน ต่อเนื่องไป นอกจากนี้ ชาวชนที่เรียนอยู่ในโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้าก็มาเข้าร่วมด้วย และได้เสนอเนื้อหาบางส่วนที่ต้องการเรียนรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับชุมชนให้มากขึ้น ซึ่งสามารถสรุปได้เป็นหัวข้อเนื้อหาสำคัญที่ต้องการให้รายวิชาท้องถิ่นของเราสอนแก่ลูกหลานหมู่ 3 ค.สปป. อ. ปางมะผ้า จ. แม่ฮ่องสอน ที่เรียนในโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

ในกระบวนการเวทีครั้งนี้มีความขลุกขลักในการดำเนินงาน โดยทางโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ได้ประสานงานล่วงหน้าค่อนข้างกระชั้นและไม่ได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตรกับชุมชนก่อน จึงทำให้ผู้มาเข้าร่วมที่แม้จะเห็นความสำคัญของการส่งต่อความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนสู่ลูกหลาน แต่ก็ยังจับจุดไม่ถูกว่าควรที่จะแสดงความรู้หรือความคิดเห็นในประเด็นใดบ้างเพื่อที่จะให้เกิดประโยชน์ที่สุด ทำให้มีผู้ที่สามารถระดมความเห็นได้อยู่เพียงไม่กี่คน อีกทั้งทำให้มีผู้มาร่วมไม่ครบทั้งจาก 4 หย่อมบ้าน ได้แก่ บ้านไร่ บ้านท่าไคร้ บ้านสามหลัง และบ้านน้ำบ่อสะเป และไม่ครบทุกชนเผ่าที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณของหมู่ที่ 3

อย่างไรก็ตามในเวทีก็ได้มีการลงมติดรกันเพื่อให้พูดคุยกันเรื่องเนื้อหา ก่อน โดยให้ระดมความรู้กันเพื่อที่จะได้เห็นขอบเขตว่าหัวข้อสำคัญขององค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่ที่ 3 นี้ น่าจะมีอะไรบ้าง ทำให้การประชุมสั้นลงขึ้น และสามารถหาข้อสรุปเกี่ยวกับเนื้อหาวิชาได้ในที่สุด ซึ่งทางโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 จะได้นำเอาหัวข้อดังกล่าวมาเป็นตัวตั้งในการเรียบเรียงชุดความรู้เกี่ยวกับหมู่ที่ 3 ทั้งด้านประวัติศาสตร์

และโบราณคดีที่ทางโครงการศึกษาค้นคว้าเอาไว้ตั้งแต่ระยะก่อนๆ รวมไปถึงงานชิ้นก่อนๆ ที่โครงการวิจัยนำโดย รศ.ดร. รัศมี ชูทรงเดช เคยได้ศึกษาค้นคว้าไว้ด้วย โดยจะนำมาประกอบกับองค์ความรู้ที่ปราชญ์ชุมชนและผู้อาวุโสของชุมชนได้ร่วมกันถ่ายทอดเอาไว้ในเวทีชุมชนสร้างความรู้สู่ลูกหลานให้เป็นชุดเนื้อหาความรู้ที่ทางโรงเรียนจะได้นำไปทำงานต่อเนื่องในส่วน of โรงเรียนเพื่อพัฒนาเป็นตัวหลักสูตรต่อไป

2.2.5.3 ข้อเสนอจากเวทีต่อการทำงานพัฒนาหลักสูตรวิชาท้องถิ่นของเรา

1) ปราชญ์ชุมชนซึ่งบางท่านเป็นกรรมการสถานศึกษาของ ร.ร. ศูนย์ปางมะผ้า แสดงความคิดเห็นว่าเรื่องการทำหลักสูตรนี้ ทางชาวบ้านเองไม่มีความเข้าใจถึงกระบวนการหรือแนวทางในการดำเนินงานมากนัก แต่เห็นด้วยและยินดีที่ทางโรงเรียนต้องการให้มีการสอนวิชาเกี่ยวกับบ้านไร่ และต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับบ้านไร่และมีส่วนร่วมในการเรียนการสอน

2) หลังจากระดมสมองกันแล้ว ก็ได้หัวข้อเนื้อหาวิชาท้องถิ่นของเรา ดังนี้

- 1) ผักเม่น
- 2) กุ้ง
- 3) ภูมิปัญญาในการเกษตรและอาชีพอื่นๆ
- 4) พัฒนาการเรื่องการเปลี่ยนแปลงแต่ละช่วงเวลา
- 5) ประเพณี
- 6) ความเชื่อ
- 7) อาหาร
- 8) เหตุการณ์สำคัญ เช่น น้ำท่วม ทำเขื่อน
- 9) แหล่งเรียนรู้ของหมู่บ้าน
- 10) กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่ด้วยกัน
- 11) ทรัพยากรธรรมชาติ
- 12) บุคคลสำคัญของชุมชน
- 13) คุณธรรมสำคัญที่ผู้อาวุโสต้องการถ่ายทอดสู่ชุมชน (ผ่านประวัติศาสตร์)

ในหัวข้อทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น ชาวชนมีความสนใจเป็นพิเศษ โดยเฉพาะเรื่องป่าและเรื่องน้ำของชุมชน

2.2.5.4 การดำเนินงานต่อเนื่อง

1) ทางชุมชนเสนอให้โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้าเป็นเจ้าภาพในการจัดประชุมภาคีจัดทำหลักสูตรอีกครั้งหนึ่ง เพื่อที่จะได้เชิญกรรมการสถานศึกษา โดยเฉพาะในชุมชนได้เข้าไปร่วมรับฟังแนวทางของโรงเรียนว่าจะมีแนวทางการทำงานด้านการพัฒนาหลักสูตรวิชาท้องถิ่นของเราน้อย่างไร และเพื่อที่จะได้ร่วมเสนอความคิดเห็นเพิ่มเติม โดยเฉพาะในส่วนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นต่อการเรียนการสอนวิชาดังกล่าว ซึ่งหากทางโรงเรียนเชิญประชุม ทางโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 เองก็จะได้ประสานนักวิชาการของทางโครงการให้มาเข้าร่วมประชุมด้วย

2) ทางโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 รับเอาหัวข้อเนื้อหาที่ชาวบ้านร่วมกันเสนอเพื่อเป็นตัวตั้งในการทำงานด้านข้อมูลที่จะนำส่งให้โรงเรียนใช้เป็นเนื้อหาวิชาการในการเรียนการสอน และจะนำส่งให้กับทางโรงเรียนและชุมชนภายในกลางเดือนพฤษภาคม

2.3 กิจกรรมชุมชนบ้านใหม่ดอนตัน ต. เมืองแปง อ. ปาย จ. แม่ฮ่องสอน

2.3.1 รายงานการ ประชุมเวทีชาวบ้านเรื่องการ ขออนุญาตขุดค้นทางโบราณคดี ณ โป่งน้ำร้อนเมืองแปง

จัดเมื่อ ครั้งที่ 1 วันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554, ครั้งที่ 2 วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554

สถานที่ หอประชุมบ้านใหม่ดอนตัน หมู่ที่ 2 ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

2.3.2.1 วัตถุประสงค์

การขออนุญาตขุดค้นครั้งนี้ จัดขึ้นเพื่อขอมติจากชุมชนบ้านใหม่ดอนตันในการอนุญาตให้โครงการวิจัยฯ ขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่โป่งน้ำร้อนเมืองแปง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านใหม่ดอนตัน ตามเจตนารมณ์ในการทำงานของโครงการวิจัยฯ โดยคำนึงถึงสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชน

2.3.2.2 กระบวนการ

เวทีขออนุญาตขุดค้นทางโบราณคดี เป็นกระบวนการสำคัญในการดำเนินการชุมชน หลังจากที่มีการสำรวจเบื้องต้นและทำงานกับชุมชนมาระยะเวลาพอสมควร โครงการวิจัยฯ เห็นว่าพื้นที่โป่งน้ำร้อนเมืองแปงน่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญ จึงต้องการที่จะทำการขุดค้น ได้มีการขออนุญาตกรมศิลปากรและกรมป่าไม้เรียบร้อยแล้ว ซึ่งสามารถดำเนินการขุดค้นได้เลย แต่เนื่องจากจุดยืนของโครงการวิจัยฯ คือ ต้องการทำงานบนพื้นฐานความเข้าใจและการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงต้องมีการขออนุญาตขุดค้นจากชุมชน เพื่อให้ชุมชนซึ่งสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีโดยตรง ในฐานะแหล่งน้ำและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้รับฟังข้อมูลและตัดสินใจที่จะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้มีการศึกษาด้านโบราณคดี ตลอดจนมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ที่ได้จากการขุดค้นด้วย

กระบวนการจัดเวทีขออนุญาตขุดค้นทางโบราณคดี เริ่มด้วยการประสานงานกับผู้ใหญ่บ้าน เพื่อนัดวันประชุม ซึ่งมีตัวแทนทีมวิจัยเข้าร่วมประชุม เพื่อนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับการขุดค้น ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ความสำคัญของแหล่งโบราณคดี วิธีการทำงานของโครงการวิจัยฯ รวมถึงประวัติการทำงานที่ผ่านมาของโครงการวิจัยฯ ในทั้ง 2 ครั้ง มีการนำเสนอเนื้อหาเดียวกัน แต่ครั้งแรกเป็นผู้ช่วยนักวิจัยเข้าไปประชุม แต่เนื่องจากการลงมติไม่ผ่าน จึงได้เกิดการประชุมครั้งที่ 2 ขึ้น โดยมีนักวิจัย นำโดย รศ.ดร.รัชนี ชูทรงเดช หัวหน้าโครงการวิจัยฯ และได้เชิญตัวแทนจากกรมศิลปากรมาเพื่อให้คำยืนยันว่าโครงการวิจัยฯ ทำการขุดค้นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ไม่ใช่กลุ่มลักลอบขุดของเก่าขายอย่างที่เคยเข้ามาในชุมชนเมื่อหลายปีก่อน นอกจากนี้ ยังได้เชิญตัวแทนภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองแปงมาเข้าร่วมประชุมด้วย

หลังจากที่หัวหน้าโครงการวิจัยฯ ได้นำเสนอข้อมูลที่เตรียมมาทั้งหมด ก็เชิญให้ตัวแทนกรมศิลปากรได้พูดคุย จากนั้นก็เปิดให้ชาวบ้านซักถามข้อมูล ตลอดจนสะท้อนความกังวลใจออกมาให้ทีมงานได้รับทราบ หลังจากการตอบข้อซักถามกันจนไม่มีผู้ใดถามอีก ก็เป็นช่วงของการขอมติที่ประชุม หลังจากการประชุมมี

มติให้ชุดคันแล้ว ทีมวิจัยมีการประชุมย่อยกับคณะกรรมการหมู่บ้านและหมอมือเมืองผู้ทำพิธีเกี่ยวกับผีโป่งเพื่อจัดการเรื่องพิธีการไหว้ผีโป่งก่อนการชุดคันจะเริ่ม และการร่วมมือกันเพื่อทำงานด้านการชุดคัน

รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุม

ครั้งที่ 1 * ใบลงทะเบียนหาย* จำนวนผู้เข้าร่วม รวมทีมวิจัยแล้ว ประมาณ 50 คน
ครั้งที่ 2 จำนวนผู้เข้าร่วมตามใบลงทะเบียน 51 คน แต่มีกลุ่มที่ไม่ได้ลงทะเบียนอีกเป็นจำนวนมาก รวมกันประมาณ 80 คน ถ้ารวมทีมวิจัยและนักศึกษาที่มาฝึกงาน ผู้เข้าร่วมการประชุมในครั้งที่ 2 ประมาณ 100 คน

1. ลุงใจ พรหมเทพ
2. ลุงศรี นันทะเสน
3. นายบุญธรรม สาธุเม
4. นายบุญเทียม มั่นจันทร์
5. จันธิตา คำนุ
6. นิโบล เปาวะ
7. พันธ์พร ณา
8. ป้าผัด ภูณนา
9. นายประคิษฐ์ ภูณนา
10. ลุงสมบูรณ์ ทองขง
11. ป้าวรรณดา เนินจา
12. ป้าจินดา ตาชุมปา
13. นางนฤมล สีคำห้ำ
14. นางจ้านง ตาชี
15. นายถวิล อินทอง
16. ค.ญ. รุจิราภรณ์ ตั้งจิตต์มงคล
17. นายอดิรุจ ธรรมสุโท
18. นายไพศาล ทองบัว
19. นางชวนทิพย์ พรหมพันธุ์
20. นายบุญศรี อินทอง
21. นางจ้านง พวงฟู
22. นางวัน จีวง
23. แม่ปวน อินเนอละ
24. นายสมัย สองโง
25. จันท์แรม พรหมเทพ
26. ศรีพรรณ ถาบุญเรือง
27. ค.ญ. อธิชา ถาบุญเรือง
28. ค.ช. อนุชา ถาบุญเรือง
29. ค.ญ. หัสยา คำคำ

30. นายคงฤทธิ์ ภูณนา
31. นางวิจิรา หาญยศ
32. อุทัย สองโยง
33. แม่จุมปา เณรวงศ์
34. บัญชา อุดทายะ
35. นายดี พุทธโย
36. สมักร สองโยง
37. นายนวน มูโยม หมอมือผู้ทำพิธีกรรมเกี่ยวกับผีโป่ง
38. นวลจันทร์ กัลยา
39. สมบัติ สุรินทร์
40. ไสว สุทธายะ
41. พิบุรณ์ มูลสุข
42. บุญปิ่น อินเนอละ
43. นวลจันทร์ ดานะจันทร์
44. นายประเสริฐ ศรีวรรณะ
45. นายประหยัด นาเป็น
46. จันทรทิพย์
47. สุชาติ
48. คำปิ่น
49. ศิณีโลปัญญา
50. ดวงจันทร์ สองโยง
51. นายวรเมธ อินทอง ผู้ใหญ่บ้านบ้านใหม่คอนตัน

2.3.2.3 ผลการประชุม

เวทีขออนุญาตครั้งที่ 1 จัดขึ้นก่อนการขุดค้นจริงเพียง 1 สัปดาห์ ซึ่งค่อนข้างกระชั้นมาก ทางผู้ใหญ่บ้านมองว่าไม่น่าจะมีปัญหาอะไร ทั้งนี้เพราะโครงการทำงานกับผู้ใหญ่บ้านค่อนข้างมาก ท่านจึงมีความเข้าใจในจุดยืนและลักษณะการทำงานของโครงการสืบค้นและจัดการฯ ละเอียดมากกว่าคนอื่น ๆ

ในวันจัดเวทีขออนุญาตฯ ครั้งที่ 1 ทีมงานโครงการมีตัวแทนจากทีมกระบวนการและทีมโบราณคดีมาเข้าร่วม จำนวน 4 คน โดยทางทีมโบราณคดีได้เตรียมการนำเสนอไปให้ชาวบ้านได้รับชมด้วย เพื่อให้เห็นว่าการขุดค้นมีความสำคัญอย่างไร พื้นที่ที่ขออนุญาตขุดค้นมีความสำคัญอย่างไร และมีกระบวนการในการทำงานอย่างไร ชาวบ้านมาร่วมเวทีประมาณ 50 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความสนใจ และไม่ได้ซักถามอะไร ในที่สุดก็ได้มีการให้ลงมติ ส่วนใหญ่ยกมือลงมติอนุญาตให้ขุดค้น

วันรุ่งขึ้น ทีมงานโครงการก็ได้ไปร่วมพิธีขึ้นหมูเจ้าโป่งพร้อมๆ กับชาวบ้าน เพื่อขอให้ดำเนินการขุดค้นลุ่มและไม่มีการอุปสรรค และได้ออกจากพื้นที่ในวันนั้นเอง

แต่หลังจากออกมาจากพื้นที่ได้ประมาณ 2 วัน ผู้ใหญ่บ้านได้โทรศัพท์ติดต่อกับนักวิจัยเพื่อให้กลับเข้าไปจัดเวทีอีกครั้ง เนื่องจากมีผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการขุดค้น แต่ไม่ได้แสดงตัวหรือแสดงความคิดเห็นใดๆ ใน

การจัดเวทีขออนุญาตขุดค้นครั้งที่ 1 ทางทีมกระบวนการจึงได้ประสานงานกับทุกทีมเพื่อกลับเข้าไปจัดเวทีอีกครั้งหนึ่ง ในวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554 คราวนี้ ทีมงานโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ได้มาร่วมนำโดยหัวหน้าโครงการ คือ รศ.ดร.รัศมี ชูทรงเดช และได้มีการเชิญตัวแทนจากกรมศิลปากร ภาคเหนือ มาเข้าร่วมเพื่อยืนยันว่าการขุดค้นได้ทำตามขั้นตอนชอบด้วยกฎหมาย และมีตัวแทนทีมโบราณคดี ได้แก่ อาจารย์นุชนางค์ ชุมดี ผู้ช่วยนักวิจัยของทุกทีมและนักศึกษาคณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่มาฝึกปฏิบัติงานในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งมาร่วมด้วย

ในการจัดเวทีครั้งนี้ มีชาวบ้านมาร่วมราว 80 คน ในจำนวนนี้มีตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองเป่งมาร่วมด้วย เท่าที่สังเกต ในคราวนี้มีผู้อาวุโสในชุมชนมาเข้าร่วมเป็นจำนวนมากกว่าในเวทีครั้งแรก รวมถึงลุงนวล หมอเมืองผู้ทำพิธีขึ้นเจ้าโป่งก็มาร่วมด้วย

ก่อนจะมีเวทีนั้น ทางทีมงานโครงการได้มีการเตรียมตัวเพิ่มเติม โดยการเข้าไปทำภาพจำลองแสดงตำแหน่งหลุมขุดค้นและขนาดหลุมขุดค้นคร่าวๆ ให้ชาวบ้านเห็นชัดเจน เพื่อประกอบการตัดสินใจของชาวบ้าน และในครั้งนี้ รศ. ดร. รัศมีก็เป็นผู้นำเสนอหลักในการนำเสนอข้อมูลกับชาวบ้าน และมีการเปิดโอกาสให้ซักถามมากขึ้น เหมือนกับว่าในคราวนี้ ชาวบ้านได้มีการเตรียมคำถามมาก่อนแล้ว คำถามส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับประเด็นการใช้น้ำและเรื่องซิดเกี่ยวกับโป่งน้ำร้อน ได้แก่

- ขุดแล้วน้ำจะแห้งหรือไม่
- การขุดค้นจะกระทบกับตาน้ำหรือไม่
- ถ้าขุดแล้วซิดขึ้นมาใครจะรับผิดชอบ
- ซักถามเกี่ยวกับรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการในการทำงานของโครงการ เช่น ขุดอย่างไร จะเอาของที่ขุดได้ไปทำอะไร

ไม่เพียงแต่นักวิจัยเท่านั้นที่ช่วยตอบคำถาม แต่ชาวบ้านก็มีการตอบคำถามกันเอง โดยการยกตัวอย่างประสบการณ์กับสิ่งที่เคยเกิดขึ้นกับโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งและชุมชน เช่น กรณีของการเจาะวัดพลังน้ำซึ่งทำโดยหน่วยงานราชการซึ่งเจาะลึกมาก ก็ไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหายต่อโป่งน้ำร้อนแต่อย่างใด เจ้าหน้าที่ภาครัฐ อย่างปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองเป่งที่มาเข้าร่วมก็ร่วมเสนอความเห็นว่าคุณสมบัติได้จะเป็นประโยชน์ต่อการสอนลูกหลานและได้เห็นความสำคัญของพื้นที่เมืองเป่งว่ามีความเก่าแก่ทางวัฒนธรรมเพียงใด เป็นต้น แต่ก็ไม่มีทีท่าว่าจะสามารถลงมติได้ เพราะชาวบ้านยังคงมีความสงสัยและถกเถียงกัน จนในที่สุดผู้ใหญ่บ้านซึ่งได้ทำงานร่วมกับโครงการมานานก็ได้การันตีว่าโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 เป็นโครงการที่มีจุดยืนในการอนุรักษ์ ฉะนั้น ชาวบ้านจึงสามารถวางใจได้ว่าโครงการนี้จะไม่ทำลายพื้นที่โป่งน้ำร้อนเมืองเป่งอย่างแน่นอน พร้อมทั้งยกกรณีเปรียบเทียบกับมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ซึ่งเคยเข้ามาทำโครงการในพื้นที่เช่นกัน แต่เป็นไปในแนวที่พยายามจะจัดการพื้นที่โป่งน้ำร้อน โดยไม่ได้คำนึงถึงชาวบ้านมากนัก เมื่อผู้ใหญ่บ้านเป็นคนพูดเอง เสียงถกเถียงจึงเริ่มเงียบลง ทั้งนี้ นักวิจัยเองก็เพิ่งทราบในภายหลังว่าที่ดินผืนใหญ่บริเวณโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง ซึ่งปัจจุบันได้ขายให้ญาติของรัฐมนตรีท่านหนึ่งไปแล้วนั้น เป็นพื้นที่ที่รัฐมนตรีท่านนั้นได้ให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นคนดูแล เมื่อมีการลงมติ ปรากฏว่ามีเพียงสองสามคนเท่านั้นที่ไม่ยกมือขอมอบอนุญาต จึงเป็นอันว่าโครงการได้รับอนุญาตจากชุมชนให้เข้าไปขุดค้นได้ โดยมีเงื่อนไขว่าเมื่อขุดค้นเสร็จแล้วให้กลับหลุมขุดค้น เมื่อลงมติเสร็จเรียบร้อยแล้ว ทีมงานก็ได้ปรึกษากับหมอเมืองผู้ทำพิธีเกี่ยวกับเจ้าโป่งเกี่ยวกับการขึ้นหมู (บนบานสานกล่าว) กับเจ้าโป่งอีกครั้ง ซึ่งลุงนวลก็บอกว่าให้ไปไหวในวันรุ่งขึ้น เวลาประมาณ 08.30 น.

2.3.2 รายงานการประชุมรายงานผลการชูดค้นและหาวิธีแนวทางการจัดการ ความรู้จากการชูดค้นทางโบราณคดี ณ แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง

จัดเมื่อ วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2555 เวลาประมาณ 19.30–22.00 น.

สถานที่ หอประชุมหมู่บ้าน บ้านใหม่ดอนตัน หมู่ที่ 2 ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

2.3.2.1 วัตถุประสงค์

เพื่อนำความรู้ที่ได้จากการชูดค้นบริเวณโป่งน้ำร้อนเมืองแปงส่งคืนแก่ชุมชน และ
ปรึกษาหาวิธีแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมและความรู้ที่ได้จากการชูดค้นกับชุมชน

2.3.2.2 กระบวนการ

ได้ประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านในการจัดเวทีรายงานผลการชูดค้นและหาวิธีแนวทางการจัดการกับแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปงและองค์ความรู้ที่ได้จากการชูดค้น ซึ่งก็มีการเลื่อนหลายครั้ง
เนื่องจากผู้ใหญ่บ้านป่วย และในที่สุดก็ได้วันลงตัวในวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2555 แต่ก่อนหน้าที่จะมีการจัดเวที
ดังกล่าวขึ้น ก็ได้มีการเลี้ยงหมูเจ้าโป่งก่อนในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555 โดยทีมโบราณคดีและทีมสื่อและการ
จัดการได้เข้าไปเป็นตัวแทนโครงการในการเลี้ยงหมู รายละเอียดเกี่ยวกับเวทีมีดังนี้

เวทีรายงานผลการชูดค้นได้จัดขึ้นพร้อมกันกับการประชุมประเดือนมีนาคม พ.ศ. 2555 ของ
บ้านใหม่ดอนตันเอง ในการประชุมครั้งนี้มีชาวบ้านมาร่วมด้วยเป็นจำนวนมาก ประมาณ 80 คน สำหรับโครงการ
สืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 มีอาจารย์ชนภากค์ ชุมดี มาเป็นตัวแทนในการนำเสนอผลการชูดค้น และมีนักวิจัย
คนอื่นๆ ช่วยเสริมในบางประเด็น และมีการเตรียมการนำเสนอผลการชูดค้น และตัวอย่างหนังสือสารคดี ซึ่งเป็น
ตัวอย่างการจัดการองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์มาให้ชาวบ้านชม

อาจารย์ชนภากค์ได้นำเสนอผลการชูดค้น และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ซักถามและแจก
เครื่องมือหินที่ขุดพบในบริเวณโป่งน้ำร้อนเมืองแปงให้ชาวบ้านได้ดูกันอย่างทั่วถึง เมื่อชาวบ้านมีการซักถาม

ผู้เข้าร่วมประชุม * ใบลงทะเบียนหาย*

จำนวนประมาณ 80 คน

2.3.2.3 ผลการประชุม

ผู้ใหญ่บ้านได้นัดวันประชุมให้เป็นวันเดียวกับวันประชุมหมู่บ้าน มีผู้เข้าร่วมรวมทีมวิจัยแล้ว
ประมาณ 80 คน ชาวบ้านค่อนข้างให้ความสนใจกับความรู้ที่ทีมวิจัยได้นำเสนอ และสนใจซักถามคำถามกัน
ค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตามคำถามส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านซักถามจะเป็นเรื่องของโป่งน้ำร้อนว่าเกิดมาได้อย่างไร
จะหายไปหรือไม่ น้ำจะแห้งหรือไม่ มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง
ซึ่งทางนักโบราณคดีก็สามารถตอบคำถามที่ชาวบ้านสนใจอยากรู้ ทำให้ชาวบ้านค่อนข้างพอใจ หลายคนบอกว่า
อยากรู้เกี่ยวกับโป่งน้ำร้อนมานานแล้ว

หลังจากที่ชาวบ้านได้ซักถามกันจนเป็นที่พอใจแล้ว ทางทีมวิจัยก็ได้ปรึกษารื้อกับชาวบ้าน
ว่าอยากจะนำองค์ความรู้ที่ได้ไปใช้ทำอะไร และแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปงกับโบราณวัตถุที่ขุดพบนี้
ชาวบ้านต้องการจะจัดการอย่างไร พอถึงตรงนี้ชาวบ้านบางส่วนก็เดินทางกลับ เหลืออยู่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่ที่

ยังคงร่วมประชุมและปรึกษาหารือก็จะเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งมีบทบาทในการตัดสินใจเกี่ยวกับการพัฒนา ด้านต่างๆ ของชุมชน ซึ่งก็ได้ข้อสรุปว่าชาวบ้านต้องการให้โรงเรียนเมืองแปง ซึ่งเป็นโรงเรียนที่เยาวชนในตำบล เมืองแปงส่วนใหญ่เข้าเรียนเป็นผู้เก็บรักษาและนำไปสอนเด็ก ส่วนแหล่งโบราณคดีนั้น ชาวบ้านไม่ขอให้มีการ พัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวถาวร เพราะเกรงว่าจะกระทบต่อการใช้น้ำ และพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ ในการที่จะถูกพัฒนาไปในเชิงการท่องเที่ยวจนกระทบต่อการเข้าไปใช้น้ำในโป่งน้ำร้อน ในส่วนของโบราณวัตถุ นั้น ทางหมู่บ้านก็ยังกลัวเรื่องขีดยู จึงอยากให้ฝังกลบลงไปในพื้นที่หลุมขุดค้น เหลือไว้เฉพาะส่วนที่ต้องการจะนำไป ศึกษาเท่านั้น ส่วนชุมชนเอง ต้องการเอกสารข้อมูลหลังจากที่โครงการวิจัยฯ ดำเนินงานเสร็จสิ้นเพื่อเก็บไว้เป็น ข้อมูลชุมชนเท่านั้น

2.4 กิจกรรมรวม 3 หมู่บ้าน

2.4.1 รายงานกิจกรรมฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมใน รูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

จัดเมื่อ วันที่ 25–26 สิงหาคม พ.ศ. 2555

สถานที่ พิพิธภัณฑ์บ้านไร่ หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

2.4.1.1 วัตถุประสงค์

1. เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้และฝึกทักษะด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมโดย ท้องถิ่น โดยเฉพาะการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
2. เพื่อส่งเสริมแนวคิดในการอนุรักษ์โบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดีโดยชุมชน
3. เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวคิด ความรู้ และทักษะระหว่างแกนนำชาวบ้าน จากพื้นที่วิจัยทั้ง 3 แห่ง ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น ของตน
4. เพื่อให้ชาวบ้านจากพื้นที่วิจัยทั้ง 3 แห่งได้ทำความรู้จักและสร้างเครือข่ายกัน

2.4.1.2 โครงสร้างหลักสูตรการฝึกอบรม

1. แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดีโดยชุมชน โบราณคดี ชุมชน
2. แนวคิดและฝึกปฏิบัติในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ ท้องถิ่น
3. กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของ แต่ละพื้นที่
4. ศึกษานักวิชาการและเพื่อนร่วมการฝึกอบรมในประเด็นเกี่ยวกับการจัดการมรดก ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ตนเอง

2.4.1.3 กระบวนการ

ในวันที่ 25 สิงหาคม ซึ่งเป็นการอบรมวันแรก จะมีการ รวมกลุ่มระดมความคิดและนำเสนอ ในประเด็น “อะไรคือมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนของเรา” หลังจากนั้นก็เริ่มกระบวนการให้ความรู้ โดยวิทยากรจากมหาวิทยาลัยศิลปากรได้ให้ความรู้ เรื่อง “ความรู้พื้นฐานในการจัดทำพิพิธภัณฑ์

ท้องถิ่น” โดยนำเสนอความรู้เบื้องต้น และภาพตัวอย่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจากที่อื่นๆ และกระบวนการหลังจากนี้ก็วิทยากรก็จะเริ่มให้ลงมือปฏิบัติงานจริง โดยการช่วยกันปรับปรุงพิพิธภัณฑ์บ้านไร่ ซึ่งทะเบียนได้หายไป ทุกกลุ่มก็เรียนรู้วิธีการดูแลและทำทะเบียนสิ่งของไปพร้อมๆ กับการลงมือทำงานจริง

ในช่วงคำ รศ. ดร. รัศมี พุททองเดช ได้บรรยายเรื่อง **“แนวคิดพื้นฐานในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมโดยชุมชน”** เพื่อให้เข้าใจถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น เพื่อกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมเห็นความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนและเกิดแรงบันดาลใจที่จะกลับไปจัดการ และปิดท้ายวันด้วยการสรุปบทเรียนเกี่ยวกับการเวิร์คชอปวันที่ 1 ร่วมกัน

ในวันสุดท้าย คือ 26 สิงหาคม เริ่มกิจกรรมด้วยการ ทบทวนสิ่งที่ผ่านมาและเล่าถึงสิ่งที่จะเรียนรู้กันในวันนี้ โดยจะมีการฝึกถ่ายภาพโบราณวัตถุ สรุปกิจกรรมร่วมกัน และปิดท้ายด้วยการกิจกรรม **“ชุมชนคิด...ดูแลวัฒนธรรม”** ที่ให้แต่ละชุมชนระดมความคิดเพื่อวางแผนทางการดูแลมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนตนเอง เพื่อนๆ และทีมวิจัยช่วยกันเสนอแนะเพิ่มเติม และโครงการ ร่วมแลกเปลี่ยน ความรู้เรื่องแหล่งทรัพยากรที่สนับสนุนในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่แต่ละชุมชนได้คิดมา และปิดท้ายด้วยการสรุปบทเรียน ก่อนจะปิดกิจกรรมและแยกย้ายกลับบ้านที่พัก

รายชื่อผู้เข้าร่วมการฝึกอบรม

จำนวนผู้เข้าร่วมจาก 3 หมู่บ้านทั้งสิ้น 17 คน

1. นายบุญธรรม สาธุเม บ้านใหม่คอนตัน
2. นายคงฤทธิ์ คุณนา บ้านใหม่คอนตัน
3. นายสมชัย สองโยง บ้านใหม่คอนตัน
4. นายวรเมธ อินทอง บ้านใหม่คอนตัน
5. นายมนัส แก้วอู๊ด บ้านต่อแพ
6. นางอรพินธุ์ ช่างเหล็ก บ้านต่อแพ
7. นางสาวเอราวัณ เลียงฉิน บ้านต่อแพ
8. ค.ญ.มลิวัดย์ แซ่หัน บ้านไร่
9. ค.ญ. คำแสง บ้านไร่
10. ค.ญ. พิมลพรรณ จอมคำ บ้านไร่
11. ค.ญ. ออย บ้านไร่
12. ค.ญ. อริญา บ้านไร่
13. ค.ญ. สุทธิดา แซ่จั้ง บ้านไร่
14. ค.ญ. นุนรศ บ้านไร่
15. ค.ช. มาส บ้านไร่
16. ค.ช. ส่วย บ้านไร่
17. ค.ช. รัตนันท์ พรหมคุด บ้านไร่

2.4.1.4 ผลการฝึกอบรม

จากการเข้าร่วมกิจกรรมทั้ง 2 วัน ผู้เข้าร่วมค่อนข้างให้ความสนใจเป็นอย่างดี และมีแนวคิดที่จะกลับไปจัดการกับโบราณวัตถุในพื้นที่ของตนเอง เช่น บ้านใหม่คอนตันก็ต้องการที่จะเก็บโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบจากบริเวณโป่งน้ำร้อนเมืองแปงไว้ในหมู่บ้าน โดยจะกลับไปพูดคุยกับคน

ในชุมชนเพื่อหาทางจัดเก็บโบราณวัตถุก่อน เป็นต้น ส่วนบ้านต่อแพก็จะกลับไปทำทะเบียนโบราณวัตถุที่เก็บไว้เพื่อป้องกันการสูญหาย และทำการดูแลด้วย ส่วนบ้านไร่เอง ก็ได้นำเอากลุ่มเยาวชนมาอบรมและให้จัดทำทะเบียนโบราณวัตถุใหม่ เนื่องจากของเก่าหายไป และมีแนวโน้มในการที่จะจัดให้พื้นที่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นพื้นที่สำหรับเยาวชนให้นั่งอ่านหนังสือหรือนันทนาการอื่นๆ

ในการประเมินผลกิจกรรม ใช้การสังเกตและสัมภาษณ์ผู้เข้าร่วมแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งสำหรับวัตถุประสงค์ในด้านการเรียนรู้เนื้อหาวิชาการนั้น ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่พึงพอใจและคิดว่าสามารถจะนำกลับไปทำงานได้ แต่สำหรับในส่วนของเครือข่ายนั้น เวลาและกิจกรรมส่งเสริมเครือข่ายค่อนข้างน้อย จึงทำให้ไม่เกิดเครือข่ายชาวบ้านดังวัตถุประสงค์

ภาคผนวกที่ 3

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU)

ภาคผนวกที่ 3.1

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU)

โครงการฯ-วิทยาลัยชุมชนอำเภอขุนยวม -บ้านต่อแพ

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ

ระหว่าง

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าพะยอม-ขุนยวม ระยะที่สาม
วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน หน่วยจัดการศึกษาอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน
องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ว่าด้วย

ความร่วมมือในการจัดการความรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีในพื้นที่ขุนยวมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ด้วยโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าพะยอม-ขุนยวม ระยะที่สาม วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน หน่วยจัดการศึกษาอำเภอขุนยวม และองค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาพื้นที่อำเภอขุนยวมอย่างยั่งยืน บนพื้นฐานของทรัพยากรของพื้นที่ ความต้องการของชุมชน และการประสานการทำงานของภาคการศึกษาและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

ในการนี้ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าพะยอม-ขุนยวม ระยะที่สาม วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน หน่วยจัดการศึกษาอำเภอขุนยวม และองค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน จึงได้จัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือนี้ขึ้น และตกลงให้มีเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกัน เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชนไปสู่การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมีหลักการและแนวทางการดำเนินการดังนี้

๑. วัตถุประสงค์ทั่วไป

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือนี้กำหนดกรอบความร่วมมือสามฝ่ายในการร่วมทำงานพัฒนาในพื้นที่บ้านดอแพอันเนื่องมาจากการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ซึ่งรายละเอียดในแต่ละโครงการทั้งสามฝ่ายจะร่วมพิจารณากันต่อไป

๒. สาขาความร่วมมือ

ภาคีทั้งสามฝ่ายจะสนับสนุนและอำนวยความสะดวก และส่งเสริมความร่วมมือไปตามที่กล่าวข้างต้นได้แก่ การประสานงานด้านการพัฒนาฐานของการจัดการความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในพื้นที่บ้านดอแพ ตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน และการอ้างอิงข้อมูลร่วมกัน ซึ่งรวมถึงสาขาดังต่อไปนี้ ได้แก่ การจัดฝึกอบรม

๓. รูปแบบความร่วมมือ

ภาคีทั้งสามฝ่ายจะสนับสนุนและอำนวยความสะดวก ส่งเสริมความร่วมมือ การประสานงานในพื้นที่บ้านต่อแพตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

๓.๑ การสนับสนุน แลกเปลี่ยน อ้างอิงและให้ข้อมูลด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์หมู่บ้าน ต่อแพ ตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม ระหว่างกันเพื่อนำไปใช้ในการพัฒนา หรือใช้ในโครงการอื่นๆ อันจะเป็นประโยชน์กับชุมชน เช่น การจัดทำแผนผังมรดกทางวัฒนธรรมบ้านต่อแพ ตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

๓.๒ การสนับสนุนความรู้ในเชิงเทคนิคอันจะนำไปสู่การพัฒนาของหมู่บ้านต่อแพ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน เช่น การสนับสนุนความรู้ทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการพัฒนาเว็บไซต์ของบ้านต่อแพ ตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นต้น

๓.๓ การร่วมร่างหลักสูตรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกันในระดับต่างๆ เช่น หลักสูตรฝึกอบรม เช่น หลักสูตรมัคคุเทศก์ หลักสูตรสำหรับนักเรียน นักศึกษา ตลอดจนประชาชนทั่วไป

๓.๔ การแลกเปลี่ยนวิทยากร และการจัดฝึกอบรมร่วมกัน

๓.๕ การร่วมเป็นภาคีในการจัดทำร่างแผนงานพัฒนาหรือโครงการพัฒนาอื่นๆ ร่วมกันอันจะเป็นประโยชน์กับชุมชน

๓.๖ ผสานแผนการทำงานและประสานการทำงานร่วมกันเพื่อลดการซ้ำซ้อนในการจัดการความรู้ โบราณคดีและประวัติศาสตร์

๓.๗ ความร่วมมืออื่นๆ บนฐานทรัพยากรของแต่ละภาคี อันจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวม ทั้งนี้ให้มีการตกลงในบันทึกแนบท้ายและลงนามภายหลัง

๔. การดำเนินการ

ทั้งสามฝ่ายจะดำเนินกิจกรรมหรือดำเนินการใดๆ ร่วมกันภายใต้บันทึกข้อตกลงความร่วมมือฉบับนี้ โดยมีการประชุมและปรึกษาหารือร่วมกัน

๕. การจัดสรรงบประมาณ

ภาคีทั้งสามฝ่ายเห็นพ้องกันในการใช้งบประมาณร่วมกันหากมีการผสานแผนงาน โดยต้องมีการตกลงก่อนเริ่มดำเนินการใดๆ และให้เป็นไปโดยไม่ขัดต่อกฎหมายและระเบียบการซึ่งแต่ละหน่วยงานผูกพัน

๖. การแก้ไขบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ

การทบทวนเปลี่ยนแปลงใดๆ ของบันทึกความร่วมมือนี้กระทำได้เมื่อได้รับความยินยอมจากทั้งสามฝ่าย

๗. การมีผลบังคับใช้

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือนี้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ลงนาม และมีผลบังคับใช้เป็นเวลา ๑๒ เดือน และสามารถต่ออายุบันทึกได้ เมื่อมีการทบทวนและลงนามของทั้งสามฝ่าย

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือนี้ทำขึ้นเมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ณ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เฒ่า อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ลงชื่อ	ลงชื่อ	ลงชื่อ
รศ.ดร. รัชมี ขุทระเดช	นายคมสัน กุสินทรัพย์	นายสิทธิชัย บุญระชัยสุวรรณ
(หัวหน้าโครงการสืบค้นและจัดการ มรดกทางวัฒนธรรมฯ ระยะที่ ๓)	(ผู้อำนวยการวิทยาลัยชุมชน แม่ฮ่องสอน)	(นายกองค์การบริหารส่วนตำบล แม่เฒ่า)
ลงชื่อ	ลงชื่อ	ลงชื่อ
นางสาวนุชนางค์ ชุมดี	นางแสงดาว กุเกียรติ	นายมนูญ อ่องสถาน
(พยาน)	(พยาน)	(พยาน)
ลงชื่อ	ลงชื่อ	ลงชื่อ
นางสาวนุกา ใต้พิรุณ	นางอมรรัตน์ พงษ์สวัสดิ์	นายไชยเดช สุทินกรณ
(พยาน)	(พยาน)	(พยาน)

ภาคผนวกที่ 3.2
บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU)
โครงการฯ-โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า-บ้านไร่

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ

ระหว่าง

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าพะยอม-ขุนยวม ระยะที่สาม
โรงเรียนศูนย์ป่าพะยอม หมู่ที่ 3 ต.สบป่อง อ.ป่าพะยอม จ.แม่ฮ่องสอน
หมู่ที่ 3 ต.สบป่อง อ.ป่าพะยอม จ.แม่ฮ่องสอน

ว่าด้วย

ความร่วมมือในการจัดการความรู้โบราณคดี ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หมู่ที่ 3 ต.สบป่อง อ.ป่าพะยอม
จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ด้วยโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าพะยอม-ขุนยวม ระยะที่สาม โรงเรียนศูนย์ป่าพะยอม และหมู่ที่ 3 ต.สบป่อง อ.ป่าพะยอม จ.แม่ฮ่องสอน ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์มรดกทางโบราณคดีอย่างยั่งยืน โดยจะทำการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อใช้ในการเรียนการสอนรายวิชาท้องถิ่นของเรา ในโรงเรียนศูนย์ป่าพะยอม บนพื้นฐานของทรัพยากรในพื้นที่ ความรู้เกี่ยวกับ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมชุมชนที่สืบค้นร่วมกัน คอบสนองความต้องการของชุมชน และการประสานการทำงานร่วมกัน

ในการนี้ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าพะยอม-ขุนยวม ระยะที่สาม โรงเรียนศูนย์ป่าพะยอม และหมู่ที่ 3 ต.สบป่อง อ.ป่าพะยอม จ.แม่ฮ่องสอน จึงได้จัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือขึ้น และตกลงให้มีเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกัน เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชนไปสู่การจัดการมรดกทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมีหลักการและแนวทางการดำเนินการดังนี้

๑. วัตถุประสงค์ทั่วไป

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือนี้กำหนดกรอบความร่วมมือสามฝ่ายในการร่วมพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อใช้ในการเรียนการสอนรายวิชาท้องถิ่นของเรา ในโรงเรียนศูนย์ป่าพะยอม อันเนื่องเกี่ยวกับการจัดการความรู้โบราณคดี ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งรายละเอียดในแต่ละโครงการทั้งสามฝ่ายจะร่วมพิจารณาต่อไป

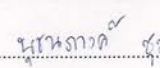
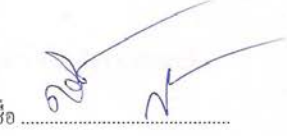
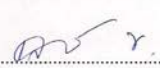
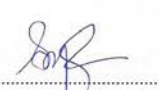
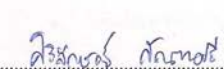
๒. สาขาความร่วมมือ

ภาคีทั้งสามฝ่ายจะสนับสนุน อำนวยความสะดวก ส่งเสริมความร่วมมือ ประสานงานด้านต่างๆ เพื่อพัฒนาหลักสูตรและการเรียนการสอนรายวิชาท้องถิ่นของเราบนพื้นฐานของการจัดการความรู้โบราณคดี ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่หมู่ที่ 3 ต.สบป่อง อ.ป่าพะยอม จ.แม่ฮ่องสอน

๗. การมีผลบังคับใช้

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือนี้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ลงนาม และมีผลบังคับใช้เป็นเวลา 6 เดือน และสามารถต่ออายุบันทึกได้ เมื่อมีการทบทวนและลงนามของทั้งสามฝ่าย

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือนี้ทำขึ้นเมื่อวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕ ณ โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า ค.สปป. อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน

ลงชื่อ 	ลงชื่อ 	ลงชื่อ
(อ.นุชนางค์ ชุมดี)	(นายอนิรุทธิ์ สายบุญผาง)	(นายสิวราช แก่นแก้ว)
(นักวิจัย โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอ.ปางมะผ้า- ปางมะผ้า- ขุนยวม ระยะที่ 3)	(ผู้อำนวยการ โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า หมู่ที่ 3 ค.สปป. อ.ปางมะผ้า จ. แม่ฮ่องสอน)	(ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 3 ค.สปป. อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน)
ลงชื่อ 	ลงชื่อ 	ลงชื่อ
(นางสาวลักขณ์ เขียนนอก)	(นส.ฉวีพร จันดีมั่ง)	(นายสวัสดิ์ อยู่สมบัติ)
(พยาน)	(พยาน)	(พยาน)
ลงชื่อ 	ลงชื่อ 	ลงชื่อ
(นางสาวศิริลักขณ์ กัณฑศรี)	(นางสาวเพชรดารินทร์ ธนจันทร์ กระพ้อ)	(นางพรวิภา สีลาวรรณ)
(พยาน)	(พยาน)	(พยาน)

ภาคผนวกที่ 4

กิจกรรมถอดบทเรียนทีมวิจัย

4.1 การถอดประสบการณ์งานวิจัย

เมื่อวันที่ 2–3 มิถุนายน พ.ศ. 2555 ที่ผ่านมามีทีมวิจัยโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ทั้งสิ้น 8 คน ได้ร่วมกิจกรรมถอดบทเรียนการทำงานของโครงการในระยะที่ 3 ณ สวนสายลมจอย อ. ตันกัปปาง จ. เชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยกันสังเคราะห์องค์ความรู้จากประสบการณ์การทำงานของทีมวิจัย แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างทีม และเสนอข้อเสนอแนะเพื่อการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น บทเรียนการทำงานที่ได้จากกิจกรรมถอดประสบการณ์งานวิจัยนี้ ยังจะนำไปถ่ายทอดออกมาเป็นหนังสือประสบการณ์งานวิจัยของโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ด้วย

การถอดประสบการณ์การวิจัยครั้งนี้ มีประเด็นที่ทีมวิจัยแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันทั้งสิ้น 4 ประเด็น คือ

1. ความสำเร็จของทีม
2. กระบวนการทำงานที่นำมาซึ่งความสำเร็จ
3. การเชื่อมโยงการทำงานกับทีมอื่นๆ
4. สิ่งที่ต้องการปรับปรุงแก้ไข

รูปแบบการพูดคุยนั้น โดยให้แต่ละทีม ได้แก่ ทีมโบราณคดี ทีมประวัติศาสตร์ ทีมมานุษยวิทยาและ การจัดการ และทีมเลขและผลิตสื่อ ได้ร่วมทบทวนประสบการณ์ในการทำงานที่ผ่านมา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในทีม เขียนสรุปลงในกระดาษชาร์ต และนำเสนอแก่ทีมอื่น เมื่อนำเสนอจบก็เปิดโอกาสให้แต่ละทีมได้ซักถามและแลกเปลี่ยนเพิ่มเติม ซึ่งสามารถสรุปเนื้อหาสำคัญในการพูดคุย ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ความสำเร็จในการทำงาน

ความสำเร็จในการทำงาน อาจแบ่งได้เป็น 2 ด้าน กล่าวคือ ด้านการสร้างองค์ความรู้และด้านการเผยแพร่ องค์ความรู้

• การสร้างองค์ความรู้

ในเชิงวิชาการด้านโบราณคดีแล้ว นับได้ว่าประสบความสำเร็จในแง่การสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนและประเทศไทย โดยมีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีในพื้นที่วิจัย 3 อำเภอคือป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม เป็นจำนวนมาก และมีการสืบค้นองค์ความรู้เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ในพื้นที่อำเภอขุนยวม ซึ่งถือเป็นองค์ความรู้ใหม่สำหรับพื้นที่แม่ฮ่องสอนและประเทศไทย ส่วนในทางประวัติศาสตร์นั้น ทางทีมประวัติศาสตร์พบว่าการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งถือเป็นการซ่อมแซมข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตศึกษาไว้ในระยะก่อนๆ ให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ในเชิงองค์ความรู้ นักวิจัยก็มองว่าได้รับประสบการณ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านการทำงานในโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 อย่างมาก ทำให้มองชุมชนตามความเป็นจริง (realistic) มากขึ้นกว่าจากเดิมที่อาจจะยังมองในเชิงโรแมนติค (romantic) อยู่

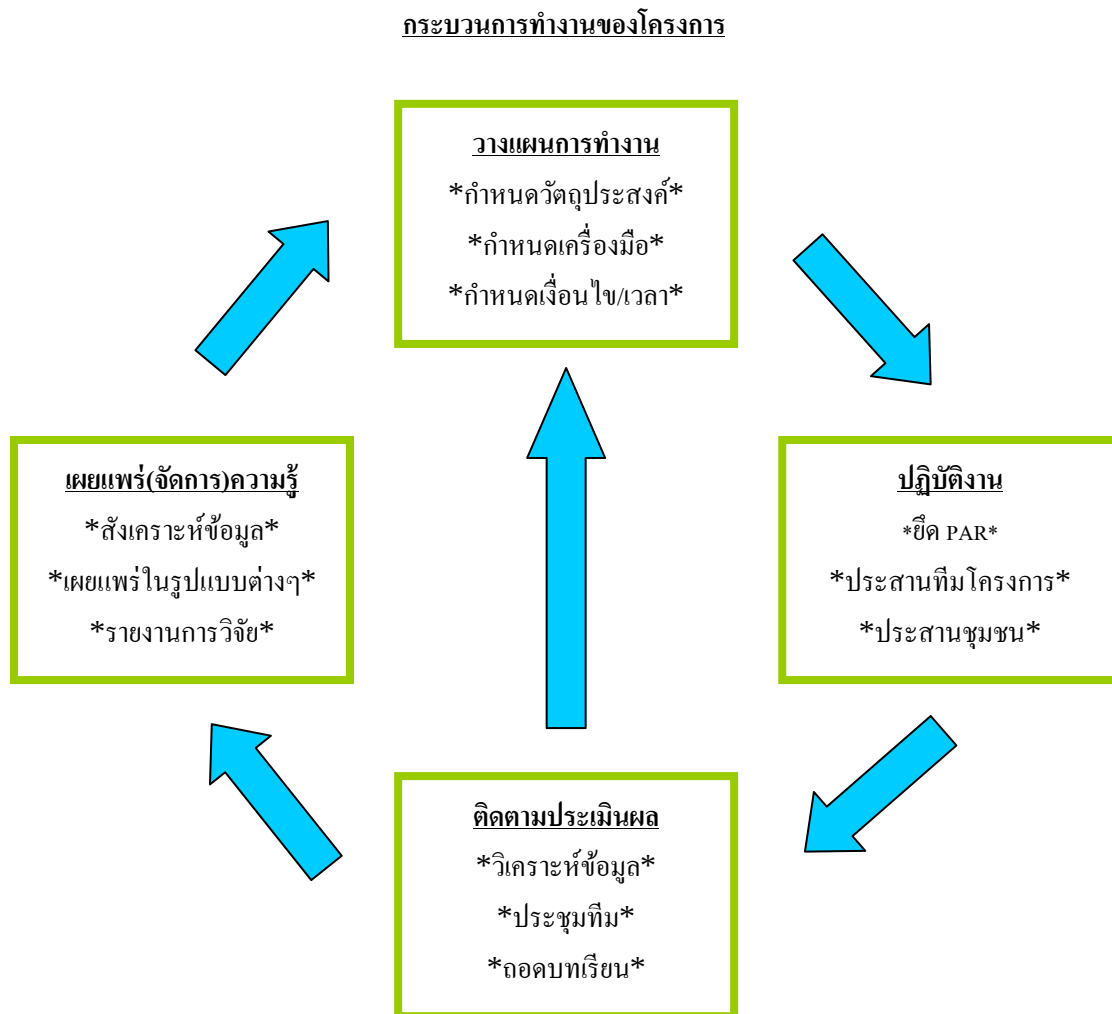
ด้านกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม หรือ PAR นั้นพบว่าการเข้าไปทำงานในชุมชน จำเป็นต้องมีจุดยืนทางการเมืองที่ชัดเจน และทำงานโดยมีมุมมองเชิงการเมืองด้วย เพราะการเข้าไปทำงานในชุมชน แม้จะเป็นการเสนอตัวที่จะทำงานเพื่อชุมชนโดยไม่ได้มีผลประโยชน์อื่นใดแอบแฝง นอกเสียจากจุดมุ่งหมายเชิงวิชาการ แต่เมื่อมีผลประโยชน์เกิดขึ้นจากการทำงาน นักวิจัยเองก็เป็นผู้เล่นตัวหนึ่ง ซึ่งมีอำนาจในการที่จะสร้างความเป็นธรรมในการแบ่งปันผลประโยชน์ในชุมชนได้ ผ่านการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจ การศึกษาโครงสร้างความสัมพันธ์และความขัดแย้งในชุมชนให้เข้าใจเพียงพอก่อนที่จะดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ ความสำเร็จในด้านกระบวนการวิจัยนั้น มองว่าชาวบ้านเข้าใจจุดยืนของโครงการว่าเป็นโครงการที่ทำงานด้านอนุรักษ์และให้การสนับสนุนด้านวิชาการที่เกี่ยวข้องกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และมองเห็นว่าโครงการเป็นภาคีหนึ่งที่จะสามารถช่วยสนับสนุนด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนได้ และได้มีการร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาได้อย่างค่อนข้างราบรื่น

- **การเผยแพร่(จัดการ)องค์ความรู้**

ความสำเร็จในการเผยแพร่ (จัดการ) องค์ความรู้ที่ทีมนักวิจัยมอง คือ การสร้างพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการจัดเวทีชาวบ้าน การจัดกิจกรรมฝึกอบรมต่างๆ ซึ่งเป็นการสร้างพื้นที่ให้ชาวบ้านได้นำความรู้ของตนเองมาแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านคนอื่นๆ และกับนักวิจัย เป็นพื้นที่ตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าสามารถจะจัดขึ้นได้เองในชุมชน หากต้องการให้เกิดการส่งผ่านองค์ความรู้จากฐานสู่ฐานได้

นอกจากสร้างพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แล้ว โครงการก็ได้พยายามสร้างความมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ของชุมชนเอง ในแง่ของการออกแบบและผลิตสื่อเพื่อสื่อสารกับคนภายนอก ได้แก่ การให้ชุมชนเสนอแนวคิดและตรวจสอบเนื้อหาที่จะใส่เข้าไปในสื่อแผ่นพับ โปสเตอร์ แผนที่ของชุมชนเอง ตลอดจนได้มีการนำเอาแนวคิดเรื่องภาพยนตร์เชิงชาติพันธุ์เข้ามาใช้ในการฝึกอบรมเยาวชนในพื้นที่วิจัยให้มีความหมายและอธิบายชุมชนตนเองออกมาเป็นภาพยนตร์สั้น ซึ่งเยาวชนในพื้นที่ (บ้านไร่) สามารถทำได้ดี ซึ่งมองว่าถ้าได้มีการศึกษาพัฒนาการใช้วิธีการสร้างสื่อภาพยนตร์เชิงชาติพันธุ์มาใช้ร่วมกับกระบวนการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น น่าจะทำให้เกิดโมเดลในการสร้างความภาคภูมิใจหรือความมั่นใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของแต่ละชุมชนได้ดี

ประเด็นที่ 2 สังเคราะห์กระบวนการทำงานที่นำมาซึ่งความสำเร็จ
กระบวนการทำงานของโครงการ มีลักษณะดังต่อไปนี้

กระบวนการดำเนินงานของโครงการ

กระบวนการดำเนินงานของโครงการจะมีลักษณะงานที่วนซ้ำอยู่ในกระบวนการ 4 ขั้น ดังแผนภูมิที่แสดงไว้ในแต่ละกิจกรรมย่อยที่ดำเนินการ ก็จะมีการดำเนินการ 4 ขั้นตอนดังกล่าว โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นที่ 1 วางแผนการทำงาน ก่อนการลงมือปฏิบัติงาน ทีมวิจัยจะมีการวางแผนงานร่วมกัน โดยทีมย่อยทุกทีมต่างก็จะมีเป้าหมายและแนวทางการทำงานของตน อย่างไรก็ตาม การทำงานจะอิงอยู่กับ TOR และเป้าหมายหลักของโครงการ มีการปรึกษาพูดคุยกัน กิจกรรมใดที่เป็นกิจกรรมร่วมกับชุมชนหรือภาคี ก็จะต้องมีการประสานงานเพื่อประชุมวางแผนการดำเนินงานร่วมกันด้วย

ขั้นที่ 2 ปฏิบัติงาน สำหรับขั้นการปฏิบัติงานนั้น แต่ละทีมจะมีการปฏิบัติงานที่ค่อนข้างเป็นอิสระต่อกัน คือ ต่างคนก็ปฏิบัติงานของตนเอง แต่จะมีการประสานงานกันตามกิจกรรมที่ได้มีการวางแผนร่วมกันไว้ว่าจะต้องทำร่วมกัน อย่างไรก็ตาม ในการทำงานในพื้นที่วิจัยก็มีการเข้าไปทำงานพร้อมๆ กันบ้าง โดยเฉพาะในช่วงการแนะนำตัว การทำกิจกรรมการวิจัยแบบมีส่วนร่วมบางอย่าง เช่น เวทีชาวบ้าน การจัดการสัมมนาชุมชน เป็นต้น และบ่อยครั้งที่ในการปฏิบัติงานโครงการ จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน ทั้งในรูปแบบอาสาสมัคร

และรูปแบบจ้างงาน กรณีของอาสาสมัครนั้น ได้แก่ การมาร่วมเวที เข้าร่วมฟังการอบรม มาเป็นวิทยากรหรือร่วมพูดคุยในกิจกรรมที่ทางโครงการจัดขึ้น ส่วนรูปแบบการจ้างงานก็เช่นการเป็นแรงงานช่วยหุดคั้น ทำอาหาร ตลอดจนขับรถรับส่ง ซึ่งการจ้างงานคนในพื้นที่นั้น ไม่เพียงแต่เป็นการสะดวกต่อโครงการเองเท่านั้น แต่การทำงานร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนที่ได้มาร่วมกับโครงการได้รู้จักกับทีมวิจัยและงานของทีมมากขึ้น และคนกลุ่มนี้ก็มีส่วนสำคัญในการที่จะไปบอกต่อกับคนอื่นๆ ในชุมชนเกี่ยวกับโครงการ ทำให้คนอื่นๆ รู้จักและเข้าใจทีมวิจัยและงานของโครงการวิจัยมากขึ้นด้วย

ช่วงการปฏิบัติงานนี้จะมีส่วนที่เป็นการประสานชุมชนหรืออาจเรียกว่าการทำงานชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการทำงานตามแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม Participatory action research-PAR โดยทีมมนุษยวิทยาและกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจะทำงานในการเก็บข้อมูลด้านมานุษยวิทยา วิเคราะห์ชุมชน โดยข้อมูลส่วนนี้ เป็นข้อมูลที่สำคัญส่วนหนึ่งซึ่งทีมอื่นๆ จะได้นำไปใช้เป็นข้อมูลการทำงานด้วย อย่างไรก็ตามทุกทีมก็มีการทำงานกับชุมชน ทั้งในด้านของการเก็บข้อมูลและในด้านของการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน โดยภาพรวม กระบวนการทำงานกับชุมชนของโครงการ แบ่งออกเป็น 4 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 แนะนำตัวและสำรวจเบื้องต้น (Introduction & Survey)

ช่วงที่ 2 ดำเนินกระบวนการชุมชน (Field Work)

ช่วงที่ 3 ดำเนินกิจกรรมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research Activities)

ช่วงที่ 4 ติดตามผลตอบรับจากชุมชนและการถอดบทเรียน (Feedback & Lesson Learned)

สำหรับกระบวนการทำงานกับชุมชนทั้ง 4 ช่วง เป็นช่วงที่มีการเข้าชุมชนพื้นที่วิจัยเพื่อเก็บข้อมูล ด้วยวิธีการสังเกตแบบคนนอกและการสังเกตแบบมีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน การสัมภาษณ์ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์กลุ่ม นอกจากนี้ การเก็บข้อมูลก็ยังเก็บข้อมูลที่ได้จากการทำกิจกรรมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม เช่น การฝึกอบรม การจัดเวทีชาวบ้าน ซึ่งการปฏิสัมพันธ์ผ่านพื้นที่กิจกรรมดังกล่าว ก็สามารถสะท้อนข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับชุมชนได้ค่อนข้างมาก

ขั้นที่ 3 ติดตามประเมินผล การติดตามประเมินผลโครงการ มีทั้งการประเมินผลแบบใช้แบบประเมินให้ผู้เข้าร่วมทำภายหลังจากที่เข้าร่วมกิจกรรม มีทั้งการถอดบทเรียน ซึ่งการถอดบทเรียนนี้ ส่วนใหญ่จะทำกับทีมงานเองมากกว่ากับชาวบ้าน และยังมีการติดตามการตอบรับของชุมชน โดยการที่ทีมเข้าไปสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับชาวบ้าน เป็นต้น

ขั้นที่ 4 เผยแพร่(จัดการ)ความรู้ โครงการมีการเผยแพร่ (จัดการ) องค์ความรู้ใน 2 เรื่อง ได้แก่

เนื้อหาเชิงวิชาการของที่ได้จากการศึกษาวิจัย โครงการได้เผยแพร่เนื้อหาเชิงวิชาการที่ได้ทำการศึกษาวิจัยมา ส่วนใหญ่จะเป็นองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของพื้นที่วิจัย โดยจะมีการเผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งพิมพ์ เว็บไซต์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นสื่อที่ทางโครงการเป็นผู้ผลิตเอง นอกจากนี้ ยังมีการเผยแพร่ผ่านการเป็นวิทยากรและการจัดกิจกรรมฝึกอบรม ซึ่งจะมีทั้งที่โครงการวิจัยจัดการฝึกอบรมเอง และที่ชาวบ้านหรือองค์กรต่างๆ เชิญให้เข้าร่วม สำหรับกลุ่มเป้าหมายในการเผยแพร่องค์ความรู้ส่วนใหญ่จะเป็นประชาชนและองค์กรในพื้นที่วิจัย รองลงมาคือนักเรียนนักศึกษา นักวิชาการ และประชาชนทั่วไปที่มีความสนใจในด้านนี้

องค์ความรู้พื้นฐานของแต่ละทีม ในการทำงานทีมที่มีลักษณะสหวิทยาการอย่างโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 กล่าวคือ มีทั้งด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ การจัดทำสื่อ และมานุษยวิทยา ทำให้ทีมงานจำเป็นต้องมีองค์ความรู้พื้นฐานของแต่ละด้าน เพื่อประโยชน์ในการที่สื่อสารและประสานงานกันให้เข้าใจ ที่

สำคัญคือ ในการเข้าไปทำงานในพื้นที่ ชาวบ้านมองว่าไม่ว่าจะทำงานด้านไหนก็เป็นทีมเดียวกัน ดังนั้นชาวบ้านจึงอาจจะมียึดโยงในบางประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานของแต่ละทีม โดยเฉพาะทีมกระบวนการเอง เมื่อต้องเข้าไปประสานงานเรื่องต่างๆ กับชุมชน จำเป็นต้องมีความรู้ของทีมอื่นๆ เพื่อที่จะอธิบายสิ่งที่ชาวบ้านต้องการทราบและเพื่อจะสื่อสารความต้องการของทีมให้ชาวบ้านทราบได้อย่างไม่ผิดเพี้ยน

โครงการจึงได้มีการจัดการให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างทีมเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำงานร่วมกัน โดยส่วนใหญ่แล้วการพูดคุยแบบเป็นส่วนตัวระหว่างนักวิจัย/ผู้ช่วยนักวิจัยของแต่ละทีม ในช่วงที่ได้เข้าไปพื้นที่ร่วมกันตลอดจนตามไปดูการทำงานของทีมนั้นๆ นั้น จะช่วยให้เรียนรู้ได้ดี นอกจากนี้ก็ยังมีเรื่องของการประชุมทีมวิจัย การศึกษารายงานโครงการและเอกสารเกี่ยวกับองค์ความรู้ของโครงการที่เคยจัดทำไว้ และกิจกรรมถอดบทเรียน กระบวนการทำงานกับชุมชน

ประเด็นที่ 3 การเชื่อมโยงการทำงานระหว่างทีม

การทำงานของทีมนักวิจัยโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ต้องยอมรับว่าเป็นการทำงานเชิงสหวิทยาการ มีทีมงานที่มีความรู้และทักษะเฉพาะด้านของแต่ละคน ยังไม่รวมถึงนิสัยส่วนตัว การมองโลกทัศน์ของแต่ละคน ซึ่งส่งผลต่อการทำงาน ทั้งกับทีมและกับชุมชน อย่างไรก็ตาม ความต่างก็อาจแปรเป็นจุดได้เปรียบในการทำงาน หากมีการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้สิ่งที่ต่างกันนั้น ซึ่งวิธีการที่ได้ผลที่สุดในการเชื่อมโยงการทำงานระหว่างทีม คือ การพูดคุยกันแบบไม่เป็นทางการในพื้นที่การทำงาน ในสถานะที่มีความผ่อนคลายและเปิดกว้างสำหรับการซักถามแลกเปลี่ยนกันทั้งในชีวิตส่วนตัวและการทำงาน จะทำให้ทีมงานแต่ละคนเปิดใจรับฟังและเข้าใจมุมมองของอีกคนหนึ่งหรืออีกทีมหนึ่งได้ดี นอกจากนั้น ในการเข้าพื้นที่ร่วมกันได้ร่วมกันประชุม วางแผนทำงานร่วมกัน หรือการชวนกันไปมีส่วนร่วมกับการทำงานของอีกฝ่ายหนึ่งบ้าง ก็ช่วยให้เข้าใจกันและกันมากขึ้น รวมถึงยังอาจทำให้เรียนรู้ข้อมูลบางเรื่องที่ค่อนข้างยากต่อการอธิบาย เช่น วิธีการสังเกตหรือการทำความเข้าใจกับชาวบ้าน การสังเกตความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อาจสะท้อนออกมาผ่านคำพูดหรือพฤติกรรมของชาวบ้าน ซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจจากเพียงแค่การอธิบาย แต่หากได้เข้าร่วมกิจกรรมร่วมกันก็จะสามารถเข้าใจได้ หรือกระบวนการทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ทีมกระบวนการก็จะมีความเข้าใจมากขึ้นถึงความละเอียดอ่อนของขั้นตอนการทำงาน เมื่อได้ลงพื้นที่ร่วมงานกับทีมโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นต้น

ประเด็นที่ 4 ปัญหาในการทำงานหรือสิ่งที่ต้องการปรับปรุงแก้ไข

สิ่งที่ปัญหาในการทำงานของโครงการ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของกำลังคน กล่าวคือ กำลังคนไม่พอกับปริมาณงานที่เกิดขึ้น ซึ่งสาเหตุของกำลังคนไม่เพียงพอนั้นมีหลายสาเหตุ เช่น กรณีของทีมโบราณคดีนั้น งานมีความละเอียดซับซ้อน ต้องใช้เวลา แต่กำลังคนหลักที่ทำในพื้นที่จะมีอยู่เพียง 2 คน อย่างไรก็ตาม บุคลากรอื่นๆ และอาจารย์ก็ได้เข้ามาสนับสนุนการทำงาน และส่งผลงานบางส่วนให้ผู้เชี่ยวชาญทำ และทีมทั้งสองคนก็ค่อนข้างบริหารจัดการได้ดี ก็ทำให้สามารถดำเนินงานไปได้ทัน ส่วนทีมประวัติศาสตร์นั้น มีปัญหาเรื่องการจัดหากำลังคนที่มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์มาทำงาน ทางทีมได้แก้ปัญหาโดยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องด้านประวัติศาสตร์เข้ามาช่วยงานบ้าง แต่อย่างไรก็ตามภาระงานก็จะยังคงหนักอยู่ที่นักวิจัย ส่วนทีมกระบวนการ มีปัญหาเรื่องการเปลี่ยนเข้าออกของกำลังคน ทำให้การทำงานไม่ต่อเนื่อง เปลี่ยนคนที่เข้าไปในชุมชน ซึ่งก็ทำให้การประสานงานบางเรื่องไม่ต่อเนื่อง และแต่ละคนก็มีการกุ่มข้อมูลแต่ละท้องถิ่นที่ตนทำงานเอาไว้ อย่างไรก็ตาม ทางทีมกระบวนการก็ได้ติดต่อประสานงานกับคนทำงาน แม้จะออกไปแล้วก็ตาม เพื่อให้ช่วยกันดูเรื่องข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน เพื่อให้ข้อมูลยังคงครบถ้วน